

**CIHM
Microfiche
Series
(Monographs)**

**ICMH
Collection de
microfiches
(monographies)**

Canadian Institute for Historical Microreproductions / Institut canadien de microreproductions historiques

© 1998

Technical and Bibliographic Notes / Notes techniques et bibliographiques

The Institute has attempted to obtain the best original copy available for filming. Features of this copy which may be bibliographically unique, which may alter any of the images in the reproduction, or which may significantly change the usual method of filming are checked below.

- Coloured covers / Couverture de couleur
- Covers damaged / Couverture endommagée
- Covers restored and/or laminated / Couverture restaurée et/ou pelliculée
- Cover title missing / Le titre de couverture manque
- Coloured maps / Cartes géographiques en couleur
- Coloured ink (i.e. other than blue or black) / Encre de couleur (i.e. autre que bleue ou noire)
- Coloured plates and/or illustrations / Planches et/ou illustrations en couleur
- Bound with other material / Relié avec d'autres documents
- Only edition available / Seule édition disponible
- Tight binding may cause shadows or distortion along interior margin / La reliure serrée peut causer de l'ombre ou de la distorsion le long de la marge intérieure.
- Blank leaves added during restorations may appear within the text. Whenever possible, these have been omitted from filming / Il se peut que certaines pages blanches ajoutées lors d'une restauration apparaissent dans le texte, mais, lorsque cela était possible, ces pages n'ont pas été filmées.
- Additional comments / Commentaires supplémentaires: Text in Ukrainian.

L'Institut a microfilmé le meilleur exemplaire qu'il lui a été possible de se procurer. Les détails de cet exemplaire qui sont peut-être uniques du point de vue bibliographique, qui peuvent modifier une image reproduite, ou qui peuvent exiger une modification dans la méthode normale de filmage sont indiqués ci-dessous.

- Coloured pages / Pages de couleur
- Pages damaged / Pages endommagées
- Pages restored and/or laminated / Pages restaurées et/ou pelliculées
- Pages discoloured, stained or foxed / Pages décolorées, tachetées ou piquées
- Pages detached / Pages détachées
- Showthrough / Transparence
- Quality of print varies / Qualité inégale de l'impression
- Includes supplementary material / Comprend du matériel supplémentaire
- Pages wholly or partially obscured by errata slips, tissues, etc., have been refilmed to ensure the best possible image / Les pages totalement ou partiellement obscurcies par un feuillet d'errata, une pelure, etc., ont été filmées à nouveau de façon à obtenir la meilleure image possible.
- Opposing pages with varying colouration or discolourations are filmed twice to ensure the best possible image / Les pages s'opposant ayant des colorations variables ou des décolorations sont filmées deux fois afin d'obtenir la meilleure image possible.

This item is filmed at the reduction ratio checked below /
Ce document est filmé au taux de réduction indiqué ci-dessous.

	10x		14x		18x		22x		26x		30x	
	12x		16x		20x		24x		28x		32x	

(Note: A checkmark is present in the 24x column of the second row.)

The copy filmed here has been reproduced thanks to the generosity of:

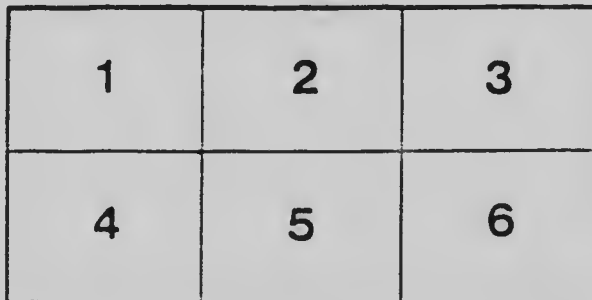
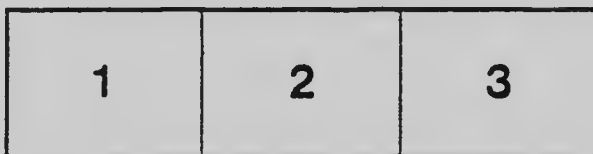
National Library of Canada

The images appearing here are the best quality possible considering the condition and legibility of the original copy and in keeping with the filming contract specifications.

Original copies in printed paper covers are filmed beginning with the front cover and ending on the last page with a printed or illustrated impression, or the back cover when appropriate. All other original copies are filmed beginning on the first page with a printed or illustrated impression, and ending on the last page with a printed or illustrated impression.

The last recorded frame on each microfiche shall contain the symbol \rightarrow (meaning "CONTINUED"), or the symbol ∇ (meaning "END"), whichever applies.

Maps, plates, charts, etc., may be filmed at different reduction ratios. Those too large to be entirely included in one exposure are filmed beginning in the upper left hand corner, left to right and top to bottom, as many frames as required. The following diagrams illustrate the method:

L'exemplaire filmé fut reproduit grâce à la générosité de:

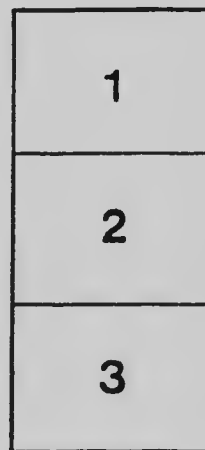
Bibliothèque nationale du Canada

Les images suivantes ont été reproduites avec le plus grand soin, compte tenu de la condition et de la netteté de l'exemplaire filmé, et en conformité avec les conditions du contrat de filmage.

Les exemplaires originaux dont la couverture en papier est imprimée sont filmés en commençant par le premier plat et en terminant soit par la dernière page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration, soit par le second plat, selon le cas. Tous les autres exemplaires originaux sont filmés en commençant par la première page qui comporte une empreinte d'impression ou d'illustration et en terminant par la dernière page qui comporte une telle empreinte.

Un des symboles suivants apparaîtra sur la dernière image de chaque microfiche, selon le cas: le symbole \rightarrow signifie "A SUIVRE", le symbole ∇ signifie "FIN".

Les cartes, planches, tableaux, etc., peuvent être filmés à des taux de réduction différents. Lorsque le document est trop grand pour être reproduit en un seul cliché, il est filmé à partir de l'angle supérieur gauche, de gauche à droite, et de haut en bas, en prenant le nombre d'images nécessaire. Les diagrammes suivants illustrent la méthode.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 286-5989 - Fax

М. Шибренко

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ

ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ТОМ I

Про життя і твори Тараса Шевченка — написав Богдан Лепкий —
Література — Матеріал до процесів Шевченка — Листи Тараса
Шевченка — Автобіографічна замітка Т. Шевченка — Автобіогра-
фічний лист Т. Шевченка — Спомин про старшого боярина Тараса
Шевченка — Шевченко серед поетів славянства — написав Н. Корш.

*Редактори - Богдан Лепкий
і Н. Корш*

Київ-Ляйпціг

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ.

КОЛОМИЯ
Галицька Накладня.

WINNIPEG MAN.
Ukrainian Publishing.

PG 3948

S5

1920

2.1

Зміст книжки.

	Сторона.
Про життя і твори Тараса Шевченка, написав Богдан Лепкий	1—240
Розділ I	1—13
(Батько й мати. Моринці й Кирилівка. Звенигородський повіт. Природа й суспільний побут. Крипацтво. Перший портрет поета. Дід Тараса. Мінея й оповідання про Колівщину. Сестра Катерина. Смерть матері. Пасинок і мачуха. Початок життєвої трагедії. Оксана К . . . ко. Смерть батька. Тарас круглим спротою. Богорський, Кошиць, Хлипівський маляр. Шевченко кухтою і козачком.)	
Розділ II	13—17
(Двірська служба. Рисування. Вільна. Дупя Гашовська. Побут у Варшаві. Лямпі. Переліз у Петербург. Ширяев. Літний Сад і Сошенко.)	
Розділ III	17—28
(Венеціанов, Григорович, Гребінка, Жуковскій, Брюлов. Шевченко рисує гіпсові фігури й кістяк. Перші успіхи. Старання, щоб йому добути волю. 22. квітня 1838 р. Шевченко й Брюлов. Малярство й поезія. Вище призвання. Клясицизм і романтизм. Розширення горизонту. Перший «Кобзарь».)	
Розділ IV	29—54
(Найцінніша українська книжка. Розгляд «Кобзаря». Його вплив на українську суспільність. Російська критика. Белінскій. Inde ira. Квітка про Шевченка. «Гайдамаки». Історичний підклад. Зміст поеми. Її цінности й недостачі. Голоси критики. Нові шляхи. Другий портрет Шевченка. Шевченко вибирається на Україну.)	

Розділ V	Сторона. 54—59
<p>(Перша поїздка Шевченка з Петербурга на Україну. Овідієві метаморфози. «Скрізь був я і скрізь плакав.» Князь Репнін. Шевченко і княжна Барвара. Поворот у Петербург. «Сон». Генеза, зміст, будова, критика «Слух». «Чигрин» і «Сова». Вплив життя на твори Шевченка. Безпосередність.)</p>	
Розділ VI	69—98
<p>(Шевченко стає «свобідним художником». Друга поїздка на Україну. Москва. Бодяківський. Шевченко подорожує по Звенигородському й Канівському повіті. Київ. Ідейна молодіж і старші знайомі. Комісія для розбору «древнихъ актовъ». Шевченко її співробітником. Його поїздки по Україні. Нові твори. Рік 1845 — найплідніший у життю Шевченка. «Гус», «Непольник», «Великий льох», «Суботів», «Наймичка», «Кавказ», «Послание», «Холодний яр», «Маленькій Марині», «Псалми Давидові», «Минають дні», «Три літа», «Заповіт».)</p>	
Розділ VII	93—106
<p>(Кирило-Методіївське братство. Його члени. Генеза товариства. Ціль і завдання. Статут і правильник. Шевченко й братчики. Суспільно-політичний підклад. Цензура й переслідування вільної думки. Ганна Барвінок. Кулішеве весілля. Шевченко боляриним. Великі сподівання. Грім з ясного неба. 5 квітня 1847 р.)</p>	
Розділ VIII	106—113
<p>(Шевченка везуть у Петербург. «III. отдѣленіе». Слідство. Дубельт і Орлов. 13 віршів з цитаделі. Процес політичний і психічний. Очищення, самопізнання й самовідречення. «Свою Україну любить!» Доклад Орлова. Милостивий присуд. Підпис царя. «Під найпильніший догляд, заборонивши писати й рисувати». «По-над полем іде».)</p>	
Розділ IX	113—132
<p>(Шевченка висилають в Оренбург. Відїзд. Дорога. За десять діб 2000 верстов. В команді Оренбургського полка. Короткий побут в Оренбурзі. Стріча з засланими. Дальша мандрівка. Орськ. Опів місяця. Шевченків портрет перед засланням і тепер. Військова служба і як до чєї ставився Шевченко? Казарма,</p>	

муштра. «Не збагнути мені цієї премудрости.» Заборона писати й рисувати. Захальна книжечка. Твори на заслання. Думки. Їх краса й значіння. «Книжна», «Иржавець», «Чернець», «Хустина», «А. О. Кошачковсьому», «Москалева криниця», «Варна». Книжка Варвара і шеф жандармів. Листи.)

Розділ X 132—138

(Шевченкова недуга. Туга за рідним краєм. Листування а книжною Варварою. Експедиція над Аральське море. Нові вражіння і їх відгук у творах. Кос-Арал. «Царі», «Титарівна», «М.», «Чумає», «Сотинка». Розгляд цих творів. Нові)

Розділ XI 139—142

(Поворот а експедиції до Оренбурга. Старання о дозвіл рисувати. Фата моргана. «Петрусь».)

Розділ XII 142—144

(Ісаїв. Донос. Трус. Арешт. Другий процес Шевченка. Трагедія Головка.)

Розділ XIII 145—148

(Ново-Петровська кріпость. Місцевість. Кліма, спосіб життя. Останній етап. Обряди і Потапов. Дядько. Осталось одно — терпіти. Іраклій Усков і його жінка. Новий донос.)

Розділ XIV 149—151

(Останні роки Миколи І. Нужда народу. Війна з Турками. Конечність реформи. Александер II. Сподівання. Перша амністія минає Шевченка. «Широка дорога з раю, а в рай тільки стежечка».)

Розділ XV 151—161

(Амністія. Москалева криниця і Дневник. Дождання волі. Шевченко про свою будучність. Сні і спомини. Гумор. Остання ревізія. Лібельт і його книжка. 21 липня 1857 р.)

Розділ XVI 161—164

(Шевченко вертає з прогнання. Морем на дряхлому човні. Астрахань. Сапожников і князь Пожарській. Береги Волги. Саратов. Гостина в Татяни Петрівної. Самара, Сибірськ, корабель і література.)

Розділ XVII 165—186

(Нижній Новгород. Нова несподівана прикریсть. Недуга. Шевченко оглядає й малює Нижній Новгород. Лектура, театр, клуб, товариство. Портрети. Революційна література. «Неофіти». Генеза, вплив, зміст твору, критика. Провідна думка «Неофітів». «Неофіти», Куліш і Щепкін. Висока вартість поеми і її вражіння на читача.)

Розділ XVIII 187—191

(Катерина Піупівна. «Матроз». «Доля», «Муза», «Слава», «Відьма», «Русалка», «Лілея». Пращання з Нижнім Новгородом. Приїзд до Москви. Недуга очий. Гостина в княгині Варварі. Щепкин, Козачковський, Сергій Аксаков. Погодін і Шевірев.)

Розділ XIX 192—202

(Приїзд до Петербурга. Гостина в Толстих. Привіт поета. Старов. Круг знайомих поета. Вірш Л. Соби. «Юродивий» і «Я не нездужаю». Жемчужніков. Стріча з молодим Енгельгардтом. Мей. Пурдан і Шевченкова праця над офортою. Ольдридж. Спомини Тургенева про Шевченка. Марковичка. Пляни нової праці для народнього добра. «Основа». Шевченко мріє про сімейне життя. Мрії і дійсність.)

Розділ XX 202—218

(Остання гостина на Україні. Кирилівка і стріча з сестрою. Гостина в Вартоломея Шевченка. Чудові, українські ночі. Шевченко шукає місця для власної хати. Ще оден донос і ще оден арешт. За Александра так само як і за Миколу. «Сестрі», «Як би то ти, Богдане паний», три вірші. Київ, Сошенко, Чалий. Поворот у Петербург. «Марія». Зміст. «Марія» — молитва за братів-кріпаків. Харита. «Селянська дівчина якраз добра для мене дружина. Не так склалося, як ждалося. Лікера Полусмаківна. Останній роман. Шевченко готує нове видання своїх творів. «Букварь». Визвіл поетової родини з кріпацтва. «Колл-ж буде в'ля?»)

Розділ XXI 218—222

(Недуга Тараса Шевченка. Його відвідують: Костомарів, Лазаревський, Честохівський. «От, якби мені

до-дому!» Останні уродини. Остання ніч. 26 лютого 1861. Яке життя, така й смерть. Тяжка доля. Тарасова слава. Шевченко й Україна.)

Розділ XXII 222—225

(Шевченка ховають в Петербурзі. Промови. Петербурські Українці й могила Тарасова. Заходи, щоб тліші останки поета перевести на Україну.)

Розділ XXIII 225—235

(8. мая 1861. Промова Куліша. Тріумфальний похід Тараса Шевченка на Україну. Приготовлення у Києві. Митрополит і губернатор. «Пусть внесуть въ церковь!» «Мужик, та чини на йому генеральський». Терновий вінок. Шевченко біля Канева. На Чернечій горі. Похорон і Тарасова могила. Промова протопопа Мацкевича. Обезпечення могили. Ії перестрій. Свячені ножі і Тарасове слово. Сторожівня. Дивний усміх.)

Література 236—240

Спис ілюстрацій.

	Стор.
Хата, де родився Т. Шевченко (перебудована)	1
Кирилівка	2
Вулиця в Кирилівці.	3
Тарасів дід читає Мінею. (Столітні очі, як зорі сіяли.) . .	6
Батьківська хата Т. Шевченка в Кирилівці.	7
Княжий замок у Вильні	13
Енгельгардт велить покарати Тараса (рис. Трутовського) . .	14
Варшава	15
Сошенко	18
Брюлов	19
Палета й пензлі Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.) .	19
Жуковській	24
Євгеній Гребінка	25
Петербург.	26
Тарас Шевченко в молодому віці (Автопортрет.)	28
Штерибергів рисунок до «Кобзаря»	30
Григорій Квітка Основ'яненко	31
В. Г. Белінській	32
Передплатний білет на «Гайдамаки»	41
Запорожець Максим Залізняк. (До поеми «Гайдамаки».) . .	42
Архимандрит Мильхезедик Значко-Яворський. (До поеми «Гайдамаки».)	43
Уманський сотник, Іван Гопта. (До поеми «Гайдамаки».) . .	44
Смерть Титаря. (До поеми «Гайдамаки».)	45
Гайдамаки виступають в поход.	46
Гайдамаки слухають кобзарської думи	48
Кн. М. Репнін	55
Книжка Репніна, в 40 роках.	56
Площа біля пам'ятника Петра Великого в Петербурзі	60
«Первому — Вторая»	61
Шевченко за-молоду (зі свічкою. Автопортрет.)	70

	Стор.
Осип Бодяньський	71
Дніпро біля Київa — від пам'ятника св. Володимира	72
Т. Шевченко в 1845 р. (Автопортрет олівцем.)	73
Богданова церква в Суботіві. (Акварель Т. Шевченка.)	77
Богданові руїни в Суботіві. (Акварель Т. Шевченка.)	80
Вид з гори св. Володимира на передмістя Поділ і на пристань.	83
І. А. Катеринич. Аквареля Т. Шевченка з 1846 р.	88
Дніпро	90
Університет св. Володимира в Київі	92
П. Куліш	94
Микола Костомарів	94
О. Маркович	96
М. Гулак	97
Пильчиків.	98
Лавра. Вхід	99
Анна Білозерська. Ганна-Барвінок. (Кулішева.)	102
Коло Седнева. Сепія Т. Шевченка	103
Андріївська церква в Київі	105
Вид Петербурга	107
Орлов.	108
Андрій Лизогуб	115
Т. Шевченко (салдат)	116
Шевченкова карикатура на себе самого	118
Перстень Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.)	119
Боклажок і ніжик Т. Шевченка. (В музею В. Тарновського.)	123
Шевченко, як салдат, 1848 р.	128
Над Аральським морем. Аквареля Т. Шевченка	133
Бутаков й Істомін в Кос Аралі. Сепія Т. Шевченка	137
Дім в Оренбурзі, в якому мешкав Т. Шевченко	139
Судня рада. (Із «Живописної України».)	145
В Новопетровську. (Рисунок О. Куриласа.)	146
Іраклій Усков.	148
М. М. Лазаревський.	152
Граф Ф. Толстой, офорт Т. Шевченка	156
Тарас Шевченко	157
Цар Олександр II	161
Пароплав на Волзі	162
Береги Волги між Саратовом а Царидицим	163
Ворота одного з домів у Саратові	164
Церковна вежа в Нижньому Новгороді.	165
Музей Тарновського в Чернигові.	183
Тарас Шевченко (в кожусі, в повний ріст. Фотографія.) . . .	187
Московський університет.	189

	Стор.
С. Аксаков	191
Граф Федір Толстой	192
Л. Жемчужников	195
Мей	196
Йордан	196
Ольдриджд. Рисунок Т. Шевченка, олівцем. 1858 р.	197
Марія Марковичка	199
Жіночий портрет, пензля Т. Шевченка	201
Стріча з сестрою. З образу Трутовського	203
Михайло Максимович	205
Р. А. Бруні. Офорт Тараса Шевченка а 1860 р.	206
Лікера Полусмаківна, рисунок Т. Шевченка	210
Тарас Шевченко, після повороту із заслання. Фотографія. (Поет сидить, в цпвільному вбранні).	211
Лісовий пейзаж. Офорт Т. Шевченка	212
Вартоломей Шевченко	214
Сая в І. Кадецькім корпусі, де працювала комісія для визволу селян із кріпацтва.	217
Тарас Шевченко, під кінець життя	219
Тарас Шевченко в домовині. (Рисунок з природи.)	220
Посмертна маска Тараса Шевченка	222
Могила Т. Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі. (Рисунок Гр. Честохівського.)	224
Грицько Честохівський і Тарас Шевченко	226
Похорони Шевченка. (Фотографія.)	228
Терпювий вінок. (Рисунок О. Куриласа.)	229
Драгоманов	230
Копають могилу Тарасові. (Фотографія.)	232
Первісна могила Шевченка на Чернечій Горі	233
Могила Т. Шевченка (тепер.)	233
Василь Тарновський	234
Могила Тараса Шевченка. (Верх. кургана.)	235
Будинок товариства імені Шевченка у Львові.	236
Т. Шевченко	491
Новопетровское укрѣпленіє съ Хивнискон дороги	492
Матеріяли до процесів Тараса Шевченка	243—276
Письмо III. «отдѣленія» до герцога Ляйхтенбергского	243
Відповідь герцога Ляйхтенбергского на письмо «III. отдѣ- ленія».	243
Письмо, з яким Грішков віз Шевченка в Петербург.	244
Посвідка видана Грішкову	245
Питання, які предложено Шевченкові на слідстві, дня 21 квітня 1847 р.	245

	Стор.
Доклад графа А. О. Орлова	251—268.
Письмо военного министерства до коменданта окремого Оренбургького корпусу	268
Репортъ «за отсутствіемъ командира отдѣльнаго Орен- бургскаго Корпуса» отъ начальника 23-й пѣхотной дивизіи	268
Письмо генерала-ад. Игнатова з 8 червня 1850 р.	269
«Слѣдственное дѣло надъ рядовымъ Тарасомъ Шевченкоу с полученіи имъ отъ разныхъ лицъ писемъ, посылки отъ себя таковыхъ и о причинахъ неисполненія имъ вопрещенія писать и рисовать»	269—275
Распоряженіе военного министерства о рядовомъ Шев- ченкѣ отъ 9-го августа	275—276
Листы Тараса Шевченка	279—479
1839.	
До М. Г. Шевченка, 15. XI. 1839, С.-Петербург	279—280
1840.	
До М. Г. Шевченка, 2. III. 1840, С.-Петербург	281—282
1841.	
До Гр. Фед. Квітки, 8. XII. 1841, С.-Петербург	282
1842.	
До Г. С. Тарновського, 26. III. 1842, С.-Петербург	282—283
До Я. Г. Кухаренка, 30. IX. 1842, С.-Петербург	283—284
1843.	
До Г. С. Тарновського, 25. I. 1843, С.-Петербург	285—286
До В. И. Григоровича, 28. XII. 1843, Яготин	287—288
1844.	
До О. М. Бодяньского, 15. (III.) 1844 (без мѣся).	288—289
До Я. Г. Кухаренка, 24. III. 1844 (без мѣся)	289—290
До О. М. Бодяньского, 29. VI. 1844 (без мѣся)	290—291
До Я. Г. Кухаренка, 26. XI. 1844, С.-Петербург	291—292
1845.	
До Я. Г. Кухаренка. Без дати	292—293
До Я. Г. Кухаренка, 23. III., С.-Петербург	293
1846.	
До Д. Г. Бібікова, 10. XII. 1846	293—294
1847.	
До М. І. Костомарова, 1. II. 1847, Борзна	294
До И. И. Фундукля, 16. VI. 1847 (мабуть Київ)	294—295
До А. І. Лизогуба, 22. X. 1847, Орська	295—296

	Стор.
До кн. Варвари Репніної, 24. X. 1847, Орська	296—297
До Андрія І. Лизогуба, 11. XII. 1847, Кріп. Орська .	297—299
До Василя Мат. Лазаревського, 20. XII. 1847, Кріп. Орська	299—301
184 .	
До А. І. Лизогуба, 1. II. 1848, Кріп. Орська	301—303
До кн. Варвари Репніної, 25.—29. II. 1848, Кріп. Орська	303—306
До А. І. Лизогуба, 7. III. 1848, Кріп. Орська	307—308
До А. І. Лизогуба, 9. V. 1848, Кріп. Орська	308—309
До А. І. Лизогуба, 29. XII. 1848, Оренбург	309—310
1849.	
До А. І. Лизогуба, 8. XI. 1849, Оренбург	310
До кн. Варвари Репніної, 14. XI. 1849, Оренбург . .	310—312
1850.	
До кн. Варвари Репніної, 1. I. 1850, Оренбург	312—314
До В. А. Жуковського (без дати)	314—315
До ? (без дати)	315—316
До О. М. Бодянського, 3. I. 1850 Оренбург	316—318.
До Генерала Дубельта, 10. I. 1850 (мабуть Оренбург)	318—319
До кн. Варвари Репніної, 7. III. 1850, Оренбург . . .	319—321
До А. І. Лизогуба, 14. III. 1850, Оренбург	321—322
1851.	
До кн. Варвари Репніної, 12. I. 1851, Новопетр. . . .	322—323
До кн. Варвари Репніної (без дати)	323—324
1852.	
До С. С. Артемовського, 1. VII. (мабуть Новопетр.) . .	324—326
До А. І. Козачковського, 16. VII., Ново-зтр.	326—328
До Федора Мих. Лазаревського, 2. VIII., Новопетр. .	329—330
До О. М. Бодянського, 15. XI. 1852, Новопетр, . . .	330—332
До Федора М. Лазаревського (без дати)	332
1853.	
До Бронислава Залеского (без дати)	332—334
До Бронислава Залеского, 20. V. 1853, Новопетр. . .	334—336
До С. С. Артемовського, 15. VI. 1853, Новопетр. . . .	336—339
До А. І. Козачковського, 30. VI. 1853, Новопетр. . .	339—340
До С. С. Артемовського, 6. X. 1853, Новопетр. . . .	340—341
1854.	
До Бронислава Залеского, січень?	342—344
До Бронислава Залеского, 10. II. (рік непевний) . . .	344—347
До Я. Г. Кухаренка, 4.—16. IV. 1854, Новопетр. . . .	347—351
До А. І. Козачковського, 14. IV. 1854, Новопетр. . .	351—353
До О. М. Бодянського, 1. V. 1854, Новопетр.	353—354
До Бронислава Залеского, 6. VI. 1854, Новопетр. . .	354—357

	Стор.
До Бронислава Залеского, 9. X. 1854, Новопетр.	357—360
До О. М. Бодяньского, 3. XI. 1854, Новопетр.	360—361
До Бронислава Залеского, 8. XI. 1854, Новопетр.	361—362
1855.	
До Н. О. Осипова, 20. V. 1855, Новопетр.	362—368
До Бронислава Залеского, 25. IX. 1855, Новопетр.	368—371
1856.	
До Зигмунта Сираковского, 6. IV., Новопетр.	372
До А. П. (без дати)	372—374
До Бронислава Залеского, 10. IV., Новопетр.	374—375
До Бронислава Залеского, 21. IV., Новопетр.	375—377
До графині Толстої, 22. IV., Новопетр.	377—379
До Бронислава Залеского, 10. VI., Новопетр.	379—382
До С. С. Артемовського, 30. VI., Новопетр.	382—383
До М. Лазаревського, 8. X., Новопетр.	383—385
До Бронислава Залеского, 8. XI., Новопетр.	385—388
До його-ж. (Без дати.)	388—390
До М. Лазаревського, 8. XII., Новопетровська кріп.	390—391
1857.	
До Графині Толстої, 9. I. 1857, Новопетр.	392—395
До Бронислава Залеского, 10.—15. II., Новопетр.	395—399
До Я. Г. Кухаренка, 22. IV., Новопетр.	399—401
До М. Маркевича, 22. IV., Новопетр.	401—403
До М. Лазаревського, 22. IV., Новопетр.	403—405
До Бронислава Залеского, 8.—20. V., Новопетр.	405—409
До М. М. Лазаревського, 20. V., Новопетр.	409—410
До Я. Кухаренка, 3.—30. VI., Новопетр. кріпость	410—412
До М. Лазаревського, 30. VI., Новопетровск.	412—413
До М. М. Лазаревського, 1.—21. VII., Новопетр.	413—414
До графа Федора Толстого, 26. VII., Новопетр. (лист поданий в перекладі на укр. мову).	414—415
До Бронислава Залеского, 10. VIII., Астрахань	415—416
До М. М. Лазаревського, 14. VIII., Астрахань	416—417
До Я. Г. Кухаренка, 15. VIII., Астрахань	417—418
До М. М. Лазаревського, 8. X., Н.-Новгород.	418—419
До його-ж, 19. X., Н.-Новгород	419—421
До М. С. Щепкина, 12. XI., Н.-Новгород	421—422
До І. А. Ускова, 12. XI., Н.-Новгород.	422—423
До графині Толстої, 12. XI., Н.-Новгород	423—425
До М. М. Лазаревського, 18. XI., Н.-Новгород.	425—426
До М. С. Щепкина, 5. XII., Н.-Новгород	426—428
До П. А. Куліша, 5. XII., Н.-Новгород	428—430
До П. О. Осипова, 23. XII., Н.-Новгород	430—431

1858.

До графині Толстої, 2. I., Н.-Новгород	431—432.
До М. М. Лазаревського, 4. I., Н.-Новгород	432—433
До П. А. Куліша, 4. I., Н.-Новгород	433—434
До М. М. Лазаревського, 21. I., Н.-Новгород	434
До П. А. Куліша, 26. I., Н.-Новгород	434—435
До К. В. Піупівної, 30. I., Н.-Новгород	435—436
До М. С. Щепкина, 3. II., Н.-Новгород	436—437
До М. А. Максимовича, 10. II., Н.-Новгород	437—438
До І. А. Ускова, 17. II., Н.-Новгород	438—439
До М. М. Лазаревського, 22. II., Н.-Новгород	440
До його-ж, 25. II., Н.-Новгород	440—441
До графині Толстої, 5. III., Н.-Новгород	441
До Я. Кухаренка. (Без дати.)	442—443
До М. М. Лазаревського, 12. III., Москва	443
До його-ж, 19.—21. III., Москва	444
До М. Максимовича, 5. IV., Петерб.	444
До Грицька Честохівського (май, мабуть, Петербург)	445
До І. Ускова, 4. VI. (Петербург, або Павловськ?)	445—446
До М. Щепкина, 13. XI. (мабуть Петербург)	446—447
До М. Максимовичевої, 22. XI., С.-Петербург	447

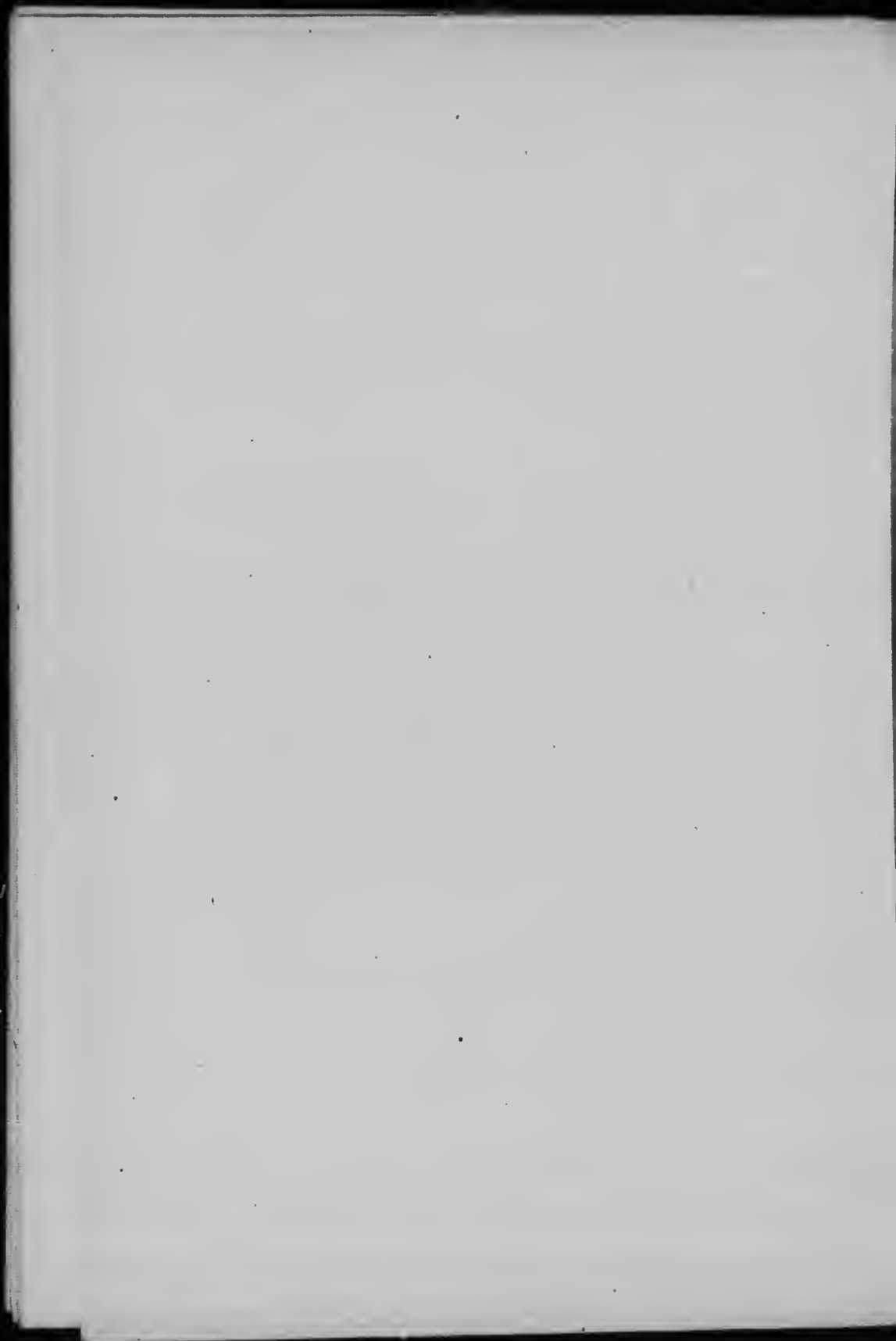
1859.

До Я. Кухаренка. (Без дати.)	448
До його-ж, 17. I., С.-Петербург	448—449
До М. Максимовичевої, 25. III. (мабуть Петербург)	449—450
До Миколи Макарова, 12. IV., Петербург	450
До М. Максимовичевої, 10. V., Петерб.	450—451
До М. Лазаревського, 10. VI., Мезиріч	451
До В. Шевченка, 13. VII. (пезвісне звідки)	451
До його-ж, 20. VIII., Прилуки	451—452
До його-ж, 10. IX., С.-Петербург	452—453
До В. Тарновського, 28. IX., Спб.	453
До Надежди Тарновської, 22. X., Спб.	453—454
До В. Шевченка, 2. XI. (мабуть Спб.)	454—455
До його-ж, 7. XII. (мабуть Спб.)	455—457
До А. Хропаля. (Без дати.)	457—458
До Сошенка (без дати.)	458

1860.

До В. Шевченка, 12. I., С.-Петерб.	458—459
До його-ж, 1. II., С.-Петербург	459
До його-ж (Лютний?) С. Петербург	460
До його-ж, 18. лютого, С.-Петербург	460—461

	Стор.
До його-ж, 23. марта, С.-Петербург	461
До В. Шевченка (Март?) С.-Петербург	462
До Я. Кухаренка, 25. III., С.-Петербург	462
До В. Шевченка, 28. III., С.-Петербург	463
До його-ж, 22. березня, С.-Петербург	463—465
До Е. Ковалевського, 26. априля, С.-Петербург	465
До В. Шевченка, 15. мая, С.-Петербург	465—466
До Марка Вовчка, 25. мая, С.-Петербург	466—467
До В. Шевченка, 29. VI., С.-Петербург	467—468
До В. Шевченка, 1. VII., С.-Петербург	468
До його-ж, 29. VII., С.-Петербург	468—469
До В. В. Тарновського (молодшого), 7. VIII.	469
До Чалого, 11. августа, С.-Петербург	469
До В. Шевченка, 22. августа, С.-Петербург	470—471
До його-ж, 5. октября, С.-Петербург	471—473
До Чалого, 6. ноября, С.-Петербург	473
До В. Шевченка, 2. декабря, С.-Петербург	473
До Чалого, 2. декабря, С.-Петербург	474
До В. Шевченка, 23. декабря, С.-Петербург	474
До Якова В. Тарновського, 23. декабря, С.-Петербург	474—475
До Оболенского (без дати)	475
До ? (Без адреси й без дати.)	475—476
1861.	
До Чалого (январ?)	476
До Чалого, 4. января, С.-Петербург	476—477
До Чалого, 12. января, С.-Петербург	477
До В. Шевченка, 22. яеваря, С.-Петербург	477—478
До його-ж, 29. января, С.-Петербург	478—479
До В. В. Тарновського, 16. февраля, С.-Петербург	479
До Макрицкого, 24. февраля, С.-Петербург	479
—	
Автобіографічна замітка Т. Шевченка. (По його авто- графу.)	480—483
Автобіографічний лист Т. Шевченка до редактора «На- роднаго Чтенія»	484—491
Спомин старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Павтелія Куліша й Олександри Кулішевої в 1847 р.	493—495
Шевченко серед поетів славянства. Написав Х. Корш.	496—513

I.

Батько Тараса Шевченка, Григорій Іванович, був кріпаком діди́ча Васи́ля Васи́левича Енгельгардта з села Кирилівки¹⁾, Звенигородського повіту, Київської губернії.

Григорій Іванович Шевченко оженився з Катериною Бойківною, кріпачкою того-ж самого діди́ча Енгельгардта, з сусіднього села, Моринець.

Хата, де родився Т. Шевченко (перебудована).

Туди, через кілька літ після віпчання перебралися Григорій і Катерина Шевченки, на ґрунт і хату, яку купив їм був тесть по якомусь ледачому Копію.

В тій то хаті, у Моринцях, родився дня 25 лютого 1814р.ст.ст. найбільший український поет Тарас Шевченко²⁾.

¹⁾ Тамошній народ говорить Керелівка.

²⁾ Був він третьою з черги дитиною. Усіх дітей було 6: Микита, Катерина, Ірина, Тарас, Маруся й Осип. Катерина побралася з Красицьким, Ірина з Бойком, а Маруся вмерла дівчиною.

Хрестив Тараса Моринецький піп, Олексій Базаринський. Хрещеним батьком був Григорій Іванович Дяденко, житель села Моринець. (Гляди-фотографія із метрики Т. Шевченка, достарчена С. Ефремовим у ілюстрованім, ювілейнім додатку до No. 46 «Радя». 25. II. 1914.) У метриках села Моринець Шевченки пишуться також Шевченко-Грушівський, або Грушівський-Шевченко.

Та Моринець Тарас навіть і не тямив, бо малим хлопцем перейшов з родичами в Кирилівку на ґрунт і хату, куплену від Тетерюка¹⁾.

У тій хаті в Кирилівці минула Тарасові його молодість.

Кирилівка.

Моринці лежать на границі Звенигородського й Капівського повіту, Кирилівка, від Моринець мило на південь. Оба села (осаджені в XVII ст.) великі й розкішно положені. Колись тонула вони в сутіні густих лісів, нині ліси вирубано, а все-ж таки околиця не набрала степового характеру. Багато садів, гаїв, байтраків і розкішних лугів надають їй великого малярського привабу.

Звенигородський повіт, де частина Київщини, того так сказати, хребта України. Невелика примішка чужомовного населення, багато давних пісень, звичаїв, переказів, чимало місць, славних історичними подіями. (Досить згадати Корсунь, Вільшану й Лисянку, даліше Виду-

¹⁾ Мабуть 1816 р.

бицький та Межигірський монастир.) Від них віяло подихом давних, бурливих і кривавих, авсе-ж таки кращих часів.

Кирилівка велике й розлоге село (туди там набірається до 5000 душ). Широка вулиця, у зелених вишневих

Вулиця в Кирилівці.

садочках білі хати, мов діти, що в піжмурки граються.

Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні,
Неначе писанка.

Село

Зеленим гаєм поросло,
Цвітуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс і поле
І сині гори за Дніпром!
Сам Бог вітає над селом.

Таким привабливим образом відбилося, рідне село в душі нашого поета.

Та разом із тим непорочні очі дитини бачили тую чорну хмару, тую зловіщу тінь, яка падала на українську землю, бачили кріпацьку неволю села.

В тім гаю,
У тій хатні, у раю,
Я бачив пекло. Там неволя,
Робота тяжкая, ніколи
І помолитись не дають.

З одного боку розкішна краса української природи, з другого погань тодішнього політично-суспільного устрою, немов ясні й чорні колірі врилися у вразливу душу дитини й осталися до смерти одною із характеристичних прикмет поетичного творення Шевченка, мов світла й тіні в образах Рембрандта.

То був час найвисшого розцвіту кріпацтва після жосткого вгашення Гайдамаччини й прилучення правобережньої України до Росії.

Силою сенатського указу з 7. октября 1792 «крѣпостные владѣльческіе люди и крестьяне заключаются и долженствуютъ заключаться въ числѣ имѣній, на которыхъ по продажамъ отъ одного другому купчія пишутся и совершаются у крѣпостныхъ дѣль, со взятъемъ въ казну пошлинъ, такъ, какъ на прочее недвижимое имѣніе». Значить, кріпаки з кінцем XVIII століття перестали бути людьми, а юридично увійшли в склад недвижимого маєтку¹⁾.

З ними поступали їх дідичі, не як із своїми ближніми, не як із людьми, а поводитися гірше ніж із безмовною скотиною. Обовязкова робота на панському полі дійшла до 5 а то й 6 днів у тиждень. Бували-ж і такі пани, що навіть у неділю свято кликали своїх людей до послуги двірської, у ліс на лови, тощо. Бували дідичі, що їхали

¹⁾ Крѣпостное населеніе въ Россіи по 10-й народной переписи. Статистическое изслѣдованіе А. Тройницкаго. Санктпетербургъ 1861.

у поле дивитися, як жінці жнуть, а перед ними, як у Римі ліктори перед конзулями, їхали вози, навантажені різками. Били за що-будь без пощади. »Бийте до смерти; я самъ въ отвѣтъъ и никого не боюсь!« І дійсно не боялися дідичі нікого. Кріпак був безборонний, зданий на ласку й неласку свого поміщика. Він йому прокурор і суддя — все в одній особі — перша й остання судова інстанція. Кріпаків продавали як собак. »Бувало, що за борзую суку¹ віддавав поміщик ціле село з кріпаками — піше оден священик Саратовської губернії.« »Бувало, наша дідичка набере хлопців та дівчат, душ трийцять, і веземо їх на ярмарок в Урюпіно. Розібемо шатро на базарі й продаємо. Найбільше купували вірмене. Кожнього року ми возили. І якого-ж то плачу було в селі, як було дідичка стане збиратися на ярмарок в Урюпіно« — читаємо в тих самих споминах. І навіть під оком самого царя в Петербурзі, на майдані близь царської палати продавали кріпаків — такий звичай пішов. Угорський подорожник Текелі в обуренням каже, що дідичі в карти своїх людей програють. Але хіба-ж це було найгірше лихо? А гаряча сковорода, а залізні з колючками нашійники, а всілякого крою диби, а ланцюхи до яких прикріплювано на ввесь вік безталанні жертви панського гніву, а годovania щенять жіночими грудьми — хіба-ж знає історія такі вигадки мук та знущання, яких не стосували би тодішні поміщики, щоб зробити своїх кріпаків ласкавими й слухняними? »Мужикъ сѣръ, но умъ не чортъ у него сѣлъ« — це був улюблений клич поміщицької культурницької діяльності¹).

¹) З багатої літератури по історії кріпацтва пригадуємо:

Д. Л. Мордовцевъ: Наканунъ Воли.

В. И. Семевскій: Крестьянскій Вопросъ въ Россіи.

Кн. Н. Волконскій. Уловія помѣщичьяго хозяйства при крѣпостномъ правѣ.

В. Повалишинъ. Рязанскіе помѣщики и ихъ крѣпостные.

И. Игнатовичъ. Помѣщичьи крестьяне накануне освобожденія.

Извлеченія изъ секретныхъ отчетовъ Министерства внутреннихъ дѣлъ за 1836—56 годы.

Батьки Тараса Шевченка були кріпаками.

Григорій Іванович умів читати, стельмахував, а иноді й чумакувати доводилося. Не з бідного й не з темного роду він був. Мати — працьовита, дбайлива, тихої вдачі.

Столітні очі, як зорі, сяли,
А слово за словом сміялось, лилось.

Цей образ, мов ікона святої мучениці, остався до смерті в душі Тараса чистим і ясним. Від неї впало золоте сльезо на неодну жіночу постать в пізнійших поетових творах.

Живим воплощенням давньої минувшини був Тарасовий дід, по батькові, Іван. Столітній старець, колишній гайдамака, чоловік письменний і бувалий.

Бувало в неділю, закривши Мінею, стане розказувати
родині й сусідам про Залізняка й Гонту.

Столітні очі, як зорі сяяли,
А слово за словом сміялось, лилось:
Як Ляхи конали, як Сміла горіла . . .
Сусіди од страху, од жалю німіли,
І мені, малому, не раз довелось
За титаря плакати, — і ніхто не бачив,
Що мала дитина у куточку плаче.

Батьківська хата Т. Шевченка в Кирилівці.
(Це рисунок самого поета.)

А таке могутнє вражіння було з отсх оповідань, що
Шевченко в багато літ піз'їйше не забув подякувати
дідови прегарними, простими словами:

Спасибі, дідусю, що ти заховав
В голові столітній ту славу козачу:
Я її унукам тепер розказав.

З рідні найбільше любив Тарас свою старшу сестру,
Катерину. Як мати пішла на панщину, вона піклувалася
малим пустієм, бо Тарас був живої вдачі. І зачсала
його й нагодувала й піснями плекала та розвивала вро-

джений поетичний дар. Не диво, що свою першу більшу поему охрестив поет іменем сестри — «Катерина»:

Рідна Тарасова хата була, як і другі сільські хати. До 8 ступнів довга, а до 6 широка, на численну родину досить таки тісна. Літом, то ще нічого, але вімою вона перемінювалася у якусь вязницю, в клітку, в котрій каралися безвинні люде — особливо діти.

У тому пеклі виростав Тарас Шевченко.

Портрету його з діточих літ не маємо. Бо кому й приходило тоді на думку малювати портрет замурзаного кріпацького хлопчика? Біограф Шевченка, О. Кониський, уявляє собі його так: білявий, оклецькуватий, меткий хлопець; цікавий і допитливий; босоногий, часто замурзаний, обірваний і пустотливий, але розважливий, розумний, перенятливий і добрий.

Такий хлопчина біжить бувало на леваду до річки і купається під навислими лопухами. Викупавшись прибіжить в сад, впаде під першою грушею, або яблунею, і засне спокійним, незворушеним сном. Проспавшись гаразд, глядить на далеку могилу й питається сам себе: «А що там далі, за могилою? Кажуть — залізні стовпи, що підпирають небо. Якби піти й подивитися на їх? А чомже й ні!» І побіг. Видрапався на могилу і дивиться на право й ліво. І по цей бік село, і по той бік село, а там, із-за темних садів визирає церква з банями й бляшаним дахом. Задумався Тарас. «Ні», каже, «сьогодня вже пізно, не дійду до цих залізних стовпів, — нехай завтра з Катрею.»

І не розбіраючи довго, пустився в могили, куди очі бачили, в степ; — як-раз не в Кирилівку, а в Моринці. На щастя стріли хлопчика чумаки, забрали на віз і привезли до батьківської хати.

Смеркало, коли Тарас підходив до перелазу. Сімя вечеряла біля хати. «Прийшов, прийшов!» — радісно закричала старша Тарасова сестра, Катерина, взяла його на руки й посадила вечерять, називаючи прибуду. Повечерявши, поклала його в постіль, перехрестила й поцілувала.

Довго не міг заснути Тарас. »Події минулого дня не давали йому спокою.« Він заєдно думав про залізні стовпи.

Такою мандрівкою було ціле життя поета, тільки не до залізних стовпів, що підпирають небо, а до воріт волі, які він рад був на розтвір відчинити перед своїм народом й перед цілим людством. Мандрував прямо перед себе, не шукаючи хитрих, крутих доріг, без облуди й лукавства, з серцем чистим, як серце дитини. А втомленого такою тяжкою мандрівкою на вічний сон приголубила слава . . .

Ледве Тарасови минуло 9 літ, як померла його бідна мати. Нужда та праця положили її молодю (на 32 році життя) у передчасну домовину¹⁾.

Батькові годі було без хазяйки з дрібними дітьми оставатися, — він оженився. Та ще до того з удовою, Оксаною Терещенчихою з Моринець.

Вона привела своїх трое дітей. Мачуха, зведи́ята — пекло. Рідна хата, що перше хоч в ряди-годи, літом та педілею, рисувалася перед очами хлопця, мов ідиллічна картина на темному, злиденному побутовому фоні — вповилася тепер густим туманом; над нею повисли чорні хмари.

Тарас був хлопець жвавий і здоровий, він нераз побивав мачухиного злодійкуватого сипка, Степанка і мачуха його дуже за це не злюбила, прямо ненавиділа. Доводилося Тарасові в бурянах сусіда Желеха шукати захисту перед її стусунами, або прямо втікати до сестри Катерини, гень аж у зелену Діброву.

¹⁾ «Я памятаю оден жалісний святий вечір на своїм віку.

В осени ми поховали матір, а на святый вечір понесли вечерю до діда й проказавши: «святый вечір!» Прислали до вась, діду, батько і . . . всі трое заголосили: — нам не можна було сказати: «і мати!»

Таким сумним спомином згадує Шевченко втрату матері у своїй повісті «Близнята».

(Вона ще за життя матері (1823 р.) одружилася з Красицьким і перебралася жити в сусіднє село, Зелену Діброву.) Одиною потіхою осталася тепер Тарасові хіба одна Оксана К . . . ко, дівчина сусідка, товаришка діточих забав, якої Тарас не забув до смерті. Вони:

малими розійшлись

Та вже й не сходились ніколи.

Це його перше, пічим незаплямлене кохання, Беатріче нашого поета.

Та ще, поки жив батько — то якось терпів Тарас. Батько брав його з собою, як їхав чумакувати, посилав до дяка в науку¹⁾, жалував. Але на 12 році життя не стало й доброго батька.

Вміраючи казав він, що Тарасові маєтку не оставляє, бо він буде, або дуже славний чоловік, або велике ледащо.

Тарас став круглим сиротою. Ані родичів, ні маєтку, — нічого; навіть опіку його, дядько Павло, не дуже то брав його в опіку; це був, по пізнійшим словам самого Тараса, великий катюга.

Годі було Тарасові вдержатися в хаті. Пішов до дяка Богорського²⁾ на дальшу науку. Богорський був нестяменний паниця, Тараса держав він у себе не як учня, а як наймитка-послугача, який мусів носити йому воду, рубати дрова, то-що.

А коли хлопець вивчився добре читати, посилав його по покійникам в Псалтирою. Тарас читав голосно й гарно, — куди кравецьким гвиздом дяк, і йому давали за це книш та коповика. Богорський забірав усе для себе, оставляючи за хлопцем тільки десяту копійчину. І за неї купував собі Тарас паперу, робив книжечку, обводив її хрестами й квітками та списував у ній усякі вірші.

¹⁾ До місцевої школи став Тарас ходити ще за життя матері. Учителював там дяки Губський і Рубан під доглядом пона Нестеровської. Дяка прислано до Кирилівки 1819 р.

²⁾ Богорського настановлено дяком 1824 р.

Так з-зання стала проявлятися у його охота до рисунків та до віршовання.

Перекалатавши якомсь у Богорського два роки, кинув Тарас рідне село й утік до недалечкого містечка Лисянки — шукати людей, «щоб добру навчили».

Особливо тягнуло його до малювання.

В Лисянці повернувся він до маляря-діякона, але був це плохий учитель; Тарас кинув його й поплентавсь у Тарасівку до маляря-дячка, що малював великомученика Микиту й ворожив з руки. Оглянувши ліву руку хлопця дяк-ворожбит рішуче заявив, що з його нічого путнього не вийде — не то маляр, але навіть швець, або бондар.

Так скінчилася Тарасова мандрівка за добрими людьми. Засумований вернув він у рідне село та став за громадського настуха. На ті часи натякає поет в прегарній думці.

»Меці тринадцятий минало,
Я пас ягнята за селом.«

Природа чарами своїми горнула його до себе. Йому було «любо, неначе в Бога». Любо — поки не згадав, що він сирота, людина безприютна, самотна.

»Не дав мені Бог нічого!
І хлинули сльози . . .
Тяжкі сльози . . .«

В ту хвилину прибігла Оксана, що недалеко від його при самій дорозі плоскінь вибирала. Привітала, втерла сльози і . . . поцілувала.

Неначе сонце засіяло,
Неначе все на світі стало
Мое: лани, гаї, сади . . .
І ми, жартуючи, погнали
Чужі ягнята до води.

Цей вірш, це документ першого психологічного аналізу Шевченка — першого пробудження його незвичайного «я».

Моменту цього поет не забув мабуть ніколи.

1841 р. в Петербурзі він звертається до Оксани К... ко ось із якими щирими словами:

Чи правда, Оксано, чужа чорнобрива,
І ти не згадаєш того сироту,
Що в сірій свитині, бувало, — щасливий,
Як побачить диво — твою красоту;
Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душою; серцем розмовлять,
З ким ти усміхалась, плакала, журилась,
Кому ти любила Петруся співать?
І ти не згадаєш... Оксано! Оксано!

Довго й далеко лунатиме цей крик: Оксано!

Але який з його пастух? Зачитається бувало, або задумається, а вівці тимчасом зайдуть у збіжжя та на-творять шкоди.

Хотів був старший Тарасів брат, М... іта, привчити його хліборобства, або стельмаства, та... к, коли й до того в Тараса не було ніякої охоти. К... сувало роботу, та йде світами блукати. Його тягнуло до иншого діла — до поезії та до мистецтва.

Віддали його на службу до Кирилівського попа Кошиця.

Тут зразу порядкував у хаті, а дальше — возив сливки до Бурт і Шполи на продаж та відвозив поповича в Богуслав до школи. Вечерами читав собі, що хотів, або рисував, коли мав охоту.

Та хоч не з-гірше діялось йому в Кошиців, кинув їх та пішов у Хлипнівку, що славилась на всі села довкола своїми малярями. Один з них признав за Тарасом хист до малярського діла, тільки казав, щоби він приніс на письмі, що дідич годиться віддати його на науку.

Управителем маєтків Енгельгардта був тоді Дмитренко. Він жив у Вільшаній¹⁾.

¹⁾ Усі ці села в Звенигородському повіті, недалеко від себе.

До його й пішов Тарас. Але Дмитренко, замість щоб дати потрібне письмо, звелів узяти хлопця до пекарні, щоб учився куховарства.

Вештається Тарас у кухні, та як тільки кухар його не бачить — шусть у сад! Сховається в корчах, розгорне свої малюнки (а прибірав був їх уже споро) рисує та виспіває, аж луна кругом ровлягається.

Побачив Дмитренко, що славного куховара з Тараса не матиме й тому приділив його до служби молодому Павлові Василевичові, Енгельгардтові гвардейському офіцерові, для якого якраз тоді набірали челядь, за козачка. Переодягли Тараса в дреліховий каптан й широкі шаравари та повезли (в осені 1829 року) у Вильну.

II.

Панський козачок, — невелика, але скучна робота. Сиди в сінях біля дверей та жди, поки пан не гукне, щоб

Княжий замок у Вильні.

подав люльку, або шклянку води, яка стоїть біля його. А поїде нап куди, так дожидай його у передній, хоч би цілу ніч, мов собака.

Для жвавого й від природи непокірливого Тараса така служба не могла бути по душі. Він вкочував собі

Енгельгардт велить покарати Тараса.

довгі години дождання рисованням та співанням гайдамацьких пісень.

Одного разу в день царських уродин, пан пішов на пир у касино, а Тарас запалив лічку й давай рисувати козака Платова. Занятий роботою, не чув, як минули години за годинами і, як пізно в ночі, вернувся пан. Заставши хлопця за рисованням та ще при свічці, розсердився дуже й казав його на другу днину здорово випороти на конюшні.

Але рисунок був добрий і Енгельгардт післав Тараса на науку, бо хотів з його мати дві тького пор-

третиста¹⁾. Зразу вчився Тарас у Вильні, а даліше в Варшаві, в славного маляря Лямпі (сина).

Тут не тільки малярства гавчився Тарас, але й польської мови та прочитав деякі твори з польської літератури, бо познайомився був з одною дівчиною, Полькою, (воль-

Варшава.

ною), Дунею Гашовською, яка йому ще геть пізнійше, бо аж 1857 року, спилася. Видно — не була це звичайна знайомість, котра легко забувається.

Побут у Варшаві й наука в Лямпі не тривали довго. Забунтували Поляки, й Енгельгардт, щоб не переживати

¹⁾ Тодішні гани часто-густо держали собі своїх власних артистів-кріпаків: архітектів, співаків, музикантів, малярів. Були це, на думку Шевченка, найнещасливіші з нещасливих. Як тяжко погодити службу мистецтву з службою панським примхам! Як тяжко ранком бути за ланея, а в-вечір грати в концерті!

Шевченко спочував з долею таких безталанних, чого доказом гарно змальовані портрети артистів-кріпаків у його прозових творах.

повстання у Варшаві, переїхав у Петербург. За ним пішла і його служба, а між нею й Тарас. Дорога не була легка.

До Петербурга наспіли вони під весну 1831 р.

Тут Шевченка повернуто знову в лакеї. Наука принаилася. Що лиш 1832 року, після «невідступного прохання» віддав Енгельгардт Тараса на дальшу науку до маляря Ширяєва, зробивши з ним контракт на чотири роки, щоб учень виїшов із «школи» «вишколеним малярем.

»Ширяєв був цеховим майстром живописного й малярного цеху. Завжди було в його трьох, а інколи й більше замарузів — в демикитонових халатах; це його учні, а коли була потреба, він найшов подеки, а то й місячно — одного, або й десять костромських мужиків-малярів і шклярів. Значить, у своїому цеху він не останній майстер, і по вмілості і по грошів!» Це була людина груба й матеріалістична, без тойких гуманних почувань, одна з тих, по словам самого Шевченка, що проживши свою молодість у бруді та в недолі, й видіставши-ся опісля якось на світ божий, не вірять жадній теорії, до добробуту не бачать інших стежок, крім тих, якими самі йшли і коли, мовляв, їх доля не гладила по головці, то за щож вони мають других гладити?

І не гладив Ширяєв своїх учеників, а радше дряпав. Вони у його були мов невільнички які. Між ними й Шевченко.

Зрозуміти душу молодого хлопця, що рвався кудись дальше, в райдужну країну краєн, хотів стати мистцем, Ширяєв не вмів, чи прямо не хотів. Робота, заробітки, гроші — тільки всього.

По Варшавським майстрі-артисті, цей Петербурський ремісник грошароб, був для Тараса дуже немилою несподіванкою.

¹⁾ «Артист» — Тараса Шевченка.

Його життєва трагедія прибрала нові форми. Шевченко мусів спати на горищу, малювати стіни й красити парканш.

Та всеж таки, як талановитий рисівник, він і в Ширяєва незабаром вибився на верх. Саме тоді архітект Кавос перероблював у середині Великий театр. Ширяєв провадив малярські роботи. На всі орнаменти й арабески, що оздоблюють пляфон того театру, Шевченко робив рисунки по вказівкам Кавоса, а сам Ширяєв компопував усякі трафарати.

Поруч такої обовязкової праці Тарас залюбки бігав у літний сад, і відрисовував усякі статуї, що обезображують його, починаючи з вертких богинь, солодко всміхнених, а кінчаючи вродливим Гераклитом і Проклитом. Відрисував також кілька гороріаб, що оздоблюють деякі будинки¹⁾.

Раз, припадком, на тому місці, де велику алею Літного Саду перерізує поперечня, і де, окружений богами й богинями Сатурн, жере власну дитину, стрінув Тараса Шевченка його земляк, Іван Сошенко, в Богуслава, Київської губернії, з того самого Богуслава, про який у думі співається і в який, недавно тому, возив Тарас поповича Кошиг до школи. Зацікавлений видом худорлявого, замураного хлопця, з розумними, тихими очима, який сидячи на ведрі, рисував жостоккого Сатурна, Сошенко почав з ним розмову. Довідавшись хто він і що робить і в кого працює, запросив його до себе.

Цей момент мав превелике, рішаче значіння для дальшого життя поета.

III.

Сошенко познайомив Тараса з відомим артистом і дуже гарним чоловіком О. Г. Венеціановим, який не од-

¹⁾ «Художник.» Автобіографічна повість Т. Шевченка. Повний збірник творів Т. Г. Шевченка. Катеринослав 1914. Стр. 568. Ш. Т. I.

ному молодому маляреві подав помічну руку, в дуже впливовим конференц-секретарем Академії штук, земляком, В. І. Григоровичем, в відомим українським поетом Гребінкою, в учителем царевича, славним російським поетом Василем А. Жуковским, і в кумиром тодішнього російського артистичного світа, Карлом П. Брюловим.

Сошенко.

Таким чином Шевченко, неначе перейшов у якийсь інший світ, у якому було стільки нового й гарного для його, багато від природи вивіреної душі.

Сошенко пішов до Ширяєва і просив дозволу, щоб Тарас міг приходити до його на квартиру. Ширяєв, хоч нерадо, згодився на це. Далше примістив Сошенко свого *protégé* в античній галерії, щоб він тоді, як там нема лекцій, рисував із гіпсових статуй. За допомогою І. В.

Григоровича впровадив його до Товариства «Поощрення Художниковъ», де Тарас вперше познакомився в рисунком із людського кістяка.

Крім того став Тарас прибувати своїх сил також у композиції. Група Едіпа, Антигони й Поліника, (на основі лектури Озерова) вийшла, як на перший початок, дуже вдатно. Сошенкові подобався цей твір своєю простотою. Молоді артисти на перші спроби беруть звичайно чимало осіб і заплутуються, Шевченко підібрав три, виявляючи своєрідний нахил до гармонії й концентрації артистичного вислову.

Тим часом минала зима, а в весною треба-б було Тарасові вертати до свого ремесла, красити криші й паркани: Щоб не допустити до цього, Сошенко згодився

зробити портрет із Ширяєва, а за це Шевченко мав бути відпущений на місяць із його робітні.

За цей час благородні душі: Венеціанов, граф Вельгерскай, Брюлов і другі щиро старалися, щоб викупити Тараса з неволі, бо бачили, що в таких умовах, як тепер, годі йому вчиться. Справа не йшла легко. Сам Брюлов потрудився був до Енгельгардта, думаючи, що його славне ім'я матиме вплив на твердосердного пана. Але вернувши з візиту назвав Енгельгардта «найбільшою свинією у торжських пантофлях» а Енгельгардт, із свого боку, прозвав Брюлова «дикарем».

Брюлов.

Тоді спрібував щастя звісний філантроп, Венеціанов. Але Енгельгардт про ніяку філантропію й чути не хотів. Зажадав 2500 рублів.

Палета й пензлі Т. Шевченка.
(В музею В. Тарновського.)

Отсі великі, як на той час гроші, треба було конче добути, щоб купити Тарасові волю. Він же за нею так тужив, що аж тяжко занедужав.

Купити. Але як? І придумано таке: Брюлов намалював портрет Жуковського, його розіграно в лютерію і — Енгельгардт зробив «відпускну». Свідками на ній підписалися: гр. Вельгорській, Жуковській і Брюлов.

Сталося це 22 квітня 1838 р.

Шевченкові було тоді 24 роки.

22 квітня 1838 р. це найясніший день у житті нашого великого поета, день, який його робив неначе другим чоловіком.

Тепер він вольний, тепер йому скрізь двері відчинені, тепер він може вчитися, може собою розпоряжати, як чоловік, бо перше він був, ніби раб безсильний та безсловесний, якого могли бити, кривдити, продати.

Яка переміна!

Вчора грубошкурний майстер Ширяев, а нині великий мистець Брюлов, вчора нужденне горище й громадка нещасливих челядників, і лайка, і журба о кусок хліба, а нині — салі академії і товариство високоосвічених, гарних людей і надія на славу.

Тарас не годен був освоїтися з думкою про своє щастя. «Він, хоч і брався до роботи, але робота йому чапіла. Покладе було в портфель свою роботу, візьме отпускний акт, перечитає його, перехреститься, поцілує і заплаче.» Так каже про себе Тарас у своїй повісті «Художник».

«В божественній, безсмертній природі багато — пребагато прекрасного, але-ж торжество й вінець безсмертної краси єсть лице чоловіка, напоєне щастям.» Таким щасливим був тоді Тарас.

Коли гошили йому нову одержу пішов із Сошенком до «Губернского Правленія» і там зареєстрували акт визволення.

Другого дня о 10 годині в рапці явилися у Брюлова.

З того дня почав Шевченко ходити до академії на кошти товариства «Поощренія Художників».

Незабаром після цього Сошенко покинув Петербург і скінчилася його опіка над Шевченком. Тарас тепер прилип цілою душею до Карла Павловича й незабаром зробився його найбільш улюбленим учнем.

Був прямо захоплений своїм великим і благим учителем і отсе щире захоплення переховав у душі до смерті. Любив його прегарну кучеряву голову, його слова, «яких не годен перенести на папір, бо вони-б скамяніли», любив його образи, на які глядів з одушевленням. Кращих відносин між учеником а вчителем-годі собі й уявити.

«Я майже й не виходжу від Брюлова, тільки ночувати ходжу до дому — пише Шевченко в «Художнику», — а часом у Брюлова й ночую . . . Брюлов кличе мене перебраться зовсім до його, але мені — ніяково.»

- Відносини отсі тим паче можуть дивувати, що Брюлов і Шевченко були величі із двох планет.

Брюлов плястик і тільки плястик. Він чув перше усього форму, дальше краску, особливо червону. Малював оком. Як артист, стояв на пограничу клясичної і модерної штуки, як чоловік, — був рослиною перенесеною з «дального юга в сторону сіверную». Людина з природи добра й гуманна, але без інтересу до суспільних і політичних питань, без отсех ніжних, мов волоски, корінців, якими дерево тягне поживу з воздуха.

Шевченко-ж, від дитини, рисуєчи співав. Це дуже для його характерестичне.

Виспівував і плакав, мережаючи листочки в бурянах малим хлопчиком бувши, вигукував на весь сад, рисуєчи у Вільшані, як кухта, — навіть в прихожій Енгельгардта копіював Платова з гайдамацькими піснями на устах.

Був це маляр-співак, для якого найгарніший краєвид без чоловіка не мав принади, для якого щастя на людському обличчю було найвищим твором штуки, у якого звук мав краску, а краска хотіла мати звук. Артист не вбивав у йому чоловіка, суспільника, патріота, борця. Коли-б йому хто завдав був питання: життя для штуки, чи штука для життя? — він мабуть відповів би був: життя для правди й добра людського.

Його духовий розвиток йшов семимилевими кроками.

Вже по році науки в академії дістав срібну медаль, його рисунки купували видавці до всіляких видань, ставав молодим, звісним артистом.

А все-ж таки, він став писати вірші. «Українська сувора муза довго цуралася мого смаку, схиленого життям у школі, в панській прихожій, в заїздних домах та в міських кватирах; та коли подих свободи вернув моїм почуванням чистоту дитинних літ, проведених під убогою батьківською стріхою, вона, спасибі їй, обняла й приголубила мене на чужині», — пише про себе Тарас. В розкішній роботні Брюлова йому ввижалися українські степи, села, могили, з могил вставали наші бідолашні гетьмани; неначе докоряли йому, що відбіг від рідної землі, що забув про її красу й горе, що не обізветься за їх словом добрим.

І молодий маляр кидав пензель і брав перо в руки. Забував про мистецтво, яке йому давало гарний заробіток, медалі, славу а витрачував час на писання віршів, які поки-що не давали нічого, а в будучності мали принести тільки горя і муки.

Вище призивання — той годі!

Та не тільки «вище призивання» — була й друга непереможна сила, що пхала Тарасові перо в руки й казала: пиши!

Тою силою була туга за рідним краєм.

«Сини мужицький — він в серці посив, він із села вишніс глибоке привязання до села, до землі, до тихого,

сільського, хліборобського життя. Шевченко вилелівав в серці своїм, пораненім ударами життя, непереможну тугу за тихим, сільським життєм, і перед його очима стає безнастанно картина тихого українського села, перед ним вічно стоїть привид ідиллічного сільського щастя¹⁾».

Доки був кріпаком, доти зайнятий службою, битий і зневажуваний, не мав навіть часу на тую аналізу субтельних почувань, без яких справжня поезія не може обійтись. Тепер, почувши себе вольним, попавши в товариство гарних, образованих людей, Москалів, Німців, Поляків і своїх, начитавшись чимало книжок, літературних і наукових, він розвинув у собі енергію думки, силу чуття, міць уяви. Перед ним раз-у-раз з'являвся образ вольного й закріпощеного чоловіка, вольної і поневоленої країни, правди й кривди на землі . . .

»Ти тут тепер одягаєшся гарно, буваєш у театрі, слухаєш концертів, живеш серед гарних, умних людей, одним словом раюєш, а що діється там, у тебе, дома, на Україні? . . .«

І все частійш перед очима його душі з'являлася отся його далека, люба Україна, із своїми лугами, степами, із своїми вишневіми садочками, повними пахоців і соловейкового співу, із своїми могилами, начиненими благородним трупом і овіяними споминами славної минувшими, із своїми селами, що потапали в морі сучасного пекла. Прочитані книжки, Енеїда, Псевдо-Кониський, Бантин Камепський і інші скріпляли цей психічний процес, викликали »тііі мучеників, бідолашних гетьманів наших«. »Прекрасна, безталанна Україна, в усій своїй меляіхолійній і непорочній красі« ставала перед ним і кликала: »Промов за мене!« І несвідомо, покоряючись отсій великій силі, молодий артист, забувши про золоту медаль і про »божественного« вчителя, кидав пензель, а

¹⁾ Микола Ганкевич. Туга за рідним краєм. «Вістник союзу визволення України.» II. рік. Ч. 11—12.

брав перо в руку, щоб погордженням, осміяним, зневаженим словом «свинопасів і гречкосіїв» творити нові, небувалі досі малюнки. Окруження докидувало свою цеглину. Жуковскій і Гребінка — це-ж були поети! Жуковскій — сонце під захід, Гребінка — вечірня зірниця. Їх знав Шевченко особисто, не тільки як поетів, але й

Жуковскій.

як людей, добрих, гуманних, гарних. І ціла атмосфера, так сказати, наладована була поезією. Французський клясицизм судорожно держався ще солідних, шановних сальонів, романтизм, як новий бог, підбивав молоді серця. Під звук гітар і шпінетів співали ще, відцвітаючі красавиці: «Пятнадцать мнѣ лѣтъ минуло», «Вечеркомъ въ румяну зсрю», «Кто могъ любить такъ страстно», «Всѣхъ цвѣточковъ болѣ», «Голубка»,

то-що, а між тим Пушкін, свіжим, чистим голосом викликав на літературний бій старі традиції, в ім'я свободи почувань і щирости, невимушености форм.

. . . дорогою свободною йди,
Куда влечетъ тебя свободный умъ!

Лермонтов на небувалий досі педестал підносив індивідуалізм і як ніхто перед ним, якими колірами малював скуку безділля, Жуковскій знайомив Росію в знаменитих перелогах з кращими творами західньо-європейської літера-

тури. Епікурейська муза робила місце музі «мести й печали». Імена: Гете, Шіллер, Гейне, Байрон, Бальзак, Діккенс, набірали в Петербурзі чим-раз більше змісту.

Польську романтичну поезію знав Шевченко ще з Варшави й Вільни — перед ним значиться нараз відчинився чарівний, великий світ поезії і — він увійшов туди.

»Хто його знає, відкіль несеться, — несеться пісня, складаються стихи, дивлюсь, — уже й забув, про що думав, а мерщій напишеш те, що навіялось« — так характеризує генезу своїх перших гворів сам автор. Та придивляючись до них, ми бачимо, що не так то легко родилися отсі граціозні, легкі, мов шум степового вітру розвійні ритми й рими. Це видно з першої думки у «Кобзарі», котра починається словами:

Думи мої, думи мої!
Лихо мені з вами!
Нащо стали на папері
Сумними рядами?
Чом вас вітер не розвіяв
В степу, як пилину?
Чом вас лихо не приспало
Як свою дитину?

Евгеній Гребінка.

Таке питання міг поставити поет, який не тільки співав, але й думав: на що і чому він співає?, який аналізував свою роботу. Із докінчення тої думки:

Привітайже, моя пенько!
Моя Україно!
Моїх діток нерозумних,
Як свою дитицу! —

Петербург.

з того щирого короткого прохання слідно, що поет уважав свої вірші як дарунок для ріднього краю — значиться, на свої твори гляди, як на працю поважну, як на діло небуденне, святе.

І справді, Шевченко являється з-разу поетом свідомим, готовим мистцем. Таких перших спроб, як Пушкінові ліцейські стихотворення ми від його не маємо.

Першим відомим його твором, написаним в місяцю

ніч в Літвому саду єсть баллада «Причинна». Перший акорд, який він ударив на своїй бандурі це:

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
До-долу верби гле високі,
Горами хвилю підійма.

Який могутий акорд! Ні сліду того невинного шукання тонів, того непевного дотику струн, який чується звичайно у перших творах молодих, хоч-би й найбільших поетів. Навпаки — Шевченко вдаряє в свій інструмент з-разу з вправою й сміливістю досвідного мистця.

Слушно каже Др. Єнсен, що мало є примірів у історії світової літератури, «щоб молодий 25 поет являвся таким дозрілим артистом». Тема й форма, музичний і пластичний елемент, оповідання й чуття, драматична вставка танка русалок — усе так органічно сплетене в цілість, так майстерно збудоване, що читач і критик стає розоружений тим поетичним дивом, тою незвичайною і небувалою красою.

В змісті «Причинни» чується якісь далекі відгуки завірляючого сантименталізму, висить над нею фіолетна імла пануючого тоді романтизму, але крізь цей сантименталізм пробивається щире почуття («Така її доля»), а крізь романтичний туман пробиваються живі кольори українського краєвиду, типу, жанру. Хоч з-далека ніби пригадуються баллади Біргера, Міцкевича, Жуковського, але з кожного словечка чується якусь нову силу, якусь свіжу, живу струю нової поезії. Так, це бе новий ключ української пісні, нова, потужна струя вливається в море світової літератури.

В «Причинні» бачимо задатки пізнішого великого поета. Щирість чуття, легкість вислову, теплота кольору, граціозність і невимушеність форми. Видно маляря і музика в одній особі. Зараз таки перший образ вражає нас рівно і як твір пластичний і як музичний. Шевченко вмів нічного Наддніпряньського краєвиду вибрати його суцї, високопоетичні прикмети, вмів усе дрібне, менше вартне відкинути, а головне звязати в нероздільну цілість — вмів творити.

До долу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.

Хіба-ж можна краще передати вражіння бурі, того природного явища, коли небеса схиляються до землі, а земля, немов рада-б знятися в гору, коли живля природи ведуть бій о якусь недосяжну гармонію, о в'єднання

Тарас Шевченко (в молодому віці).

частин в цілість! А музика слова — хіба-ж вона тут, в тих перших Шевченкових віршах не шукає якогось нового музичного канону? Досить переаналізувати ввук за звуком отсі два стихи: »Реве та стогне Дніпр широкий« і »Та ясень раз-у-раз скрипів«, щоб сказати: так. В »Причинни« видно нового творця, який рівно сильно, вправно й певн орудує звуками й колірами, акордами й малярськими плямами, уя-

вою і чуттем — видно нового й великого поета.

Таким остається Шевченко до смерти. Хвилястої лінії, від першого виступу на верхівя і з-відси до повільного завмирання творчих сил у його нема. Він зміняє свої струни, підбірає нові акорди, на свою палету кладе що-раз нові краски, але від »Причинни« до »Марії« він є все тим самим вітхненим, щирим, великим мистцем.

IV.

Перше видання творів Тараса Шевченка, подібно як і перше видання Котляревського «Енеїди» завдячуємо до якоїсь міри випадкові.

Під кінець 1839 р. пізнався із Тарасом у Гребінки дідич із Полтавщини, Петро Мартос і бував у його квартирі на Василевськiм Острові. Шевченко згодився намалювати в його портрет акварельними красками. Прийшовши рав на сеанс, Мартос, випадково підняв із землі кусок записаного паперу й прочитав на йому слова:

Червоною гадюкою
Несе Альта вісти,
Щоб летіли крюки з поля,
Ляшків-панків їсти.

Слово по слові — виявилось, що Шевченко не тільки малює, але й вірші пише. Має їх повну скриньку під постелею. Мартос зацікавився поетичними творами бувшого кріпака. Попрохав їх у Шевченка, прочитав, захопився і поніс — до когож би — як не до відомого українського поета Гребінки?¹⁾ Отсему-то випадкові й завдячуємо найціннішу українську книжку — «Кобзаря».

Появилася вона коштом Мартоса у Петербурзі 1840 р. п. в. «Кобзарь». Сборникъ стихотвореній Т. Шевченка. С. Петербургъ 1840 г. Въ типографіи Фишера. Изданіе М-са П.

Невеличка, чепурна книжечка в рисунком поетового друга, артиста Штернберга — кобзар і хлопчик. Надруковано в ній:

Думи мої, думи мої, лихо мені з вами. — Перебендя. — Катерина. — Тополя. — На що мені чорні брови, на що карі очі. — До українського писака. (До Основ'яненка,) — Іван Підкова. — Тарасова ніч.

¹⁾ Гребінка знав мабуть уже перед тим Шевченкові твори, бо 18. XI. 1838 писав він до Квітки: «з тут оден земляк Шевченко, що то за завятий писати вірші! Як що напише, так тільки цмокині і вдар руками об поли . . .»

Небагато, а бєєж такн як багато! Тяжко знайти другу книжку у світі, щоб для долі народу мала таке превелике значіння, як «Кобзарь» для України. Це було щось так несподіваного, нового, щось так глибоко з душі народу

Штерибєргів рисунок до
I. видання «Кобзаря».

добутого, що годі було опертися його силі. Цей «Кобзарь» прямо чуда творив. Сонних будив, збитих із народнього шляху на праву дорогу на-вертав, старим грішникам приспану совість розбурхував, срихонською трубою гремів. Кожний з нас чує це по собі, що то за книжка! Навіть пани, які «терпять не могли українського язика!», не тільки радо слухали Тарасового слова, але й слюзамн заливались. Байдумність до ріднього слова зни-

кала, розвівалася, як імла, коли сонце війде.

Дійсно, неначе сонцем, був «Кобзарь». Найкраще це могутне вражіння від Тарасового дебюту висловив один із українських вельмож, старий письменник Квітка. Йому, як казав, — аж волосся на голові піднімалося, коли читав «Кобзаря», «я його притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу».

Дійсно кріпко лягають на душу народу твори Тараса Шевченка, а волосся на голові ще й пині піднімається; нам і ворогам нашим. Ворогам-на думку, що вони з Україною робили, нам ізаа того, що ми так багато ще не зробили, а того, що нам робити велів «Кобзарь».

Зовсім інакше стріла Шевченкового «Кобзаря» тодішня російська критика. «Нову Кобзаря в друку, каже М. Чапін повітали російські критики одностайним глумом над українською мовою й народністю.» Не відстав від цього гурту навіть найвідоміший між ними «пенсовый Виссарион» (Белінский), який не зважувався сказати: «хорошая литература, которая только и дышет, что простоватостью, крестьянского языка и дубоватостью крестьянского ума!» І не диво. Російська література цих часів перенята була сальоновою атмосферою, а від Шевченкових віршів віяло селом і селянином — «несло дьогтем», — як висловився Гоголь, Гоголь, котрого так високо ставив Тарас! Вона йшла в розріз із стремліннями заходників, а російські славянофіли, поки що, також не мали приводу тішитися нею, бо була в її для того славянофільства найбільша небезпека — видимий сепаратизм. Як слушно каже Ефремів «паші письменники Полтавсько-харківської школи з своєю невиправдістю

Григорій Квітка Ошпівненко.

в національних поглядах та політичним консерватизмом могли вживатися під одним дахом навіть із такими непевними добродіями, як видавець обскурантного «Маяк» Бурачок. Діяльність Шевченка вивела справу з такого невизначеного становища. Питання стало руба: маючи такі таланти, як Шевченко, українське письменство повинно буде йти своїм окремим шляхом, розвиватися в себе і

В. Г. Белінскій.

для себе і в процесі розвитку, видима річ, одтягати частину літературних сил од російського письменства, що звиклося вже було з думкою про свою універсальну вагу для цілої Росії!).»

Inde iral

На щастя, Шевченко не дуже то й турбувався неприхильним становищем російської критики²⁾. Він сказав собі: «хоч і мужицький, аби поет» і незабаром на пораду, щоб понехав свою мертву мову, а писав, як

Гоголь, по російськи, дасть у передмові до «Гайдамаків» знамениту відправу:

»Спасибі за раду!
Теплий кожух, тільки, шкода,
Не на мене шитий,
А розуміє ваше слово
Брехнею підбите.»

Шевченко знав уже тоді вагу рідного слова і слово це хотів покласти на сторожі народу. — І поклав! До його

¹⁾ Сергій Ефремов. Історія українського письменства. Стр. 269.

²⁾ Библиотека для чтения 1840 т. 39, отд. 6, стр. 14—16.

Корсаковъ П. Маякъ 1840 No. 6.

Отечественныя записки 1840 No. 5, т. 10.

Сынъ Отечества 1840 т. 2, кн. 4.

»Кобзаря« справа літературної мови у нас, мимо Котляревського, була нерішена, можна було перечитися, як нам писати й такі суперечки йшли; після його не повинно було бути двох думок. Він словом, мов мечем, розтяв цей Гордийський узол. Вмер Котляревський, автор »Епеїди« а на його місці ставав Шевченко, автор »Кобзаря«. Котляревський сміявся, Шевченко плакав, тужив, мертвих будив, живих поривав, хмари ламав.

Мабуть нема поета, якого перший виступ мав-би такий успіх, таке значіння, таку вагу; нема поета який би так скоро, автодидактно, майже без підмоги вийшов на такі верхівя, на яких з'явився Шевченко у »Кобзарі«. Невдалий кріпак і неук попадає в товариство вольних високообразованих людей, переважно чужинців, Москалів і Поляків і не затрачує народнього почуття, кругом себе бачить чужу культуру, а не губить задатків своєї рідної, пізнає чужі літератури й не піддається їх впливам та ще й свою пускає на новий, широкий шлях, чує кругом чужу мову, а свою підносить на висоту досконалої літературної мови¹⁾, живе кільканацять літ серед переможців і не піддається їм, лиш починає боротьбу Давида з Голіяттом.

Безпримірна поява.

Придивімся до цього першого »Кобзаря« ближше.

»Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!« —

Це неначе літературне »Credo« молодого поета. Тут маємо і генезу його літературної праці, тут бачимо його цілі і високі завдання.

»Серце мліло, не хотіло
Співать на чужині.«

¹⁾ Бере полтавську мову Котляревського і Харківську Квітки, що в них гарного мішає в наддніпрянський говір, центральний орган усього української словесної території, збагачує архаїзмами із церковно-славянської лексики та з літописних кладів і творить орган, який став нашим літературним і суспільно-побутовим органом.

Не хотіло, а він чув, що співати треба, що пора поруч кобзарів, «сліпих небораків» й інтелігентові-співцеві настроїти ліру.

»Нехай думка, як той ворон,
Літає та краче,
А серденько соловейком
Щебече та плаче
Нишком,«

Йому байдуже, як чужинці поставляться до його творів, він їх співає для своїх.

»В Україну ідіть, діти,
В нашу Україну, . . .
Там знайдете щире серце
І слово ласкаве,
Там знайдете щирю правду,
А ще, може, й славу . . .«

І знайшли . . .

В «Перебенді» Шевченко розвиває далше це своє поетичне «Вірую» — малює постать народнього поета віщуна, «що людям тугу розгоняє, хоч сам світом нудить».

Малюнок сднає у собі черти українського «Кобзаря» з прикметами романтичного західно-європейського співця. Народові він співає про Чалого, Сербина, про Лазаря, то знову вшкварить Горлицю, або Шинкарку, а від людей іде на могилу з Богом розмовляти.

Кругом його степ, як море
Широке, синіє;
За могилою могила,
А там — тільки мріє.
Сивий ус, стару чуприну
Вітер розвіває,
То приляже та послуха,
Як кобзарь співає,
Як серце сміється, сліпі очі плачуть . . .
Послуха, пові . . .

Старий заховавсь

В степу на могилі, щоб ніхто не бачив,
Щоб вітер по полю слова розмахав,
Щоб люде не чули, — бо то Боже слово,
То серце по волі з Богом розмовля, —
То серце щебече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля.

Молодий поет, значиться, не обмежує свого творення на вуличню пісню, для розваги й веселоців спрацьованого, горем прибитого люду, ні, він хоче думками своїми край світа літати, широкими крилами свого духа бити блакитнее небо, питати сонце, де воно ночує, питати море, що воно шумить, питати чорну гору, чого вона стоїть німою? — хоче бути поетом філософом, всюдисущим духом, умом, що розв'язує небагнуті тайни буття — як старозавітний псалмопівець, як нові великі генії-поети.

На залежність «Перебенді» від Міцкевича (Improvizacya, Dudarz, Pieśń Wajdeloty вказував Др. Франко, Проф. Третяк і Др. О. Колесса¹).

На модель постаті «Перебенді» вказує сам Шевченко в своїй повісті «Близнята». «Містик-філософ (себто Скворода) надіне було сиву свитину да соломяний бриль, візьме флейту і піде собі в світ за очі! Піде було верстов за 30 в село Березань; по дорозі зайде на високу стародавню могилу Виблу, зайде на те єдине, щоб набрати там властивого єдине богам дару — натхнення і, набравши його поспішас поділити його з Якимом Лукашевичем в Березані... Сидить на лавці під брамою і читає йому імпровізацію про звязок душі людської з світилами небеснимн.»

¹) «Перебенді» Т. Г. Шевченка с переднім словом Ів. Франка. (Літ. Наук. Бібл. Кн. 1, Львів 1889, стр. 10—11.)

«Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка.» Написав Осип Третяк Краків 1892, стр. 19.

П. В. Дашкевич «Отзывъ о сочиненіи г. Петрова: «Оч. ист. укр. лит. XIX ст.» Петерб. 1888. Стр. 173—174.

Про Сковороду, як автора пісень-співанок був Шевченко не високої думки, але про його, як філософа-просвітителя висказувався він з великою пошаною; бачив у йому одного з тих, «що з Богом розмовляють».

В третім творі «Тополя» дає Шевченко найкращу українську балляду, ще більш викінчену, більш гармонійну і наскрізь українську, ніж «Причинна». Скільки балляд стрічаємо в світовій літературі, а нічо подібного до «Тополи» не знайдемо. Це ніби далекий, дуже далекий, більш музично-драматичний відгук Овідієвої метаморфози про Філемона й Бавкиду (згадає про їх поет пізніше у своїй прозовій повісті).

Туга за милим, що дівчину перетворює в тополя, — це зміст твору. Але як тая переміна збувається, як поет передає почування покинутої, її розмову з ворожкою, її ліки, яку пісню вкладає в уста безталанної!

»Плавай, плавай, лебедонько
По синьому мору,
Рости, рости, тополенько,
Все в-гору, та в-гору!»

Ні, після такої пісні годі довше жити життем нормальної людини.

»Не вернулася до-дому,
Не діждала пари . . .
Тонка — тонка та висока —
До самої хмар.»

Овид описує, як руки Філемона й Бавкиди перемінялися в галуззя, як із їх виростали вітки й покривалися листям, а Шевченко каже своїй дівчині заспівати пісню, після якої вам ясно, що вона з людини стала тополею.

Як поет-мистець Шевченко в «Тополі» являється відразу скінченим, великим, одним із найбільших творців. Велит в мініятурному творі.

»Іван Підкова«, »До Основ'яненка« й »Тарасова піч« — це перші історично-патріотичні твори Шевченка.

В них по словам Єфремова¹⁾ «поет платить ще велику податку художньому романтизму та оспівуванню минулого України під впливом загального напрямку в тодішньому письменстві та специфічних обставин українського життя тих часів». Це яскраві кольоритні малюнки з української історії, з яких чутно жаль за тим, що було а минуло, чутно протест проти того, що над дітьми козацькими поганці панують, чутно гнів до ворога, який зпущається й сміється над нами.

Смійся, лютий враже
Та не дуже!
Бо все згине,
Слава не поляже.

Минувшина не верне, але живою останеться дума про неї, свідомість, чим ми колись були. З неї зродиться нова сила народня, нова доба нашої історії. Молодий поет не вдоволяється мрійливою тугою за прошлим свого народу, він зараз таки в перших творах стремить до історичної програми, пробує в давні мінорні акорди наших пісень втрутити нові, мужеські, надійні звуки. В пам'яті його живе ще Бантиш-Каменський, Історія Руссів Полетини, Українські мелодії Маркевича, але перед ним звенять вже якісь нові мелодії історичних просторів. Це його власне добро, його питьомий поетичний доробок, бо, як знову слушно завважує Єфремов, у Петербурзі не було тоді нікого, хто-б глибше й яснійше дивився на минуле й сучасне України. Суцільного, певного й повного світогляду, ясна річ, Шевченко ще тоді не мав. Бачив лихо, але до коріння його не вмів дібратися (пора на це наспіє, що лиш пізнійше), не одно він прямо скидає на «лихих людей», котрих ближше й не називає. Взаємни до Польщі і її шляхоцько-февдального устрою і до Росії з її кріпацько-деспотичним ладом у його що-лиш зарисо-

¹⁾ «Історія українського письменства», видання третє. Київ 1917. Стр. 233.

вуються, як важкі питання без відповіді, але цілий корпус української справи вже в першому »Кобзарі« поставлений куди ширше й виразнійше ніж у всіх попередників Шевченка разом.

Першою великою, і дивно! — зівсім оригінальною поемою в »Кобзарі« являється »Катерина« присвячена Жуковському на память 22 априля 1838 р.

Заплата гідна великого діла. 751 віршів — це вже малюнок на більші розміри, малюнок реальний та не реалістичний. Тут уже критик, що любить шукати за літературними впливами, любить рід героїнь виводити Бог-вість від яких праматірок, стає безрадним. Ні в німецькій, ні в польській, ні в російській літературі нічого подібного нема. (Найкращий доказ, що Шевченко вмів давати з власної душі, вмів творити.)

Зміст поеми найзвичайніший у світі, ще звичайніший у тодішній Україні. Москаль зводить дівчину Катерину, цурається рідного сина, безталанну матір відштовкує від своїх стремени і тручає її під лід.

В кілька літ пізнійше їде шестернею в берліні поруч своєї законної жінки — стрічає торбинками обвішаного повожатого Івася, мабуть пізнає його і — відвертається від його.

Берлін рушив, а Івася
Курява покрила.

Одна з подій, яким »ність числа«. Розказує її поет віршом простим, невишуканим, способом чисто народнім, та так то щиро, так сердечно, немов його це оповідання самого дуже, а дуже болить, немов тут про його рідну сестру бесіда говориться.

Так, це й справді одно з найдіймовіших питань Шевченка — питань суспільно-моральної кривди — насили. Це питання, котре йому ніколи з ума не сходило і мов червона нитка переткалося крізь цілу його літературну працю.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине . . .

це піснi не скомпоноване, а з народньої піснi взяте.

Катерино, серце мое!
Лишенько з тобою!
Де ти в світі подінешся
З малим сиротою?

Кличе безрадний поет.

Вміла мати брови дати,
Карі оченята,
Та не вміла на сім світі
Щастя — долі дати. —

Голосить він разом з безталанною героїнею своєї
поєми. А тут вже:

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий,
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні,
За сльозами ледве ледве
Вимовляє доні:
»Що, весілля, доню моя?
А де-ж твоя пара?
Де світелки з друженьками,
Старости бояра?

Хіба доволі виїмків, щоб пригадати і так, мабуть
найбільше звісну поему Шевченка. Остається ще в пер-
шому »Кобзарі« думка:

На-що мені чорні брови?
На-що карі очі?
На-що літа молоді,
Веселі дівочі?

Це перша з тих думок, шедеврів української літератури, якими Шевченко збагатив нашу лірику. Як ніхто перед ним і ніхто після його аж до Франкового «Зівялого листя» підійшов він під характер народньої пісні, ніхто не підслухав так її музики й не відчув щирої нуті. Коли багато поетів мріяло об тім, щоб їх твори стали загальним добром, так власне думки Шевченка осягнули цей ідеал.

Вони найкращий міст єднання між людським а писаним творенням, синтез словесності й письменства.

Як неприхильно повитала російська критика першого «Кобзаря», так щиро прийняли його свої.

Земляки не тільки читали «Кобзаря», але й виучували його на-пам'ять. Це був той соловей, якого благовістив Гребінка, тільки-ж у того солов'я був відразу якийсь поетичний, широкий, вірливий лет, якась сміливість летіти кудись далеко — далеко, у вічність.

Українські письменники від-разу зрозуміли, що отсе явився поміж ними той співець-месія, якого вони навіть сподіватися не мали відваги, а захоплення це найкраще висловив старий Квітка у листі до Тараса, кажучи, що йому аж волосся на голові піднялося, коли почав читати «Кобзаря». «Я його притулив до серця, бо дуже шаную вас і ваші думки кріпко лягають на душу.»

Справді надивуватися не можна, як Шевченко, не маючи систематичної шкільної освіти, так скоро здобув собі широкий погляд на наше минуле й теперішнє життя і від-разу виступив з такою власною, гладкою, гнучкою, кольоритною літературною формою.

Що-ж він міг читати крім тих нечисленних творів української літератури від Котляревського? «Історію Руссов» Полетики, Бантиша Каменського та дещо з літописей (Рубина). А прецінь він так добре зрозумів дух Запорозжя і дух Руїни, прецінь так тепло передав голос і зойк степу, стоїти могил, тугу за волею і славою.

Отсей перший, можна сказати, небувалий успіх, не запаморочив його, не здержав у тяжкій праці над собою. Він читав книжки: польські, російські (Міцкевич, За-лескі, Лелевель, Пушкін, Жуковскій), знайомився з літературою німецькою й англійською (Шекспір, Гете, Шіллер і Кернер, Валтер Скотт в перекладах) пізнавав життя старинних Греків і Римлян та вглублювався у святе писмо, з яким не розлучався до смерті.

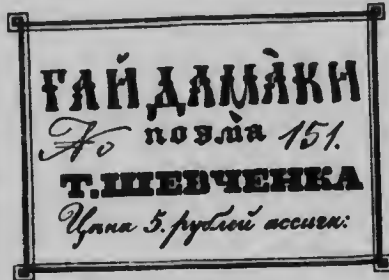
В рік після «Кобзаря» виходять «Гайдамаки»¹⁾, найбільша поема Шевченкова. (Ледве-не-ледве випустив їх цензурний комітет із своїх митарств.)

«Гайдамаки», це великий, грізний, луною пожеж озарений, пурпуром крові облитий образ подій 1768 року. Історичний підклад поеми в загальних рисах такий. Після 1714 року стала Київщина й Брацлавщина знову залюднюватися.

Вертали внуки й правнуки тих польських панів, що повтікали були за часів Хмельницького й Палія. Стали вони відновлювати городи й села, стали людям велике добро обіцяти. Обіцяли та не додержували. Незабаром з'являлися давні орендарі, єзуїти, двірські козаки — вертала минущина з усіма своїми кривдами й насильствами. Та народ, привиклий до волі, хоч і гіркої, а все таки волі, не хотів голови пхати в нове ярмо, вистругане на давній модель.

Тоді то збиралися ватаги всілякого народу, волочилися по краю, палили, грабували й мордували панів і жидів. Їх називали гайдамаками. Цей рух обняв тоді

¹⁾ «Гайдамаки.» Поема Т. Шевченка С.-Петербурзь 1841 г. Вь типографіи Сычева 131 ст. 120. Ц. 1 р. 50 к. Съ предисловіемъ и примѣчаніями.

Передплатний білет на
«Гайдамаки.»

мало не цілу Київщину, Браславщину й Поділля. На-силу Польща, обравши королем Августа III, здавила цю пожежу. Помагало їй московське військо. Та незабаром, бо 1750 р. скінчилося пове гайдамацьке повстання. Поруйновано тоді Умань, Вінницю, Летичів, Хвастів та Радомисль.

Найгрізнійша пожежа вибухла 1768 р. До давнього угніту добавилися були тоді ще й утиски, які діялися пра-

Запорожець Максим Залізняк.

вославному людові, і взагалі людям не католицької віри, яких Польяки прозивали «діссидентами», від католицьких пропагандистів. Таким способом гайдамаки боролися ніби не тільки проти суспільного й економічного, але й проти релігійного угніту, що додавало їм в очах населення окремої поваги. Московський уряд грав дволичну роль. Йому на-руку була анархія в Польщі. За його допомогою склалася «Радомсь-

ка конфедерація», що обороняла діссидентів. Проти неї боролися конфедерати барські і в краю настала домашня війна з усіми своїми грізними проявами. Поміж народом пішла чутка, що цариця Катерина післала на Україну золоту грамоту, щоб народ піднімався на Ляхів і жидів. Появилися «свячені» і вози «з залізною тарашню». На чолі Гайдамаків став січовий дід, Максим Залізняк, що спасався у Медведівському монастирі, біля Чигирина. Пожежа росла й кріпшала. Ігумен Мотронівського монастиря Мельхезедик Значко-Яворський доливав до огня оливи.

На підмогу повстанцям ішли Запорожці. Повстання обгортало цілу польську Україну, яка тільки й мріла, щоб скинути з себе чуже ярмо, получитися з лівобічною своєю сестрою та відновити гетьманщину. Перестрашені пани й жиди крилися по городах. Умань, обсапаний валами й обезпечений ровами та вужений 32 гарматами, став найнадійнішою твердинею пансько-жидівською. Залізняк зібрав чималі сили під Чигирином. Московське військо не встрявало в діло.

»Колії«, так прозивали тоді Гайдамаків, пішли на Лисянку, зробили там керваву Вартоломееву піч і потягли на Умань. Проти його вислав уманський управитель, Младанович надворних козаків Потоцького під проводом полковників Магнусовського й Обука та сотників Гонти й Уласенка.

Гонта, освічений і багатий чоловік, побачивши, що гайдамаччину можна би перемінити з аграрно-соціального руху в національне визвольне повстання, перейшов із своїм військом на сторону Залізняка. 18 червня, в полудне підступили Залізняк і Гонта під Умань. Трицять годин тривала облога. Твердиню добуто. Дві доби лютували колії у городі й нищили ворогів без пощади. Погибло чимало жінок й дітей. В Умані зроблено раду і Залізняка проголошено гетьманом, Гонту—Уманським полковником.

Архимандрит Мельхиседек Значко-Яворський.

Гайдамацький рух став ширитися, мов епидемія пожежа. Обгортав крім Київщини й Брацлавину та ще й Поділля та Полісся. Справа прибірала великі й небажані розміри, не тільки для Польщі, але й для Москви. Вони порозумілися й взялися спільно гасити самостійницький рух. З Петербурга прислано наказ генералу Кречетнікову, командантові московських військ на території польської України, щоб адавив гайдамачину. Гайдамаки про це не знали; вірили, що Москві спочивають, як оронним православній церкві і дали собі відійти. Старшину запросив полковник Донських козаків Гусев на пир, там їх захопив, гайдамацькі та армійські ружки і почав суд. Старшину били, а гайдамаки гричі в день. Врешті Гайдамаків розділено. Гонта з козаками й поспішитими, що були з Польської України в далі Польщі, Закарпаття й Тивоберення, впроваджено в Київську комісію, під

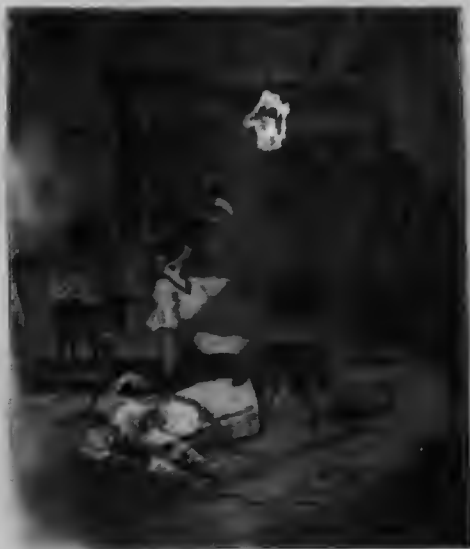

Уманський сотник, Іван Гонта

водом Браїцького засудив 70 чоловік, значащих козацьких старшин на смерть, Гонта в армії, останнім указом

На такому грізному тоді часі, коли в розшуку в молодий наш поет своєю талановитою пером. Колівищина, ще й інші не встигли, тобто віддають їм у всіх своїх деталях, в чому Шевченко, Гонта більше по традиції, чим по документам, влад звичайно, малювала поодинокі моменти, те дивлячись, не висліджуючи причин руху, не відкриваючи усіх пружин і їх співдіяння в механізмі цієї сповісної події. Зна-

... — молодий автор узив на себе завдання над міру
 зайняти, коли до його твору прикладати вимоги, які ста-
 вимо звичайно до історичних поем. Він міг дати тільки
 такий малюнок, який малював собі народ у своїй уяві.
 Тоді повинен був обережно закрити своє «я», як автор і
 історичний суддя. Шехай говорить переказ. Цього
 Шевченко не зробив. Він занадто стояв по стороні Гай-
 дамаків, йому хоті-
 лося оборонити їх по-
 ривком звичай-
 ного розбишництва, а
 не виступити на педеста-
 лі боронців народ-
 ної волі, не тільки
 економіч-
 ної, але й політичної.
 Це одно. А друге.
 У своїй поемі дав він
 крім загально-на-
 родньої драми, дві
 окремі драматичні пе-
 дії, а саме Галайда,
 Оксана і Гонти й його
 діти, коли не числи-
 ти окремою, смерть
 мліївського Титаря.

Гайдамаки (смерть Титаря).

Супроти того, головний герой великої поеми Ярема-Галай-
 да (з яким почасти ідентифікує себе автор) усувається на
 другий план перед трагічною постаттю Гонти, а героїня
 Оксана (сротична пригадка Оксани К-ко) грає в цілій великій
 події ролю виключно пасивну. Центральним моментом
 поеми стає зворушливий образ смерті, її похорону Гон-
 тових дітей, образ так болючий, що на його годі дивитися,
 як не всяк годен дивитися на Рєпіного Івана Грозного.
 Поетичне вражіння переходить міру витривалости люд-
 ської душі і викликає протест читача (чого доказом кри-

тика Драгоманова, який факт морду дітий рідним батьком називає канібальством).

Архітектонічна будова зраджує теж немалі промахи. Прольог і інтродукція забірають 322 вірші, епілог знову 130, разом 452 вірші, на 2540 віршів цілої поеми. Епічне оповідання переходить в лірично-романтичні розмови й розливісті міркування самого автора, метрум раз-ураз

»Гайдаки« (виступають в поход).

змінюється, в половині поеми прозова вставка, крім того вставки народніх пісень. Коліри, якими поет малює подію надто яркі, домінує чорвона краска, (мов у робітні Брюлова) гучується брак психологічного аналізу збірного руху й поодиноких дієвих осіб. Поема в цілості робить вражіння панорами, а не образу, викінченого мистецького твору, у яким єсть тільки те, що хотів автор мати, тільки найважнійше, найвартійше, довготривале. Мається вражіння, що розбурхана хвиля подій 1768 р. захоплює автора і несе його з собою, що тема ним володіє, а не він темою. Подекуди видно, як це говорить ся, шви, кидаються в очі анахронізми, помічаються не виправлені зміни, які хотів автор перевести в своїому творі. Це не такий суцільний, оригінальний малюнок, як »Катерина«, як пізнійша »Наймичка« і »Невольник«, слідно вплив Вальт. Скотта, Гоциньского (Z. Kaniowski), Чайковського (Вернигора).

А все-ж таки «Гайдамаки», це щось зівсім несподі-
ваного, майже неімовірного, коли дивитися на їх, з
історично-літературної точки. Які поеми історичні мали
ми перед «Гайдамаками», в яких умовах і з яким під-
готовленням творив їх Шевченко, як скоро їх писав, яку
літературну вправу й школу мав за собою!?

А все-ж таки загальний настрій колішщини передав
нам поет у ярих, зворушливих ескізах, все-ж таки
1768 рік стає перед нами в цілій своїй грізній величі,
все-ж таки чатача проймає жах, жаль і тривога, тривога
о долю народу, котрий так трагічно бореться цілі століття
о волю. Сам Шевченко був на-скрізь культурною, чоло-
віколюбною вдачею, у війнах він не кохався, на боротьбу,
навіть за волю, глядів, як на кінечне зло, він не годен
був кривавому воєнному ділу дати того тепла, того ар-
тистичного героїзму, не годен був піднести його до такої
цінності, яку це діло має в «Іліяді» та в інших історичних
поемах. Але за те, зло, яке чинить кожда війна чоло-
вікові, він передав незвичайно гарно, щиро, сердечно.

Минають дні, минає літо,
А Україна, знай, горить;
По селах плачуть голі діти:
Батьків немає.

Шелестить

Пожовкле листя по діброві,
Гуляють хмари, сонце спить;
Ніде не чує людської мови;
Звір тільки вие, йде в село,
Де чує трупи.

.

Люде, люде!

Коли то з вас буде
Того добра, що маєте?
Чудні, чудні люде!

.

Ні, коли мова про етичну вартість твору, то нема сумніву, що наміром Шевченка не було розбурхувати капібальські інстинкти, а навпаки, коли він ставив нам перед очі кривавий образ коліївщини, то робив це тому, щоб показати до якого лиха доводить людство суспільна й національна кривда. Кривавими малюнками «Гайдамаків»

Гайдамаки слухають кобзарської думи.

закликав своїх і чужих, щоб спам'яталися, щоб перечеркнули давні порахунки а почали життя нове, людське, чесне, справедливе.

Не його вина, що кликав даремно і не його вина, що люде вичитують з «Гайдамаків» не те, що він хотів сказати.

І з артистичного боку «Гайдамаки» не є безвартістним твором. Єсть там епізоди, єсть місця такої

краси, такої сили, що нічо красшого й нічо сильнішого не годні ми з нашої ліри добути.

О Боже мій милий!

Тяжко жить на світі, а хочеться жить:

Хочеться дивитись, як сонечко сяє,

Хочеться послухать, як море заграє,

Як пташка щебече, байрак гомонить,

Або чорнобрива в гаю заспіває . .

О Боже мій милий, як весело жить

Або:

У гаю, гаю
Вітру немає;
Місяць високо,
Зірньки сяють.
Вийди серденько —
Я виглядаю.

Або:

Гетьмани, гетьмани! Як-би то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували, —
Заплакали-б тяжко, бо ви-б не пізнали
Козацької слави убогих руїн!

Або:

Од Конашевича і досі
Пожар не гасне, люди мруть
Конають в тюрмах, голі, босі . . .
Діти нехрещені ростуть,
Козацькі діти; а дівчата,
Землі козацької краса,
У Ляха вяне, як перш мати,
І непокрита коса
Стидом січеться; карі очи
В неволі гаснуть; розкувать
Козак сестру свою не хоче,
Сам не соромиться конать
В ярмі у ляха!

То знову:

Я сирота з Вільшаної,
Сирота, бабуся!
Батька Ляхи замучили,
А мене — боюся,
Боюсь згадать, моя сива! —
Узяли з собою.
Не розпитуй, бабусенько,
Що було зо мною і т. д.

Або отсі грізні, незабутні слова:

»Сини мої, сини мої!
На ту Україну
Подивіться! Ви за неї —
Й я за неї гину.

.
Без васильків і без рути
Спочивайте, діти,
Та благайте, просіть Бога,
Нехай на сім світі
Мене за вас покарає,
За гріх цей великий!»

І просьба була вислухана . . .

Ні! хто надто низко цінить «Гайдамаки», хто підсуває їх авторові канібальські наміри, грішить проти правді. Тільки — це твір, котрого не годилося популяризувати без підходячих коментарів, без доброго вступного слова.

Критика прийняла «Гайдамаків» не краще «Кобзаря». »Если господа кобзари думают своими поэмами принести пользу писшему классу своих соотчичей, то въ этомъ они очень ошибаются: ихъ поэмы, не смотря на обиліе самыхъ вульгарныхъ и площадныхъ словъ и выражений, лишены простоты вымысла и разсказа, наполнены вычурами и замишками, свойственными все́мъ плохимъ піитамъ, — часто нисколько не народны, хотя подкрѣпляются ссылками на исторію, пѣсни и преданія, — и слѣдовательно по все́мъ этимъ причинамъ — они не понятны простому народу и не имѣють въ себѣ ничего съ нимъ симпатизирующаго.» (Отечеств. Зап. 1842, кн. 5.)

Як на їх дивилися «дорогі земляки», Шевченко, покищо, не знав. Не диво, що писав до Грицька Тарновського¹⁾ »може й там над ними сміються так, як тут Москалі. Зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить!

¹⁾ Основа. С. Петербург 1862. Май. Стр. 6.

Нехай я буду й мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого й не треба».

Коли рівняти отсю відповідь на критику Белінського, повну глузу із кобзарів, і плохих піітів, повну презирства й менторства та легковаження якогось там молодого хахлацького віршописа, то симпатія мусить остатися го стороні Шевченка. За Белінським останеться одно — примір, як часто помиляються навіть такі добрі критики, яким безперечно був «неістовий Висаріон» і як часто грішать такі добрі люди, яким безперечно він був¹⁾.

Гайдамаки, попри свої безперечні похибки, були й остануться висловом протесту проти угніту й кривди, образом ярким, повним контрастів, дісгармонії, суворости, мабуть недалеки від того, чим була дійсність.

Для самого Шевченка була ця поема поглядом позад себе, на перший період життя і творчості.

»На ту Україну,
Де ходили гайдамаки
З святими ножами, —
На ті шляхи, що він' міряв
Малими ногами.»

Оповідання столітнього діда, народня традиція, стихійне почуття кривди, що висіло в повітрі, і з молоком матері вливалось в організм дітей — лишалося за ним. Перед собою він бачив нові шляхи: автопсії, аналізу, дослідів, активного співділання.

Якже виглядав Шевченко на цьому переломі?

Це вже, розуміється не замурване хлопя, не челядник запачканий хварбами, не кріпачок, готовий кожньою хви-

¹⁾ На закиди польської критики, немов-би Тарас хотів у «Гайдамаках» розбудити кровожадні почуття народу, поет неначе ваздалегідь дав дуже ясну відповідь у передмові: «серце болить, а розказувать треба; нехай бачать сини і внуки, що батьки їх помилялися; нехай братаються знова в своїми ворогами; нехай житом-пшеницею, як золотом покрита перозмежованою останеться на віки од моря і до моря славянська земля!»

лини сповнити хоч-би який приказ свого пана-дідича, а муцшна, свідомий своєї гідности, високого хисту, великого завдання.

Високе чоло, глибоко осаджені, темно-сиві очі, невеличкі, повні, різко викроєні уста, буйна, на лівий бік зачесана чуприна, лице й вуса вибриті, лиш біля ушних оставлені невеличкі, темнорусяві, як і волосся, бокобороди. Стараний влягнений, з хусткою, високо, (як тоді було в моді) під ковніром повязаною. Дивлячись на поли свого лискучого плаща він думав: »чи давно то я в замараному халаті, не відважувався про таке вбрання й гадати, а тепер! Сотню карбованців викидаю на оттакий плащ! Просто Овідієві метаморфози! А то бувало розживешся як небудь на коповика й несеш його в райок, не розбіраючи, який там спектакль; за коповика було до смаку нарегочуся і гірко наплачуся, да так, що иншому й за цілий вік його не доведеться так плакати і так реготати. Чи давно це було? Не далі як учора — і така переміна! Тепер вже я не інак іду в театр, як в кресла, і рідко коли беру місце за креслами. А дивитися іду не так, на що трапиться, а іду або на бенефіс, або вибіраючи спектакль добрий¹⁾.

Крім Брюлова він дуже близько живе тепер із малярем Штерибергом, Німцем, з яким мешкає на одній квартирі, і який впроваджує його в поважні доми німецькі в Петербурзі. »В суботу до Йоахима, а в неділю до Шмідта та до Фіцтума. Ви бачите, що всі мої знайомі — Німці, але які гарні Німці. Я просто закоханий в отсих Німців²⁾.« У Шмідтів приходив йому на думку споруджувати літературні вечорі. Після чаю читають. Першого вечора Шевченко, другого Штериберг, — на переміну. Тарас знакомиться з творами Гетого, Шіллера, Вальтер Скотта, Кернера, слухає Моцартової сонати, Бетговепового квінтету, вечеряє в ресторані в Карлом Павловичем, часто

¹⁾ Художник. Ibidem стр. 593.

²⁾ Ibidem стр. 587.

оден—одного провідують, або йдуть гуляти на острови Петровський і Крестовський, щоб там малювати чорну ялину, або білу березу. Буває також у Поляка, Леснарда Демського, у якого єсть гарна бібліотека грецьких, римських, німецьких, французьких і польських авторів — між іншими «червоного історика» Лелевеля.

«Бідолашний Демський — лише опісля Тарас — не діждався і доки крига на Н. в рушила — помер — яко суций праведник, тихо, спокійно, наче заснув.»

І тоді Тарас склав йому на грудях охолоділі руки, поцілував у зимне чоло и закривши покривалом, пішов піклуватися похоронами, як Самарянин. Покликав попа з церкви св. Станіслава, з сторожем узяли убогу домовину й рушили в далеку дорогу.

Для Шевченка приязнь була заедно, чимсь великим, щирим, поважним.

Отсих кілька цитатів знакомить нас дещо з тодішнім Тарасом, решту дасть його автобіографічна повість, листи і твори. Щоб його портрет в повний ріст можна собі покласти перед очі, щоб бачити, як він ріс із козачка-кріпачка у поета-велитня на це треба-б далеко більше матеріялу, ніж той, яким ми нині розпоряджаємо. Процес росту кожного великого чоловіка — річ незвичайно трудна для історика, у Шевченка тим трудніша, бо він виріс неімовірно скоро, нагло й серед виїмкових обставин.

«Кобзарем» і «Гайдамаками» добув собі Шевченко відоме ім'я по всій Україні, розуміється, зразу головню серед інтелігентів. Тоді то й почалися його нові знакомства, з відомими людьми.

Року 1841 і з початком 42 познайомився Шевченко із земляками: Корбе, Миколою Марковичем (істориком), Семеном Артемовським, Щепкіном, Гр. Тарновським і Яковом Кухаренком, які приїздили з України в Петербург. (З О. Бодяньським познайомився Тарас щойно 1843, в переїзді через Москву.)

Не диво, що тимбільше тягнуло тепер Тараса на Україну. Рад був не тільки побачити своїх безталанних свояків, але й відвідати отсих нових знайомих та приклонників.

»Ох! Якби мені можна було приїхать до солов'я! — весело-б було, та не знаю« — писав у одному листі, а Тарновського прохав: »Коли приїду, то не виганяйте місяць, або другий, бо в мене й на Україні, окрім вас, нема пристанища; а я вам щонебудь намалюю¹⁾.«

V.

На пролітку 1843 року вибрався Шевченко в Петербурга в Україну. Попрощав її 15 літнім хлопцем-козачком, а тепер їхав туди в гості майже трицятьлітнім мущиною, відомим артистом, автором »Кобзаря« і »Гайдамаків«.

Яка переміна! Передше його діло було сторожити дверий панського кабінету, а тепер він ставав на сторожі вітчизни й народу.

Прямо Овідієві метаморфози!

Колись гляділи на його, мов на раба безправного та безсловесного, а тепер великі пани, запрошували його до себе в гості та справляли гучні бенкети, щоб вшанувати молодого, незвичайного чоловіка, до якого доля всімхнулась такою чарівною усмішкою.

Літом 1843 р. поїхав у Чернигівщину й Полтавщину, щоб побути у своїх давних і нових знайомих та приятелів: Тарновських, Гребінки, Репніна, Чужбинського й інших. Відтак поїхав на Хортицю, де колись була Запорозька Січ, побув у Києві, у Межигорського Спаса і навідався до рідної Іврилівки.

Сумна гостинна.

¹⁾ Основа. 1862. Май.

Як чоловік, як Тарас Шевченко, він не міг бути незадоволеним, тими доказами пошани, з якою його скрізь приймали, тими пишними пирами й веселими гуляннями, але, як український патріот, як народній поет (а за такого держав себе Тарас від першого разу), не міг він байдуже кругом себе глядіти, бо те, що він там побачив, було прямо страшно.

Народ стогнав у неволі, в темноті, в нужді, свої пани не згірш чужих, орали хлопами, Україна була в них хіба на слові, а на ділі: оден тяжкий глум над нею; на Січі росла картопля, свідки слави дідівщини, наші історичні пам'ятки, кропивою заростали — одним словом — над Україною здавалося повиснув палець аглади.

»Скрізь був я і скрізь плакав« — говорив він потім, а вже-ж

кервавими слезами мусіла плакати його вразлива душа в Кирилівці, коли він побачив, як його сестри й брати дальше, мов невольники на чужому лапі працювали.

Коли де по-правді відпочивав Тарас тоді душею, так це хіба в Яготині у старого князя Репніна, бувшого київського генерал-губернатора, який попав у неласку царську й на селі доживав свого праведного віку.

У князя Репніна була донька, кн. Марія, в якою поет сприятелювався, яку називав своїм добрим ангелом хоронителем і яка до бувшого кріпака у серці

Кн. М. Репнін.

своєму зберігла щирю прихильність, і більше як прихильність — любов.

І коли Шевченко вивіз із України які гарні особисті вражіння й переживання — так перше всього були це

Княжна Рєпіна в рр. 1840.

спомини із Яготина, незатерті образи виїмкового українського магната і його виїмково гарної, образованої, духово ще більше, чим матеріально, багато! доні Варвари.

З сильними вражіннями, з головою повною образів кривди, насилі, знущання, з серцем повним жалю, горечі й обурення вернув молодий поет у Петербург.

Артистичним висловом тих сильних вражіннь та почувань являються твори, що повстали в Петербурзі після першої подорожжі Шевченка на Україну.

»Кобзарь« і »Гайдамаки« мали в собі по-при молодечий романтизм багато тої мрійливости, тої чутливости, якими оповиті бувають твори, писані далеко від рідної землі і від близьких серцю людей, мали окремий кольорит ровлуки. Дніпро, степи, могили, рідна пісня, фантастичні оповідання, спомини колишньої славної минувшини, водили пером поета. У віршах він згадував, тужив, фантазував.

Тепер місце туги і мрії зайняла дійсність, — страшна, сувора, невблагана дійсність життя. А що тої дійсности він не міг переміняти, бо стояв супроти неї майже безсильним, з одинокою зброєю в руці — із поетичним словом,

так мимохіть з глибини душі на її плесо добуваються тепер почуття горечі, озлоблення, іронії й сатири.

Починається новий розділ у книзі Шевченкового творення, а першого сторінкою у тому новому розділі являється «Сон».

Написаний він 8. VII. 1844 р. в Петербурзі під свіжими вражіннями першої подорожжі на Україну після майже 15 літньої розлуки, тоді, коли ще образи життя політичного, суспільного, товариського й родинного, яке він побачив у вітчизні, товпилися кругом його, стихійно й безладно, коли він ще не упорядкував був їх у своїй голові, не запанував над ними, не годен був поставитися до них спокійно й критично. Він вернув з України в Петербург з великою раною в душі, котрої не годен був загоїти. Це й видно у «Сні», у його загальній будові та в викінченню поодиноких частин. Не треба пам далеко шукати за причинами, чому Шевченко збудував «Сон» у формі панорами, в якій образ пересувається за образом, чим-раз дальше, з полудня на північ, аж до статуї Петра та пристольної салі Миколи.

Це подиктувала йому його власна недавня подорож з України в північну Пальміру. Як ті образи пересувалися недавно перед ним у життю, так він їх пересуває тепер перед очима читачів у поезії. Чому-ж тих образів не малює реально, лиш надає їм скіцові, фантастичні контури привидів сонних, — на це можна всіляко відповісти.

Реальний образ того, що побачив Шевченко на Україні після 15 літ розлуки, потребував би дуже великого полотна й дуже широких рам. Це мусіла-б бути епопея на міру Дантової «Божественної комедії», а Шевченко куди пізнійше, бо 1857 року павиває епопею формою для себе цілком новою¹⁾.

¹⁾ Сегодня же принимаюсь за «Сатрапа и Дервиша», и если Богъ поможетъ окончитьъ съ успѣхомъ, то посвящу его честнымъ, щедрымъ и благороднымъ землякамъ моимъ. Миѣ хочется написать «Сатрапа» въ формѣ эпоса. Эта форма для меня совершенно новая. Не знаю, какъ я съ нею слажу? (Дневникъ Тараса Шевченка, 13 грудня 1857 р.)

Форма-ж сну, візії, давала поетові спромогу малювати в скороченнях, іноді тільки в загальних рисах, те, що, схвилювало до дна його душу. Епопея вимагала багато осіб, епізодів, викінчення, вимагала спокійного епічного настрою, відповідної перспективи, а Шевченко творив вульканічно, неначе під диктатом якоїсь вищої сили, котра йому кавала, що він, не тільки поет-артист, але й речник свого покривдженого народу.

Чому-ж він не вибрав якоїсь иньшої форми для такого образу аль-фреско, приміром записок в дороги, або оповідання, споминів, то-що, це пояснює нам до якоїсь міри його пізнійший «Дневник», у якому повно усяких снів. Видно, що це вже лежало у його вдачі, подібно, як лежало воно у вдачі багатьох иньших поетів¹⁾. І святе письмо, з яким в-давна носився Шевченко, могло йому підсунути таку форму.

Вертаючи домів з бенкету, поет міркував собі, які то неситі, хитрі, неблагані та облудні бувають на світі люде, а коли вдорово захропів, то приснився йому дивний сон. Буцим-то сова летить лугами — байраками та глибокими ярами, а він «ва нею та ва нею, летить й прощається з землею». Бачить чудовий ранок на Україні, — із степами, лапами, гаями, із співом соловейків та ранньою, чистою росою. А неначе контраст до того чарівного образу побачив, як з каліки знімали латану свитину, як вдову розгинали за подушне, як її єдиного сина віддавали у військо, як мати пшеницю на папщині жала, а її голодна дитина під тиним мерла. Побачив і те, що його заєдно діймаво боліло, покритку, котра з дитиною снувалася по світі, бо її, ні свої, ні чужі, не хотіли до хати впустити.

Летить дальше і бачить сміги, ліси та болота, а з-під землі чує брязк кайданів. Це каторжні, що копають волото, щоб «неситому пельку залити». А між ними «цар-

¹⁾ В українській літературі досить пригадати знаменитий сон князя Святослава в «Слова о полку Ігоревім», і деякі твори Франка.

волі», увічаний штепом, робить свою тяжку працю тихо, не парікаючи й не благачи свого гнобителя о ласку¹⁾ Ще дальше бачить на багнєвищі, серед тяжкого туману город із стома церквами — столицю. Муштруються на-годовані та закайданені мосналі, стоять церкви й палати, снуються пузаті пани й чути крик: »ура! ура!« Стрічає землячка з цинковими гузиками, вдеморалізованого змерзенного каламаря», й увіходить в палати.

Тут його терпівості край! Образ набірає характеру ідкої сатири . . .

Кругом блюдолизи, а між ними віп високий, сердитий, і вона, мов засушений опеньок, тонка довгонога та ще й головою хитає²⁾.

Цар цвенькає,
А диво цариця,
Мов та чапля між птахами,
Скаче, бадьориться.

Блюдолизи, аж потом обливаються, щоб то ближче стати коло самих, а тіі довгенько в-двох похожали, мов надуті сичі, й розмовляли з собою, а дальше вона сіла на двиглику, а він підійшов до найстаршого із достойників, щоб не затопить його в пику, а цей молодшого в пузо, а молодший ще меншого межки плечі, а той меншого, а менший малого! Так пішло аж за високі пороги, аж на вулицю, де одні других місали та верещали:

»Гуля над бажюшка, гуля.
Ура! ура! ура-а-а!«

Зареготався пост і пішов оглядати город, дивуючись, як на такому багнєвищі могли повиростати такі величаві будівлі. Аж побачив коня, який летів на осліп, а на йому їздець з протягнутою рукою, мов-би світ увесь хотів

¹⁾ Це мабуть образ одного з Декабристів, до яких Шевченко відносився зводно в великим поважанням.

²⁾ Царь Міхала і його жінка, карикатура, якої цариця ніколи не могла Шевченкові простити.

загарбати для себе. Це статуя Петра Великого, на якій наковано: «Первому — Вторая»¹⁾.

Се той первий, ще розпинав
Нашу Україну,
А Вторая доконала
Вдову — сиротину.

Кличе поет і його серце наповнюється великим жалем за тими козаками, що кляли із своїх кісток підставу під

Площа біля пам'ятника Петра Великого в Петербурзі.

отсей монумент російської деспотії, він згадує нещасливого наказного гетьмана Полуботка, замученого голодом і бачить душі жертв Петрових, що змов хмара пташків спускаються гад його мусянжовою головою і кидають на неї прокляти.

Між тим збудився Петербург до щоденного життя: робітники йшли до праці, москалі муштрувалися, заспані дівчата вертали з нічних, поганих заробітків, ад о урядів поспішали чиновники, щоб «підписувати та драти

¹⁾ На гранітовій підставі пам'ятника Петрові Великому в Петербурзі виконана надпис «Petro Primo — Catharina Secunda» Пам'ятник збудований французьким різбарем Фальонетом і вихвалений Пушкінном. На його Шевченко не міг дивитися без злості. (Спомини Микешина.)

із батька і з брата». Між ними багато української молоді
»московською блекотою» напоєної.

»Україно, Україно!
Отсе твої діти.»

Кличе з розпукою поет і ще раз іде в царські палати,
щоб подивитися, що там таке твориться.

»Первому — Вторая.»

Неначе з берлога медвідь, виліз він, випучив баньки
з лоба та як гукне — й дивиси, усе, що кругом було,
пузаті, челядь, москалі провалилося в землю. А тоді
він понурив голову, став лагідний,

Мов кошеня — такий чудний! . . .
Я, як засміявся!
Він і почув, та як гикне!
Я й перелякався,
Та й прокинувся.

Такий це був «Сон».

В диспозиції його бачимо (це означили майже всі критики), багато перівномірности, багато, так сказати-б, архітекторічних похибок. Образі кріпацького пекла, на початку поеми, які повинні-б творити її вруб, виведені, скіцово, а малюнки столиці, які є неначе вищими поверхами тої будівлі, куди ширші й більше викінчені; вони придавлюють її, вбивають у землю. Можна-б сказати, що поет непотрібно дзичи заходить у царські палати, через те подія повторюється до якоїсь міри і надає творові зайву ровтинутісь. Можна й цей закид робити, що за багато, слушної врешті, горечі й обурення, паде на царя, а патомісьць майже не згадується тут про тих провінціональних цариків, про тих панів-собачників, що так упрямо піддержували тодішний суспільний, лад на Україні. Чимало закидів можна ставити до «Сну». Але-ж у відповідь, годиться пригадати, що твір збудований із видержанням архітектонічни хрозмірів, твір, викінчений рівномірно у всіх частях, втратив-би характер сну, не був-би «якимсь чудним дивом, яке сниться тільки юридичим та плицям». Це бачить і сам поет і тому на кінці поеми каже:

«Не здивуйте,
Брати мої милі;
Я не своє розказував
А те, що приснилось.»

Високої поетичної вартости годі відмовити «Слові»¹⁾. Вона криється перш усього в чудових описах природи (Лечу. Дивлюся, — аж світає), а дальше в глибоко ліричних вставках (Душе моя убога!), ще дальше в високо патріотичних моментах («Із города, із глухова», «І ми сковані в тобою»).

Для української літератури має «Сон» своє окреме значіння, якого чужий критик не годен гідно оцінити.

¹⁾ Робить це д-р Альфред Сизен Taras Schewtschenko. Стр. 122.

Це перша спроба дати великий, загальний, хоч-би тільки скіцово начеркнений образ народнього горя і кривди. Ніколи досі українська поезія не спромоглася на таке відважне, сильне, живе слово, повне жалю й болю, гніву й обурення, туги й ідкої, гіркої сатири. Як обережно малював Котлиревський картину суспільного побуту на Україні з кінцем XVIII. століття, як уважно маскував він свій дійсний намір фантастичним одягом трагестії, а як сміло, як нестрашено виступав молодий Тарас на бій із всемогучим противником, мов Давид із Голіафом. І не тільки у тім противнику бачить Шевченко причину лиха — ні, він пильно розглядається також поміж своїми власними земляками, шукаючи й за ними вини. Від «Сну» починається свідомо самокритика, аналіз нашого народнього «я», бажання рокрыти правду, хоч-би вона була й незпати як болюча, хоч-би прийшлося своїх передових людей «пляними» назвати, хоч-би прийшлося кинути їм у лице таке обидливе слово, як отсе: «варшавське сміття» й отся «грязь Москви»¹⁾:

Сон написаний 8. липня 1844 р. в Петербурзі, ходив з-разу, як твір на-скрізь нецензурний у відписах. Він то й стався одною з причин Шевченкового арешту й прогнання. Видно це з питань, які поставлено йому дня 21 квітня 1847 р. під-час слідства²⁾.

Критика прийняла «Сон» неодпаково.

Драгоманів назвав його приміром «розтріпаности» поета³⁾. Франко, зіставляючи «Сон» з «Кавказом», сказав,

¹⁾ Дорогою тією пішов Куліш у другій добі своєї літературної діяльності та, на жаль, зайшов на манівці, за-далеко вагнався, ведений своєю палкою вдачею та вєдно разшарпуваний двома душами, які скривалися в його дивній, незвичайно сконструованій удачі.

²⁾ С. В. 15. Съ какою цѣлью вы сочили стихи, могущіе возмущать умы Малороссійцѣ противъ нашего правительства.

³⁾ «Громада.» 1879, No. 4, стр. 187.

що обі отсі поеми, це оскарження темного царства за теперішні й минувші кривди України, тільки »Сон« — оскарження з більше партикулярного, українського становища а »Кавказ« побудований на ширшій, можна сказати, на загально-людській основі¹⁾.

Омельян Огоновський²⁾ вважає »Сон« вислідом тої переміни, яка збулася в поглядах поета, коли він збувся старокозацького патріотизму, а перенявся обуренням до царської самоволі.

Єфремов тої думки, що в поезіях »Сон«, »Кавказ« і »Юродивий« Шевченко являється апостолом політичної волі, бо знає він, що обі вони, суспільна й політична свобода тісно з собою зв'язані, і що одна неволя другу родить і одна з одної підмогою має.

На його думку трудно знайти другого поета, щоб так умів вишукати дошкульне місце в супротивника й завдати такого тяжкого удару, не лякаючись за це кари од розгніваного ворога. »Тонка іронія, безошадний сарказм, обурення гнівне — все пускає він у діло, щоб здискредитувати систему гніту й безправности«³⁾.

Вищої артистичної вартости відмовляє йому Бизен⁴⁾.

Як бачимо погляди критиків сильно розбігаються, залежно від того, в якій точці котрий з них глядить. . . (Єфремов із становища української літератури, не шукаючи загальних світових вартостей — Драгоманов з загального.)

При »Сні«, як і при багатьох иньших Шевченкових політичних творах діється авторові кривда тому, бо він у цих творах на-скрізь національний.

¹⁾ »Причини до оцінення поезій Т. Шевченка« (»Світ«, Львів 1881, стр. 197).

²⁾ Кобзарь Тараса Шевченка. Частина перша. У Львові 1893, стр. XCIX.

³⁾ Сергій Єфремов. Шевченко. Збірка. Київ 1914. Стр. 26.

⁴⁾ Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben von Alfred Jensen. Wien 1916. Стр. 117.

Там-же (сторона 104) пише цей критик: »Сон« це ідна сатира, це під впливом Данта та Міцкевича начеркнений образ фантастичної подорожні в Україні до Петербурга.

Така-ж кривда діється й иншим оригінальним поетам, яких твори наскрізь овіяні ароматом рідного краю, його радощів і горя. Вони для чужинців не зрозумілі, а часто й своїми недоцінені, коли отсі свої хочуть стати на якомусь, піби-то загально-людському становищі¹⁾. Вже одна наскрізь оригінальна мова, вірш і загалом форма, стають на перешкоді чужому, або відчуженому критикові.

Вже Франко 1891 р. вказав був на залежність «Сну» від Міцкевича «Petersburga»²⁾, «Dzia-diw» і «'rzeglądu wojska» та Пушкінової поеми «Мѣдный всадникъ»³⁾.

Др. Jensen додав ще й Дантову «Божественну комедію». Тільки, і таких знаменитих та великих творів, впливає на невеличку Шевченкову поему, що-ж з неї тоді останеться? Вони її геть придавлять, заллють словами й думками, сторощать оригінальність наміру так, що останеться якийсь хиба марний злінок, якийсь конгломерат, одним словом «чужий жулан не на мене шитий».

А ви-ж нічого подібного не відчуваєте, читаючи «Сон».

Навіть читач, який добре тимить Данта, Міцкевича й Пушкіна читає «Сон», не думаючи про «Petersburg», «Божественну» і «Меднаво всадника».

Хто шукає впливів, той їх конечно дошукається у кожному творі, особливе більшої ваги, та ще в політичному творі.

А до того, тяжко не дошукатися впливів такого генія, як Данте, а коли не його так Шекспіра та Гетого. Кілько-ж то поем та повістей знайдеться у світовій літературі, яких

¹⁾ Великий польський поет Словацький і великий Українець, київський письменник Гоголь, можуть тут бути примірами.

²⁾ «Зоря.» 1891. Стр. 89.

³⁾ Др. Третяк. «Про вплив Міцкевича і т. д.» Краків. Стр. 21 до 31.

заложення це можна-би зробити залежним від Прометея, Дон Хуана, Фавета й Гамлета?

Але чи це шукання впливів конечне та потрібне, коли якийсь твір являється у своїй остаточній формі, як щось нового, оригінального, коли він має якусь видиму ціль, якесь своє нове завдання? Чи треба мандрівку Шевченка з України до Петербурга робити залежною від мандрівки Данта по пеклі, коли Шевченко сам не-давно що-лини таку мандрівку перебув і не потребував цієї ідеї позичати в італійського генія? Чи треба підсувати Шевченкові підзор позичок в описах Петербурга та Петрового пам'ятника, коли він сам мешкав у Петербурзі і тієї палати над Невою і той мосинковий пам'ятник що динши на власні очі бачив? Може яке слово і який зворот та порівняння й попадуться у його, подібні до зворотів і порівнянь Міцкевича й Пушкіна, але хіба-ж кожному з нас не попадаються на уста подібні слова зворити й порівняння?

Не в тім річ, чи в подробицях єсть щось подібного, а в тім, чи цілість являється твором новим, оригінальним, творчим.

А сумніву нема, що поема «Сон» єсть таким новим твором. Хочби десятьох поетів писало було про статую Петрову, Шевченко, як український поет, живучи в Петербурзі, мусів про неї написати. Не годен був мовчки перейти попри цей монумент поневолення рідного краю і народу.

З того-ж джерела, що «Сон» витікає «Чигрин» і «Сова».

За-що борозниє ми з панами?
За-що ми різались з Ордами?
За-що скородили еписами
Татарські ребра? Засівали,

І рудою поливали,
І шаблями скородили,
Що-ж на ниві уродило?

Питається поет на руїні колишньої гетьманщини (Чигирин). І, ніби якийсь голос від степу, відповідає він на це:

Уродила рута, рута, —
Волі нашої отрута.

Заспула Україна,
Буряном укрилась, цвіллю зацвіла
В калюжі, в болоті серце прогнила
І в дупло холодне гадюк напустила,
А дітям надію в степу оддала.

Який це бурян, яка цвіль, калюжа, болото і яке дупло і яких у його гадюк напущено, не тяжко догадатися, тому хто знає, як висловлювався поет про наших перевертнів, про напів-Продів, про тую московську отруту, про те гадюче кодро, яке скрізь по Україні кишило.

Коли-ж отся погань переведеться? не вже-ж ми за таке добро кров свою так щедро проливали? Коли?

І замість відповіді поет каже:

Спи-ж повитий Жидовою,
Поки сонце стане,
Поки тії недолітки
Поростуть — гетьмані!

У відновленню гетьманщини значиться, бачив тоді Шевченко спасення рідного народу.

У «Сові» доторкається він тої рани, яка його так діймаво боліла, тодішньої мілітарної системи в Росії.

Убога вдова має сина, одинака. Це її уся любов і надія.

І день і ніч працювала,
Подушне платила . . .
І синові за три копн
Жуванок купила,
Щоб і воно — удовине —
До школи ходило.

Виріс син, гарний, добрий, розумний. Вже й жениться пора. Аж нараз — стали хлопців у кайдани кувати. І, як звичайно тоді бувало, у кого сила й гроші, у того й правда.

Кожній викрутиться, а

У вдови оден син,

Та й той як-раз під аршин.

Осталася самою. Стара, немічна, тяжким горем пририта. Пішла в найми. За кусок хліба, жидам воду носить. Та й того, кажуть, не варта. Прогнали . . . Прийшлося — Христа ради просити . . . А його нема! . . . Колиж він прийде? . . . Мусить прийти . . . І вийшла за село, сіла на вигоні й дивиться в поле на дорогу, чи він не йде.

І світає, і смеркає,

А москаля — її синя —

Немає, немає.

Отсі твори мають окреме, переломове місце в творчості Шевченка і в українській ідеології. Український романтизм, сентиментальне ідеалізованя народнього життя, виключно малярський ефект в поглядах на нашу минушину чим дальше, тим більше стане усуватися на задній план, а наперед висунеться бажання розкрити правду, хоч-би вона була не знать як болюча, хоч-би прийшлося передових людей «п'яними» назвати, хоч-би треба було своїм таки людям кинути в лице таке обидлево слово, як отсе «варшавське сміття» і отся «грязь Москви».

Нема ради, нема спасенія без правди!

Що й пові російські твори, оповідання з життя простого народу Григоровича й Тургенева, що й зміна напрямку в писаннях Гоголя причинилися до такого звороту у Шевченка, це можливе, але наймогутнійше виливало

на його тепер, як заєдно, життя. Тяжко знайти поета, який так непосредно віддизивався-би на зовнішні вражіння, якого твори були-би непаче артистичним відгуком жизни. Тому-то вош й роблять иноді вражіння парисів, імпрвізацій, поетичних цотат. Це вже прикмета його артистичної майстерні, його духової кузні, яка так, а не инакше-свої архитвори виковувала. Дорогоцінний металъ вили, вався иноді без форми і застигав на-скорі так, як цього дух поета бажав.

VI.

Дня 22 марця 1845 р. скінчив Тарас Шевченко науку в Петербурзькій Академії мистецтва й одержав дипльом «Свобідного Художника».

На другий день, себ-то 23 марця, писав він до Якова Кухаренка: «Отамане. Я сьогодні Петербург покидаю. Буду літом у Таганрозі, то будь ласкав, напиши до мене як там шлях найти до твого гнізда¹⁾). Листи проєсть Шевченко слати в Миргородський повіт, в село Маріинське.

24 марця 1845 рушив з Петербурга на Україну²⁾).

По дорозі поєтунив у Москву, де побачивєя із своїм другом Щепкиним та з істориком проф. О. Бодяньським, якого прохав ще перше у листах, щоб він компопував йому текст до видів України³⁾). Значитьєя, Шевченко їхав на Україну з окремим, особливим наміром риеувати нашу старовину, тих «свідків слави, дідівщини», до яких відносивєя заєдно з такою любовю. Ще перед святами приїхав до Київа⁴⁾); а звідєя через Васпльків, Білу Церкву й Лиеянку прибув на свята до Будиц.

¹⁾ Твори Т. Шевченка. Видання В. Яковенка. 1911. том другий. Стр. 350.

²⁾ «Зоря.» 1894. Стр. 5. Повѣсти и поэмь Шевченка. Київ 1888. Стр. 364 й далі.

Кописький, Тарас Шевченко-Грушівський Том I. Стр. 148.

³⁾ «Нарисую види, які єсть на Україні, чи то історією, чи красотою прикметні . . . а текст історичний будете ви компопувать». Видання Яковенка, як вище, сторона 349.

Скільки історичних споминів мимохіть переєнулося перед очима поета і яким контрастом являлися вони супроти буденного, дійсного життя!

Цілий май подорожував Шевченко даліше по Звенигородському та Канівському повіті, піднідаючи знайомих та рисуєючи. За весь той час, аж до осені 1845 р. не писав нічого. В його голові збиралися матеріали до творів, які поетамини того-ж року в осені.

Шевченко за-молоду (автопортрет).

нашого поета до гуртка «україністів», як пізніше уряд назвав членів цього гуртка²).

З одного боку старші знайомі, відомі українські наші³), а другого ентузіастична молодь, це була сфера, у яку

¹) Конський Ор. сіт. стр. 150.

²) Куліш: «Хуторна поезія», стр. 8.

Для них молодий, геніяльний поет, та ще дитина люду, являвся, мов післанець з неба, мов «видиме оправдання їхнього пахтіння з вишні».

³) «Придививсь і прислухався до останків козацької традиції (у панських сінях), познайомився з людьми, що колись училися в заграничній університетах, півперек перейшли Европу в Напо-

тепер попав Шевченко. Що атмосфера така не могла зле впливати на формування історично-суспільних поглядів молодого поета — це певно. У його духовій роботі протягом весни й літа 1845 р. велася перебудова, йшли приготування до нових праць, до інших, як передше творів. Дрібних, ліричних віршів він тепер не пише. Немов відпочиває й набирає широкого віддиху до більших творів.

Поки-що заходиться, щоб у Києві знайти собі ґрунт до прожитку. Знайомі стараються примістити його при «комісії-ї для розбора древніхъ актовъ», яка організувалася в столиці України перед двома роками (1843), а до якої належали знайомі поета: Максимович, Юзефович, Іванішев, Селенін і другі. В круг ділання тої комісії входила також опіка над археологічними й історичними пам'ятниками української минувшини. Шевченко, як відомий тоді артист маляр, являвся для неї дуже бажаним співробітником¹⁾.

Осип Богданович

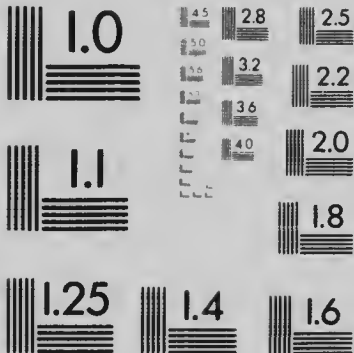
лєонських походах, належали до тайних конституційних товариств, що потворили ся були в останніх часах панования Олександра I., а й тепер ще, закопавшись в тихих хуторах і дворах придіпрянської України, під попелом чудацтва і здичіння хоронили іскри святого огню, — любови до всього, що чесне й добре.» Франко. «Зоря.» 1891. Стр. 87.

¹⁾ Диплом, «Живописна Україна», «Русскіє Полководци» Полевого і т. д.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1651 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482-0300 Phone
(716) 288-5989 Fax

Поки робилися отсі заходи, Шевченко рушив на лівобережну Україну, провідати деяких своїх знайомих. Був також у Ромнах на славнім ярмарку, де можна було стріннути багато людей, мов на якому карнавалі. Тут і справді приглянувся поет до тодішнього пацства.

В серпні їздив Шевченко по Переяславському повіті і в Переяславі познайомився з лікарем і професором духовної семінарії Козачковським.

Пніпро_біля_Київа — від пам'ятника св. Володимира.

В листопаді дістав наказ генерал-губернатора Бібікова, їхати в Полтавщину «для нѣкоторыхъ розысканій».

Бібіков наказував йому довідатися, які є по Полтавщині могили, давні руїни і в-загалі останки життя й історичних подій і, коли можна поробити з них малюнки¹⁾.

Здається, що Шевченко не дожидався цього приказу на письмі, лиш знаючи, що він буде даний, поспішив у дорогу, робити любе діло.

Здається, перше відвідав Густинь і Густинський монастир, а дальше подався у Дехтярі и Переяслав. Тут він

¹⁾ Кониський Тарас Шевченко-Грушівський. Том I, стр. 163.

наспів у жовтні, трохи хорий, лічив його Козачковський. Подужавши, він весь свій час віддав змалюванню видів з Переяславської старовини. З Переяслава їздив у Андруші, Трахтемирів, Монастирище, Потоки, Василівку й Вюнища. Скрізь промовляла до його старовина, коли не будівлями та руїнами, то історичними споминами.

Т. Шевченко в 1845 р. (Автопортрет олівцем.)

І з огляду на число й на вартість творів, рік 1845 являється найпліднішим і найвартнішим у житті поета.

Перегляньмо ці твори.

Коли не числити двох коротких віршиків: «Не завидуй багатому» й «Не женися на багатій», то на чолі великих творів 1845 року стоїть «Еретик», або «Іван Гус», поема у якій Шевченко виступає в обороні чеської національної віри, Гуситизму, та її творця Івана Гуса, котрий за свої переконання потерпів смерть на кострі в Констанці, року

Добутком тої мандрівки були численні нові твори.

І так: у Миргороді повстили дві поезії «Не завидуй багатому» й «Не женися на багатій», в Маріїнському «Еретик, або Іван Гус», та одна з більших поем, «Невольник», в Переяславі «Наймичка», і «Кавказ», у Вюнищах «Послание», «Холодний Яр», «Псалми Давидові», «Минають дні», вкінці знову в Переяславі, під вражінням тяжкої недуги, славний «Заповіт».

1415. Імпульз до написання «Гуса» дала Шевченкові мабуть його гостина в Осипа Бодляського, в Москві, 1844 р. Бодляський перекладав на російську мову Шафарикові «Славянські старинности» (Stazožitnosti Slovanske), які 1844 р. вийшли також в перекладі Баньковського на мову польську. Оба земляки, поет і гісторик, говорили про славянське питання і не могли не спинитися на такій видній постаті в славянському світі, яким був тоді Шафарик. Від його перейшли мабуть на відродження чеського народу і на його історію. Шевченкова увага спинилася на одному з найбільших Чехів, на Яні Гусі, якому він і віддав честь у своїй поемі.

Посма присвячена Шафарикові, з чого її видно, що Шевченко вже тоді став був зазирати поза границі російського славянофільства, зачеркуючи для своїх славянолюбних ідей дуже широке коло.

Та ще видно з поеми, що Шевченкове славянофільство тісно зв'язане з вольнодумством, з охотою

Розкуватись — одностайне,
Односердне стати
За Евангеліє правди,
За темні люде.

Шевченко жививався із героями своїх творів, він і Гуса утожсамлює із собою.

»Поборює!»

За правду Бог! Да совершиться! . . .»

Так каже Гус, а читач чує, що це говорить Шевченко про себе: Поборює за правду!

У Гусі Шевченко виступає на бій з брехнею, з тим суспільним і політичним устроєм, який побудовано на кривді та неправді.

І коли він кінчить свою поему про чеського апостола волі словами: »Постривайте, — он над головою! старий

Жизка з Таборова махнув булавою!» — то читач чує, що поет говорить це не тільки за чеський, але й за свій народ. Постривайте, недолюдки, прийде час, коли підростуть чедолітки гетьм ни і над поневоленим українським людом махне булава визволення.

Івана Гуса не мож назвати викінченою епічною поемою. Бракує їй історичного, добре простудіованого підкладу. Стрічаються навіть грубші похибки з того боку. (Гус не роздер папеської буллі; на собор в Констанцу явилися не веі три тодішні папи, бо це було неможливе, а лиш оден, Йоан XXIII. і т. д.)

На отсю поему глядіти треба, як на поетичне дружне поеланіє українського молодого поета до братнього, чеського народу, поеланіє із словами віри й любови, із надією, що правда побідить, хочби її й на кострах вороги наші палили.

Шевченко тільки в прозі ямів спокійно оповідати, вірш, поривав його звичайно з собою, мов розбурхана хвиля і він, за нечеленими виїмками (пр. Наймичка), епічних поем, в європейськiм розумінню цього слова, не дав. В побутових й історичних пиеапіях над малярем, над співаком брав верх суенільний і політичний діяч, апоетол нового життя, реформатор.

Так і тут.

Та це не обнижує вартости «Гуса». Як поетично-політичне поеланіє являється він твором дуже оригінальним, повним сил и могутнього, щирого вислову.

Такі частини як: «Кругом неправда і неволя» належать до найцільнішого, що в українській мові було написано.

Зовеім друге: «Невольник». Це поема, у якій ідилічне вяжеться з трагічним в якесь своєрідне, одно. (Подібно вяжеться сатира з ліризмом в «Гоголевих етаросвітських поміщиках»). В «Невольнику» повно малюнків, і то роблених дуже ясними й чистими краєками, з

нашого давнього побуту, прегарні типи старого козака й української хуторянки, дуже живі жанрові сценки. А попри це в розмові старого козака з плеканцем Степаном, брешить щира туга за давнім козацьким духом, який туманом раннім розвіявся по степові, та пробивається тихий докір, що суспільність забула живі «мисліте» і що вона, не по молодецьки, а якомсь по чернечому «харамаркає». В ідейнім заложенню твору бачиться поділ нашої історії на добу славних дідів, поганих батьків, та маленьких унуків, поділ, який в Шевченкових творах не раз приходить до слова. Поема цікава також своєю вставкою «Думою», у якій молодий кобзар-Шевченко хотів ударити в тон давних козаків-кобзарів. Чи потрафив? — можна ріжно відповісти, але, що чув духа дум краще ніж усі, що під них підроблювалися, це певне.

І тут, як у «Гусі», деякі похибки історичні (хронологія подій) і тут, як там велика простота й щирість.

Оттак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю, —
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю . . .
Ляхи були, — усе взяли,
Кров повипивали,
А Москалі і світ божий
В путо закували.

Дивно стає, як можна таку трагічну думку висловити так просто, щиро, без сліду якого не-будь патосу.

Простота і щирість — це прикмети Шевченкових творів. У його зміст — це головна річ, зовнішній вираз річ менше важна.

Найчільнішим твором 1845 р. являється «Великий льох».

Певно, що й при цій Шевченковій поемі, як і при кожній иншій, можна-би за джерелами шукати по цілій світовій літературі, але, хто знає гаразд твори нашого генія і його життя, хто розуміє його вдачу й неначе бачить його духову кузню, той певний, що його твори витікали не з поем і книжок чужих авторів, лиш з власних переживань. Це було головне й певне джерело. Шевченко писав те, що пережив, чим щире перенявся, що глибоко

Богданова церква в Суботіві. Акварель.
(Музей Тарновського.)

запало в його душу. І на прогнанню, коли була йому нагода писати російською мовою, він не брався до перекладів, ані переспівів та перерібок лиш перетворював у прозі свої власні колишні поеми та писав повісті, основані на власних переживаннях.

Як у «Сні» дає нам Шевченко поетичний образ своєї їзди з України в Петербург, так «Великий Лях» являється вислідом того перебування поета віч-на-віч з українською старовиною, того оглядання й рисовання руїн і могил, того дошки його теплої руки до зимної, трухлогої домовини, у якій похоронена наша минувшість.

Шевченко з-давна прислухався до голосу могил і руїн¹⁾ і в містерії «Великий Льох», промовив до нас образами й візіями, які вони йому навідли.

Драматична поема, польського поета Адама Міцкевича, «Dziady», у якій також виступають покутуючі душі, могла мати деякий вплив на переведення ідеї в дійсність, але сама ідея виникла з глибоких переживань нашого поета. Уявм собі генезу «Великого Льоху» так: Поет з-давна цікавився могилами й руїнами, був навіть свідомий якогось дивного привязання до цих німих свідків живої давнини. Колись він хотів розглянути їх блище й змалювати. Їздив, слухав оповідань, рисував — і мимохіть вязав минуле з теперішнім. Народна легенда про великий Богдановий льох²⁾ дала останній товчок і, між 16 а 21. X. 1845 у «славнім городі Миргороді» являється містерія: «Великий льох».

Шевченкові рисунки: Богданова церква в Суботові³⁾ і «Богданові руїни в Суботові³⁾» екріпляють цей погляд.

В селі Суботові, колишньому хуторі Богдана Хмельницького, єсть два підземелля, так звані Богданові льохи, великий і малий. Народ оповідає, що там схоронені скарби великого гетьмана і що тоді, як Москаль руйнував льох, станеться на Україні щось незвичайного.

¹⁾ Сліди стрічаємо скрізь у його творах («Холодне море», «Свято в Чигирині» і т. д.), а в «Дневнику», 13 серпня він каже ясно: Я люблю археологію, й поважаю людей, що посвятилися цій тасмичній матері історії і я в-повні признаю пожиток таких розкопок. Але дучше, як-би були не розкопували нашої славної Савор-могили. Дивне й навіть нерозумне привязання до німкх, нічого не говорячих могил! Цілий день і вечер я все співав:

У степу могила
З вітром говорила:
Повій, вітре буйнесенький
Щоб я не чорніла!

²⁾ Кобзарь видання Доманицького. С.-Петербург. 1908. Стр. 621.

³⁾ Тарас Шевченко, як маляр написав Ол. Новицький Львів — Москва 1914, стр. 32 (ілюстрації).

Ото-ж Москалі збираються розкопувати Богданові льохи. Знають це три душі, сідають на похиленому хресті¹⁾ Суботівської церкви і дожидаються, бо так сказав Петрові Бог, що, як Москаль розкопа Великий льох, тоді їх в небо повпускають.

Перша душа, це дівчина-відданиця Прися. Вона гралася з Юрусем гетьманенком і бувала в гетьманських палатах, але тяжкий гріх на душу взяла, перейшла гетьманові в-повні дорогу, коли він їхав у Переяслав Москві присягати. І за те її тепер сестрички у рай не впускають.

Друга душа-це бідна дівчина, яка напоїла коня цареві Петрові, в Батурині, коли він по зруйнуванню цієї гетьманської столиці, вертався у Москву. За це вона й досі над козацькими степами літає, не знаючи, за що її карають. Мабуть, «що великому віджила, годила, що цареві московському коня напоїла». Третя душа, це Канівська дитина, якої гріх такий, що вона вмікнулася, побачивши туя пишну галеру, якою їхала цариця Катерина в Канів по Дніпрові. Вона була малою дитиною і не розуміла, що «тая цариця-лютий ворог України, голодна ровчиця». А зтож її за це й досі не хочуть на митарства пустити.

Смеркається і душі відлітають в Чуту, з-вікіль буде чутти, що робитимуть Москалі з Богдановим льохом.

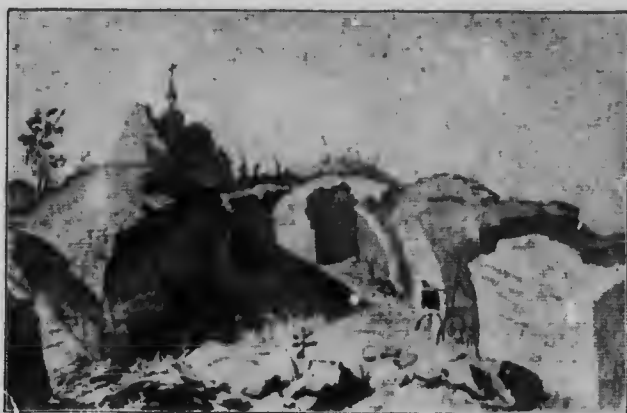
А тим часом надлетіли три ворони: українська, російська і польська та сіли на маяку в лісі. Українська хвалиться, що спалила Польщу з королями, але й козаків не пощадила. Наймала їх, продавала й думала, що у війнах Хмельницького до решти їх винищить. Та вони, погані, за Мазепи знову віджили. Але вона їх дальше мордувала, в Батурині, в Фінляндії, на Орелі та на Ладозі — скрізь, де лиш була нагода. Та, що вона й не робила, як їй на підмогу й не спішилися Москалі та інші вороги, Україна осталася не зруйнованою, а цієї ночі

¹⁾ На рисунку Шевченка: «Богданова церква», видно добре цей, на право похилений хрест.

мають там родитися два близьнята, оден, як Гонта, а другий зрадник запроданець, що катам до помочі стане.

Польська ворона — це хвалько. Вона величається, що «в Парижі була з Радзивилом та Потоцьким три злоті пропила».

Третя, московська, величається своїми указами, тим, скільки вона душ передушила та характеризує себе словами: «Сь Татарами пошутила, сь мучителемь пекутила, сь Петрухою попила, да все пгъмцамь продала.»

Богданові руїни в Суботіві. Акварель.
(Музей Тарновського.)

Але всі три вони згідні у тому, що нового Гонту, українського Івана, треба зробити нешкідливим: треба йому чинами скрутити руки, розтопленням золотом залляти очі, а коли й це не pomoже, замучити його всіми злами і муками. Але Українська ворона на при-кінці каже, що його треба поховати, поки сліпі люди, а то буде за пізно.

З тим і розлітаються, а надходять три лірники-оден сліпий, другий кривий, а третій горбатий. Почули, що в Суботів до розкопування Богданового льоху зійдеться багато люду, так ідуть мирянам про Богдана співати. Бачать понаставлювані хвігури і толкують кожний по

своєму, по-що їх Москалі понаставляли. А поки-що, сідають під берестом, щоб відпочати та покріпитися, а там, щоб і поспати.

День великий,
Ще будем співати.»

Заснули. А між тим, Москалі доконалися до черепка, глиного корита й кістяка в кайданах. Ісправник «трохи не сказався, що нічого, бачиш, взяти» а побачивши лірників і довідавшись, що вони прийшли тут співати про Богдана, казав їх по московськи випарити.

Так малий льох в Суботові
Москва розкопала,
Великого-ж тогс льоху
Ще й не рошукалось.

Такий зміст Шевченкової містерії.

Бачимо, що будова «Великого льоху», добре обдуманна й старанно переведена. З того боку Шевченкова поема нічим не нагадує Міцкевичових «Дзядів», котрі мають свободну, архітектонічно певикінчену форму новітньої драми.

Із змісту «Великого льоху» бачимо, що Шевченко у своєму вертепі, побутованому біля Суботівської церкви, не посуває куклами, вистругашими й прибраними на подобу реальних людей, тільки орудує алегоріями: З душі, З ворони, З лірники. Що йно на прикінці, немов якусь інтермедію, дає реальну, гумористично трактовану сценку з ісправником, котрий являється на подобу карикатурної вертепної смерті, яка приходить і всіх розганяє із сцени. Ціла тоді будівля «Великого льоху» складається: 1) з коротенького вступу, немаче з декорації сценічної (таблиця з надписом в Шекспірівському театрі), 2) з властивої містерії (три сцени; душі, ворони, лірники) і 3) з закінчення,
Ш. Т. І. 6

виведеного на взір інтермедій. У власній містерії орудує поет алегоріями.

Алегорії може кожний по своєму з'ясовувати і поки сам автор не дасть нам якогось ключа в руки, годі певно сказати, котра розв'язка правдива. Такий ключ, на мою думку, дає нам Шевченко у віршу «Суботів», написаним того самого дня, коли викінчено «Великий льох» (21. X. 1845) і на тому самому місці (Миргород). Поет, немов, боїться, що його містерія не досить зрозуміла і тому у віршу «Суботів» висловлює свою політичну думку. Для його церква, яку збудував Хмельницький в Переяславському договорі, це церква-домовина, гріб України. Хмельницький думав, що в тій церкві будуть молитися Москалі й Українці, ділячися спільним добром. А вийшло не те, Москаль не ділиться добром і лихом, лиш лупить з України останню шкуру; навіть могили не щадить, розриваючи їх та шукаючи грошей.

Але Шевченко вірить, що тая церква-домовина, себ-то Переяславський договір розвалиться і що з-під неї встане вільна, самостійна Україна, яка розвіє тьму неволі, засвітить світ правди і дасть спримогу своїм дітям помолитися на волі.

Це провідна ідея, ключ, яким поприбуємо відчинити містичний твір поета.

Три душі, (відданиця, дівчина й дитина) покутують за це, що прогрішилися супроти самостійної України. Перша тим, що в-повні перейшла дорогу Хмельницькому у Переяслав, друга, що напоїла Петрового коня¹⁾, третя, що всміхнулася, коли на Україну йшла золочена галера Катерини.

Значиться — поет вибрав три рішачі моменти з нової Української історії, коли важилася судьба нашої незалежності народньої і державної і приглянувся, як народ поставився до своєї справи. Народ, (селянство) пішов на-зустріч намірам Хмельницького (перейшов

¹⁾ Того, що змальований у «Сні» на монументі.

йому шлях з поганими коновками), наповн кося Петрові, коли він їхав із зруйнованого Батурина (себ-то не підпер заходів Мазепи біля відбудовання української незалежної держави), а в кінці до золоченої галери Катерини, до її русифікаційної політики віднісея з дитячою, перозумною усмішкою.

Значиться: три душі — це гріхи трьох поколінь українського простолюду. Чому-ж поет вибрав три душі

Вид з гори св. Володимира на передмістя Поділля та на пристань.

дівчат, а не мушкетерів? Тому, бо народ прогрішився не в віку своєї чужеської зрілості, а так казати-б жіночим розумом, а навіть (іза своєї непросвіченості), немов у дитячому віці. Перед ним не зачинено дверей до раю, його лиш на митарстві по-ки-що не пускають, кажуть літати понад козацькими степами доти, поки Москаль усе позабірає, поки розкопа «Великий Льох».

На цьому місці треба нам спинитися, що-б зрозуміти його.

Москаль, замість з козаком добро й лихо по-приятельськи ділити (як сподівався Хмельницький) усе від нас

забірас, грабує нас, тепер і могили розриває, шукаючи гроший. Нехай бере! Чим гірше, тим краще, бо всеж таки колись станеться те, що мусить статися, пробудиться свідомість народу — настає момент протесту. У «Великім льоху» поховав Хмельницький не свої маєтки, а свідомість національної самостійности, угодою Переяславською він угасив тую пожежу, яка зайнялася на Україні, втишив велику бурю народнього гніву, мести й завзяття. Москва своїми насильствами, грабежами, своїми русифікаційними й централістичними безправствами доведе до того, що народ знову повстане¹⁾, знову пробудиться його самостійницька свідомість — буде розкопаний «Великий льох» України.

Що йно тоді історичні гріхи нашого простонороддя знайдуть своє опрощення і три душі увійдуть до раю. Друга трійця це три ворони: українська, польська, й московська. Вони себе вже при першій появі достаточо характеризують. Українська — іронічним висловом про Хмельницького (крав Богдан крав²⁾) польська — хвалюбою, що вона була в Парижі, а московська на-пів загадконою, на пів пяною пісонькою про козу й чорта.

Українська ворона найбільше говорить, польська більше на паву подобає, а московська коротко збірає свої заслуги, подаючи три періоди російської історії: тагарський, Грозного й Петра Великого. У всіх їх одна думка: здавити всякі добрі змагання народів, та закріпити на своїх територіях пановання кривди й насильства.

Кого-ж вони представляють? Нікого иньшого, як тих, що ми їх привикли прозивати круками та воронами: реакцію, упрямий консерватизм, охоту здавити всяку нову думку, новий розгін в країну правди й волі. Ті ворони, це неначе злі демони трьох славянських народів, які ніяк не годні звести між собою порахунків, а через те й кожній у себе дома не годен запровадити нового, кращого ладу.

¹⁾ Встане Україна і розвіє тьму неволі. («Суботів.»)

²⁾ Це-б то волю України, яку продав влодіям.

Як три душі покутовали за гріхи темного народу, так три чорні гайворони кракають в імені верховодячих сфер, польського можновладства, українських старшин та московського боярства й чиновництва, які завдяки не-просвіченности всіх трьох народів мали головний вплив на їх життя-буття.

Всі вони бояться якогось Івана местника, котрий має прийти на світ, тоді як розкопаватимуть Великий льох. Але разом з ним зродиться його брат-близнюк, Іван-зрадник, що піде рука-в-руку з катами.

Цей Іван — це наймістичніша постать в поемі. Ми знаємо, що Шевченко ждав апостола правди й науки, що він і по-за Уралом блукаючи шукав кроткого пророка, що були в його бажання, щоб явився якийсь новий український Мессія. Можливо, що цього нового Мессію має тут на думці поет. Але він боїться, щоб разом з таким чоловіком не прийшов на світ якийсь новий запроданець, якийсь Тетеря, Сава, чи Брюховецький.

Три ворони у тому згідні, що того нового Івана треба зробити нешкідливим, царськими чинами його звязати, або золотом осліпити, або прямо поховати, поки народ не прозрить і не піде за ним.

Третя трійця, це лірники: сліпий, кривий і горбатий. Хто вони таке? Чи не наша інтелігенція, учені й письменники Шевченкових часів? Тут Москва розкопує Богдановий льох, а вони йдуть гробокопателям до праці приспівувати; вони песуть на московський базар українські пісні, оповідання, працюють на хосен ворога — ради хліба, ради заробітку.

»Оттут берест, посідаємо, поімо, що єсть в торбині, та переспимося . . .« А праця для рідного народу? . . .
»День великий ще будемо співати . . .«

Не трьох, було нас, а багато, дуже багато лірників, сліпих, кривих і таких горбатих, що їх навіть домовина не могла випростувати.

Який влучний, який невміручий символ!

А Москва заодно копає. Ісправник піклується, щоби хто не помішав, сроваджує мордате начальство, кричить, вештається. Це знову характеристика праці чиновництва на Україні.

І докопалися, — але до чого? До черепка, гнилого корита й кістяка в кайданах. Що-ж це знову за добро?

Це ті частини українського народу, що пішли під московський заступ; ті зрусифіковані українські пани, генерали, ті дворяни-собачники, трухля нашої минувшини: кістяки в кайданах.

Закінчення містерії має в собі щось пророчого. Незабаром сталося дійсно, щось таке, що описав Шевченко на при-кінці «Великого льоху». Не одного з тих, що Москалям приєспівували при їхній роботі, випарено в московській бані прохолоді. Неоден з Українців, які зрікалися ідеї самостійности й незалежности державної, обмежуючи своє українство до етнографії, до народньої пісні й мови (для домашнього обіходу) — діждався несподіваної нагороди. Навіть «тоже малоросів» не щадив московський режим.

«Великий льох» був новостою в нашій літературі і з боку форми і з боку змісту. Поет підібрав драматичний діяльог на взір давних містерій і таким способом усунув на бік ці монольоги, поуки й гадки, які прямо від себе залюбки влітав у епічне оповідання в «Гайдамаках». Що-ж торкається змісту, то бачимо в «Великому льоху» спробу синтетичного зіставлення поглядів на взаємні Україн, Польні п Россії, стремління — українську ідеологію поставити на ширшому ґрунті.

Критика ставилася до містерії «Великий льох», так сказати-б, з резервою. Рішучого суду про її стійність довгий час годі було почути.

Драгоманив у своїй статті »Шевченко, українофіли і соціалізм«¹⁾ з-легка тільки доторкається отсього замітного твору

Він каже, що Шевченко в »Великому льоху« показує себе ворогом Богдана Хмельницького, який »присяг Москві« і прихильником Мазепи, якого вояків »порізала Москва« в Батурині і під Полтавою, а найбільше »славного Полуботка«, який у »Історії Русов« малюється, як останній Катон козацької республіки.»

Що Шевченко з усіх гетьманів найвище ставив Мазепу, це виявилось також на слідстві Кирило-Медотіївського брацтва, але, щоб він був »ворогом« Хмельницького, того сказати не можна. Шевченко критикував тільки нещасливий крок батька Богдана, його Переяславську угоду, але він не міг забути його побід, його великих визвольних старань.

Дальше наводить Драгоманив, що Шевченко у »Великому льоху« пророкує народини нового Гонти, який розпустить волю на всій Україні і що виступає тут »ясним сепаратистом«.

Що-ж до загальної вартости поеми, Драгоманив обмежився до одного тільки закиду, а саме, що Шевченко »зійшов тут на противну поезії алегорію«. О скільки цей закид стійний — осудить сам читач.

В останніх літах стрінувся »Великий льох« з иншою, більше прихильною оцінкою.

І так Др. Єнзен²⁾ називає його твором глибоко оригінальним, містикою нав'язаним, на народніх повіррях основаним. Він каже, що цей надзвичайний твір, який Шевченко назвав містерією, хоч і має у своїй пророчому тоні і в таємничому настрою³⁾ деякі відгуки Міцкевичових »Дзядів« і польської »української школи, то всеж таки його оригінальність безперечна, бо він виходить із старого українського народнього переказу.

¹⁾ »Громада«. 1879. No. 4.

²⁾ Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Стр. 122 до 123.

³⁾ Gespensterhaft.

Найосновнішу розвідку про «Великий льох» написав Др. Сімович¹⁾. Він прибував з'ясувати значіння алегорій та пояснити провідну думку поеми. Додав також цінні літературні й історичні пояснення.

«Великий льох», твір оригінальний, добре обдуманий і старанно викінчений. Оригінальний думкою і формою.

І. А. Катеринич.
(Акварель Т. Шевченка з 1846 р.)

Думкою про незалежність і волю України, які скриваються у свідомості і незіснутості широких кругів нашого прогоняного родя. Хоч московський лад на Україні розкопав малий льох Хмельницького (себто здеморалізував на це панство, а почасти й інтелігенцію), то докопався у йому тільки до черепка, гнилого корита й до кістяка в кайданах, а «Великий льох», себто свідомість своєї окремішности, бажання волі й неза-

лежности в широких кругах народу осталися нетknięтими. На цей скарб покладає поет свою сильну надію, надію, що «встане Україна і розвіє тьму неволі». На свідомості народній, він: сподіється, буде збудована нова церква (вольна Україна), а стара Богданова церква (Переяславська угода) розпадеться.

¹⁾ «Великий льох» Тараса Шевченка з передмовою й поясненнями Др. Василя Сімовича. Відень 1915.

Неначе доповненням «Великого льоху» являється, тої самої днини, (21. X. 1845) написаний «Суботів», який кінчиться сильним акордом надії, що:

Церква домовина
Розвалиться, а з-під неї
Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

Тою «церквою домовиною» називав поет не що инше, як Переяславську угоду, яка ґрунтувалася на фальшивій вірі, що Москаль буде з козаком добром і лихом ділитися. Шевченко вірить, що тая домовина порохом розсипеться і що Україна вибеться на волю й заживе, як самостійна держава.

Від отсих великих історично-політичних творів переходить поет в «Наймичці» в країну чистої штуки, коли можна до Шевченкових творів приложити цей модерний термін. Чиста штука — бо дійсно «Наймичка» являється чимсь так чистим, ясним, білим, мов статуя з карарийського мармору. Це наче старша сестра «Катерини», яка гріх свій покутує не під льодом, а в тихій, святій саможертві. Апотеоза материнської любови, оден з найгарніших малюнків української жінки, твір писаний у євангельському настрою, без злости, злоби, без усякого людського гріха.

Архитвір . . .

Зовсім в иншому настрою написаний «Кавказ», Він присвячений Якову де-Бальмін, зукраїнчено потомкові французької, панської родини, приятелеві Лешка, що погіб у бою з Черкессами.

Увагу поета на долю кавказських гірняків звернув був його приятель Яків Кухаренко, війна, яку Росія провадила на Кавказі від 1843 р. заставила його ближче

приглянутися до тих людей, що так хоробро боронились перед російськими ширителями культури, а смерть друга дала останній товчок до написання отсего пламенного обжаловання російської нахабности.

Стаючи в обороні нещасливих Черкесів, Шевченко боронив волю перед насиллю, виходив на бій з царатом.

Невміруцій образ Прометея ставав його власним символом. «Кавказ» — це початок українського прометеїзму.

«Кавказ», як артистичний твір — несучільний. По-

Дніпро.

чаток має повагу якоїсь релігійної псалми. Друга частина (від: «Чурек і сакля» до: «По закону апостола») це бистра струя, мов полин гіркої іронії, третя (від: «По закону»), ніби громи, які кидає проповідник на своїх злочинних слухачів, остання-ж (І тебе загноли, мій друже єдиний) сердечна, щира лірика. Звести такі далекі від себе почуття і настрої в одну згармонізовану цілість неможливо. «Кавказ» вибухає перед читачем як вулкан, що з нутра свого кидає раз полумінь, дим,

сірку то знову горячу ляву, в якій стопились всілякі елементи.

По силі, вибуховості, безпосередності «Кавказ» не має рівного собі твору. Ця поема валить, торощить, палить, вбиває іронією, морозить правдою, сліпить блискавками порівнянь, поки в сердечнім спомині друга не знайде кінцевого тихого акорду. Це зівсім виїмкова річ...

Менше сили, більше зрівноваження й спокою має політично-дидактична поема: «До мертвих і живих і ненароджених земляків моїх» і т. д. Шевченко звертається тут з докорами до своїх земляків за це, що вони удержують кріпацький устрій, що не люблять рідного краю, що на чужині шукають для себе вдоволення, значиться, не творять власної культури, що не вчаться, так як треба, що не мають свого власного погляду на рідну справу, що фальшиво толкують історію власного народу, що гірше ворога свою власну матір розпинають. А на кінці три прикази: вчіться, пізнайте правду і обніміть найменшого брата, або иншими словами просвіта, наука і братерство, це ліки на нашу тяжку національну недугу.

В «Послانیю» єсть місця великої поетичної сили, єсть вислід енергічної праці ума, єсть охота послужити добрій справі — та менше у йому краси.

«Холодний яр», (оборона Гайдамаччини), «Маленькій Маряні», «Псалми Давидові», прегарна думка: «Минають дні», поетичний огляд: «Три літа», і політичний тестамент: «Заповіт» доповнюють богату й дорогоцінну спадщину, яку Шевченко з 1845 року оставив своєму народови.

«Заповіт» став до якоїсь міри політичною програмою українського народу, доповненням національного гимну «Ще не вмерла України», котрий похибково теж приписувано Шевченкові. Написаний «Заповіт» під вражінням недуги, перебутої в Переяславі. Перша строфа-це прохання, щоб поета поховали серед степу, на могилі, звідкіля булоби видно Дніпро й булоби чути його гнівливо-сумо-

витий рев. Там не тільки його тлінні останки, але й душа так довго вітатиме, як довго не визволиться народ.

Тільки тоді він покине і лани і гори і полине до самого Бога. Поки це не станеться, він не хоче вірити, щоб Бог був і щоб він міг дивитися на таку кривду, яка діється українському народові.

Тож: поховайте мене а сами вставайте на те, щоб порвати кайдани і щоб окропити волю ворожою «злою» (тільки — злою!) кровю.

Університет св. Володимира, Київ.

На правдиві поминки поета прийде пора, що-лиш у семі великій, вольній, обновленій, серед мира, тоді, як втишиться розбурхане море визвольної боротьби, тоді, як люди стануть говорити незлобивим, тихим словом братерства, любові і згоди. . .

За того півтора року, як Шевченко покінчив науку і відвідав Україну, він дозрів, виріс в повний ріст і розвинувся понад усякі сподівання.

Такого поета не було досі на Україні — це розумів усякий, це й він сам мусів розуміти.

Це вже не був український кобзар, що оспівує славу й недолу рідного краю, це був облечитель людей неситих, пророк, що прийшов благовістити любов, правду і згоду.

Так на його й дивилися темер. Його вірші переписували свої й чужі, вчилися їх на-пам'ять, були й такі, що ввучувалися української мови, щоб читати та розуміти «Кобзаря». На-жаль, багато дечого, що тепер понаписував Шевченко, могло тільки тайно поширюватися між близькими й знайомими поета. Були це переважно нецензурні твори, як нецензурною була тоді в Росії правда.

VII.

Саме тоді, як Шевченко став на вершку свого вітхнення і промовив огненим словом, немов якийсь післанець з неба, в Києві склався гурт молодих людей, переважно студентів, що покладали собі завданням ширити визвольні й братолюбні ідеї¹⁾. Визволити народ з кріпацтва, просві-

¹⁾ В Києві, завдяки недавно основаному університетови св. Володимира, другому на Україні, перебувало тоді багато інтелігентних людей, особливо молодіжи, усіх трьох народностей, російської, польської й української. Над Києвом здавна висіла вольнодумна атмосфера. Тут ще 1818 року повстала була одна з найцікавіших масонських лож: «Соединенних Славян», а 1823 року організується тут спілка «Общество Соединенных Славян» — яке стояло на програмі основаного в Росії, по повороті російської армії із заграниці «Союза Благоденствія». Члени цього союзу, переважно офіцери, обов'язувалися зайняти важкі становища в державі й добувати права для народу, знєсенням кріпацтва починаючи. Члени тої організації вєславилися пізніше своїм революційним виступом 14 декабрия 1825 р. і звідти прозвані були Декабристами. Головні їх сили як-раз набіралися в Подільщині та Київщині.

Там служив полковник Пестель, і полковники Артамон Муравьев, Швейковскій, Митьков, Аврамов і Норев. В рішаючий момент, мали вони із своїми полками йти на Петербург, щоб оволодіти столицею. Невдатний заговор, шість місяців тяжких мук в Петропавловській кріпості, страшний присуд, п'ятох повішених людей, пламенні вірші одного з них (Рилієва), до того деякі українського змісту — це був той кривавий спомин, який не минає безслідно.

Дух Пестеля вітав над Київською землею. Що кращі люди не могли байдуже ставитися до його, він ходив за ними й нагадував, що — «треба робити». Часи-ж не змінилися, лиш погіршилися. Микола стояв на вершині свого деспотизму. Надходив 1848 рік.

тити його, показати правду й довести до того, щоб утворилася велика славянська спілка, у якій кожній народ мав-би своє самоврядування, а всі разом творили-б одну

Нахталеймон Куліш.

Микола Костомарів.

велику, кріпку й поступову державу — це в головних нарисах програма Кирило-Методіївського братства.

Більком цього тайного товариства був, пізніший славний історик, Микола Костомарів, який в серпні 1845 р. перейшов з гімназії в Ровні учителем до І. гімназії в Києві, а літом слідуєчого року став професором руської історії в Київському університеті¹⁾.

Сам, не тільки учений, але й поет, зібрав довкола себе гурток молодих ентузіастів, романтиків, людей, що

¹⁾ Під впливом Максимовича й українських повістей Гоголя ним, по його власним словам (автобіографія) оволоділа страсть до всього українського. Він виходив із себе, чуючи як невіжі, яких тоді було багато, з презирством відзивалися про «хахлів» і як кожне українське слово будило оден тільки сміх. Він загадав писати по українськи. Але як? Треба вчитися від народу, треба приблизитися до його. І отсе він став говорити з «хахлами», став ходити на вечірниці й збирати пісні.

хотіли щось гарного й доброго робити. Між ними були: Микола І. Гулак, який недавно скінчив був університет в Дерпті й готовився до магістерського іспиту, його свояк Навроцький, учителі: Василь І. Біловерський і Дмитро Пильчиків, дідич Савич, студенти: А. Маркович, Андрузський, Посада, Тулуз і пізнійший товариш Тараса, славний письменник Панталеймон Куліш

Кружок мав статут з 6 §§ зредатований Костомаровим і правильник, що складався з 11 точок¹⁾.

Статут був немаче начерком конституції нової загально-славянської держави-спілки, а правильник між

¹⁾ Коли рівнати його з масонською ложою «Соединенных Славянъ», то вияється воно більш реальним. Замість фантастичного церемоніалу й містичних форм — конкретна програма, як-би зарадити громадському горю, як-би пізнати правду й визволити ся нею. Широка програма братства розпадається на дві частини, на працю внутрішню й зовнішню роботу. Зовнішня — це перестрій славянського світа, на основі єднання, зближення й вирішання усяких порохунків між поодинокими славянськими народами, а внутрішня — заходи кождо піддвиження, просвічення й визволення українського народу. Брацтво поклало собі метою ширити поміж славянами ідею єднання й федерації на основі непорушної волі й автономності кождого народу, що пристане до загально-федеративної спілки. Кожний парід матиме свою власну управу (правление народное) і творити буде свою окрему республіку (Рѣчь посполитую). Він орудуватиме сам своїми справами, цілком незалежно від других, розвиваючи свою власну мову, літературу, свій власний суспільний уряд. Від кожною мають вибиратися послы на загальний сойм (славянское собрание), на якому рішатимуться загальні справи. На чолі кожною республіки має стояти на означений час вибраний правитель. Такий же правитель має стояти на чолі цілої спілки. На прапорі братства була виписана загальна рівність і однакове для всіх громадян право, воля особи й віри, скасування всяких станових привілеїв а надто викорінення рабства й всякого понижання нищих клас, загальна народна просвіта, всеюдне виборче право, виборність урядників і т. н. До такого устрою думали братчики дійти дорогою виховання молодіжки, поширення просвіти й літератури, словом: мирною пропагандою по євангелським правилам «любви», кротости и терпѣнія а а понеханисм деіаа; «ціль освячує средства». (Сергій Ефремов. Шевченко. Київ 1914. Сторона 13 і 14.)

Внутрішня праця звернена була головно в напрямі просвіти, бо освіта тісно вязалася із справою народнього відродження.

нишими постановляв, що кожний член, приступаючи до товариства, присягає всі свої сили й даровання присвятити здійсненню програми і коли-би він потрапив у руки гонителів, то товаришів своїх не видасть.

Братчики послали перетені зі словами: «Кирило й Методій, январ 1846 р.» і мали свою печатку з вигравірованою надписю: «уразум'йте истину и истина освободить вась.»

О. Маркович.

Вже 5 пункт статута говорив про обов'язкову науку для народа, тим більше, що тільки освічені люди, на думку братчиків, могли брати участь у порядкованню громадськими справами, а 8 пункт містив постанову про «повсемістне» поширення грамотности. В тій цілі Маркович мав видавати українською мовою «Сельское Чтеніє» для народу. За співробітників зголосилися були: Гулак, Куліш, Костомарів і другі. Гулак особливу увагу звертав на засновання народніх шкіл та на видавання популярних книжок для народу.

У Куліша знайдено навіть готову просьбу до царя о дозвіл на це. Цей-же Куліш оповідає (у «Хуторній поезіє»), що була гадка проповідувати серед українських панів визволення народу з кріпацтва дорогою пресвіти¹⁾.

О-скільки доля України лежала братчикам на серці видно з характеристичних проклямацій до «братъевъ великороссійцъ и поляковъ». (Виступають тут Кирило-Методіївці, як речники України, котру Поляки й Москалі «расняли и растерзали» і закликають одних й других

¹⁾ Ibidem 215.

ради «общаго спасенія», занехати дальшу кривду, і пристати до славянської спілки.) В другім посланію, зверненім до Українців обох берегів Дніпра кається: «Если вы объ этомъ станете прилежно думать, то когда придетъ пора заговорить объ этомъ, Господь даруетъ вамъ смыслъ и уразумѣніе.»

Програма, як бачимо дуже велика і, як на ці часи, дуже радикальна, дарма, що під девізою святих Кирила й Методія складена. Маючи за собою традицію, маючи й незабутніх мучеників декабристів, про яких память живою була в Росії й на Україні, а на яких часто-густо можна було всилати ся, братчики могли були мати, як каже Ефремов, великий вплив на формування демократично-федералістичних думок для цілої Росії, колиб . . . та об тім буде річ пізнійше.

М. Гулак.

В таку хвилину і в такий то гурт інтелігентної, ідейної молодіжи попав був, приїхавши у Київ, Тарас Шевченко.

Для його була це повинна. Круг людей, серед яких обертався він у Петербурзі, хоч певно, що не байдужий до питань суспільно-політичних, все-ж таки не був звязаний ніякою програмою, так що кожній робив своє діло а про загальне більш говорилося, чим робилося. Це-ж, що тепер Шевченко застав у Києві, це була конспірація, звідкіля-б не дивитися—акт революційний. Шевченко, вроджений бунтар, не міг байдуже ставитися до того гурту. Чи формально належав до братства, чи ні, ш. т. і.

але був йому близький. Діяльної участі не міг брати, бо часто-густо виїздив із Київа. З того однак, що у Київі написав дуже мало, а всі його так численні й великі твори родилися по провінціональним містам і селам, видно як отсе товариське життя забірало весь його час і сили у

Дмитро Пильчиків.

Києві. А що провідні думки брацтва промовляли йому до серця, найкраще видно з «Послаїя» і «Гуса». Братчики привітали Тараса не то як кобзаря, а як національного пророка і ставилися до його з високим поважаннем. Куліш¹⁾ каже у «Хуторній поезії»: коли говорено коли не-будь по правді, що серце ожило, що очі загорілися, що над чоловіком засвітився полум'яний янук, то це було тоді в Києві.» Слів Шевченка був для братчиків гуком

воскресної труби архангела. Сухий програмі він давав румянець життя, давав їй поетично принаду, кристалізував її у такім короткім, ядернім і поетичнім вислові як незабутне: «щоб усі Славяни стали рідними братами і синами сонця правди.» Словами цими, як немож краще Шевченко відмежовував наше, українське славінофілство від російського і давав різку відповідь на кляч Пушкіна щоб усі славянські ріки зливалися в російському морі! Правдиве демократичне славінофілство, без укритого російського імперіялізму, без тої пехоті до гнилого за-

¹⁾ Куліш був учителем в «Дворянському» училищі на Подолі. З Шевченком вони знайомі були ще з 1843 р. 1845 року (в осені) він перейшов на службу в Петербург, звідки приїдав на Україну.

паду, яка мов червона нитка тягнеться слідом «восточників» — ще з давних, княжих часів, від полеміки о опріснокни починаючи.

Братчики сходилися на тайні засідання в мешканню колежського секретаря Гулака Артемовського за Софійською огорою, в домі протоєрея Завадського. Вели підземну роботу. Інакше тоді й не можна було. Це-ж були часи найбільшого угніту нової думки, славні Миколаївські часи!¹⁾

І що лиш тоді, як ми пригадаємо собі ці певноносимо тяжкі часи Миколаївської темряви, ці Іродозі гонення всякої нової думки, всякого, хочби як обережного поступу, що лиш тоді зрозуміємо, яке небезпечне для себе діло затіяли Кирило-методіївські братчики, що лиш тоді зможемо

Лавра. Вхід

¹⁾ Александра І. виховувала його образована бабка, Катерина ІІ. — Микола на лекціях своїх професорів дрімав, або рисував карикатури, а опісля (до чого сам у своїм письмі до дітний признається), на іспит влучував що-будь «безь плода и пользы для будущаго» — і так кінчив свої науки. Заце-ж добровільно годинами цілими стояв на варті і наслідуючи вояків вправлявся в лайці і проклинах. (Шильдер. Николай І. и его царствование. Том І, стр. 20—22.) Будучи в Англії не познайомився, як колись Петро Великий, з парламентом, а проводив час в офіцерських кругах: Виріс грубим, безсердечним, ворогом до всього гарного, нового, гуманного. Привіт, який зготовили йому декабристи в хвилину вступлення на престіл, наповнив його не гіршою злобою й неохотою до всяких поступовців. До самої смерті не хотів помилувати, заговірників, що 20 літ каралися по каторгах далеких. Рад

як слід зрозуміти дійсно подиву гідну відчагу, з якою Шевченко писав свої твори й проголошував свої бунтарські погляди. Коли «Борисъ Годуновъ» виходив пошмато-

був викоринити у своїй державі вільну думку, знищити науку, спинити і так дуже слабу просвіту. По цензурному уставу в 1838 року, заборонені були «всюкія разсужденія о правительственныхъ мѣрахъ». Коли «Сѣверная Пчела» зробила докір поліції, що вона не-гаразд пильнує ізвозчиків, які в дощ жадають Бог вість скільки за їаду, то навіть це вважалося недопускаемим критикованнем власти і сейчас появилвся царський приказ, «Дабы впредь не было допускаемо въ печати никакихъ, хотя бы и косвенныхъ порицаній правительства (?) . . .»

Навіть із святого письма не смів промінь просвіти свобідно падати на голову прибитого народу.

В Петербурзі спалено на кострі десятки тисяч книг Нового завіта й Псалтирі, в переводі на російську мову, бо Святе Письмо, мовляв, дане Господом Богом для священників, а не для мирян. Доходило до того, що хотіли вичеркувати з анафіста до Покрови Божої Матері деякі слова, за їх революційність. Жалували, що Евангеліє така загально-звісна книга, а то-б і його не зац.одило пропустити крізь огонь цензурного очищення.

Це церковні книги, — а щож казати про світські? Міністер Уваров прямо казав. «Хочу, щоби спинилася література. Тоді й відпичну собі.» А цензора Красовського він хвалив словами: «Красовський в мене, що на увяззі собака. Сплю спокійно.» Цензур появилася безліч: общая, духовная, военная, иностранная, театральная, газетная, учительская, жандармская а над ними, неначе якась надцензура, «Верховный негласный комитетъ». Слушно кажуть, що в Росії за жадним злочинцем і душегубом не стежило тоді стільки очей, що за новою книжкою. Коли Краевській і кн. Одоевській подали прошення о дозвіл на нову часопись, Микола I. відповів: «і без того досить!» Року 1844 загально поважаному професорові Грановському на прошення дозволу для «Ежемѣсячного Обзорѣнія» прийшла найвища відповідь: «Не нужно.»

Являлися окремі розпорядки, щоб не уживати таких не-безпечних слів як, «конституція, депутат, вибори, народна воля, потреби робітницької класи», не вільно було і згадувати про недолу кріпаків, про знущання над їми поміщиків, про те, як живе народ в інших державах. Цензура вичеркувала імена героїв в історії Греції і Риму. (В. Семеvській. Крестьянскій вопросъ въ Россіи въ XVIII. въ первой половинѣ XIX в. т. II. Кр. воп. въ царств. Ник. т. I. Дневникъ Никитенко, т. I. ст. 508. Книга Скабичевского про цензуру і другі.)

Професора Бодинського заслали в Казань за це, що, як секретар Московского Исторического Общества допустив до видання книги

ваним зпід царського цензорського олівця, то що казати про «Сон» і «Кавказ»? Коли міністер тупотів на Соловйова, за його думку про Несторову літопись, то щож мав він робити з Шевченком за його історичні погляди?

Флетчера про порядки в Росії за пановання Івана Грозного. Міністер Шахматов кричав на славного історика Соловьева, мов на ученика за це, що він у лекціях про літопись Нестора викладав, що літопись ця переховалася до нас в неповному виді і що тяжко відтворити її первісний текст. Цензор Елагин вичеркнув в книзі про Сибір місце, в якому говорилося що на Сибірі їздять собаками, другий цензор перечеркнув в научній книзі розділ о «вредных грибах», бо «гриби, це пісна страва російського народу». Одну книжку знищили, бо як казав военний міністер: «Вона тим гірш шкідлива, що в ній, що слово, то правда»; вичеркували такі слова, як «движеніе умовъ» як «силы природы», не пропускали в куховарській книзі навіть таких небезпечних порад, як отся, щоб пироги покласти у «вольний духъ». З «Мертвих Душ» Гоголя вичеркнуто образ собаки, яка закинувши голову на хребет впла протяжливо, а друга відхватувала на-скоро, мов паламаръ — бо паламар, звісно, «церковное лицо». Подібної долі зазнавав Грибоедов і Пушкін. «Мѣднаго Всадника» видрукувано, що йно по смерті поета, а «Борись Годуновъ» вийшов із цензури самого царя Миколая I. таким поцарапаним, що здавалося, немов це не драма, а збірка драмал, тихих відривків.

Коли Краевскій став друкувати по смерті Пушкіна його твори, генерал Дуббельт закликав його до себе й кричав на його: «На-що? По-що! Досить тої драні надруковано за його життя.»

Найбільшого російського поета, забитого в двобою чужинцем Льовеласом, хоронено в нощі при участі жандармів і не дозволювано писати некрологів, бо, «за багато честі». «Хіба-ж Пушкін був гене-або міністер?»

Так ставився Микола I. до найбільших людей свого часу, щож говорити про звичайних робітників ума?

Іх-чим менше, тим лучше!

»Дійшло до мого відома, писав Микола I. — що часто кріпостні люди вчаться у гімназіях і інших наукових заведеннях. Від цього двояка шкода. З одного боку, ці молоді люди приходять до школи із шкідливими звичками й заражують ними своїх товаришів, . . . з другого, талановитійші з них чривівають до способу життя, до «образу мыслей» і понять, невідповідних їхньому «со-сто-яннію». Отже — зачинити двері гімназій та університетів перед синами кріпаків на сім спустів.

»Умїй стоять передъ начальствомъ, а остальное все вадоръ.»
(Князь С. П. Трубецкой. Время царствован. Николая I.)

Анна Білозерська, Ганна Барвінок
(Кулішева), по шкiцi Горуповича.

Під весну 1846 братчики роз'їхалися. Гулак поїхав у Петербург до іспиту, Савич за границю, Білозерський і Пильчиків у Полтаву на вчителів до школи кадетського корпусу, а Куліш у Борзєнський повіт в маєток Білозерських, вінчатися з Анною М. Білозерською, нізнійшою письменницею Ганною Барвінок. Туди запрошено й Тараса на боярина.

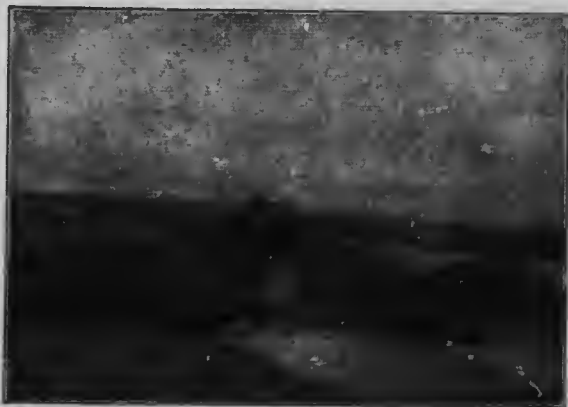
Шевченко раював щастям своїх друзів. Ходячи по світлиці співав свою улюблену пісню: «Ой

зійди, зійди ти зірочко та вечірняя», — а співав він так гарно, що гості втихли й зійшлися слухати того співу. Ганна Барвінок до смерті цього співу не забула і ще 26 лютого 1911 р. щирими словами про його згадала¹⁾.

¹⁾ «Коли ти бувало, заложивши руки за спину, мигтиш по хатах, співаючи свою «Зірочку», ми забували тоді про те, що ми на землі, — тепер по всяк час те я пам'ятаю . . . Те віднеслось в далечинь, а і досі Твоя пісня почувается чулою.»

В оден момент дійшло до того, що Ганна Кулішева, із панського роду Білозерських, поцілувала руку бувшого кріпакана, молодого чоловіка Тараса Шевченка, та ще перед смертю казала: «Мене Господь упсважив, що я могла хоч цім Тобі виректи мою прихильність до Тебе — мученика.»

На тому весіллі постановлено, що молода Ганна віддасть свої клейноди, щоб Шевченко поїхав до Італії вчитися дальше малярства. Шевченко не мав знати від кого гроші на його науку йдуть, бо може-б був такої жертви не прийняв. Все склалось гарно і він в гарному настрою від'їхав із весілля, з гостинної Оленівки до своїх знайомих в околиці. Побув довше в діди́ча Андрія Ли-

Коло Седнева. Сепія.
(Музей Тарновського.)

зогуба в Седневі, що те-ж залюбки брався до малярської справи, а звідсі, 5 квітня 1847 року, їхав у Київ на весілля Миколи Костомарова, у якого мав бути, як і в Куліша, за старшого боярина.

Їхав убраний по святочному — не прочуваючи лиха. На-впаки, перед ним розтвиралися вигляди на гарну й щасливу будучину. Його ще в лютім 1847 р. іменовано учителем малярства при Київськїм університеті і він був певний, що незабаром почне свою працю.

Пригода, от-ся показує нам який то ентузіязм будив Шевченню серед молодшого українського панства. А що запал цей мав глибше коріння, видно з постанови Ганни Кулішевої, продати свої клейноди на виїзд Шевченка до Італії.

Між тим Петров ще 28 лютого 1847¹⁾ р. доніс помічникови попечителя учебного округа М. В. Юзефовичові про Кирило-Методіївське братство і подав членів цього тайного товариства. Юзефович, перше всього, поспішився увільнити Шевченка з Археографічної комісії, при якій він був рисівником-співробітником, а 3 марта разом з Петровом явився у попечителя научного округа, де Петров на писмі подав свій донос. Генерал-губернатор Бібіков був тоді в Петербурзі. Туди переслано йому донос і 17 марта передано його шефові жандармів гр. Орлову.

Донос зробив велике вражіння. Це-ж було на передодні революції в середній Європі, а в момент найтяжшого гнету всякої нової і вольної думки в Росії, тоді, коли там урядувало десять цензур, коли з акафіста до Покрова Божої Матері хотіли вечеркувати деякі слова за їх революційність, коли жалували, що Євангеліє така загально-звісна книжка, а то і його не зашкодило-б перепустити крізь огонь цензурного очищення. Було це тоді, як з університетських курсів усували науку філософії, як на Соловьева гримав міністер, мов на учепика, як Бодяньського заслали в Казань, за це, що він допустив до видання книжки Флетчера про порядки в часах Грозного — тоді як твори Пушкіна й Гоголя називав Дуббельт «дранню» і як законом стала мудрість: «умѣй стоять передъ начальствомъ, а остальное все вздоръ».

І тоді у Києві думають про якусь славянську федерацію, сходяться, радять — ні це щось прямо неімовірного! Начальство взялося остро до річ.

Перше всього — братчиків арештовано Куліша у Варшаві, як вибірався за границю, щоб поготівитися на професора фізіології, Гулака в Петербурзі, Костомарова

¹⁾ Він жив за стіною квартири Гулака. Запримітив, що у Гулака збирається чималий гурт молодіжні, у який встривають також поважні люди, як приміром професор Костомарів. Це йому мусліло видатися підозрілим ділом. Став прислухуватися крізь стіну і підслухав дещо, а далі підійшов до Гулака, здобув його довірря і довідався про істину про це тайного товариства.

на передодні шлюбу, інших, де кого попали. Слідство повинно було вестися в Петербурзі, під проводом Орлова й Дуббеля, а під оком самого Миколи І. котрому, що днини давали звіт про розвії справи.

Шевченко, не знаючи й не прочуваючи нічого, спішився у Київ до Костомарова, до його благої «матусі», до товаришів, до праці в університеті. Які рожеві сподівання снувалися по голові молодого, здорового, повногозапалу маляря і поета!

Ось вже і Лавру видно, ось Дніпро . . . пором . . . беріг . . . візок . . . Нараз, мов із під землі вилізли жапдарми й поліцейські.

»Ви Тарас Шевченко?«

»Я. А чого вам треба?«

»Арештуємо вас.«

І повезли його до Фундуклея.

»Що це ви, Тарасе Григоровичу, у фракі і в білому галстуху?« — спитав його губернатор.

»Я поспішав на вінчання до Костомарова за боярина

Андріївська церков, Київ.

й тому в Броварах, заки перепрягли коний, я й переодянувся», — відповів Тарас.

«Га, куди молодий, туди й жених» — промовив, всміхаючися Фундуклей і Шевченка відпрямили в кутузаку, до якої запроторювали найгірших злочинців, приловлених на гарячому вчишку.

Сталося це 5 квітня 1847 року.

Шевченко знову опинився в неволі.

На другий день в товаристві квартального надзира-теля Грішкова і одного жандарма виправлено Тараса Шевченка до Петербурга, де під боком царя мало бути переведене слідство.

У дорозі Шевченко поводився певно й спокійно, навіть жартовливо, так, що на одній стації смотритель питає, хто кого везе в арешт — Шевченко Грішкова, чи Грішков Шевченка?

VIII.

За той час, як Шевченко їхав у Петербург «III атда-леніє» післало письмо до президента Академії Художеств, герцога Максиміліяня Лейхтенбергского з питанням, чи Шевченко «находиться й нині при академії» і яка там про його гадка?

На це герцог зідповів шефові жандармів гр. Орлову, що Тарас Шевченко став 1845 р. вольним артистом і що він тепер від академії не залежить. Цей сам Шевчен-ко (писав герцог), складає також українські вірші, які подобаються людям, що блище знайомі з Україною. «Він був заедно чоловіком моральним, може дещо надто мрійливим приклопником української старовини, але на всякий спосіб нічо небезпечного про його до відома ака-демії не доходило.»

Шевченка доставлено в «III атделеніе» дня 17 квітня 1847 р. Разом з ним привезено й ці його твори, листи та рисунки, які знайдено в його підчас трусу. Між віршами був «Сон», а між листами попався оден від Квітки, у якому знаменитий український повістяр прозивав Росіян «дурними кацапами». В інших листах Шевченкові знайомі величали Тараса «останнім козаком», а навіть «отаманом».

При трусі знайдено також три пістоleti.

Це був обтяжуючий матеріал.

Дня 21 квітня преслухано Шевченка. Він заявив, що до «Славянського Общества» (себ-то до Кир. Метод. брацтва) не належав і тому його статута й програму

праці не знає. Українські вірші писав, бо вони подобаються його землякам. Ще в Петербурзі чув він «дерзости и порицання на Государя и Правительство», а на Україні побачив нужду і страшний гніт селян від дідичів, посесорів та шляхтичів-економів і все це діялося і діється іменем царя і правительства. Тому не міг мовчати.

Дня 15 мая поставили Шевченка око-в-око з Андрузським. Цей зізнавав, що обжалований, Тарас Шевченко, був представником скрайних Українців у брацтві, яке хотіло повернути Гетьманщину і що діяльність цього брацтва з виїздом Шевченка з Києва втихала, а з приїздом оживлювалася. Шевченко з усіх гетьманів найвище ставив Мазепу а на вечерах у Костомарова читав «пасквільні стихи».

Слідство тяглося більше місяця. Вели його найвищі й найвправніші царські слідчі, генерал-ад'ютант граф

Вид Петербурга

Орлов, шеф жандармів і начальник III відділу та генерал-лейтенант Дуббельт, начальник штабу корп. жандармів. Вели, розуміється, при допомозі всіх тоді так гарно ви-практикованих способів¹⁾: підступу, деморалізації, терору. Орлов тупав ногами, кричав і страшив карою смерти.

Орлов.

Коли додати цей настрій, яким обдають інтелігентного молодого чоловіка холодні та гідкі мури в'язниці й умови в'язничного життя, то зрозумілим буде, чому деякі з обжалованих упали духом.

Але Шевченко держався кріпко та ще й других піддержував, особливе Костомарова. «Не журись, казав до його, ще ми будемо разом жити!»

І віршів не кидав писати. Повстало їх у цитаделі 13.

А саме: Ой одна я, одна — За бай-

раком байрак — Мені однаково — Чого ти ходиш на могилу? — Три шляхи — Н. І. Костомарову — Вечір — Не спалося — Рано в ранці ново-

¹⁾

«Тюрьму Петербургскую,
Справки, доносы, жандармовъ любезности,
Все — и раздольную степь Оренбургскую
И ея крѣпости. Въ нуждѣ, неизвѣсности
Жиль онъ солдатомъ съ солдатами жалкими;
Жиль, оскорбляемый всякимъ невѣждою.
Могъ умереть онъ, конечно, подъ палками,
Можеть, и жиль только этой надеждою . . .»

(Некрасов.)

бранці — Вневолі тяжко — Чи ми ще зійдемо-ся знову! — Понад полем іде, не покоси кладе.

Чудова збірка!

Від пісні: »Ой одна я одна, як билинонька в полі« до грізного образу: »Понад полем іде, не покоси кладе« — яка широка скаля гадок, почувань, образів! А посередині величава думка: »Мені однаково« — наймогутнійший вислів патріотизму в цілій українській літературі, вірш, якому рівного нема. Що станеться зі мною, чи пустять мене з тюрми, чи може доведеться в снігах на чужині, і в забуттю, ще зимнійшим від снігу, на віки заснути — однаковісенько мені!

Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять лукаві, і в огні
Її окраденую збудять
Ох, не однаково мені!

Тільки чуття, таку глибоку думку про саможертву одиниці для добра народу такими звичайними висловити словами, це мало кому й мало коли у світі повелось. »Називаюся мільон, бо за мільйони терплю« — кличе Міцкевич, виступаючи на бій за долю свого народу з всемогучим Богом. А Шевченко без гесту героя, без патосу артиста, як чоловік, і тільки чоловік, із серця переповненого жалем, немов говорить: мене нема, а єсть тільки турбота про долю рідної країни.

І дійшовши до тої точки самовідречення він дякує Богові, що нема у його близької людини, яка його зневолила-би пам'ятати про своє »я«

Молюся, Господи, молюсь,
Хвалить Тебе не перестану,
Що я ні в ким не поділю
Мою тюрму, мої кайдани.

У мурах цитаделі переходить Шевченко процес само-

освідомлення. Глибоко, дуже глибоко зазирає у власну душу, очищується сам в собі, в своїх думках, в своїх могутніх переживаннях, мов золото в огні і з того лєнхичного процесу виходить суцільним, чистим, божеськи правим. Що було будєнного, звичайного, пилом припорошеного, паде із його душі, остаєтьєя серце велике, любичє, чистє, мов хрусталь.

Не клєне ворогів, що позбавили його волі, не лихословить їх, не кличє карн, лиш прощає їм з великим, одиноким смутком, що «не в Україні буде жить, людий і Господа любить».

І не тільки сам дійшов до такого, євангельського погляду на світ і людий, але й товаришів пєдолі за собою кличє:

Годить,
Смирїтєся, молїтєсь Богу,
І згадуїтє одєн другого!
Свою Україну любить,
Любїть її во время люте,
В останню тяжкую мїнуту
За неї Господа молїть!

Кращої ради не мїг ніхто тоді дати тїй громадцї молодїжнї, що переживала пєкло «московської тортури». Гнулїся душею, ломилїся у собі, одєн на другого ставав, товариш на товариша піднїмав руку — якуж велику цїну мала для них така проста, а глибокоумна порада! І не тільки для них, для цих 10 братчиків у петербурській цитаделї, але й для численних пїзнїйших мучеників за правду й волю і для цїлих поколїнь українських діячів. І инї кращої ради пад отєе простє, а правдивє: «свою Україну любить!» — годї для українського народу пїдбрати . . .

В цитаделї ростє Шевчєнко у велїтнїя думки й чуття, стає поетом, свїдомим свого «я» — єупроти свїта, життя, людий . . .

Слідство не зломилло його, а скріпило в собі . . .

Врешті граф Орлов предложив цареві дуже просторий, вичерпуючий доклад, на якому собственною рукою Ево Велічества дня 28 мая 1847 р. дописано одно-одиноке слово: «исполнить».

Слово, яке рівналося згибови палця в діл, яким римські цісарі в Колізею рішали про смерть і життя безталанних глядіяторів.

В докладі Орлова було сказано про Шевченка, що він «замість, щоб вічно нлекати в своїй душі благовійні почування до осіб, Всемилоствійшої родини, яка зволила викупити його з неволі, складав українські вірші, сильно бунтарського змісту. В них він, то нлаче над поневоленою, безталанною Україною, то вихвалює козацькі вольности за часів гетьманщини, то неімовірно сміло клеветче та жовчію плює на членів Імператорського дому, забуваючи, що це його доброді. А тому, що все заборонене принаджує людий слабого характеру, Шевченко придбав собі поміж своїми земляками славу знаменитого, українського письменника і тому-то його вірші двічі шкідливі й небезпечні. З улжбленими віршами на Україні могли-б зародитися а там і вкорінитися переконання, про мннмі гаразди часів гетьманщини, про те, що вернути отсі часи було-би часом і, що Україна могла-би істнувати як окрема держава. Дивлячись на надзвичайне поважання всіх українських славяністів до Шевченка й до його творів, в-разу думали ми, що був він, коли не діячем помежи ними, так оруддям, яким вони хотіли похіснуватися у своїх намірах; та, з одного боку, наміри ті не були такі то важні, як в першого разу виглядало, а з другого, Шевченко став писати свої бунтарські твори ще з 1837 р. коли славянські ідеї не займали київських учених; і слідство ціле доказує, що Шевченко не належав до Українсько-славянського товариства, а працював окреме, захоплюючися своєю власною зіпсутістю. А всеж таки ізва бунтарського духа і через смілівість, яка пере-

ходить всякі границі, треба його вважати одним із важких випуватців». А даліше каже граф Орлов у своєму докладі, що справу переведено дуже строго, і можна бути переконаним, що вона зівсім вичерпана, що її сліду українсько-славянського товариства не осталося і що з арештованшям Шевченка й Куліша відпали українофілам надіяльніші сили, чого однак не можна сказати про Славянофілів в-загалі, про яких буде поданий окремий найпідданніший доклад.

На основі такого предложення граф Орлов визначус на десятьох обжалованих всілякої міри карн. А для Шевченка придумус таку: «Художника Шевченка, за складання бунтарських і у великій мірі непристойних віршів, як людину кріпкої будови тіла, вислати рядовим в Оренбурський окремий корпус, з правом вислуги, поручивши власт'ям, щоб пильно його берегли та щоб він ніяк не міг писати бунтарських і пасквільних творів».

На присуді власною рукою олівцем дописав цар Микола: «Під найпильніший догляд, заборонивши писати й рисувати».

30 мая Шевченка й товаришів прикликаю, щоб вислухали, як гр. Орлов казав, милосердного присуду.

Яке вражіння зробив отсей дійсно милосердний присуд на нашого поета, бачимо з вірша «По-над полем іде», написаного тої самої днини, себ-то 30 мая 1847 р.

Вірш овіяний якоюсь таємною грозою, але мужеський і сильний, навіть своїм ритмом. Поет розуміє, що над ним повисла важка рука деспота, що засуджено його на повільну смерть, але він не плаче, не гнеться мов лоза, лиш кидає грізне мemento, що та-ж сама смерть і царів не минає.

Він не упав духом, як деякі з його товаришів, лиш остався певгнутим, як оден із них -- Гулак.

В паперах III. отд. ест' урядове письмо, немов-то Шевченко «выражалъ глубочайшую благодарность» за

кару, яка його постигла і виявляв «искреннѣйшее раскаяніе», але того письма поет наш не підписав, це мабуть фальсифікат, скомпонований у відомих жандармських офісах.

IX.

По оповіщенню наймилостивішого присуду Шевченка передано з опіки «трегяво атделенія» в розпорядок воєнного міністерства, а це відправило його з фельд'егером Віддером з Петербурга в Оренбург.

31 мая, ранком, випроваджено його з тюремної келії й посаджено на віз. Сідаючи, глянув поет на тюремні вікна і в одному з їх побачив свого друга, Миколу Костомарова. Зняв шапку й привітно всіхнувся.

Заторохтіли колеса й віз пустився в далеку дорогу. За десять діб переїхав Шевченко з фельд'егером майже 2000 верст, заїхавши тільки одного поштового коня. Пити, їсти, відпочивати можна було тільки тоді, як перепрягали коний.

Так дуже спішилися вивезти в безпечне місце небезпечного українського співця-буштаря.

9 червня був він уже в розпорядженню команди окремого оренбурського корпусу. 11 червня від заступника неприємного команданта цього корпусу, начальника 23 піхотної дивізії, генерал-лейтенанта Толмачева вислапо до міністерства війни таке звідомлення:

»Вашій ексцеленції маю честь донести, що виражений за No. 303 під дозором фельд'егера Віддера рядовий Тарас Шевченко, відданий у військову службу з художників С.-Пет. Академії за складання бунтарських творів, паспів у Оренбург 9 червня в 11 годині з-полудня і зачислений до 5 оренбурського лінійного баталіона та що над ним заряджено найпильніший догляд.»

В Оренбурзі перебувало тоді чи-мало Поляків-засланців, а з Українців був Лазаревський, Сергій Левицький і другі. Було це прямо місто засланців. У Лазаревського ш. т. і.

зібрались Українці та щире вітали звісного свого поета. Після Петербурської тюрми, та після пекольної їзди поет відпочав душею та на-жаль він навіть в Оренбурзі не міг довго оставатися. П'ятий баталіон стояв тоді в кріпості Орськ, в глухій пустині, 267 верст від Оренбурга на схід, в степу, і туди пігнали Шевченка.

»Отсе вона, ота славетная Орська фортеця, — майже в голос промовив я, і мені стало сумно, нестерпуче сумно, неначе мене, Бог знає, яке лихо мало спіткати в цій фортеці, а страиша пустеля, що оточала її, здалася мені розгорнутою могилою, що готова живим мене поглинути. Невже так сильно впливає декорація на нашу уяву? . . . А входить, що так. Наближаючись до фортеці, я думав (чудні думи!), чи співають пісень в цій фортеці і ладен був Бог знає на що закластись, що не співають. З такою декорацією можлива тільки мертва мовчанка, яку перепиняють иноді тільки важкі зітхання, а не гучні пісні. Рушаючи все далі та далі по широкому, ледві тронутому зеленню лугові, я вже виразно міг бачити фортецу. Біла плямка — то була невеличка камяна церква нагорі, а червовобура-бинда — то покрівлі казенних будинків, як от: казарм, цейхгаузів і т. п.

Переїхавши деревляний, на дуже тонких палях, місток, ми опинилися в середині фортеці. Це був великий майдан, з трьох боків окопаний ровом та відповідної вишини окопом, а з четвертого боку протікав Урал. Оце вам і фортеця. Недаром Киргізи називають її Яман-Кали¹⁾ По мойому так це найкраще назвище для неї. На місці оцієї Яман-Кали колись-то думали засновати областне місто. Гарне було-б місто, хоч, правду кажучи, і Оренбург що до місцевости не багато чим переважає. Перший план цієї сонної картини оживляло ось-що: юрба штимпованих вязнів лагодила дорогу за-для приїзда корпусного командира, а близше казарм по майдані муштровались салдати²⁾.

¹⁾ Ялман Кал, по татарськи: погане місце.

²⁾ Шевченкова повість: «Близниці».

Тут приміщено Шевченка в касарні кріпості дня 23 червня 1847 року.

Зміряли його (2 аршини й 5 вершків), записали рядовим у 5 лінійний баталіон, дали йому номер (191) дали військовий, затісний на його одяг і заставили нести анепавиджену військову службу.

Всі, що стрічалися з Тарасом до заслання (Репніни, Тарповський, Капнист, Лизогуб, Кулішева й інші) говорять про його прекрасну вдачу, миле обличчя, кріпке здоровля.

Костомарів у своїй автобіографії вказує на такі риси поета. «З першого погляду не було в Шевченка нічого привабливого, нічого теплого; навпаки-він був сухий, холодний, хоча простий і нецеремонний. З недовір'ям він міряв свої слова й рухи. Він поводився так, як дуже часто поводитьсь вельми честна людина і добрий Українець, стрічаючись з чоловіком незнайомим: чим більше останній хоче виявити свою щирість, тим більш він обережний. Інакше воно й не може бути в народі, що часто бачить округ себе лукавство, оману й двоєдушність». Петрашівець, Момбелі, малює 1847 року такий портрет поета. «Середнього росту, широкоплечий, і в-загалі кремний, у стану широкий по особливому складу кісток, але у всякім разі не товстий; обличчя округле, борода й вуси завждивиголені, бакенбарди-ж навкругвсього обличчя, чуприна підстрижена по козацькому, але зачісана назад; він не чорнявий і не білявий, але все-ж швидче чорнявий, не тільки чуприною, але й коліром червонуватого тіла;

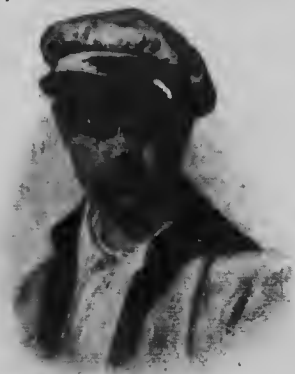

Андрій Лизогуб.

риси обличчя звичайні; загальний вираз виявляє відвагу; невеликі очі блищать енергією.»

Так їм явився Шевченко в Орську.

Вже це одно, що його закинуто з любові, гарної України в погані, пусті степи, було для його великою карою. Шевченко був маляр і поет, любив природу, любив гарні краєвиди, а тут кругом його була німа для уха і мертва

Т. Шевченко
салдат 1848 р.

для ока пустиня. Шевченко був патріот, для його велику вагу мали могили, руїни, свідки слави-дідівщини, він залюбки оглядав їх та описував у своїх творах, або малював у образах. А тут, куди не глянь, усьо чуже, скучне, нецікаве.

Шевченко був вдачі живої, товариської. Він над усе в світі любив товариство добрих, гарних, умних та обрзованих людей. І людей таких стрічав він у Петербурзі, в Києві, скрізь, де не повернувся. За ті, не довгі літа волі, які він персжив, скільки він їх пізнав! — А тут товариство вояків, зіпсутих службою і неволею, або людей, які у військову службу попали прямо за злочин.

Шевченко цілою душею ненавидів військової служби¹⁾, отсеї безглуздої муштри, яка замість вишколювати доброго жовніра, давала тільки нагоду тупоумному офіцерові, або до шпіку й кості зіпсутому унтерови придиратися до безталанної жертви-салдата та знущатися над

¹⁾ «Коли-б я був душоубом і кровопийцем, — каже він, — то ї тоді не можна-б було для мене придумати гіршої кари.»

Кара тим страшнійша, коли пригадати собі, як виглядала в-загалі військова служба за темних Миколаївських часів, а в-окрема якою вона могла бути в азійській пустині під дозором грубих, непросвічених офіцерів, які побут свій у тім далекім, не-

ним. О скілько-ж це зпущання було діймавійше, коли жертвою неосвіченого унтера являвся такий високоосвічений інтелігент, яким безперечно був Тарас Шевченко! Шевченко любив у життю не вибагливу, але гарну й чисту обстанову. А тут? Бруд і нехарство, бійка і лайка, непристійні співи й сороміцькі дотепи, — одним словом: казарма.

Ні, справді, сам діавол не міг для його придумати страшнішої кари!

Прибувши, за́раз представив ся начальству, починаючи від коменданта й кінчаючи фельдфеблем.

Підчас представлення в міру зменшення воєної ієрархії, стріча ставала все брутальнішою, і коли дійшла черга до ротного коменданта, поручника-пяниці, цей погрозив поетові різками, як що він буде погано поводитися.

По такому то привіті почалося нове життя Шевченка — салдата. О 6 годині будив казарму барабан і жовніри спішили на муштру, вчитися маршу та оруді ору́жжем. По трьох годинах науки — трохи нікчемної страви й знову дві годині муштри, після того школа, вечера і о 9 товариство лежало на вояцьких причах у смердячій хаті, розбіраючи між собою події минулої днини, кому шні спороли плечі, а кому вибили зуба.

Бійка, галас, крик, сороміцькі, непристійні співи, бруд, нехарство й піянство, от-що було тепер кругом Тараса, який так любив чисту, білу хату, привітні роз-

привітнім краю вважали му́кою для себе і злість свою виливали на нещасливих салдатів. «До того-ж, пише Шевченко в «Дневнику», мені заборонено малювати. Однято найблагороднішу частину мого вбогого життя. Трибунал під проводом самого сатани не спромігся-б на такий холодний, нелюдський присуд.»

Не так тяжко покарано товаришів Шевченка.

Гулака засуджено на три роки вязниці у Шліссельбурзі, Куліша заслано в Тулу, Марковича в Орел, Біловерського в Олопецький край, Костомарова, після року кріпости, у Саратов.

мови між добрими людьми, гарні образи й мудрі книги. А тут — ані чим ока звеселити, ані чим душу потішити, ані з ким тугу за рідним краєм розігнати. Куди не ступить, мов тільк стежить за ним дядько.

Страшна річ бути позбавленим людського товариства, не бачити людини й не чути голосу людського. Ще гірше, коли це сталося насильно й коли ви не знаєте, як довго у такій самоті пробуватимете. Та не менше певниносимо, коли чоловік знає, що за кожним його рухом і за кожним кроком, стежить око недоброго сторожа. Свідомість цього може довести не то до розпуки, а й до божевілля. Незвичайно болюче відчував поет своє вояцьке звання, воно було йому протинне, а до муштри не підходив вік, ані віком, ані будовою тіла.

Полковник Косарев, комендант тої роти, до якої належав Шевченко, розка-

Шевченкова карикатура
на себе самого.

зує. »Досить тільки під-час науки глянути на постать Шевченка »подъ ружьемъ«, щоб у вас з'явилися сміх і горе. Більш усього трудноприходив йому »тихий учебный шагъ«, коли постать Шевченка »съ перевальцомъ« ніяк не могла зберегти рівноваги, стоячи на одній нозі . . .« »Не збагнути мені цієї премудрости; хоч лягай тай помірай« — з одчаем говорив поет Косареву. Таким його бачимо на карикатурі, яку сам на себе нарисував та ще й підписав: »Отъ такъ бачите!«

Добрый салдат не вийшов з його ніколи. »В незабутній

деп' проголошення присуду сказав я собі, що з мене жовпіра не зроблять. І не зробили» — пише поет пізніше у своєму дневнику.

Найгірше дошкулювало йому те, що не міг писати й малювати. На це він і найчастіше нарікав та жалувався. «Писать заборонили за те, що писав я бунтарські твори, але за що-ж заборонили мені рисувати? . . . Дивитися на предмет, а не мати спромоги, нарисувати його — це-ж мұка! . . . Коли-б мені вільно було рисувати, то я-б і в сірій шинелі не тужив, поки не дотягнув-би до могили».

О дозвіл рисувати старалися для його його́ приятелі. Вже в початком 1848 року, питається Трете атделение оренбурського коменданта, В. А. Обручева, як веде себе Шевченко і який «образъ его мыслей?» Відповідь випала прихильно. Комендант баталіону, Мешков, відповів що Шевченко веде себе гарно і що він заслугує, щоб дозволено йому рисувати. Але відповідь пішла урядовою дорогою, а така дорога була безконечно довга.

Тим часом оставалося одно: ждати й страдати. А що непереможна сила тягнула Шевченка до писання і рисования, так він почав братися на способи, щоб обійти страшний царський присуд. Крадьки писав, «дрібненько мережав свої книжечки», га_лщоби хто не побачив, ховав їх за халявою.

Шерстень Т. Шевченка. (В шузею Тарновського.)

Так з'являлися невольницькі думки Тараса Шевченка, твори незвичайної краси, короткі, прості, а сльні своїми гадками й почуваннями. Серед воюючої казарми розцвіталися квіти, буйні, кольоритні, ароматні. Ось вони: Думи мої, думи мої, ви мої єдині! Сонце заходить, гори чорніють, — Мені тринадцятий минало, — Згадайте, братія моя, — Не гріє сонце на чужині, — Оден удругого питаєм, — Самому чудно, — Ой стрічечку до стрічечки, — То так і я тепер пишу, — А пу-мо знову віршовать! — Ой гляну я подивлюся.

Перший віршик, який написав Шевченко в Орську це:

Думи мої, думи мої!
Ви мої єдині!
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте сизокрили
Мої голубята,
Ізза Дніпра широкого
У степ погуляти
З Киргізами убогими!
Вони вже убогі,
Уже голі та на волі
Ще моляться Богу.
Прилітайте-ж, мої любі!
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

Цікаве порівняння з віршом «Думи мої», написаним у Петербурзі 1839 року. Тоді Шевченко посилав свої думи на Україну і просив, щоб вона їх привітала, мов свою дитину, а цині закликав він їх із України «в степи погуляти». Там було більше молодечого запалу, більше охоти до розмови, тут більша простота, безпосередність

та певність вислову. Цікаве, що поет, попавши серед обдертих Киргизів, сейчас у першому віршу заявляє своє спочування до них. Хоч сам у тяжкій горю, відчиняє серце для горя чужого народу. Зломання бадьорої вдачі вичерпання сил, притуплення гарячого й піжкого чуття ані в отсім, ані в пізнійших поезіях, написаних в Орську, не видно. Навпаки туга за рідним краєм робить поета неначе ще більше вразливим на красу України. Образи, мальовані з пам'яті, виходять немовто ще більше одуховненими, ніж малюнки з природи.

Зоре моя вечірняя!
Зійди над горою, —
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає,
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає;
Як широка сокорина
Віти розпустила,
А над самою водою
Верба похилилась, —
Аж по воді розіслала
Зелені віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.

Контури й краски краєвиду зливаються тут з віруваннями народними в якусь прегарну поетичну мрію.

Так само другий образ:

Село! І серце одночине . . .
Село на нашій Україні,
Непаче писанка:

.

Сонце заходить, гори чорніють,
Пташечка тихе, поле німіє;
Радіють люди що одпочинуть.
А я дивлюся і серцем лину
В темний садочок на Україну,
.
Чорніє поле, і гай, і гори,
На синє небо виходить зоря.
Ой зоре, зоре, — і сльози капуть.
Чи ти зійшла вже й на Україні?

Усьо, чим гарна українська земля, небо, природа,
люди, побут, — являється тепер перед безталанним
постом у повній величі, мов щось найдорожчого в світі,
найсвятішого, єдиного, а втраченого на віки.

І читаючи отєї думки, ми маємо вражіння, немов
поет, на перекір судьбі, те, що втратив у життю, творить
у пісні. Втираючи невольницькі сльози він згадує свої
давні, благі літа:

»Де, як, і що робилось?
Було що справді, а що снилось?
Які моря перепливав?
І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сіяв,
І соловейко на калині
То затихав, то щebetав,
Святого Бога вихваляв.
І все то, все то в Україні?»

А згадавши, поет мав одно одніське бажання:

Коли небудь,
Хоч на старість стати
На тих горах окрадених,
У маленькій хаті;

Хоча серце замучене,
Поточене горем,
Принести і положити
На Дніпрових горах!

Невольницькі думки Тараса Шевченка це дрібні, але дорогі цінні архитвори української поезії, і не тільки української, бо і в світовій літературі мало таких гарних, щирих, таких безпосередніх творів. Поет, запроторений в чужі, далекі степи, відтятий від свого товариства, від літературного світа, не маючи певності, чи його поезія попадеться колинебудь у руки ширшого, читаючого загалу, пише їх неначе з другого світа, оставивши за собою, гень далеко, всяку увагу на критику, на смак літературний, на ріжні життєві порахунки. Це розмова з власним своїм серцем, і з Богом, душевна сповідь, поезія — і більш нічого.

Та не тільки короткі думки зацвіли запахущими квітками на сторінках захальвної книжечки, в Орську написав Шевченко також декілька більших творів.

Перший з них, це поема: »Княжна».

Мотив, той що у драмах англійського поета Шеллі (Родина Ченчіх) і польського Юлія Словацкого: Бетатрікс Ченчі. І в них

і в Шевченка героєм являється магнат — деспот, який, маючи за собою маєтки, власть, значіння і не оглядаючися на нічо, стає з чоловіка виродом, звірюкою і в гріхах своїх паде все нище, й нище, не спляючись навіть перед страшною, поганою кривою своєю власною дитиною.

Боклажок і ножик Т. Шевченка.

Час минає,
А потім крик, а потім гвалт
І плач почули із палат, —
Почули сови . . . Потім знову
Не чуть нічого . . . І в той час
Скирти і клуна зайшлись —
І зорі зникли . . .

Осоромлена донька підняла палати власного батька
пішла в монастир . . . І вмерла тут . . .

Сумна й грізна поема. Шевченко пераз опишував
кривду, яка діялася нашим селянським дівчатам від
панської сваволі, тут доторкнувся він того самого гріха,
тільки ще тищого, бо содомського, в мурах панського
будинку, в княжій сімі. А гріх цей виростає перед на-
шими очами на ґрунті того самого несправедливого су-
спільного устрою, тих нездорових побутових відносин, де
одиниця, пня багатством, владою, значінням, перстає
числитися з божими й людськими законами, де нехтується
святе чуття любови, для лакометва лукавого, для заспо-
коєння грубих інстинктів.

Не весело на світі жить,
Коли нема кого любить.

Отсі знаменні слова влітає поет в стрічки своєї
поєми, немов пересторогу для людей, які, щоб вдоволити
власне тіло, насилують своїх ближніх.

Як би розказать
Про якого небудь одного магната
Історію-правди, то перелякать
Саме пекло можна! А Данта старого
Полупанком нашим можна здивувать.

Каже Шевченко в другій поемі, написаній в Орській
кріпості, в поемі «Иржавець».¹⁾

¹⁾ Примір, як Шевченко доповнює у новій поемі думки, виска-
зані давніше, як новий твір навіязує до давнішого. Ще оден
доказ, що „Кобзаря“ треба друкувати хронологічно, не інакше.

Історія безталанної княгині, це як-раз така історія — правда, якою можна-би й старого Данта здивувати.

Поемка «Іржавець» заснована на народньому віруванні, немов-то образ Пресвятої, який Занорожці, вернувшись з Криму, поставили в мурованім храмі в Іржавці, плаче ревними сльозами за колишньою Січею, гетьманщиною та за козаками.

Козарі нам розказали
Про війни і чвари,
Про тяжке лихоліття,
Про люті кари,
Що Ляхи нам завдавали,
Як нас розпинали,
Що-ж діялось по Шведщині, —
Тоді Ляхи-б злякались,
Оніміли-б з переляку
Цині небораки!
Оттак її воеводи,
Петрові собаки,
Рвали, гризли . . .

З «Іржавця» бачимо, як критично, і як сміливо ставився Шевченко до історичних подій. Коли українські письменники до Мазепи й Петра відносилися дуже обережно, або й ставали проти Мазепи, то Шевченко не боявся сказати правду. Він назвав Петрових воеводів собаками, котрі рвали й гризли Україну. Тим, що Петро творив з бідним українським народом після полтавської битви, можна-би, по словам Шевченка, навіть і Ляхів алякати, можна-би довести їх до того, що вони, п'яні небораки, оніміли-б з переляку!¹⁾

Треття поема, написана в Орській кріпості, це безсмертний «Чернець».

¹⁾ Так само ставився Шевченко до Петра й до полтавської події ще й раніше, в поемах «Сон» і «Великий льох». Підчас процесу Кир. Мет. брацтва виявилось, що він Мазепу найвище цоважав і цинив з усіх гетьманів . . . Мазепинець . . .

У Києві на Подолі
Було колись і ніколи
Не вернеться, що діялося,
Не вернеться сподіване . . .
Не вернеться . . . А я, брате,
Таки буду сподіватись
Таки буду виглядати,
Жалю серцю завдавати.

Каже поет у вступі, заявляючи таким чином свою непохитну віру у поворот минулого, в поворот української волі, самостійности, власного свого державного устрою. І сподівання свої вяже він з постаттю Семена Палія, заporожця. В першій частині поеми малює нам Шевченко живий, кольоритний обравець, як старий запорожець іде в монастир спасати душу. В другій ставить нам перед очі велику постать патріота, який навіть у монастирських мурах, навіть тоді, коли йому смерть зазирає в очі, не кидає турботи про рідну землю.

Бере письмо святе в руку,
Голосно читає,
А думкою старий чернець
Далеко літає.

Музика . . . танці . . . і Бердичів . . . кайдани бряскають . . . Москва . . . Бори, сніги і . . . Енісей . . . І покотилися з очей на рясу сльози . . .

Ні, він не годен забути своєї Борзни і Хвастовщини, не годен для спасення душі забути рідної України.

До утрени завив з дзвіниці
Великий дзвін; чернець мій встав,
Надів клобук, взяв патерицю,
Перехрестився, чотки взяв . . .
І за Україну молиться
Святий чернець дошкандибав.

Отсей портрет Палія в монастирі; це безперечно оден з найвеличавіших, з найбільше артистичних малюнків Шевченка. Правда, що деякі черти нагадують нам самого Шевченка (як нагадує Монна Ліза свого творця, Леонарда да Вінчі),¹⁾ але цілість виринає перед нами, мов з'ява, мов воскресення із мертвих. Без сильного, артистичного зворушення Українець не годень читати «Черця», хоч-би читав його разів сто.

За «Черцем» написана «Хустина», прегарна своєю формою і тим чисто народнім поетичним настроєм.

Ведуть коня вороного, —
Розбиті копита,
А на йому сіделечко
Хустиною вкрите.

Багато біографічного матеріалу містить у собі поетичний лист: А. О. Козачковському. Тут пригадує собі поет, як він колись крився перед учителем дяком, мерезаючи маленькі книжечки і як тепер, на старість, мусить знову в своїм віршах ховатися. Пригадує собі, які то у нас степи і які тут, описує своє життя в казармі і кличе «Не дай, Боже, в чужім краю, згинуть у неволі . . .»

В Орську написана також «Москалева криниця», поема про праведного Максима, чоловіка без жовчі й без злоби, справжнього християнина, який навчився найбільшої науки — ближнім прощати. У наймах виріс, тяжкою працею доробився копійчини, оженився. Та лихі люди позавидували добра: хату спалили, жінку звели; пішла з москалями. Максим не мстився, не зненавидів людей, ні, навпаки, — коли його швагра, сина вдовиці, постригли в рекрути, пішов його виручати. У війську навчився письма, набрався досвіду і вернув калікою в село. Помагав ближнім, навчав їх милосердя, любови, прощення, «і собаки не кусали Москаля Максима».

¹⁾ Насувається на думку порівняння з «Вишенським» Івана Франка.

А щоби прислужитися громаді й оставити по собі
якусь тривалу памятку, викопав власними руками криницю.

Оттак живіть, недоуки,
То й жить не остине.

кінчить поет свою поему, цікаву не тільки малюнком по
евангельськи праведної
людини, але також і фор-
мою. Оповідання йде під
диктат і переривається
діяльогом, між тим що
диктує і тим що пише.
Тема про праведного Ма-
ксима видимо зацікавила
поета і він до неї верне
в кілька літ пізніше.

Т. Шевченко як салдат, 1848 р.

Останній збільшихтво-
рів, написаних в Орську,
це: «Варнак».

У формі оповідання
розкриває поет передіями
трагедію недомученого
варнака.

Він родився в одному селі над Іквою, а виріс у пан-
ських покоях, куди його забрали паничам на іграшку.
Там і читати навчився. А як паничі пішли у гвардію,
вернув до свого діла, до праці на ріллі. Покохав сусідову
дочку й думав женитися. Та не довелося. Приїхав панич
і осоромив дівчину. Тоді у серці покривдженого парубка
зродилася ідея кривавої пімсти. Кинув рало й пішов у
писарі. Два роки писарював і за той час дібрав собі
»добрих хлопців« — товаришів. На третій рік приїхали
паничі женитися.

Нічого кращого сам Бог
Не бачив на землі великій.
Як молодії ті були . . .

А він їх напав, як вертали від вінчання з костела, і — перерізував. А тоді пішов із товаришами шукати нової хати в зеленій діброві. Три роки нападав, мордував, різав, аж остогидло. І отсе, щоб не нудить світом, думав себе самого зарізати. Вже ввійшов був з ножом у халіві з броварського лісу, щоб зарізатись та, коли глянув на наш святий Київ, на його церкви, на це святе диво — нараз, мов переродився.

Подивився кругом себе —
І, перехрестившись,
Пішов собі тихо в Київ
Святим помолитись,
Та суда — суда людського
У людий просити».

А людський суд загнав його варнаком аж над Єлек . . .
»Варнак« це противенство до праведного Максима, чоловік в гарячою кровю, пристрасний, мстивий. А мимо того — оден момент — і з ним діється чудо. Він перероджується у собі. Це чудо творить образ святого нашого Київа.

Отсе переглянули ми твори, написані в Орську, протягом одного року, від весни 1847 р. до весни 1848 р. Як бачимо, період часу незвичайно плідний, не дивлячись на погані життєві умови. Рік 1845, це найплідніший рік у життю Шевченка. Тоді побут на Україні, знакомство з гарними людьми, великі сподівання впливали на те, що Шевченко так багато творив, тепер (року 1847—48) несподіваний, страшний удар, неначе відчиняв джерело дум і пісень.

Від 1845—1848 рр. це час, коли Шевченко доходив до верхів свого поетичного розвитку, час, коли він був найсильніший, коли мав найбільшу охоту творити. І безперечно, що період цей міг був потривати довго, цілі десятки літ, бо поет наш був чоловік сильний, здоровий,

енергічний — та як-раз тоді лиха доля поклала на його свою жостоку руку, привалила каменем певолі живу струю поезії — привалила на довго, на десять літ.

Кривди, яка таким робом сталася для нашої літератури, культури, для розвитку українського життя, повернути й направити ніяк не можна. Це втрата, якій немає ціни.

Блище із щоденним настроєм Шевченка в Орській кріпости знакомлять нас отсі вірші:

Приходить ніч в смердячу хату
Осядуть думи, розіб'ють
На стократь серце і надію,
І те, що вимовить не вмю . . .
І все на світі проженуть,
І спинять ніч: часи літами,
Віками глухо потечуть,
І я кривавими слезами
Нераз постéлю оможу . . .
Благаю Бога, щоб свитало:
Мов волі-світу, сонця жду.
Цвіркун замовкне, »зорю« бють, —
Благаю Бога, щоб смеркало,
Бо на позорище ведуть
Старого дурня муштрувати . . .

Неволя тим тяжчою здавалася Тарасові, до не довгий час припинилося його листування з приятелями.

Ні листів, ні книжок, крім Біблії. Аж А. І. Лизогуб із Седнева прислав йому Шекспіра. Господи, яка-ж це була радість для прогнанця-поета! Зараз відписав та ще долучив письмо до кн. Варвари Репніної. У тому письмі каже: »Ви певно розсміялиб-ся, коли-б тепер побачили мене. З'образить собі неповоротного гарнізонного салдата, нечесаного, неголеного, з дивовижними вусами, — от-це буду я! Смішно, а слези котяться.«

Довго не відписувала дорога приятелька поета, бо й не скоро йшла почта з Орська до Яготина й назад. Аж в

лютім 1848 року дістав письмо від неї. Читав, поки не вивчив на-пам'ять. А в день своїх уродин послав таку відповідь: »Я неначе з твердого сну проспуюся, коли дістану лист від кого-небудь, що не відцурався мене. Ваше-ж письмо перенесло мене з мрачної казарми на мою родину і у Ваш чудовий Яготин. Яка це розкіш, уявляти собі цих, що споминають о мені, хоча таких дуже мало. Але щасливий, хто вдоволяється малим, — а я тепер належу до найщасливійших. Бесідуючи з Вами, святкую 25 лютого не гучно, як бувало колись, але так тихо й так весело, як ніколи не святкував . . .«

»Прийдіте вси труждающіися и обремененніи, и Азъ упокою вы« — кінчив третьої днини, бо гук, крик, балабайка не давали йому вести розмову з людиною, котру він дуже близько приймав до свого потолоченого серця. І княжна не забувала про його. Блага заступниця, у листі, повнім спочуття до людського горя, мов у гарнім літературнім творі, просила шефа жандармів, щоб дозволив Шевченкові рисувати, бо »справедливість стається жостокою, коли переступає границі«.

На це дістала відповідь, яка свідчить, що до нащадка коханців Катерини II. треба було иншими словами добіратися. Адресат показався негідним листа.

Шеф жандармів відповів княжні погрозою . . .

Так жив Тарас Шевченко в неволі. Додати-б хіба треба, що познакомився з деякими Поляками-повстанцями, як з Сераковским, Броніславом Залеским й поетом Антонієм Совою. З Залеским остався у дружніх зносинах і присвятив йому замітний стих »Ляхам«¹⁾. Знакомства отсі мали деяке значіння у формації поглядів нашого поета на українсько-польські відносини, але,

¹⁾ Кореспонденція їх зберігається в одній із польських інституцій у Львові (Zakładimienia Ossolińskich) — та покористуватися нею нема спромоги, кураторія не дозволяє.

розуміється почуття кривди, якої зазнав наш народ від польської агресивності захитати не могли. Не народи а ксьондзи й магнати, по думці поета, запалили наш тихий рай.

Подай-же руку козакови
І серце чистеє подай!
І знову іменем Христовим
Ми оновим наш тихий рай.

Іншими словами значить: народ польський мусить серце своє очистити із прежніх гріхів і руку до згоди з українським братом подати на основах того братерства, яке проповідував Христос.

X.

Тим-часом неволя робила своє.

Шевченко заведужав на гостець, який його страшенно мучив, а дальше на цингу. В листі до Лиззгуба пише Тарас: «. . . спіткала мене тут цинга люта, і я тепер мов Іов на гноїщі, тільки мене ніхто не провідає. Так мені тепер тяжко, так тяжко, що як-би не надія, хоч колив небудь побачити свою безталанну Україну, то благов-би Господа о смерті». Кріпке здоровля марніло, волос став випадати, чоло підлазило в-гору, голова хилила ся в-діл.

В листі на свої уродини пише Тарас до кн. Варвари Репнін: «Весною жде нас похід у степ на берег Аральського моря для ставлення нової кріпости. Бували в таких походах порівнують тутешнє життя в Орській кріпости з расм. Як-же то там мусить бути, коли тут рай! Але ніхто, як Бог! Одно мене журить, що туди не ходить почта; і прийдеться рік, а може й три (коли переживу) не мати звістки ні від кого близького мому серцю. . .»

Весною 1848 р., Шевченка вирядили ще далі на південь на Аральське озеро. Їхала туди військово-научна експедиція для розслідів Аралу і його берегів. Провадив її капітан-лейтенант Бутаков. Йому приділено під-офіцера

Над Аральським Морем. (Анварель з часів експедиції.)

Вернера для ботанічних й геологічних студій, а Шевченка для рисування карт і видів.

Експедиція мала характер воєнного походу. Дві роти жовнірів, дві сотні уральських козаків, Киргізи, гармати, верблюди¹⁾.

В степу було гарячо, курява закривала світ. Але ранки лучалися чудові; безкрай степ, застелений сріблистим ковилем, ніде ані куща, ні балки, нічогісінько.

Мимо трудів і втоми Шевченко з-разу почував себе добре. Нові вражіння, невидані красиви, спромога писати й рисувати. Офіцери поводитися з ним гарно, ділилися хлібом, сіллю і походним шатром.

19 червня табор прибув до Раїма і став збивати судна, щоб пуститися на озеро-море.

Готово! Парус розпустили . . .
Посунули по синій хвилі
Поміж Кугою в Сир Дарю,
Байдару, та баркас чималий . . .

Плавання по Аральському морі скоро надокучило Шевченкові. Вода у йому погана, мов сонна і небо над нею не цікаве, мов певмітє. По морі плавають острови з перегилих, водних рослин. На одному з цих Шевченко, відбившись від товариства, мало й не остався на-віки. Попав був у таке душевне отупіння.

І воздух тутешній не добре впливав на поетове здоровля. Став недомагати. Запустив довгу бороду — старівся передчасно.

Першу зиму перебув в Раїмськiм укріпленню та в форті Кос-Арал. Тут працював дуже пильно над новими

¹⁾ Шевченко в «Близнецах» додає, що в обозі експедиції було 3000 возів і 1000 верблюдів.

«Першого дня — каже він — я нічого не бачив і не чув опріч хмари куряви та возів, Башкирів, верблюдів, на-пів голих Киргізів — погоничів при верблюдах. Другого дня ранок був чудовий. Перед нами був рівний без краю степ, застелений ковилем, немов скатертною. Ніде ні куща, ні балки, нічогісінько . . .»

своїми творами. Тут написані: Царі, Титарівна, Маріна, Чума, Сотник і багато дрібних ліричних творів, великої літературної вартости.

У вступі до «Царів» каже поет, що наскучили йому отсі пани, панні та покритки, що рад-би він на коронованих головах своєю оскому зігнати.

І зігнав.

Давид і Вирсавія, Амон і Фамир, Давид і Самантіяна, Володимир і Рогніда — цілі драми, страшні, грізні, кєрєаві — пересуваються перед очима читача.

А кривь них снується давня нитка: «де нема святої волі не буде там добра ніколи . . .» Навіть у палатах царів, навіть там, де, здавалося-б, життя повинно бути розкішне.

Особливе цікава IV пісня, «Рогніда й Володимир.»

За Полоцком, пеначе хмара,
Чорніє курява. Біжать
І отроки й старі бояри
Із Литви князя зустрічать,
Сама Рогніда з Рєгєолодом
Пішли з дівчатами, з народом.

Шевченко дав доказ, як він умів вслухатися в голос нашої давнини, як умів підібрати мову, ритму до образу з нашої минувшини.

«Титарівна», це поема з тих часів, коли ще в нас борці ходили. Тоді бідний парібок, Микита полюбив, багату титарівну, а вона насміялася з його. Та тяжко спокутувала цю провину. Микита пішов з села, а на четвертий рік вернув у синій шапці і в жупані — вернув борцем. Почав ходити до титаря у садочок. Скінчилося тим, що титарівна привела дитину й поклала її на цямрині.

А Микита
Виліз із каліни,
Тай й укинув у криницю.

Зійшлася громада и присудила живою похоронити титарівну.

В поемі «Марина» вертає Шевченко до давнього мотиву, до наєли напа над дівчиною кріпачкою.

Пап взяв дівчину Марину до двора, прибрав, годив, та за це домагався любови.

Вона якпийсь час терпіла, а там — зарізала папа, а палати з димом пустила.

«Чума» це реальний і дуже плястичний малюнок чуми на Україні. «Замовкли дзвони на дзвіниці, сумують комини без диму, а за городами, за типом могили чорніі ростуть.»

Село

На-вік замовкло, опіміло
І кропивою поросло.
Гробоконателі ходили,
Та й ті під хатами лягли.
Ніхто не вийшов в-ранці з хати,
Щоб їх, сердешних, поховати, —
Під хатами і погнили.

Це оден з краєвих Шевченкових малюнків.

«Сотник» це на-пів поема, на-пів драма. Мотив дещо скидається на Дон Карльоса й на Словацького «Мазепу». Батько хоче женитися з вихованицею, а вона любить його молодого сина. З ним і втікає.

Драматичні частини мають багато життя (розмова Насті з сотником, сина з батьком, дівчини з сотником), епічні партії певкінчені, монольоги сотника переходять в оповідання поета та в його дидактичні міркування.

Найкраще, що Шевченко написав у Кос-Аралі це — думки.

— Немає гірше, як в неволі про волю згадувать . . .
Як-би зострілися ми знову, — І небо не вмить, і заспані
хвилі. — І знов мені не привезла нічого почта з України!
— За сонцем хмаронька пливе, — Заросли шляхи тернами,
— І золотої її дорогої. —

Деякі з них, як ось: І небо певните, За сонцем хмаронька пливе, Заросли шляхи тернами, — належать до Шевченкових архитворів.

Бутаков и Истомин в Кос-Аралі. (Сенія Т. Шевченка.)

Глибоке, щире чуття, цікава, ясна думка знаходять собі вислів яскравий, простий, сильний — рівно добрий тоді, коли поет промовляє пластичним образом і тоді, коли музикою передає настрій. Ліра, що добула з себе

такі твори мала мабуть багато й різнородних струн, — від тонких, мов осіннє павутиння до тих, що дзвенять, мов архангельські сурми. А що найбільше тягне нас до Шевченкових думок, це тая щирість і безиретентивність їхнього вислову. Це справжній чоловік, це тая нага душа, про яку мріє модерна поезія и мистука. Ніде ніякої бічної цілі, лиш одна, одинока, сказати, що на серці лежить. Це не писання віршів, лиш творчість в повнім значінню слова, артистичне обивлення.

Мені легше в неволі,
Як я їх складаю:
Зза Дніпра мов маленького
Слова прилітають
І стеляться на папері
Плачучи, сміючись,
Мов ті діти і радують
Одиноку душу
Убогую.

Любо мені.

Любо мені в нини,
Мов батькові багатому
З дітками малими.
І радий я, і веселий
І Бога благаю,
Щоб не приспав моїх сліз
В далекому країні.

Хотіло-бся переписати цілу душу у несе отсю, але й другі, бо всі вони такі гарні та. прей не вимушені, прямо: думки, в чини

В Кос-Аралі Шевченко дивився на Шевченком елюком.

Коли всі твори, написані протягом р. Кос-Арал порівняв-би хто з золотим вінцем, який собі зетякував на свою мученицьку голову, то всі вірні, як «Ой люлі, люлі», або «Ой чого ти поче діло», треба-б назвати жемчугами у тій артистичній короні

XI.

Першого листопада 1849 р. вернув Тарас Шевченко з експедиції до Оренбурга, а Бутаков подав рапорт, що Шевченко потрібний йому тут, щоб викінчити рисунки з Аральського моря, які мали бути предложені воєнному міністерству.

Крім того стали добрі люди старатися, щоб поетові звільнили час, щоб писати й малювати.

Генерал-начальник оренбурського краю, В. А. Перовський, написав до Дуббельта письмо, в яким вислався на те, що Шевченко веде себе добре, що брав корисну участь в експедиції, що хворує на скорбут, отже заслугує на те, щоб йому були деякі пільги.

І сам поет написав 10 січня 1850 р. письмо до Дуббельта, в якому каже: «Благаю одної ласки — дозволу рисувати. Я на моєму життю нічого грошного не рисував. Свідком мені Бог. Ви як сліпому втворите мені очі й оживете душу.»

Дім в Оренбурзі, в якому мешкав Т. Шевченко.

Між тим жилося поетові в Оренбурзі не найгірше. Він мешкав не в казармі, а в домі К. И. Герна, адютанта Обручева. Не робив військової служби, ходив у цивільній одежі, обертався в інтелігентнім товаристві, особливе Поляків, яких тут перебувало тоді чи-мало на заслання. З деякими сприятелювався Шевченко. Особливе близько з Брониславом Залеским.

Такі життєві умови сприяли літературній праці. Зпід Тарасового пера поплили нові, гарні твори.

Лічу в неволі дні і ночі —
І лік забуваю!
О, Господи! Як-то тяжко
Тії дні мшають!
А літа пливуть за ними,
Пливуть собі стиха,
Забірають за собою
І добро і лихо . . .

Це оден з кращих автобіографічних віршів поета, який дуже добре передає нам тодішній його душевний настрій. Якась тиха резигнація, якась ніби далека надія, а серед них постановка жити й працювати.

Нехай, як буде, так і буде
Чи то плисти, чи то брести,
Хоч доведеться розп'ястись,
А я таки мережать буду
Тихенько білії листи.

Перед ним з'являється навіть, мов фата-моргана, привид власної хати над Дніпром і безталанної, першої любки, Оксани, і сімейного життя, до якого заедно скучав поет, привид, — який на-жаль так і остався привидом, пездійненою поетичною мрією.

Я тільки хаточку в тім раї
Благав, і досі ще благаю,
Щоб хоч умерти на Дніпрі,
Хоч на малесенькій горі.

Серед таких умов і серед такого-то душевного настрою написана в Оренбурзі одна з кращих Шевченкових поем, «Петрусь». Це поема любови безталанної генеральші до пастушка Петруся. Генеральшу насильно віддали були за старого, целюбого генерала. Але любов домагається своїх прав — генеральша полюбила Петруся і, хоч як старалася це «грішне почуття» вбити в своєму серці, хоч і до Київа на прощу їздила — не помогло.

Не їла три дні й не пила,
Вернувшись з прощі, і три ночі
Не спала; впали карі очі,
Засохли губи, і в-ночі
Щось ходя шепче, сміючись.
Аж тиждень так собі нудила,
А потім трути розвела
І генерала напоїла
Та й спать упоравшись лягла.

Приїхали судові й підзор пав на генеральшу. Та тоді безталанний Петрусь узяв вину на себе.

Я зробив,

Я генерала отруїв,
А ви не знаєте нічого! —

За те заслали його в Сибір.

Моліте Господа, дівчата!
Моліте Господа, щоб мати
І вас оттак не завдала
За генерала, за палати,
І вас оттак не продала.
Любіться, діточки, весною! . . .
На світі є кого любить
І без користі, молодю,
Пренепорочною, святою,
В малій хатині буде жить
Любов та чистая, і буде
Святий покой ваш стерегти
І в домовині.

В «Петрусу», як і в багатьох інших своїх творах Шевченко стає в обороні святої, вольної, непримусованої любови, як основного каменя щасливого життя людини. Де насилують отсе природне почуття — там про добро й мови бути не може, там заєдно діло кінчиться злочинном, трагедією — бо насила над любовю, це злочин, а злочин тільки злочин родить . . .

Неначе контрастом до вірша: «А я так мало, небагато блага в Бога», являється автобіографічний твір: «Як-би ви знали паничі», у якому поет змалював чорними, але правдивими красками свою батьківську хату і свої сімейні відносини. Не-мало автобіографічного матеріалу криється також у другім творі: «Буває, в неволі иноді згадаю» а також у прегарній думці: «І станом гнучим і красою».

«Огни горять» та «І досі сниться» це знову такі дрібні а великої ціни архитвори Шевченкової лірики, як і давнійші думки в Кос Аралу — алмази у його поетичньому вінку.

XII.

Саме в ту пору, як Шевченко сподівався, що старання добрих людей принесуть деякі полегші для його, лиха доля готовила йому новий, найстрашніший удар. Прапорщик Ісаїв з особистої пімсти зробив донос на поета, що він, не дивлячись на царський присуд, який заборонював йому писати й малювати, малює, й пише.

Обручев, у якого руки попав цей нікчемний донос, знав про пільги, якими користувався Шевченко але він боявся, щоб Ісаїв не звернувся до III атделенія і тому поквапився потрусити поета.

Трус цей переведено між 26—27 квітня 1850 року. У Шевченка знайдено цивільний одяг, деякі книжки, (Біблія, Шекспір, Лермонтов, Пушкін, тощо) портрети на паперами, касету з фарбами та багато листів і віршів.

27 квітня поет сидів уже на головній варті, а 12 мая відправлено його знову в Орськ у казарму. 8 червня

видав Генерал-адют. Игнатъев приказ, щоб «рядового Шевченка, який нарушив заборону писати й рисувати, піддати острому арештові й держати його, поки не буде переведено слідство в тому ділі. При слідстві треба мати на увазі, що ком. 5-го Оренб. Лін. бат. і всі близькі начальники повинні бути покарані за пільги, дані «тому преступникови», котрого провина була їм звісна».

Приказ цей наспів до Оренбурга 23 червня, а 24 вислав Обручев до Орська зарядження, щоб Шевченка посадити в Орську на «гавптвахті», поки не приїде туди окремий слідчий.

Слідчим назначено підполк. Чигира і він, від 28 червня до 5 липня, перевів новий, другий процес Шевченка.

Шевченкові предложено, як і на першому процесі, питання на письмі, на які він позинен був дати відповідь¹⁾.

Для Шевченка процес отсей був двічі прикрий, бо тут ходило не тільки о нього самого, але також о багато людей, які, спочуваючи йому в недолі, писали до його листи, турбувалися ним та несли йому поміч. Шевченко мусів у своїх відповідях числитися в кожному словом, щоб добрим людям не відплатити каменем за хліб.

Рівночасно велося слідство в тій самій справі в Петербурзі, яке й покінчилося присудом, що «рядовий

¹⁾ Перше питання звучало: Какъ тебя зовуть, чей ты сынъ, какъ твоя фамилія, і т. д. Друге: Котораго мѣсяца и числа 1847 г. прибылъ ты въ лин. Оренбургскій бат. Чрезъ кого получаль письма, навѣстно-ли было начальникамъ какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ тобою писанныхъ. Трете: Въ 1848 г. котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раимъ і т. д. Четверте: Котораго мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніе капитанъ-лейтенанта Бутакова і т. д. Пяте: Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсень и рисунковъ, обнзывается показать: 1) Стихи, подъ No. 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія; съ такою же подробностью объясни; 2. о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стиховъ и пѣсень и 3. о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашемъ рисунки, въ двухъ книжкахъ сказанные?

Шевченко винуватий, бо він, не дивлячись на найвищу заборону, дозволяв собі писати й рисувати а іноді ходив також в цивільному одязі. Але що в письмах нема нічого злочинного, так само як і в рисунках, за винятком кількох «неблагопристойніших сцен», а в листах виявляються тільки дружні почування і добра воля допомогти йому в тяжкій долі, так: коли місцеве слідство нічого більше не викриє, то вистарчить держати його в арешті, вважаючи пильно, щоби він ніяким способом не міг переступити заборони, не міг писати й рисувати». Цар, читаючи цей другий присуд, особливу увагу звернув на це, що Шевченко де-коли ходив у цивільному вбранні, чому, на його думку, особливе винуватими являються його начальники.

Ця увага так перестрашила місцеві власті, що вони держали дальше Шевченка на головній варті й зарядили доходження в справі цивільної одежі.

Аж 26 серпня наспіло нове письмо воезного міністерства, щоб рядового Тараса Шевченка по визволенню з арешту перевести на службу під найпильніший догляд ротного коменданта в одну із рот Оренб. Лін No. 1. баталіона в Новонетровській кріпості, щоб його туди відправити як найскорше і щоби він міг прибути в Гурев городок, (при впаді Урала у Касп. море), заки скінчиться мореплавба.

Таким присудом і покінчився другий процес Шевченка. Крім поета потерпіли ще: майор Мешков, Федір Лазаревський, Лизогуб, Репніна, Сергій Левицький та магістер харківського університета Н. М. Головка. Про останнього писав Сергій Левицький в одному листі, немов то він кавав: хоч не стало Шевченка, так на його місці осталося 1000 людей, які готові постояти за це, що говорив Шевченко.

В Головка зроблено трус, підчас котрого зденерований молодий учений стрілив до квартального надзирателя, а тотім вистрілом з револьвера позбавив себе життя.

XIII.

Коли це діялось, Шевченко плів рікою Уралом в Гурев, а звідси 13 жовтня постова лодка привезла в Ново-Петроградську кріпость разом з поштою також «політичного злочинця рядового Лін. Оренб. Бат. No. 1. Тараса Шевченка».

В Ново-Петровській кріпості довершилася чаша його терпіння.

Новопетровський форт лежить на східному побережжі Каспія, на півострові Мангшлак. Його збудовано 1846 р., щоб утихомирити ворохобливих колись Киргізів.

Місцевісць незвичайно сумна й пудна. З одного боку море, а з трьох сторін безкрай степ — пустиня.

Судня Рада. (Из «живописної України» Т. Шевченка 1844 р.)

Форт збудовано на скелі, верстов зо дві від моря. На-вкруги ні дерева, ні одного корча. У форті кілька гармат і дві роти залози, в тім яких 20 людей офіцерів.

Недалеко форту нуждений городок. У йому кілька крамниць і шинок. Вода в городі і в кріпості погана, солоновата, люди гасять спрагу горілкою.

Це одинока розрада.

Вовдух поганий, нездоровий. Цілу весну, осінь і зиму скиглить острій східний вітер, літом спека, дощ мало коли перепадає.

Літом ще с'як-так. Хоч пошту іноді з Астрахані привезуть. Тільки й новості. Але зимою, коли сніг білим покривалом вкріє пустиню, коли замерзне море, Ново-петровськ стає подібний до великої труни.

Він зівсім відтятий від світа і від життя.

Тут довелося нашому поетові пережити цілих 7 довгих-предовгих літ, довелось йому змарнувати свої найкращі мужеські літа, тут на його проречисті уста наложено холодну печать мовчання. Яка це мука леліяти в душі мрії і думи й не мати спромоги виявити їх для світа, ненародженими вбівати і у мовчанню, мов у глибоченній криниці хоронити, цього звичайний чоловік, не поет, не

В Новопетровську

годен зрозуміти. Кривда, яка сталася таким способом Україні й цілому людству не має собі рівної.

За весь час побуту в Новопетровську він не написав ані одного вірша, по крайній мірі нічого не дійшло до нас, крім перерібки «Москалевої криниці», за яку узявся поет, щойно тоді, як довідався про своє визволення з неволі.

Та не випереджуймо подій.

Комедантом Новопетровського форту був полковник Маевскій, чоловік добрий і людяний. Але він не міг допоміж безталанному поетові, бо прикази, які дістав з Петербурга звучали надто грізно. Безпосередними вверх-

никами Шевченка були: шт.-кап. Потапов, та його помічник, поручик Обрядін. Потапов, людина малоосвічена, груба, Обрядін — тип поганого тодішнього офіцера, який готовий був на все, навіть на крадіж грошей, які на його руки приходили для підчинених йому солдатів.

Таким людям попов наш поет у руки.

»Ти за політичне дістався у салдати?« — спитав його при першій стрічі Потапов.

»Да« — відповів Шевченко.

»Не — да«, а точно так, ваше благородіє« — поправив його Потапов.

Звісно, після такої стрічі не було що доброго сподіватися. Шевченка закинули в казарму, приставили до його дядька, і стали гонити на муштру та на роботи.

Дядько старався, як мога вірно, сповинити своє діло, навіть чоботи перетрушував у Шевченка, чи не ховає він там якого куска паперу. Потапов був теж не гірший. Він бувало, ні з того, ні з цього пічне на пляцу вивертати у Шевченка кишені, щоб впевнитися, чи не переступає він царської заборони.

Та й муштра дошкулювала йому до живого.

Шевченко, як знаємо, ненавидів військової служби, а Потапов конечно хотів зробити з його бравого жовніра, щоб він марширував з рушницею рівно, наче по струні, щоб вивчився »тихого, учебного шагу«.

»Не навчитися мені отсій премудрості, — казав поет, — хоч ляж та помірай«.

Перші два роки у Новопетровській кріпості минули йому, мов у пеклі. Навіть листа не давали написати і коли-б не сильна воля, коли-б не надія, що він всеж таки верне колись на свою любу Україну, коли-б не свідомість, що у йому криється великий дар божий, власність безталанного народу — дар поезії, — він може-б руку був підняв на себе.

А так — витерпів, і все-ж таки діждався деякої полекші. Через два роки після того, як заслали Шевченка

в Новопетровське, прислали туди на коменданта майора Ускова, чоловіка образованого й незвичайно доброго.

Він змилюсердився над безталанним поетом і став йому помагати в горю. Запрошував до себе на дозмову, а літом дозволяв пересиджувати в своєму городі.

Іраклій Усков.

Жінка коменданта, Агата, не менше прихильно відносилася до Шевченка, а маленька дочка Ускових теж щире полюбила лисого дядю.

Офіцери стали тож пізнавати Шевченка й цінити його, за великий ум та за щире вдачу. «Иноді найде на його така хвиля, що сидить, мов неживий — розказують про його — та сумний — сумний глядить кудись в-далечинь. Зате иноді, хоч і не — часто, так уже розходиться, розговориться стане сипати ріжні свої вигадки та приказки, — а знав їх тьму! — або почне вдавати куп

ців, попів, дяків, старообрядовців, — тоді просто кінця не було сміху та веселощам . . .¹⁾».

Та навіть отсе добро стало лихих людей в очі колоти. Пішов донос на Шевченка та не Ускових до генерал-губернатора Перовського. На щастя Перовський з доносу не зробив ужитку і таким чином дав змогу постові-засланцеві перебути тяжкі літа неволі. А тим-часом стало благовіститися на світ.

¹⁾ «На Сырь-Дарьѣ у ротнаго командира.» «Кіевская Старина» т. XXIV. 1889. Перевід: «Зоря» 1884.

XIV.

Нужда народу, голод, страшні недуги, бунти — кожньому ставало ясно, що далше так не може бути, що кріпацтво доживає свого віку, стає нісенітницею, що треба якоїсь реформи¹⁾.

¹⁾ Нужда народу дійшла була під кінець царювання Миколи I. до того, що селяни не бачили хліба, а живилися грибами, всякими корінцями й зеленнюю. Маріли й гинули, як мухи. Після польського повстання уряд говорив народові, що вся біда від Поляків-дідачів. Селяни повірили й помагали цей бунт давити, думаючи, що й справді, коли не буде папів, то й панщини не буде. Але з-годом життя стало вертати до давнього. Як не самі дідачі — Поляки, то їх сини вертали до своїх маєтків на Україні і ще гірше давили селян. Тоді селяни стали бунтуватися. Уряд побачив, що далше так не може лишитися, що конечно треба реформи. Зладжено інвентарі, себ-то списи, який де маєток і які повинности селян у йому. Та великої пільги не було з того селянству, як із заборони жидам мешкати на Волині та на Поділлі у пограничній полосі. Пішла вість, що це фальшиві інвентарі, а правдиві списки дідачі поховали перед народом.

І народ знову став бунтуватися. До того 1853 року прийшла на край страшна холера, а тиф у Києві «клав горами покос». На додаток, в осени 1853 року почалася війна з Туреччиною, піби за зневаження церкви, а в-дійности, щоб добути Царгород. У тій війні виявилася вся гниль царського уряду, хабарництва, здирства, злодійства. Пагодін писав: «Наш ум отупів, воля ослабла, дух упав, темнота поширилася, подлість усюди взяла верх, слово за-костеніло, думка припинилася, люди змаліли, добулися найнищі інстинкти, «и жалкая посредственность, пошлость, взяли въ свои руки по всѣмъ вѣдомствамъ бразды правленія». Що найлучші люди в Росії стали чим-гач голоснійше домагатися «великої реформи». В Лондоні заснував російську друкарню Герцен і почав вольнодумну пропаганду слова. Вольподумців переслідували, карали, але питання з дневного порядку годі було зняти. Кріпацтво держалося тільки дуже остримп й нелюдськими законами. (В. И. Семевскій. Крестьянскій вопросъ.)

Семевскій каже, що трудяю перечислити всі кари з «пытками и истязательными орудіями», якими зневолювано селян до «не-наввидженого кріпацтва».

По «уложєнію 1845» за подання жалоби на дідача кріпака дожидала кара різками до 50 ударів.

Навіть ті, що з милосерддя писали такі жалоби були карані тюремю і втратю свого чину.

Кріпаки відбирали собі життя, або бунтувалися, иншої ради не мали. Одно і друге було для уряду сильно пебажане. Року

На додаток 1853 р. почалася війна з Туреччиною, ніби за зневаження церкви, а в дійсності, щоб добути Царгород. У тій війні виявилася вся гниль царського уряду, все лихо тодішнього суспільного й державного устрою. Що кращі люди стали чимраз гольснійше домогатися нових порядків, а в першій мірі, знесення кріпацтва.

Отсі голоси, хоч дуже-дуже здалека, але все таки доходили й до Шевченка і певно піддержували й кріпили його.

1843 збунтувалося 40 000 кріпаків Оренбурської губернії. Туди післано 10 000 війська, для усмирення й покарання бунту. На другий рік бунти вибухли в 15 губерніях, 1846 р. в знову в 15, 1847 р. в 16, 1849 р. в 9 в 1850 р. в одній Курській губернії забунтувало 10 000 селян.

Всіх бунтів по звітам міністерства справ внутрішніх було від року 1826 по 1854—554!

Коли подумати скільки втрат в людях і в грошах коштувало отсе удержання кріпацтва, то аж страшно робиться!

Та на тім не конче. «Бродяжництво й розбишацтво», це були рідні діти кріпацтва.

Року 1851 спіймано й засаджено в остроги 31 556 бродягів, людей, які зрікалися хати, родини, всього і з душею тільки йшли в світ за очі, щоб спастися від зненавидженого ярма. Творили сп цілі ватаги, вибірали собі отаманів і з ними мусів уряд вести безнастанну домашню війну.

І отсе цар Миколай I. на засіданню «Государственного Совета» (1842 р.) мусів признати, що кріпостне право, есть зло очевидне і для всіх «опутительное», але доторкатися його було-би злом ще гірш погубним.

Тоді деякі з благородніших дідичів самі додумалися до того, щоб увільняти своїх кріпаків. Оден з подільських магнатів хотів було 1845 р. дати волю і землю всім своїм кріпосним. Дійшло це до відома царя, зложено окрему комісію і рішено, що дідич не має права давати волі і землі своїм кріпакам. На цім і скінчилося. Гірше вийшов оден пензенський поміщик Селіванов, який увільнив 250 кріпаків та ще в тій справі листувався з професором Капеліним. Його покликано в III. одділеніє (там де й Шевченко був суджений) і звисний Дуббельт кричав на його: «Ті глупости навіяли вам такі мерзеники, як Бакунін, Герцен та їм подібні.» Почалось слідство, яке завершилося «височайшою резолюцією»: «заслати Селіванова у Вятську губернію «за превратный образъ мыслей.»

Правительство стояло на тому, що власть дідича, есть оруддя й підпора самодержавної власти і що кріпацтво, це таке, глибоко вкорінене дерево, яке отіює і церкву і пристіл.

18 лютого 1855 умер цар Микола, а на престолі сів його син, Александер II.

Сподівання стали прибірати реальні форми. Повіяло ніби якоюсь далекою весною . . . Молодий цар, ученик Жуковського, не схоче оставатися таким деспотом, яким був його батько; дарує людям волю. Прийде амністія, і політичних не минуть.

Але воля не спішилася.

Праця над великою реформою поступала з-вільна в-перед, а перша амністія минула нашого поета. Кажуть, що цариця-мати сама счеркнула його із списку представлених до помилування. Не могла простити йому того «засушеного оленька».

Безталанного поета, немовби хто обухом по голові вдарив. Це видно з листу, який він на сам Великдень писав до графині Толстої. В тому листі благав II, щоб друга, сподівана амністія не минула його.

7 квітня Михайло Лазаревський повідомив Шевченка, що незабаром випустять його на волю. 22 квітня відписував йому поет: «Христос воскрес, брате мій любий! удався-ж мені сьогоднішній великдень! такого святого, радісного великодня у мене ще й зроду небуло. Як рав 7 апріля прийшла до нас почта і привезла твою дорогую посылку і твое радосное письмо от 17 січня. Я трохи не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою гавану, то так мені, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав як тая дитина».

Але радість була трохи передчасна. Як дуже спішилися вивезти Шевченка з України, так зовсім не поспішалися, щоб повернути його туди. «Широка дорога в рай, а в рай тільки стежечка, та й та колючим терном поросла».

XV.

2 мая 1857 року Михайло Лазаревський повідомив Шевченка, що цар Александер II. підписав амністію.

Яке вражіння зробила на поета ця звістка видно з того, що він 16. мая скінчив «Москалеву кришцю», а незабаром, бо 10 червня забрався до зготовлення «журнала». Нечаче нова сила й охота до праці вступила у його душу, немов починав нове життя. «Протягом цих десяти літ, писав Шевченко у дневнику, бачив я дармо те, що не всякому доводиться бачити; але як я глядів на все це? так,

М. М. Лазаревський.
(Малюнок Т. Шевченка в 1858 р.)

як арештант глядить із закратованого вікна в'язниці на веселий поїзд весільний. Сама згадка про минуле, про те, що я тоді бачив, наводить на мене жах; а що-ж було-би, як-би я записав ту понуру декорацію і ті простацькі особи, з котрими довелось мені відіграти мою понуру, монотонну, десятилітню драму! Минаймо, минаймо мою минувшість, лукава моя пам'яті! . . . Звернімся до того, що світле і тихе, як наш український вечір осіп-

ний, та запишемо все, що бачив і чув, і все, що серце перекаже.»

І дякуючи цьому дневникові маємо тепер докладніші звістки про останні тижні побуту поета в неволі, і про поворот його в Європу.

З дневника довідуємося, що Шевченко з-разу думав їхати через Кіаляр і Ставропіль в Катеринодар до свого друга Кухаренка. Від його через Крим, Полтаву, Київ до Миська й Несвіжа, а наконєць до Чиркович до Бр. Залеского. Віден, через Вільну в Петербург. Та в листу

Лазаревського побачив, що перше-всього треба йому поспішати в Петербург, щоб подякувати Толстим. «... вони єдині справники мого визволення і їм належить мій поклін.»

І Шевченко став лаштуватися до такої дороги.

«Тепер (записує 16 червня)-коли вже довідалися про моє визволення мої найблизчі начальники, фельдфебель та командир роти, дозволили мені, не увільняючи від муштри і варту, в свободний від служби час пробувати на городі, і за це я їм дуже вдячний. На городі, чи в саді літня резиденція нашої комендантки, і я тепер перебуваю весь вільний час в її родині.» А далше: «Воля і подорож мене цілком пролигнули. Ще спасибі Кулішеві, що догадався прислати книжок, а то я не знав би, що з собою робити. Особливо вдячний я йому за «Записки о Южной Руси». Небагом буду цю книжку на-пам'ять знати. Вона мені так живо, так чарівничо живо нагадала мою прекрасну Україну, що я немов із живими бесідує з її славними ліриками й кобзарями.»

Що десь 18. червня записує Шевченко: «Нині я, точнісінько так рано як і вчора прийшов на город, довго лежав під вербою, слухав іволги і на-конець заснув. Приснився мені Межигірський Замок, Дзвінкова криниця, а потім Видубицький монастир, потім Петербург і моя люба академія. Від недавня зачали мріятися мені в сні знайомі, давно невидані предмети. Чи скоро я побачу все це на яві? . . .»

Чи скоро? — питання, яке не сходило тепер з голови поета. Він одної хвилини рад-би був перелетіти на Україну, побачити свою родину, своїх старих, добрих друзів. А тут урядові папери, без яких не міг покинути Новопетровської кріпості, не приходили.

Він пильно вижидав кожньої пошти і за кожнім разом, як вона не привезла нічо для його, ні про його, попадав у смуток.

»І знову туга й очікування безконечне. — Записує у щоденнику 18. червня. — Не вже-ж від 16. квітня до нині не могли видати в штабі розпорядження про мене? Студені, байдужні люди! . . . Як твердо й шпарко виконується приказ арештувати, так на-впаки мляво й холодно виконується приказ — освободити; а виконують прикази ці-ж самі люди. Чому-ж така різниця? В році 1847, в тім самім місяці, мене на сему добу доставили з Петербурга в Оренбург, а тепер дай Боже на семий місяць дістати приказ, щоби відобрати від мене ераріяльні річі й не давати мені дальше удержання.«

І поет, дожидаючи увільнення з неволі, розбрав кривду, яку йому заподіяно над-міру жстоким царським присудом. »Август, поганин, засилаючи Назона до хижих Готів, не заборонив йому писати й малювати, а християнин Микола заборонив мені одно й друге. Обидва кати, але оден із тих катів-християнин і християнин XIX-ого віку, на очах у котрого виросла найбільша в світі держава, виросла на підвалинах Христового заповіту.«

Роздумує, чому його за тільки ліг військової служби не авансували. »Бездушньому сатрапові й прислужникові царя привиділося, що мене викуплено з кріпацтва й виховано коштом царя, а я, ніби-то й віддячив своєму добродію тим, ще намалював із його карикатуру. Так за це нехай-же, мовляв, мордується невдячний! Не знаю, звідки взялася отся дурна байка, знаю тільки, що вона мене дорого коштує.«

Та потішається поет думкою, що: »все отсе невимовне горе минуло, ніби не чіпляючися мене, найменшого сліду не лишаючи по собі . . . Здається мені, що я й нині точнісінько такий самий, який був і десять літ тому на-зад. Ані оден рис у мойому внутрішньому образі не перемінився. Чи добре це? Добре, бодай мені здається. І я з глибини душі дякую мойому всемогучому Сотворителеві, що не дав страшному досвідіві торкнутися своїми

залізними кігтями моїх переконань і молодечосвіжих вірувань. Де-що прояснилося, викруглилося, прибрало природнійший розмір і вид; але це вислід невпинно летючого Сатурна, а не гіркого досвіду.»

І Шевченко стає пильно контролювати себе.

Роздумуючи над «Москалевою криницею» — пише: «Вірші вийшли майже однакої доброти з попередніми моїми віршами, тільки трохи тугійші й більш уривисті. Та це нічого: дасть Бог, вирвуся на волю і вони у мене поллються плавнійше, свободнійше, простійше й веселійше.»

Немов орел, якого довго тримали в клітці, простус крила й прібує, чи вони ще спосібні до лету. Спосібні . . . Не так з малярством. Тут Шевченко не вірить собі. «Про живопись тепер мені годі й думати. Це було-б похоже на віру, що на вербі виростуть грушки. Я й перше не був навіть мірним живописцем, а тепер тим менше. Десять літ без вправи спосібні зробити й з великого віртуоза найзвичайнішого скрипулу. Значить, про живопись нема мені що й думати. А я гадаю посвятитися цілком ритовництву аква-тінта . . . Першим моїм штихом буде казарма, з образу Теньєра, про котрий мій незабутній учитель Карло Брюлов, сказав, що варто з Америки приїхати, щоби подивитися на цей чудовий твір.»

Що постанова була кріпка, видно з пізнішого листу до графа Федора Петровича Толстого, у якому каже Шевченко. «Творчим артистом я не можу бути; про таке щасття було-би й нерозумно думати; але я, по приїзді до академії, при помочі божій та добрих і світлих людей, буду ритовником *al aqua tinta* . . . сподіваюся зробити що-небудь достойне улюбленої штуки, ширити через ритівництво славу славних артистів, ширити в суспільності смак до доброго й прекрасного.»

Тут, як бачимо, поет не доцінював себе, як артиста-п'лястика.

Деякі його краєвиди й портрети критика ставить високо, а про офортний портрет гр. Толстого каже Іван Труш, що під ним сміло міг-би підписатися й сам Рембрандт¹⁾.

Граф Ф. П. Толстой, офорт
Т. Шевченка.

приятелів, до життєвсі докидував цінні додатки. З одного боку Афанасєв, Борквіц, Апрелев, з другого Лазарєвський, Кухаренко й другі. »Пошли, Господи, всім людям таку дружбу й такого друга, як Лазарєвський! Але вишищ той хабаз, що поріс на ниві благороднійшого чуття!»

¹⁾ «Неділля», 1911. Ч. 16—17. Іван Труш. Альбом малюнків Т. Шевченка.

Для 29 запису Шевченко у дневнику: »Ще як був я малою дитиною, одна старенька бабуся, що завмірала, так мені говорила: »Широкий, битий шлях із раю, а в рай вузенька стежечка, та й та колючим терном поросла.« І вона говорила правду. . .«

Терен, це ті перешкоди, які не пускали поета на волю. Скучне дождання скорочував він собі писанням дневника. Пригадував добрих й лукавих

У споминах забренить иноді й щире-весела нута, як отся пригадка про Афанасева й його самовар. Шевченко дивувався, з якого джерела випливають в Афанасева такі довжезні стихотвори, аж побувши з ним 1846 року переконався, що по-просту творив їх самовар. »Не самовар

Тарас Шевченко.

казав собі подавати цей поет, а натхніння.« Шевченко-ж за це заплатив у рахунку готелевім 23 карбованці.

Із таких гумористичних пригадок видно, що автор «Кобзаря» був чоловік із природи веселий, спосібний щире сумувати, але й сердечне сміятися, як українська народня пісня.

Найчастіше згадує тепер Шевченко свого улюбленого вчителя, Брюлова і ніби совість докоряє йому, що не кинув усього, та не пішов за ним. »Чим я доказав, що я

користувався наставами й дружним довіррем артиста величюного па весь світ? Нічим, а нічим. До його недоладного оженення й після доладного розводу я жив у його на квартирі, чи ліпше сказати, в його майстерні. І що-ж я робив? чим займався в цім святім місці? . . . Дивно подумати . . . я займався тоді складанням українських віршів, котрі опісля такою страшною вагою упали на мою убогу душу. Перед його чудовими творами я задумувався, я голубив у своєму серці мого сліпця-кобзаря та моїх лютих гайдамаків. В його прекрасно-розкішній майстерні, мов у жаркому дикому степу над Дніпром, миготіли передо мною мученицькі тіні наших гетьманів. Передо мною розстелявся степ, засіяний могилами. Передо мною краєувалася моя прекрасна, моя бідна Україна, в усій своїй, непорочній, меланхолійній красі . . . Дивне, всемогуче призначення. Я знав добре, що живопись — моя будуча професія, мій хліб насущний. І замість того, щоби прослідити її глибокі тайни, та ще за приводом такого вчителя, як безсмертний Брюлов, я складав вірші, за котрі мені ніхто ані гроша не заплатив, і за котрі на-конець позбавили мене свободи, а котрі я, не зважаючи на всемогучу нелюдську заборону, все таки нишком складаю. І навіть думаю часом про надрукування (розуміється під иншим іменем) цих плаксивих і худорлявих дітний своїх. Справді, дивно невгомоне призначення!»

Цінний документ для дослідників над генезою Шевченкових перших творів і в-загалі над зрозумінням Шевченка, як поета. Якесь вище призначення веліло йому бути не малярем, а перш усього поетом, хоч практичний розум наказував як раз щось противного. І ще йно тепер розуміємо, чому наш поет не зражувався критикою, ба навіть прямо вуличними нападами російських критиків на його, чому Гоголеві хлібом за каміння платив, чому, хоч як тужив за малярством, мережані книжечки з віршами а не шкідовинки з рисунками у чоботі ховав.

Призначення — та й годі!

Дивно вражають нас у тому признанні слова: не зважаючи на заборону все таки складаю вірші.

Знаємо, що вірш «І досі сниться» написаний в Оренбурзі, 1850 року, а «Москалева криниця» 16. V. 1857 в Новопетровську. Значиться більше як шість літ не писав Шевченко поезій. «Москалеву Криницю» творив, а властиво перетворював після листу Лазаревського, у якому цей приятель поздоровляв його з волею. Значиться й так дуже скриватися не було чого. Шевченко на вступі свого дневника, впевнює нас, що писатиме правду, «що бачив і чув, і все що серце перекаже», а під днем 7. липня вписує одну неімовірну пригоду у свою «правдиву хроніку». Значиться, що коли каже: «вірші нишком складаю», так і складав їх. Воно і погодитися з гадкою не легко, щоб поет, який під-час слідства в Петербурзі, і в Оренбурзі і в Орську, і в Сир Дарії, скрізь не кидав пера, а противно, навіть багато творив, тепер, протягом більше ніж шести літ, ані одного віршика не написав. Мимохіть з'являється здогад, що може й писав їх, тільки не дійшли вони до нас, як і ціла спадщина доходила частинами, а не гуртом . . .

Перед заходом сонце иноді таки добре припікає. Так і неволя перед своїм кінцем давала себе Шевченкові добре почути. Особливе зненавиджена військова служба. Приїхав баталіонний командир і Шевченка вивели на огляд. Від 5 години до 7 рано рота рівнялася, о 7 у всій своїй величі з'явився «рудий» гість. Мордував бідних салдатів, а між ними й поета до 10 рано, а по обіді всі конфірмовані мусіли ставитися на ще гірший спит. Шевченко ні на зерно не рушив в-перед по шляху військової освіти. По іспиті командант кожного по черзі питався за-що сповняє солодкий для серця обовязок жовніра.

«Ти за-що?» — спитався, звертаючись до мене.

Я відповів. «За написання бунтівничих віршів, ваше високоблагородіє.»

«Сподіваюся, що більше писати не будеш.»

«Цей огляд — додає поет — так придумив мої блискучі рожеві гадки, так мене збентежив, що як-би я не мав у себе в руках листу Лазаревського, то я-би зовсім знемігся під гнетом цього важкого вражіння.»

І не тільки візити комендантів, але й місцеві офіцери, люди переважно безідейні, малопросвічені і пиячці безтяменні надокучували Тарасови. Один із них, якийсь Кампіоні, навіть жалобу подав був на його, за якусь мниму обиду та ще в петверезому стані, а на ділі через це, що поет не хотів у його товаристві «пьянствувати». Прийшлося Шевченкові перепрошувати обидженого офіцера та ще й закласти чверть відра горілки. «Поганці! — кличе поет — та ще й патентовані поганці.»

Дождивання скорочував собі поет читанням книжок. Між иншими читав Лібельта «Estetyka, czyli umiactwo ріekne». На перший погляд польський філософ видався йому містиком й непрактиком у штуці. Його «Umniactwo» приходило йому твердим, кислим і нудким. Згодом пізнав його блище й Лібельт покращав у його очах, але все-таки остався «школярем». Шевченко годився з ним на тому, що релігія у давніх й нових народів все була джерелом і підмогою штук красивих, але не писався на думку, немов-то чоловік-творець в сфері штук, стоїтьвище природи, яка єсть обмежена незмінними границями, а чоловік ні.

Мабуть під впливом Лібельта аналізує Шевченко вдачу українського й російського народу, українське й великоруське село, українську любов до природи й російську вроджену антипатію до зелені, до цієї живої, блискучої зорі, веміхаючоїся матери-природи.

І такі праці вели поета до того самого висліду що й поетичні твори, до туги за рідним краєм, до охоти побачити його чим-скорше. «О мій бідний, мій прекрасний, мій любий краю! чи скоро я буду дихати живучим, солодким повітрям?» І поет стежить за подувом вітру, чи сприяє він поштовим кораблям, чи ні. Числять у думці час, коли

такий корабель може наспіти і де він саме тепер на морі бути може.

»О першій годині в ночі вітер подув із південнього сходу. Вітер тихий, рівний, такий власне, якого треба нашому поштовому човну.«

В неділю 21 липня пішов Шевченко до кріпости, щоб оголитися. (Від пригоди із Уральцями, які коло форта на острові Кос-Аралі побачивши його з широкою, мов лопата бородою, взяли за мученика за віру й просили благословення, Шевченко двічі в тиждень оголився.) Від першого підфіцера Куліха почув, що о 9 годині в-ранці приплив поштовий пароплав, Ласточка. Оголившись, придушив жаль й вертався до городу. Виходячи із кріпости зустрів шпитального наглядача Б-ва й він перший повітав його з волею.

Цар Олександр II.

»Сталося це 21 липня 1857 р. о 11 годині ранок — додає Шевченко, підчеркуючи важність цієї хвилини у своєму життю.

Але ще й тепер не було ясно, як і куди може Шевченко їхати. Військові власті ждали відповідних приказів. А для Шевченка кожен день ставав роком.

XVI.

В-кінці, 31 липня, Іраклій Усков нагло згодився дати йому паспорт прямо до Петербурга. Другого дня він дотримав слова а третього, себто о 9 годині в вечір,

опустив Тарас Шевченко Новопетровську кріпость і по тридневім щасливім плаванню по морі на дряхлому рибацькому човні прибув до Астрахані.

Було це тоді зовсім нікчемне, осоружне місто. Ані реставрації, ні гостинниці, а поетові треба було тут кілька днів на пароплав ждати. Остаточю наляв якусь комірку за 20 копійок на добу й розжився.

Та незабаром і тут знайшов гарних людей.

Земляки, в більшій часті Кияни, дуже щиро й ра-

Пароплав на Волзі.

дісно та по братерськи витали славного свого поета, що вертався у рідний край із далекого заслання.

Тут відновив Шевченко знакомство з Александром Сапожниковим, великим багатцем, який запросив його на парохід «Князь Пожарський», що мав Сапожнікова із цілим товариством відвезти до Нижнього Новгорода. Шевченко мав уже білет за 5 рублів від парохідного товариства «Меркурій», та тепер звернув цей білет у контору, щоб його дали безплатно такому бідоласі, що навіть 5 рублів на їзду не має і сам дн 22 серпня вляндплив з товариством Сапожнікова з Астраханя.

Дорога була прегарна. Товариство поведилося з Шевченком дуже уважливо, ввічливо, хоч просто, немов тямало, що треба йому віддячити за все, що він перетерпів на заслання. Береги Волги з кожньою годиною ставали вищими й принагіднішими. Поет жалував, що годі було їх малювати, бо чердак трясся і контури берегів скоро змінюлися.

Береги Волги між Саратовом а Царициним.

Приїхавши до Саратова, відвідав Татяну Петрівну Костомарову, матір свого друга Миколи. Показувала йому листи свого сина з-за границі, лепесточки фіялок, прислані із Штокгольму.

»І, Господи! чого ми з нею не згадували, о чім не говорили!»

В дальшій дорозі на кораблі завелися літературні вечери. Сапожников читав «Собачий пир» у переводі Бенедиктова, капітан корабля Киткін тогож Бенедиктова «Входъ запрещається» і «Кающуюся Россію» Хомякова, Панченко «Губернскіе Очерки» Салтікова. Поет приклонювався перед Щедріном і кликав: «Гоголе, наш без-

смертний Гоголе! Якою радістю тішилася-б благородна душа твоя, побачивши довкола себе таких геніяльних учеників своїх. Други мої, щирі мої! Пишіть, подайте голос за отцю бідну, брудну голоту, за цього безсловесного зневаженого смерда.»

В Самарі зайшов до найлучшого ресторану. «Здѣсь русскій духъ, здѣсь Русью пахнесть», се-б то лоем, спалешною і всяким можливим паскудством.

Ворота одного з домів у Саратові.

Переїждикаючи попри Симбірек жалував, що не міг оглянути пам'ятника Карамзіна.

За те корабель спинився біля Казані і Шевченко зробив два нариси з того города. В вечір, ідучи далше, читали на кораблі «Наливайка» і «Войнаровського». Шевченко мабуть живо пригадав собі Рилієва і його сумну долю. 19 вересня в 11 годині рано «Князь Пожарский» запустив якор напроти Нижнього Новгорода.

XVII.

Дня 19 вересня¹⁾ 1857 р. в 11 годині рано причалив корабель «Князь Пожарський», на якому Шевченко вертав із заслання, до берега Волги біля Нижнього - Новгорода.

Тут стрінула нашого поета нова, несподівана пригода.

Поліція задержала його, маючи приказ відставити «рядового Т. Г. Шевченка» в Уральськ²⁾.

На-щастя поліцмайстром у Нижньому був тоді земляк, полковник Лапа, а губернатором трохи ліберальний Муравйов (не вешатель!). Вони зрозуміли тяжке положення поета і післали в Оренбург лікарське свідоцтво, немов-то він тяжко недужий і

такої тяжкої дороги не може відбути. Від себе написав Шевченко лист до графа Федора Толстого, щоби він викло-

Церковна вежа в Нижньому Новгороді.

¹⁾ Таку дату подає Шевченко у двох листах, а саме: до М. М. Лазаревського з дня 8 жовтня і до І. Я. Ускова з дня 12 листопада т. р. У Дневнику-ж єсть дата 20 вересня, яку прийняв Кошицький у біографії Шевченка (т. II, стр. 170). Беру дату, яку подав поет у двох листах.

²⁾ Командант Новопетровської кріпості, не знаючи, що амністія, видана Шевченкові, була не повна (йому не дозволилося жити

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 288-5989 - Fax

потав йому дозвіл хоч два роки прожити в Петербурзі, для дальшої праці в Академії¹⁾.

Заки наспіло рішення довелося нашому поетові малощо не цілого пів року проживати у Нижньому Новгороді. В листі до М. М. Лазаревського (19 жовтня) пише він: »В Оренбург уже давно писано із Нижнього, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добрими людьми²⁾.«

З листу до графині Толстої³⁾ видно, що приключка з задержаним у Новгороді з-разу збентежила була поста. Він не знав, що таке сталося⁴⁾. Але незабаром, як чоловік привиклий до ударів судьби, втихомирився і сказав собі: все таки воно до кращого йде. Поет навіть жартує собі кажучи, що немов-то між кіргізьською пустинею, а північною Пальмірою йому треба було де-не-будь зупинитися, щоб у столиці не явитися «настоящим Киргізом».

Мимо слоти й болота він радо ходив по городу, оглядаючи церкви і всілякі будівлі. Благовіщенський собор, церква св. Георгія, Кремль робили на його гарне вражіння, патомість не подобався йому новий собор. »Це велика ступа з п'ятьма короткими товчками⁵⁾.« Не хотілося йому

в обох столицях), дав був білет на проїзд до Петербурга. Коли-ж довідався про обмеження, то післав у Астрахань наказ до свого ад'ютанта Бурцова, щоб поета спинено в Астрахані, а коли його тут нема, то в Нижньому, щоб відібрано йому білет і вислано в Уральськ. Приказ наспів до Нижнього скорше, чим поет падіхав і поліція його сейчас тут задержала.

¹⁾ О це саме просить він також М. М. Лазаревського в листі з дня 8 жовтня.

²⁾ Теж саме пише Шевченко й до Ускова 12 листоп.: »Мнѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимает меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть. Теперь мнѣ только не достаєтъ столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начинаю съ здоровья.«

³⁾ 20 листопада.

⁴⁾ Це саме видно також з листу до М. М. Лазаревського, 19 жовтня.

⁵⁾ »Дневник« Тараса Шевченка, 20 вересня 1857 р.

вірити, що-б це був твір Константина Тона і мимохіть питається поет, чи не побудовано цю святиню по плянам самого Миколи?

Поки не позимніло малював краєвиди¹⁾. Пізнійше взявся до портретів²⁾.

Вечерами бував в театрі. Бачив сантиментально-патріотичну драму Патехіна: «Судь Людської, не Божій», Коцебу «Сынъ Любви», «Путаницю», якусь криваву драму, котрої імені не вважав потрібним подати в «Дневнику», дюженную драму «Мать-Испанка», — тощо. До Нижегородського театру ставився доволі критично, завдаючи собі питання, який то тепер театр в Петербурзі? Натомісь з захопленням слухав оркестри, яка в антрактах грала, увертюри, або деякі номери із: Дон Хуана, Вільгельма Телля, Пророка й Гугенотів.

Бував також у Нижегородськiм Клубі. Та на його думку московські клуби не подібні до європейських. Це прямо «посиділки», на які збираються російські дворяне, щоб провести вечір за картами, поїсти, випити, а то, як доведеться, прямо щоб оден-другого «по сусамъ смазать»³⁾. На брак знайомих у Нижньому-Новгороді годі було Тарасові нарікати. Крім давних, таких як: колишній студент Київського університету, Бобржинський та Брилкін і крім людей, яких портретував Шевченко, він познайомився з полковником Лапою і його помічником Кудлаєм, з лікарем Гартвігом, з князями Голіциним і Трубецьким, з генералами Ваймарном та Фрайліхом, з начальницею дівочого інститута Дороховою, з бароном Торнау, з подорожником І. П. Ковалевським, з критиком Улібашевим

¹⁾ Собор в Кремлі, церкву св. Ілії, Николая, тощо.

²⁾ Инж. Овсянникова, Грасса, Брилкіної, Брилкіна, Нижегородської красавиці Попової, директорки Н. Нов. інститута, Дорохової і її своячки Ніни, Якобіх, «гусароподобної М. Варенцової і її будучого собачника сина», Фрайліха, Кабинського, Шрайдерса і губернатора Муравйова (останній портрет зберігається в Нижегородській Архівній Комісії).

³⁾ «Дневник» Т. Ш., 3 жовтня 57.

та другими. У клубі зійшовся з тодішнюю, так сказати-б «смітаною» Нижче-Городського суспільства. Не тільки інтелігенти, урядники, тощо, але й аристократія, від губернського маршалка починаючи, радо вітали чоловіка з такою помітною минувшиною, як Шевченко — артиста й поета, потерпівшого за свої вольнодумні ідеї. В багатім, а все-ж так провінціональним городі, не часто попадається така визначна людина: Дотого-ж усякий тоді цікавився питанням, як розв'язати кріпацький узел, а Шевченко був відомим заступником кріпаків, так і з того боку являвся він цікавою людиною і не-один рад був почути його думку¹⁾. А все-ж таки найбільше тягло поета до своїх земляків.

»Овсянников тутешній архітект, благородний, добрий і розумний чоловік, а до того ще земляк; конотопський. Мені тут добре з ним²⁾.«

У вільних хвилинах читав. Погане верем'я, коли годі було рисувати, та оглядати помітні церкви й монастирі, сприяло лектурі. Поет не читав, а прямо зачитувався всілякими книжками³⁾.

»Дякуючи моїм тутешнім друзьям; — писав він до графині Толстої⁴⁾ — я засипаний книжками, і я читаю, а властиво «отчитываюсь», а осішня грязь на-диво помогла мені в тому солодкому ділі. Я прочитав усе, що тільки за цей час помітного появилася в нашій літературі. Тепер лишилися мені тільки цьогодічні журнали і я насолоджуюся ними як найсмачнішими ласощами.«

¹⁾ 12 листопада пише Шевченко до І. А. Ускова: «Занимаеть теперь всѣхъ самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостного состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по этому вопросу.»

²⁾ Лист до М. М. Лазаревського, з 19 жовтня 1857 р.

³⁾ »Читаетъ у мене тепер, слава Богу, е що, поздоров, Боже, добрихъ людей, але свого рідного пічогісенько нема, опріч Богдана Хмельницького Костомарова.« Лист до М. М. Лазаревського з дня 19 жовтня 1857 р.

⁴⁾ Лист з дня 12 листопада 1857 р.

Прочитав «Голосъ изъ Россіи» (льондонське видання), комедію Островського «Доходное мѣсто», «Разсказъ Маркера¹⁾», «Краткое историческое описаніе Нижняго-Новгорода» Хранцовского, твори Гоголя у виданню Куліша, Курочкіна переклади з Беранже, журнали: «Русскую Бесѣду», «Отечественноі записк-и», «Полярную звѣзду» за рік 1856, а з української літератури крім помянутого «Богдана Хмельницького», Кулішеву «Чорну Раду», «Записки о Южной Руси», тільки що відбиту «Грамматку» і Бодяньського: «О времени происхожденія славянскихъ письменъ.»

Велике вражіння зробило на його друге видання Іскандера «Крещенная собственность». 11. жовтня 1857 записує у «Дневнику!» «Сердечное, задушевное, челоуѣческое слово! Да осѣнитъ тебя свѣтъ истины и сила истиннаго Бога, апостоль нашъ, нашъ одинокій изгнанникъ.» Так само сильне вражіння зробила на його «Полярна звѣзда» за 1856 рік. «Обертка, т. е. портреты первыхъ нашихъ, апостоловъ-мучениковъ меня такъ тяжело, грустно поразила, что я до сихъ поръ еще не могу отдохнуть отъ этого мрачнаго впечатлѣнія²⁾.»

Як зацікавився і переживався Шевченко революційними змаганнями тодішньої журналістики доказом може бути його вислів з приводу наміченої часописі «Посредникъ», яка мала виходити в Парижі, щоб бути посередником між льондонськими виданнями, а правительством а також, щоб демаскувати подлости «Пчели» та Le Nord і в-загалі «правительственного плюгавства». «Прегарний намір. Шкода тільки, що це не в Бріссель, або не в Женеві. А то в Парижі як-раз коронований Картуш по дружньому придавить отсе новонароджене дитя святої правди³⁾.»

¹⁾ «Поддѣльна простотая этого разсказа слишкомъ очевидна» записує в «Дневнику» під днем 29 вересня.

²⁾ «Дневник» Тараса Шевченка, 3 листопада.

³⁾ Ор. cit. 16 листопада.

Так само врадувала його вістка, немов-то в Москві ходить між молодіжжю лист Костомарова до царя, повний «всякої істини», і загалом ширший та мудрійший від листу Герцена, до того-ж самого адресата. «Лист Костомарова є... дим-то написаний в Лондоні. Коли це правда, то сміло можна сказати, що М. І. належить до собору наших заграничних апостолів. Благослови його, Боже, на тому великому полі¹⁾».

З того бачимо, що ані клуб, ані гостинна Нижегородська аристократія, ні театр не пірвали його й не одушевили до тої міри, що революційні змагання то... цього російського суспільства, а властиво його високоідейних одилиць.

Про нікого з нових своїх знайомих поет не пише з таким одушевленням, як про одного з останніх Декабристів, з яким звела його судьба в Нижньому Новгороді.

У Якобі стрінувся він із Декабристом, Іваном Александровичем Анненковим, що вертає з Сибірі. «Сивий, величний, лагідний старець, в бесідах своїх не виявляє ні тіні злости проти своїх жостоких суддів, він навіть добродушно жартує собі із любимців царських, Чернішева й Левашева, з председателів тодішнього верховного суду. Благоговію перед тобою, оден із первозваних наших апостолів²⁾».

Так само тепло згадує поет про конференц-секретаря Академії мистецтва, Лабзіна, якого Аракчєєв заслал був у Сибірь, де він і помер на руках знайомої Шевченка м-ме Якобі. «Мені любо було почути, що цей замітний містик-масон зберіг до самої смерти незалежність думки й християнську незлобивість³⁾».

¹⁾ Ор. cit. 16 листопада. — Як тепер знаємо, радість і надія на Костомарова були передчасні. Великий історик ніколи не рішився ступити на непримиримий шлях отвертої боротьби з царським правительством.

²⁾ «Дневник» Тараса Шевченка, 16 жовтня 1857 р. Нещаслива пригода жінки Анненкова змальована вельми зворушливо в Споминах Герцена про Івашева.

³⁾ Ор. cit. 6 листопада 1857 р.

На такому найближчому життєвому фоні являється Шевченкова поема «Неофіти».

Між 4, а 8 груднем 1857 р. поет не вписує ані одного слова у своєму «Дневнику», а 8 нотує: «Протягом отсих чотирох днів писав я поему, котрої імені ще не придумав. Мабуть назву її «Неофіти», або перші христіяне. Добре, коли-б мене не піддурив Щепкин: я йому присвятив отсю поему і мені дуже хотіло-бся прочитати її та почути його щиру дружню думку.»

4 січня 1858 р. післав поет через Овсянникова свій найновіший твір до Куліша, з завіткою, що він ще «недобре викончений», та з проханням, щоб Куліш переписав гарненько «Неофіти» та післав їх Щепкинові¹⁾. А 21 січня просить у листі М. М. Лазаревського, щоб узяв від Куліша «Неофіти», прочитав їх та переслав через Шрайдерса Щепкинові в Москву. Йому інтєресно було знати гадку Куліша про цей новий твір. («Дневник», 4. I. 1858 р.) І небавом тую гадку почув, але мабуть иншої сподівався. Куліш пише до його, що «Неофіти» гарна штука, та вона не надається до друку, бо не годиться доброму синові (себ-то Александрові II), нагадувати про діла його батька (Миколи I). «Дак не тільки «Неофіти» друкувати рано, але позволь мені їх не посидати і до Щепкина, бо він з ними у люди носити меться і піде про тебе така чутка, що притьмом не треба тебе пускати в столицю.»²⁾

Куліш заняв, як бачимо утилітарне становище, показав себе «plus royaliste que le roi».

Шевченко не те. На похвали новому цареві він «і вусом не моргнув». Був иншої гадки. На патетичний лист Куліша відповідає просто, а навіть з гумором: «Який там нечистий тобі казав, що я приготував свої «Неофіти» для друку? І гадки і думки не було. Я послав їх тобі тільки

¹⁾ Лист Шевченка до Куліша з 4 січня 1858 р.

²⁾ О. Кониський, «Тарас Шевченко-Грушівський», т. II, стр. 184.

прочитати, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою.»¹⁾

«Та не зважаючи на не дуже то привітливу думку Куліша, Шевченко даліше піклується »Неофітами«. З лютого 1858 р. питається у листі свого старого друга Щепкина: »Чи прислав Куліш тобі мої »Неофіти?«

А з листу до М. М. Лазаревського (22 лютого тогож року) можна догадуватися, що хотів ними привітати також Марка Вовчка.²⁾ І Кухаренка теж сповістив поет про написання цього твору.²⁾ Коли-ж 18 мая 1858 р. довелося йому у графів Толстих прочитати якийсь свій твір, так вибрав не що друге, а »Неофіти«. »Щоб сповнити сбіцянку, з горем пополам прочитав свої »Неофіти«. Не алаю на-скільки вони мене зрозуміли, але все-ж таки вислухали уважно.«³⁾ На тому й кінчається вістки про »Неофіти« у автобіографічних матеріялах, за які можемо вважати »Дневник« і листи поета.

Нарочно розглядаємо тут, що Шевченко читав, з ким сходився й розговорював, заки протягом чотирьох днів приступив до писання одної з більших своїх поем. Між книжками не стрічаємо жадної, яка могла-б піддати йому

¹⁾ Лист Шевченка до Куліша з 26 січня 1858 р.

²⁾ »Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідається, то напиши мені: треба буде хоч письмом подякувати її за її сердечній, щирій »Оповідання«. Шкода, що не оставив тобі Куліш »Неофіти«. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.«

³⁾ »Скомпонував ще я тут з пудьги одну штуку, поему »Неофіти«, ніби то із римської історії. Але вона ще не вироблена, тим не посилаю. Як викончу, то пришлю.« (Лист — без дати.)

⁴⁾ »Дневник« Тараса Шевченка, 18 мая 1858 р.

ідею до нового твору.¹⁾ Деяке значіння для генези «Неофітів» міг-би мати Красінського «Ірідіон». Але в біографічних матеріялах про Шевченка ніде не доводиться нам наткнутися на імя польського поета-філософа.

Для Шевченка він являвся людиною з иншої планети, як філософ, аристократ, як син гордого, політично скомпромітованого батька. Для українського літературного світа й для читаючого суспільства, Красінські до нині найменше звісний і зрозумілий з трійці великих польських поетів.

Тимто і вплив його на Шевченкові «Неофіти» майже виключений. Коли він був, — так хіба, як якийсь далекий відгук, як рефлекс, як мимовільна пригадка дуже сильної пам'яті Шевченка, а не як джерело, з якого безпосередньо вдарила струя тої бурливої, але чистої і свіжої води, якою шумять, хвилюють, піняться, то знову в глибоке, тихе плесо укладаються стрічки «Неофітів».

Шевченко від молодих літ знав і до смерти возився із святим письмом, а на прогнанні була це майже одишока його лектура. Тимто і називають його поетом-біблейцем.²⁾

Хлопчиком малим він слухав, як столітній його дід у неділю розгортає книгу і читав зібраній родині та сусідам життя святого, подвижників господніх, борців та мучеників за віру. Безпосередньо по тім оповідав дід про Колівищину, про безталанного Гонту, якого вороги так жостоко замучили, а на якого народ глядів, мов на свого заступника, мов на борця за хлопську правду. В душу Шевченка з-зарання залітала, мов зерно будуччини, отся паралеля, яка пераз відзивається пізнійше у його творах, а яка творить зруб архетектонічної будови «Неофітів». Паралелізм цей остається одним з каменів угольних поетичної будівлі нашого поета.

¹⁾ Треба-б розглянути російські журнали з того часу. Може там знайдеться щось такого. Та я, на-жалю, не маю зараз спромоги хіснуватися більшою російською бібліотекою.

²⁾ Драгоманив, Др. Щурат. — (Прикметник, оден з многих, але ніяк не одинокий.)

Він був патріот, народолюбець, філантроп і віруючий християнин, бо як-раз Христова віра підняла ідею збратання народів, вирівнювання пропасті між повноправним горожанином, а безправним рабом, проповідувала все-світній мир і любов.¹⁾ У його голові ідея внесення кріпацтва й визволення рідного народу зливалася з проповіддю християнізму, творила щось одно нерозлучне; він бурив царство насилю, сатани, «встеклого деспота», щоб збудувати царство боже, державу волі й правди.

Він був переконаний, що як-раз за це стрінула його така жстока кара й це переконання давало йому силу перенести тяжкі десятилітні страдання.

Як колись в робітні Брюлова ставали перед його очима привиди наших безталанних гетьманів, так тепер виринали перед ним образи колишніх мучеників Христових за віру й теперішніх страдальців за правду й волю. До них і себе він мусів причислити.²⁾ Пекло, у якому жив на прогання, це чорне дно суспільне скріпляли отсе його «вірую» були йому, мов потапаючому дошка спасення.

Видно це з листу до графині Толстої (9 лютого 1857), з котрого довгий виїмок варто тут навести для пам'яті, Полемізуючи з висловом Шатобріана, що дешево щастя, це правдиве щастя, пише Шевченко: «Тепер (себ-то після довгого заслання) і що лиш тепер я цілком повірив словам: Любя, наказую ви. — Що лиш тепер я молюся до Бога

¹⁾ Нашому поетові може й невідомо було, що рівночасно з апостолом із Юдеї, Павлом, поганський філософ із Еспанії, Сенека, виступав проти війни, проти поневолення людини, голосив *urbī et orbī*, що «*homo hominī res sacra*».

²⁾ О тім повищі-б тямити й ті панове, що раді-б зробити нашого генія мало-що не релігійним проповідником і ті, що з його віри роблять заміти непоступовости, гріхів проти революціонізму і т. д. Шевченко був правдолюб, чоловік, який говорив і писав, те що думав і чув, щирий лірик, у його не було «зерна неправди за собою» — от і все. Для такого чоловіка догмати не існують, бо він остає під впливом своїх почувань і думок, для його був оден догмат рівноправність людей і народів, одне бажання, пізнати правду на землі.

і дякую йому за безконечну любов, за те що він досвідчав мене. У тому досвідченню очистилося і видужало мое бідне, боляще серце. Воно забрало від очей моїх призму, крізь яку глядів я на людей і на самого себе. Воно навчило мене, як любити ворогів і ненавидячих нас. А цього не навчить ніяка школа, крім тяжкої школи досвіду і крім довгої бесіди з самим собою. Я тепер відчуваю себе, коли не досконалим, то по крайній мірі бездоганним християнином. Як золото з огня, як дитина в купелі виходжу тепер з мрачного чистилища, щоби ступити на повий, благородний шлях життя. І це називаю я правдивим щастям, щастям, якого Шатобріянам і у сні не побачити.»

Нема ніякої причини не вірити в отсю сповідь поета перед людиною далекою, незнамою, перед «Сестрою Богу милою, а мною небаченою». Що-більше, можна вважати тую сповідь глибоким, основним настроєм душі поета на порозі із заслання у вітчизну.

Цей його християнський, глибоко моральний настрій очищення і всепрощення скріпився при стрічі з Декабристом Анненковим, величчям, благородним старцем, який так багато кривди витерпів за свої добрі змагання, а всеж таки, замість ненавидіти людей, любив їх і навіть про своїх немилосердних суддів згадував з добродушною усмішкою на устах. Герцен і тодішня загранична публіцистика, оповідання про смерть масона-містика Лабзіна, пригадали йому колишніх Кирило-Методіївських братчиків і славний, живий ще у пам'яті загалу, заговор Петрашівців і — перед поетом виринула на-раз велика картина десятиліття боротьби молодих ентузіастів із старою кривдою царату. Царі московські і цісарі римські, Микола I і Нерон, ученики Христові й ідейні члени заговору Декабристів, київського братства й мнимої змови Петрашівців¹⁾

¹⁾ Змову Петрашівців відкрив в квітні 1849 р. надто ревний царський слідчий І. І. Ліпранді. У Буташевача-Петрашевського, автора славного словника «Иностранныхъ словъ» відбувалися по

мимохить ставали віч-до-віч. У його бистрій пам'яті з'явився епізод того моменту, коли Косломарова мати виходила від сина з цитаделі «чорніша чорної землі» і йшла «інакше з хреста знята». Образ терпячої матери-аристократки, яка готовила для свого коханого сина світлу панську будучність, а діждалася суду # кари того сина — це прототип Алькидової матері з «Неофітів».

Недавня стріча з матіррю Миколки¹⁾ надавала тому образу більш реальних контурів.

Ось де вбачаю я джерело, з якого виплили «Неофіти». І тут, як звичайно в Шевченка, не книжки чужих авторів, а власні переживання дають йому товчок до поетичного творення. В цьому переконавчю скріплює мене «Дневник» поета. Тут стрічаємо не раз виїмки з чужих творів, які так подобалися Шевченкові, що він їх аж переписав собі для намяти, а прецінь видимих слідів на його поезіях вони не полишили.

Безперечно дуже трудне завдання взяв на себе Шевченко: представити Рим за Нерона і на тому фоні повести

п'ятицям сходили молодих письменників, учених і публіцистів. Приходили: брати Достоевекі, Белінскій, В. Майков, Плещеев, Данілевекій і другі. Розмови оберталися кругом трьох питань: суд, знесення кріпацтва й цензура. Розуміється читалися тут і дискутували твори Кабе, Дуре, Прідон, Нью-Лянарк, Люї-Блянк, — як це було тоді в звичаю інтелігентних російських кругів. З того зробив Ліпранді державний заговор і багато Петрашівців засуджено на дуже тяжкі кари.

¹⁾ Парохід стояв у Саратовській пристані до другого ранка — пише Шевченко у своєму «Дневнику» дня 31 септя 1857 р. — і я від полудня до першої години в ночи провів у Татяни Петрової... Вона привітала мене, як рідного сина, радісним цілунок і щирими слезами... І, Боже мій чого ми з нею не згадували, про що не гогорили! Вона показала мені листи свого Миколки з-заграниці і пелюстки фіялків, які він прислав її з Штокгольму в одному з листів, 30 мая. Цей день нагадав нам історичний 30 день мая 1847 р., і ми, як діти зридали. О першій годині в ночи розпрощаєся я з благородною матіррю прегарного сина.

паралелю до Росії за часів Миколи I. Тут у поміч прийшла йому знайомість з античним мистецтвом і з історією старинних Римлян і Греків. На тому полі наш поет не був таким то повиком, як декому здається. У його повісті «Артист» маємо на це чи-мало доказів. Вже на першому вступі в Академію мистецтва (коли ще не в покоевого живописця Шпраєва, особливо при малюванні Великого Театру), він музеїв познайомитися з грецькою різьбою та старинною мітологією, якою так суто тоді ще підправлена штука, архітектура й література. І в царському саді він копіює в не що инше, лиш Сатурна, який «жере свою дитину». Зазнайомившись з Брюловом, він дальше знайомиться з античною культурою, малює Антипол, Германіка й танцюючого Фавна. Його перша композиція це: «Едип в Атенах» і в композиції тій видно вже розуміння грецького духа — в простоті і в щирості рисунку. Від свого старшого приятеля-учителя, Сошенка, бере кілька томів історії давної Греції і читає II. Божественний Брюлов відтягає його від середновіччя а тим самим й від німецької штуки (до якої у Шевченка осталася деяка, небаєна нехоть), а повертає у світ старинних Римлян і Греків. Цей боготворений мистець-учитель велить своему любимцеві-ученикові брати малярські теми виключно з біблії та з історії Греків і Римлян, бо там все «просто й зграбно, а в історії середніх віків неморальнієть і повзрство». Ученик слухає учителя і в його на квартирі якійсь час нема иншої книжки, крім біблії, Анархарзієвої подорожжі, та історії Галієа. Як гарно вміє він опиєати та з'ясувати картину Брюлова: Атенський вечір як часто в повістях, дневнику та в листах уживає імен і порівнянь та загалом натякує на грецько-римський світ! Ні, йому не так то було трудно перенестися «во время оно, як той мервещий Рим з Нероном в паскудних оргіях конавє, а коли римський світ не виступає у «Неофітах» так живо й барвно, як приміром в «Останніх днях Помпеї» та в «Quo vadis», то це тому, бо по словами самого Шевченка,

ш. т. і.

»Неофіти« поема тільки »ніби то із римської історії«,¹⁾ а яка її властива тема, це читач сам здоров бачить. А втім — Шекспіровий »Юлій Цезар« також не суцільний Римлянин і похибок проти історії і проти знання стариннього світа там чимало, а всеж таки високої вартости тому творови ніхто не відмовляє. Це-ж поезія, а не історія!

Короткий зміст »Неофітів« такий. Молодий римський патрицій Алькид, гуляє з веселим товариством у гаю біля Аппієвого шляху. Надходить св. Петро, стрічає веселу оргію, і замість проклинати, благословить її. Алькид кидає веселе товариство, багатства, кидає добру любячу матір і стає учеником Христовим. Разом з другими неофітами дістається в неволю і його відвозять у Сиракузи. Любляча матір шукає усюди свого сина аж знаходить його в Сиракузанських підземеллях. Та туди її не хочуть впустити. А тим-часом у Римі проголосили Нерона святим, чудотворячим. Потягли люди в столицю неначе в ірій птахи, щоби благодати ласки. Пішла й вона. І ублагала! Привезли із Сиракузів християн, а з ними і її Алькида. Бачила, як плив на галері і як співав псалом про суд над неправедними і про вічну славу преподобним. Чула, як він молився »за брата лютого« і як товаришів своїх взивав, »щоб ворогові простили, але перед гординею його не поклонялися, бо зачались уже впучата, які без ножа і без огня проженуть тисячі і тьми поганих . . .« А потім погнали їх у Колізей, мов у різницю, диким звірам та ще дикійшій товпі на грище. Де-ж була Алькидова мати? Чом на Нерона не кинулася, мов на жостокого звіра? . . . Годі, стерегли його ліктори, а її не впустили в Колізей — валізну браму перед нею зачинили. Осталася біля циркових мурів і головою розбити їх хотіла. Досиділа до ночі й бачила, як сіроокі Скифи вивозили недогрижені

¹⁾ Лист до Я. Г. Кухаренка, без дати.

тиграми трупи Неофітів і як кидали їх у Тибр, на поживу риbam для цісарського стола. Бачила, як за її сином розстелилися широкі, тихії круги. І тоді, замість проклону з її наболілої груди понеслася перша молитва до Христа. З поклониці Венери стала вона проповідницею живого, істинного Бога.

Провідна думка твору не така, яку вбачає покійний Огоновський (нарід український загибає в неволі, так як колись і неофіти.¹⁾ Це не провідна ідея, а ствердження факту. Властива, головна ідея, яка водила пером поета при писанню «Неофітів», далеко ширша й глибша. Вона містить у собі тодішне «Вірую» поета, його літературне й етичне «profession de foi».

Дюбов творить — ненависть руйнує. Щоб ворога полюбити, треба йому простити його гріхи, треба забути кривду, яку він нам заподіяв. Поет навчився цієї високої штуки, цього мистецтва над мистецтвами у важкій школі життя, в довгім перебуванні на розмовах з самим собою. Очистився, став суцим християнином.²⁾ До того й нас заохочує в поемі «Неофіти». До правдивого щастя не доходитья дешевою ціною, як думав Шатобріян, за його треба заплатити інколи власною кровю, цілим своїм життям. Народ український дорого заплатив за своє будуче щастя, а тепер, коли воно зближається (надія на нового царя і на знесення кріпацтва) хай-же він стане того щастя гідним. Хай не допускає до свого серця поганських почувань пімсти, хай буде далеким від клича: «Зуб за зуб, а око за око».³⁾ Будьмо, мов той Алькид, що товаришам своїм велів молитися за брата лютого, вірно, що вже почалися влучата, які без крові проженуть погані

¹⁾ «Кобзарь» Тараса Шевченка. Частина друга. Львів 1893, стр. 396.

²⁾ Лист до графині Толстої, з дня 9 січня 1857 р.

³⁾ Кріпацькі бунти й убийства лютих панів-деспотів.

полчища насили. Будьмо, мов Алькидова мати, яка дивлячись на останні, зникаючі сліди земського існування свого єдиного сина, піднялась до ідеалу Божої матері. Вона, мати звичайного, але високоідейного чоловіка, понесла у світ не проклони, але проповідь любови, вселюдського прощання і щирого, правдивого братерства. Поет вірить, що навіть самого Нерона, чи там Миколу, осудить такий «правдивий, наглий суд». Зійдуться кругом його смертного ложа «діти волі», жертви його гріховного життя і . . . простять йому — бо це найвища моральна кара.¹⁾

Жертвою, великою жертвою доходить до великого добра, до тої правди, яку поет утожсамлює з братолюб'єм і волею. Треба бути христіянами, але не казюпними, не фарисеями, а сущими послідувачами Христа.

А при тім, ніколи не треба забувати, що лютому ворогові, «деспотові скаженому» можна простити й треба простити, та не вільно, ніяк не вільно, покклонитися перед його гордицею, як стали поклонити бити навіть найчільніші люди перед новим царем, не знаючи, яким він себе в будучності покаже. Треба ідейно стреміти до того, щоб не було деспотії на світі, а щоб люди були людьми.²⁾ Треба на торжнща й у чертоги нести проповідь любові, всепрощення, братання.

Такий глибоко ідейний зміст робить «Неофіти» твором загальнолюдським, а в українській літературі дає йому виїмкове, передове місце.

Такі твори, це не продукт виключно артистичних змагань, а синтез переживань, оттих довгих розмов з самим собою, про які пише Шевченко до Толстої, — це шматок зрілого й дорогою ціною набутого світогляду.

¹⁾ На високу ідею всепрощення в творах Шевченка звернув увагу Сфремов у своїй літературі і в книжці: «Шевченко».

²⁾ Шевченко, знаючи історію Риму, знав також про те, що поняття рівності людей було «*ius naturale*», яке присвічувало римським юристам. (*Digesta I. V.*) (*Utpote cum iure naturali omnes liberi nascentur* і т. д.)

Носять вони на собі не тільки видиму печать розуму й серця поета, але й глибоко вирите клеймо часу й тому мимохіть еднаються у якийсь дорогоцінний ланцюх з подібними творами сусідніх народів. Так воно єсть і з «Неофітами». Подібний настрій знайдемо в тодішній літературі, а ще більше в публіцистиці російській, а до якоїсь міри також і в польській. Після тяжкого отупіння, після того летаргічного сну, у який попало було російське вільнодумство між роком 1847 а 1855, почалася доба нових надій, нової весняної праці, настав, як російські історики літератури кажуть, «медовий місяць російського прогресу».

Царський маніфест на імя віленського генерал-губернатора Назімова, усунення з уряду Дуббельта й Закревського, амністія 1856 р. викликали настрій радості й вдоволення, який легко перейшов і в угодовість з тодішнім правительством. Навіть найпередовіші люди повірили в добру волю уряду працювати разом з інтелігенцією, щоб вивести Росію з того тяжкого становища, у яке вона попала за попередників Александра II, а яке у всій своїй грозі виявилось під час Кримської війни. Те велике, передчасне довірря бачимо з листу Куліша до Шевченка, у яким Куліш величає молодого царя, як якого батька — спасителя. І не диво. Бо навіть сам Герцен, провідник тодішніх вольнодумців піддався непереможним чарам «медового місяця російського прогреса» з російським правительством і він видрюкував у своїм «Колоколі» славний лист до царя, що починався словами: «Ты побѣдилъ, Галилеянинъ.» Слова ці живо нагадують Красиньського «Galilee vicisti» — а одні й другі, неначе знаходять відгук у Шевченкових «Неофітах». Але я думаю, що це більше рефлекс тодішнього загального настрою, котрому всеж такі підлягають навіть такі сильні й оригінальні інтеллекти, яким безперечно був Шевченко.

Але навіть супроти такого загального настрою наш поет виявив себе доволі самостійним. Він не попав у таке

безграничне довіря до нового правительства, яке проби-
вається у російських і наших інтеллігентів, ані у мессія-
нізм, який став після повстання 1831 року одною з харак-
теристичних прикмет польської думки. Ніякої теорії про
якесь окреме посланництво українського народу не бачимо
у його, ніякої туманної идеології, ані поганого мра-
кобісія. Наш поет остався і тепер проповідником волі и
правди, для якої жадав найвищої жертви — всепрощення.
Крізь жертву тую, крізь моральне очищення, крізь блага
поступу и культури він вірив, що дійдуть люди до того
правдивого щастя, якого не купується дешевою ціною і
»про яке не снилося Шатобріянам«.¹⁾

»Неофіти« написані 4, 5, 6 і 7 грудня 1857 р. в Ниж-
ньому Новгороді, а присвячені Щепкину в пам'ять 24 грудня
тогож року, коли поет після довгої розлуки побачився
знову із своїм старим другом, великим артистом.

Автографів повинно-б бути кілька, бо Шевченко
післав був відпис до Куліша з просьбою, щоби він пере-
писав і доручив Щепкину, другий примірник жертвував
Марковичці, а крім того оден заховав у себе і з його читав
поему на сходинах у графині Толстої. Отже можна собі
уявити так: перше був бруліон, дальше відпис, який
зробив поет і післав Кулішеви, відпис у збірці творів, які
переписував поет у Нижньому Новгороді і відпис для
Марковички. Можливо, що з відпису у збірці її читав
Шевченко поему на сходинах у Толстих (з бруліону, з
якого тричі переписав і певно неоднораз змінив, мабуть
тяжко було-б читати).

¹⁾ У його віра Христова не єсть виключно вірою, а культурно-
історичною силою, на якій збудований європейський прогрес.
Можуть її надумувати й викривлювати до всіляких місцевих і
хвилих цілей, але у своїх основах, у своїх головних ідеях вона
голосить рівність людей, волю і єднання народів — буде світо-
гляд куди вищий від гелленізму, юдаїзму й магомеданізму.

Автограф, дарований Марку Вовчку, зберігається тепер у д. Ф. І. Дейкуна, в Полтавщині. З його друковано текст поеми в Празькому «Кобзарі». На тому автографі є посвята: Любій моїй єдиній доні Марусі Марковичь на пам'ять 3 Априля 1859 Т. Шевченко.

• Книжечка, у якій Шевченко переписував свою невольницьку поезію і пізніші твори, а в яку вписав також «Неофіти» зберігається тепер у д. В. П. Науменка в Києві.

Частина бруліону (4 сторінки) є в музею Тарновського в Чернигові.

Музей Тарновського в Чернигові.

Крім того маємо копії писані рукою не Шевченка. Перводрук у Львівських «Вечерницях» р. 1862. Числа: 31—32—33.

Критика звернула на «Неофіти» скорше свою увагу, чим на «Великий Лях».

Перший відгукнувся Куліш. Він признав «Неофіти» гарною літургою, але не-на-часі. І то не-на-часі з чисто практичного боку. Боявся, щоб Шевченко не дошкочив

собі своїми «Неофітами». В глибоку ідейність твору, в його як-раз велику актуальність «гарячий Куліш» не увійшов.

Євгеній Згарський, розбираючи «Неофіти» (у «Правді» 1868 стр. 235) каже, що «поет поставив нам великим, святим приміром образ терплячих за віру мучеників, християнських нововірців. Ні жовчю, ні местию не дише зболіле серце нашого віждого. Не зазиває він земляків своїх до кровавої пімети на розпинателях, а до непоколебимої віри в правду».

Із Є. Згарським не годився О. Огоновський у своїй критично-естетичній розвідці про цю поему¹⁾ обстоюючи думку, що Шевченко говорив тут всеж таки про месть і т. д. Драгоманів²⁾ кілька разів доторкається «Неофітів». Збиваючи погляд деяких критиків, немов то Шевченко був революціонером-раціоналістом вказує на те, що в «Неофітах» наш поет стояв на християнському становищу й молився навіть до хреста. Він на землі каже поклонятися тільки правді (не кесарям), а на небі Богові святому.

На нашому місці в тій самій статті Драгоманів називає «Неофіти» дуже необробленими, але чому? — того не каже. Він каже, що як у малярстві треба було нашому поетові витратити багато чому, щоб перейти від Брюлівського клясицизму до рідного йому реалізму, так і в поезії не легко було йому покинути Жуковського й Міцкевича, на котрих він «вивчився писати».³⁾ Картини Шевченка, — говорить дальше Драгоманів, окрім явного «жанру» показують, що йому ніколи (?) не довелося зовсім

1) «Правда» 1873 стр. 166—172; 197—201; 227—232.

2) Шевченко, українофіли і соціалізм.

3) Зіставлення Жуковського з Міцкевичем, а Міцкевича з Брюловим не видержує ніякої критики. Так само годі писатися на те, щоб Шевченко навчився творити поезії від Міцкевича. Про дальші зневажливі вислови нема що й говорити. Українська критика ставиться вини цілком інакше до Шевченка, як до маляра і як до поета. З Драгоманова говорив тут учений соціолог-полеміст. Він поступив з Шевченком, як Писарев з Пушкіном.

вибитись із «клясицизму», а довелось иноді тільки перемішати клясицизм із реалізмом на спосіб «французького съ нижегородскимъ», як напр. в картині русалок. Теж саме треба сказати й про багато його писань із пізніших часів, напр. про «Неофіти». А ще на иншому місці каже цей учений, що в «Неофітах» недоладно перемішано Петербург із Римом, хоч саме оповідання тут рівніше, ніж в инших творах після повороту з неволі.

Інакше відізвався про героїню «Неофітів», Алькидову матір, другий наш учений, Іван Франко. Він каже, що в літературі всього світа не знає поета, котрий би представив так високий, а так щиро-людський ідеал жінки-матері, як се вчинив Шевченко у «Неофітах» відтак у «Відьмі» та в «Марії».

На високу стійність ідеї всепрощення в творах Шевченка вказав Єфремов у збірці «Шевченко» і в своїй історії української літератури.

З чужих критиків замітний голос Д-ра Єнзена. Він називає «Неофіти» грізним малюнком культурного побуду з перших часів християнства. Признає дійсно високе етичне значення цього твору, але каже, що з мистецького боку він стоїть куди нище. Видно недостачу клясичного образування.¹⁾

Вже з наведених голосів слідно, що критика дивилася на «Неофіти» головню з боку історично-етичного (як в-загалі на твори Шевченка), недобачаючи їх високої мистецької вартости.

Про мову чисто-народню, хоч суто підправлену (з konieczности) латинськими словами, про її повагу, легкість, музикальність треба-б окрему статтю писати. Другої такої молитви, як «Пренепорочная в женах» наша література не має, і в світовій тяжко до неї знайти пару. Так само пересторога: «Горе з вами!» і «Псалом повий Господеві!», і молитва Алькида. Це перлини не тільки української удмки й серця, але найчудовіші перлини нашого слова.

¹⁾ Taras Schewtschenko von Alfred Jensen. Wien 1916. 141 — 142.

А даліше образи. Кільки їх тут змальовано і якою певною рукою і якими оригінальними колірами! Вже перший з них: тюрма, хрест влатомальований і ворона — відчиняє перед нами якусь небувалу галерію. А даліше оргія біля Аппієвого шляху з гетерами й козлоногим фавном і серед оргії тої св. Петро з благословячою рукою, і смерть Нерона, до якого злітаються душі мучеників із цілого світа, щоб йому — простити і проща до Неронової статуї, і галера з Неофітами, які плывуть Тибром, а яких рідні гоять на березі і за ними мов під чарами суггестії подають «Аллилуя» і жостоке грище на лідийському піску великого цирку, і ніч у Колізею, і цілий XV розділ. Це-ж цикль, у якому не знаєш, що більше подивляти, чи мистецтво слова, чи дар інтуїції, чи плястичний геній? А вже образ матері, яка дивиться на філі каламутного Тибру, в котрих гине недогризене тіло її сина — це прямо щось монументального, так високо трагічного, що мимохіть забувається про всякі критики й рецензії і на уста попадає одно-одинокє слово: геній! Як поет-маляр, Шевченко розумів, що такий образ римського світа, який він мав у душі, закі взявся писати «Неофіти», вимагав величезного полотна (подібно, як і у «Сні»). Тому він наскіцував його на далекому фоні, а на-перед висунув тільки дві постаті, Алькида і його благородної матері¹⁾, представляючи їх трагедію в нечисленних, але мистецьких картинах. Обі постаті з кожного боку не тільки бездоганні, але прямо незрівнані.

Твір (625 віршів) написаний протягом 4 днів, отже писаний з якоюсь вибуховою силою, щирий, ентузіястичний. Тая щирість чуття, думки, лінії і слова має якусь окрему, невідкупну силу. Вона говорить до нас огненно, розтоплює наше серце і мов кадило істини несеться понад нами. Робить те, о що поет благає на вступі до поеми, у своїй незрівнаній молитві.

¹⁾ Прототипи релігійні: Христос і матір Божа, — реальні моделі: Костомарів і його мати.

XVIII.

Буваючи в Н. Новг. театрі пізнав Шевченко молоду драматичну артистку Катерину Борисівну Піунівну, «дуже люблю дівчину» і знакомство це довело до того, що поет написав до неї листа, у якому признався «що стати вашим мужем було-би для мене найбільшим щастем а зречися цієї думки буде трудно».

Та все-ж таки незабаром прийшлося зречися. Молода дівчина не бачила мабуть щастя у подружжю з чоловіком, хоч не так то старим, але знищеним тяжкою неволею. Хвилева любов пригадала мабуть поетові його Оксану, товаришку молодих літ, котрої іменем охрестив кілька героїнь своїх творів і Дуню Гашовську у Варшаві, може й княжну Варвару, свого ангела опікуна і-до його любовних розчаровань прибув оден більше епізод. Епізод, бо як із дневника видно, поет не довго тужив за Катериною Борисівною.

В Нижнім Новгороді переписував Шевченко свого «Матроза» («Прогулка съ пользою и не безъ морали») Видався поетові за-надто розтягеним, а переписування дуже йому наскучило. «Невиносимо-нудна робота! Літератам повинні платити не за писання, але за переписування власних творів» — каже з гумором.

9 лютого «без найменшого силування написав

Тарас Шевченко.

три поезії: «Доля», «Муза» й «Слава». Цікаво, що не пригадував собі «Пустки», яку написав у Києві 13. XII. 1844 й присвятив Щепкинові. «Цілком не пам'ятаю тої «Пустки», а чую о ній вже не перший раз.»

21 лютого почав переписувати для друку свої поезії, писані від 1847 до 1858 року. «Не знаю, чи багато доброго зерна виберуть із цієї половини.» Крім того працював над «Відьмою». «Я занадто цупко взявся за свою «Відьму», так цупко, що пши скінчив. А роботи було не-мало, і скінчив, здається, не згірше. Переписав і злегка поправив «Лілею» і «Русалку». Як то приймуть земляки мої мою невідьницьку музу?»

За такою працею минуло п'ять місяців. Між тим рішилася справа Шевченкового повороту.

Саме на свої уродини дістав він лист від Лазаревського, що дозволено йому, приїхати до Петербурга й жити там. «Кращого поздоровлення не можна собі бажати.»

Того-ж дня о 3 годині у Шрайдерса зібралися на обід: М. і П. Брилкини, Грас, Лапа, Кудлай, Кадишський, Фрайліх, артисти Климовський і Владіміров, Попов і Товбич. «При обіді було шумно, весело й дуже гарно, бо товариство було однодушне, просте й у високому ступені благородне. При шампані виголосив я промову: Найперше подякував моїм гостям за честь, а на-кінці сказав, що я до нікого не мати-му жалю, коли всюди стрічати-му таких добрих людей, як вони, і що пам'ять їх завжди заховаю в моєму серці.»

Першого марця записує пост: «Від міністра внутрішніх справ прийшло до тутешнього губернатора писмо, що мені дозволено проживати в Петербурзі, але все ще під надзором поліції.»

7 марця від полудня до 1 години вночі прощався Шевченко із своїми нижгородськими приятелями. Розставання закінчив у М. Дорохової вечерею і тостом за здоровля графині Н. І. Толстої.

Видно, що при ніякій нагоді не забував поет своєї благої заступниці.

З Нижнього Новгорода виїхав Шевченко 8 марця о 3 годині по-полудні саньми, а о 9 в ночі приїхав до Володимира возом. Тут, на поштовоїй стації здибався з Бутаковим, під котрого командою 1848 й 49 року плавав

Московський університет.

по Аральському морі. Був це неначе останній живий спомин й останнє пращання в неволею. На саму згадку про пустиню серце Шевченка холонуло.

В 11 годині вечером приїхав поет до Москви у зараз на другий день рано пішов шукати свого друга Щепкина. У його й замешкав. Тут занедужав на очі. Лічив його Дмитро Егорович Мін, учений перекладач Данта, й ще більше вчений та досвідний лікар.

Мін кілька днів казав Шевченкові не виходити з хати, але поет не втерпів і вечером «тишком-нишком»

відвідав давно невиданого друга, княжну Варвару Миколаївну Рєшнін.

»У неї корисна переміна; стала повнійша й мовби молодша.«

Таким одиноким реченням збуває поет опис стрічі з людиною, яку так високо цинив, до якої спішився, не зважаючи на свою недугу. Між словами можна дочитатися, що стріча вийшла сумовитою. Княжна не сподівалася побачити такого Шевченка, яким він був тепер. Вправді з неволі послав він їй свій портрет (словами), як салдата лисого й опущеного, але в душі носила вона його таким, яким в останнє бачила, молодим, повним темпераменту, з палкими очима, з чолом високим, круглим, гладким. Тепер явився їй передчасний старець, з довгими, сідими вусами, з лисою головою, з морщинами під утомленими очима. Душею остався поет таким, як був і перше, вічно молодим, скорим до ласки й гніву, чутливим на добро й красу, на горе й кривду, але його тілесний образ перемінився до непізнання.

18. марця скінчив Шевченко в Москві переписувати свої твори за 1847 рік. »Шкода, що нема з ким тямущим прочитати. Михайло Семенович не суддя в тій справі, він занадто поривався. Максимович — цей просто преклопється перед моєю віршем. Бодяньський також. Треба буде подождати Куліша; він хоч жостоко, а деколи скаже правду. За те йому не говори правди, як хочеш заховати з ним добрі відносини.«

З побуту в Москві був Шевченко дуже вдоволений. »Гріх мені нарікати на долю, що вона загальмувала мою їзду до Петербурга. За оден тиждень я тут стрівся і познайомився з такими людьми, з якими й через кілька літ не вдало-б ся мені стрінутись.« Особливо любувався співом М. В. Максимовички. »Хоч нині страстна пятниця, вона цілий вечір співала мені наші рідні, сердечні пісні. А співала так гарно, з таким чуттям, що мені здавалося, що я знаходжуся на берегах широкого Дніпра.«

І стріча в Сергієм Аксаковим, «прекрасним, благородним старцем» владувала його дуже.

Цей запросив Шевченка на літо до себе на село.

Великдень відсвяткував у Щепкина, у якого не було призначеного часу на говіння. «Відцуратися споконвічного звичаю обідатися й обпиватися ві сходом сонця, та се-ж просто наруга над святощами.»

С. Аксаков.

Максимович дав у честь Шевченка обід, на якому був Погодін і Шевірев. Останній не подобався Шевченкови: «солодкий до нудоти старушок». Господар виголосив вірші, які аложив на привіт вертаючого з неволі поета, а по обіді «люба господиня» відспівала кілька українських пісень. У Кошелова стрівся Шевченко із Хомяковим та з ки. Волконским, декабристом. «Він спокійно, без найменшої власти розповів мені деякі епізоди із свого 30 літнього засідання; парситі додав, що ці із його товаришів, яких позакидали до самітних вслій тюремних, всі повмірали, а ці, що нудилися по кілька разом, пережили своє мордовання, між ними й він.»

26 марця, о 9 годині рано, розстався Шевченко із Щепкином, а о 2 від'їхав залізницею в Петербург.

В Москві найбільше тішило його це, що знайшов у просвічених Москвичів, а особливо в родині Аксакових, дуже теплу привітність для себе й щире спочуття для своїх віршів.

XIX.

О годині 8 вечером 26. м. приїхав поет у Петербург і зайшов прямо з залізниці до свого друга Лазаревського, який так пильно піклувався ним за час прогнання і мав

Граф Толстой.

це особливе щасття першим сповіщувати Шевченка про визвіл з неволі й про дозвіл на перебування в Петербурзі.

Дуже сердечно стрінули Шевченка в родині Толстих. В дневнику, 28 марця, пише поет. »Ця стріча була сердечнійша від усякої стрічі свояків. Багато хотів я висказати їй (Графині Толстій), і не сказав нічого. Нехай вже на

другий! Пляшкою шампана освятили ми святе радісне побачіння і в 8 годині розійшлися.» Вечером 30. марця графиня Настасія Івановна представила Шевченка своїм знайомим, що у великому гурті зібралися у неї. Вітали його як давно дожданого, дорогого гостя. 12 квітня у Толстих був прошений обід в честь Шевченка для численних приятелів того знаменитого й усіми шанованого дому. При обіді граф Толстой сказав коротке слово в честь царя (Толстой був віцепрезидентом академії sztuk) а промову в честь поета виголосив Микола Дмитрієвич Старов, звісний російський письменник. Він казав: «Нещасття Шевченка скінчилося і цим усунено одну з величезних кривд. Ми не нарушимо скромности цих, що заходилися біля цього доброго діла й придбали собі дяку кожного, кому воно лежало на серці. Скажемо, що нам радісно бачити цього Шевченка, котрий серед страшних, вбийчих обставин в суворих мурах «казарми смердячої» не ослаб духом, не впав у розпуку, але зберіг любов до своєї долі, бо вона благородна. Це високий примір для всіх наших артистів і поетів. Вже це одно достойне зробити Шевченка безсмертним. Позвольте-ж піднести тост подяки за цього Шевченка, що своїми стражданнями піддержав святу віру, що дійсно моральну природу чоловіка жадними обставинами не можливо побороти.»

У Толстих бував Шевченко частим гостем і графиня нераз просила його до себе, хоч не мала ніякого діла, прямо, щоб побачитися й поговорити з чоловіком, якого поважала й цінила. Які щирі й близькі відносини вязали Шевченки з родиною Толстих, видно зі споминів їх доньки, П. Юнге. Каже вона між иншим, що коли граф Толстий прийшов з городу домів із щасливою вісткою про амнестію нашого поета, тоді розбуджено дітий і зібрано їх у ідалні, де ціла родина відсвяткувала радісний момент.

Круг знайомих Тараса Шевченка в Петербурзі поширювався з кожною дниною. Тут стрів він своїх польських товаришів недолі з Оренбурга: Сіраковского, Ста-

невича й Желітовського-Сову. Цей присвятив йому вірш, який кінчиться строфою:

Jak przed grotem słońca pryska
Ciemnej nocy mrok i chłód,
Tak zbawienia chwila bliska,
Kiedy wieszczow rodzi lud.

Коли цим спасенням мало бути знесення крігачтва, так Сова не помилився, коли-ж він на думці мав волю народів, так сподівання його були дещо передчасні. Та на всякий спосіб вірш цей характеризує ті великі сподівання, якими захоплювалися інтелігентні люди в Росії тоді, як на престіл ступив Александр II. Що й українські круги не інакше думали, це видно з листів Куліша до Шевченка. «Цар, дай Бог, йому здоровля й довгого царствования, не забороняє нашої мови. Тепер процвите рідне слово¹⁾». «Не годиться напам'ятать доброму синові про діла його батька . . . Він-же тепер у нас первий чоловік; як-би не він, то й дихнуть нам не дали-б²⁾».

Що Шевченко був иншої гадки, показують його «Неофіти», «Юродивий» і думка «Я не нездужаю, — півроку», — де читаємо ось яку програму:

Добра не жди,
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
Її приспав, а щоб збудить
Хирешну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру,
Та й заходиться вже будить.
А то проспить собі небога
До суду Божого страшного!

¹⁾ Чалый. «Жизнь и произведения» Т. Шевченка, стор. 105-106.

²⁾ Там-же, стор. 117.

А папство буде колихать,
Храми, палати муровать,
Любить царя свого п'яного
Та византийство прославлять,
Та й більше, бачиться, нічого.

Шевченко й після заслання, по амністії, остався непересланим революціонером, який вірив у справу і в супереч рожевим сподіванням Куліша голоєв червону програм уділі.

Хто з цих був прав — бачимо інші.

Між Росіянами, знайомими Шевченка, бачимо: гр. А. Толстого, поета й драматурга, генерала Хрулева, оборонника Севастополя, славного математика М. В. Остроградського, поета Мея, що перекладав деякі вірші Шевченка, професора Кавеліна, братів Жемчужникових, адмірала Голенищева, знаменитого ритовника Йордана, малярів Михайлова й Лукашевича, оберсекретаря синода Юзефовича, й багато других. Товариство, не яке-будь! Під кінець життя познайомився в академії штук із Тургеневою, якому й завдячуємо останній портрет Шевченка, списаний мистецьким словом великого повістяра.

Доля хотіла, щоб на склоні літ пізнав пост також сина того чоловіка, який колись мав для його таке велике значіння — В. П. Енгельгардта. Був це молодий, дуже порядний чоловік. «Багато, пребагато-записує Шевченко

Жемчужников.

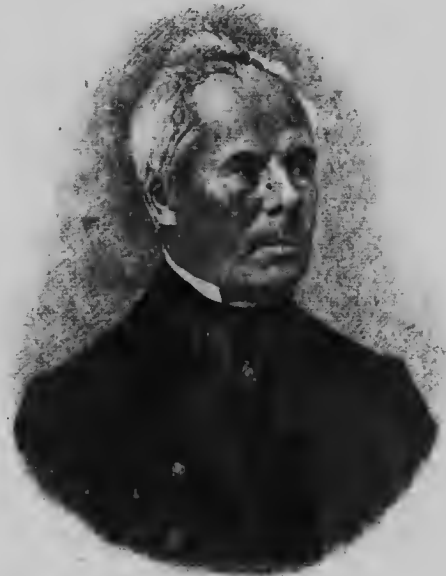

Л. Мей.

в дневнику — зворушилося у мене в душі при стрічі — з сином мого колишнього папа. Але забуття тому, що минуло, а мир і любов тому, що є тепер.»

Серед такого товариства й на таких то знайомостях минали поетові останні літа його життя. З дневника довідуємося, що раз пересидів Шевченко з Кавеліном до 3 години в ночі на розмові про минувшу й будучу долю Славян, про психологію й філософію.

Коли додати, що мав біля себе своїх найблищих приятелів, Білозерського, Костомарова й Семена Гулака, то певно, що не нудьгував тепер так, як колись на заслання. Ходив до театру, на концерти й радо бував у домах, в яких плекали спів та музику. Між иншими залюбки слухав славного п'яніста Контского, який акомпонував йому до українських пісень а також любувався читаннями свого старого друга Щепкина, який з Москви приїздив у Петербург відвідувати

Иордан.

Шевченка. Коли-ж у перше побачив славного трагіка, негра Айру Ольдридж, ввадувався не-мало. Після виступу в «Отеллю», назвав його великим артистом. Познайомилися у Толстих. Двох людей з иншого

Ольдридж. Рисунок олівцем з 1858 р.

підсоння, далеких собі виглядом, світоглядом, вдачею, а прецінь так близьких. Оба були колись невольниками, оба великі артисти, душі задивлені в якусь не з цього світа красу. Ольдридж, хотів дістатися до театру, а що псам і муришам був туди вхід заборонений, так мусів стати слугою-невольником у якогось актора,

— Шевченко, бажаючи вчитися малярства, попав у неволю Ширяєва. Оба приборнали свою долю і стали видними людьми, оба ненавиділи неволі й цілого того устрою, що ділив людей на вольних й поневолених. На-жаль не могли розмовляти з собою без перекладача. Але лучила їх пісня — найлучша товмачка. Шевченко співав українських, народніх пісень, Ольдридж негританських, або стародавніх романсів англійських.

Иноді приходив Ольдридж до Шевченка, замикалися двері й вони ос-авалися у двох. Бог знає, як і що вони тоді говорили¹⁾.

Шевченко змалював портрет знаменитого трагіка, а Ольдридж придбав собі портрет Шевченка, роботи Ми-кешіша.

Не так гарно складалася знайомість з Тургенєвим, чоловіком великої культури, але цілком иншого крою. Автор «Батьків і дітей» був сином дідича, звик був до тонких форм товариських і у своїх творах велику вагу прикладав до літературної форми. Він не міг прилипнути душею до чоловіка такої щирої, паглої вдачі, яким був Шевченко. По думці Тургенєва Шевченко був людиною замкненою в собі. Робив вражіння не поета, а чоловіка самотного, у якого в душі багато болю і тер-піня і який туди нерадо кого-будь пускає. Загалом-вдача пристрасна, неохвотана, долею гноблена, але не-зломана; чоловік із народу, поет і патріот. По словам Тургенєва Шевченко писав якусь поему, мовою, котру могли-б розуміти Москалі й Українці і прочитував йому навіть початок тої поеми²⁾.

За-те від першої стрічі полюбив Тарас молоду письменницю М. Маркевичку, що своїми оповіданнями від одного

¹⁾ Так їх і змалював знаменитий ілюстратор Пастернак в «Ключі».

²⁾ «Споминки про Шевченка Н. С. Тургенєва.» «Кобзарь» у Празі, 1876, стор. 17.

разу здобула собі славу й полонила навіть такого вибагливого критика літературного діла, яким був Тургенев.

Твори Марковички пізнав Тарас давніше, ще в Новопетровську, куди їх післав був йому Куліш, як найцікавійшу новину з листом, що починався словами: «Бач, які дива творяться!»

Тепер пізнав поет саму авторку славних «Народних оповідань».

Молода письменниця являлася йому, як сповнення його колишньої молитви, щоб Бог післав Україні «кроткого пророка і облечителя жестоких, людей неситих». І от-се сходила, нова, ясна зоря над українським літературним овидом. Являлася сила, від якої віяло молодістю. Поет дивився на

Марія Марковичка.

неї, як батько на талановиту дитину, на свою наслідницю. Особливо високо цінив її мову. Коли Тургенев питався, якого-б автора читати, щоб навчитися «малоросійського язика», Шевченко відповів: «Марка Вовчка; він оден в народі нашою мовою.» Їй присвятив прегарної вірні «Марку Вовчку» і «На панщині пшеницю жала», а також ілюстрацію до книги про кріпацьке горе.

Тоді то познайомився також Шевченко з малярем Михайлом Микешиним, що зілюстрував його життя і твори. Микешин працював над моделю для пам'ятника тисячеліття Росії. Між множеством постатей вибивався Петро I., «той, що роспинав матір Україну». Без жалю й злості не міг поет дивитися на монумент царату.

На отсім монументі мав Микешин гадку поміж російськими письменниками миколаївської доби примістити

також Шевченка. Та на-щастя в правительственных кругах з'явся крик і образом Шевченка не забруднено «чистого обличчя Росії», ані на його місці не посаджено достойнішої особи, «яких Малоросії не бракує».

Кажу: на щастя, бо як-же було-б найбільшому поетові України стояти на монументі в честь гнобителів українського народу?¹⁾.

Згодом замешкав Шевченко в Академії sztuk, де став працювати над гравюрою, за що й одержав ступінь академіка. Гравюра, як знаємо, це його давня мрія. Про неї писав він у своїм дивешнику і в листі до графа Толстого.

Незабаром по приїзді в Петербург, дня 3 мая стрівся в Ермітажу, в цім величавім повім будинку, який йому так дуже не подобався, із «знаменитим ритовником» Йорданом. Цей чув про намір Шевченка взятися до акватинти й предложив йому свою поміч. Шевченко зараз і вибрав собі образ на першу пробу Мурілля «Святу Родину».

На другий день зайшов до Йордана і цей «любий чоловік і артист» показав йому всі способи ритовництва акватинтою і заявив готовість помагати йому в усім, що буде тільки в його спроможі.

Шевченко дуже пильно забрався до діла й мимо оживленого товариського життя, мимо доволі великої літературної праці зладив чимало офортів і дійшов до такого мистецтва, що під деякими з них могли-б, по словам знатоків цього діла підписатися й найбільші графіки. Ще оден доказ, що сили творчі Шевченка не були вичерпані і що в знеможенім тілі крився заедно великий, сильний дух.

В Петербурзі, саме тоді, проявилася була доволі сильна українська робота. Куліш, Костомарів, Білозерський і другі снували великі пляни нової праці для піддвиження народу. Заходилися видавати книжки для

¹⁾ С. Сфремов. Шевченко, стр. 178.

народної провіти й часопись для українських інтелігентів яка-б їх обєднювала й гуртувала. (Основа.) В-загалі в Росії ніколи не було тільки всіляких видань, що тоді. Ними, по словам Шелгунова, можна було оклеїти башню Івана Великого.

Портрет пензля Т. Шевченка.

Осередком українського літературного руху був Куліш; та на Шевченка дивилися усі, як на верховного представника й провідника українства, а він, розуміючи це, не відтягався від жадної нагоди, де-б міг послужити дорогій своему серцю справі. Бував на сходинах, на-

радах, читав кожню українську книжку й сам носився з думкою видавати для народу елементарні підручники.

Віку в Петербурзі доживати не хотів.

Заєдно думав про це, щоб поселитися на Україні й зажити семейним життям. Мати свою хату над Дніпром, мати вірну дружину і з того маленького свого раю дивитися на далеке, пережите пекло — отсі його задушевні мрії відбиваються у деяких тодішніх віршах, як приміром в »Подражанію Едуардові Сові« (Посажа коло хати).

В листі до жінки Михайла Максимовича, у якім дуже гарно вяжеться певага з гумором пише Шевченко: »Я вас просив, щоб Ви мене оженили, — а то, як Ви не оженете, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог pomoже, буду в Київі й на Михайловій Горі, а Ви там де-небудь під явором, або під вербою і поставте мою завітчану княгиню, а я піду погулять та й зостріну її.« А в другому листі, посилаючи свій портрет, ніби просить: »... будьте ласкаві не покауйте його дівчатам, а то вони злякаються, — подумають, що я гайдамацький батько, та ні одна і за-між не піїде за такого паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своїому огороді гарбузів не сажала.«

Тільки-ж і цим разом мрії його осталися мріями. Дійсність казала йому сидіти одному в холодній хаті, без тихої розмови й цирої поради, сидіти, поки надія не одурить його, не осміє та морозом не окує палких колінь очий, сидіти і — нічогосінько не ждати.

XX.

Не дивлячись на гарне петербурське товариство рвався Шевченко на Україну, між бідний, рідний народ, тужив за українською природою і парікав у листах на воздух над Невою, у якому можна задушитися.

Та бажання його не легко могло сповнитися. Хоч жив і товаришував з усіма «високоставленими особами», то все-ж таки оставався під поліційним доглядом — (його головним надзорцем був гр. Шувалов). Вилітові приятелі Шевченка муіли чи-мало нахлопотатися, щоб роздобути для його потрібний на виїзд в Україну паспорт «для поправлення здоровля й мальовання краєвидів із природи.» З початком червня 1859 р. поїхав Тарас Шевченко (третій раз від свого виїзду з Енгельгардтом), на Україну.

Побував на старих, знайомих місцях, на Лівобережжі й на Правобережжі, та завітав до Кирилівки, щоб побачитися з ріднею. Але-ж великої радості з тої стрічі не було йому. Його браття й сестри заєдно тягнули тяжку кріпацьку ґлину, а й народові тако-ж не покращало.

Стрічу з сестрою Іриною змалював Тарас у гарному віршу «Сестрі» (Минаючи убогі села), у яко му потішає її словами:

Стріча з сестрою.

Молися, сестро! Будем живі,
То Бог поможе пережити.

Ірина-ж оповідає, що стрів її Тарас у городі, що сіли собі гарненько під грушею, що він пожив голову на її коліна, а вона розказувала йому про своє гірке життя. (Ірина була вдовою по малярі Бойку.) «Молися, сестро — сказав Тарас — і я вольний і ти вольна.» Інтересно, як от-сі слова сходяться у віршу Шевченка і в оповіданню його сестри.

З Кирилівки заїхав поет до Корсуня, де його свояк, Вартоломей Шевченко був управителем дібр князя Лопухина. Тут оставав поет кілька тижнів, радо пересиджуючи у великому Лопухинському саду. (Вартоломей був ожениний з сестричкою Тараса і у його ночував себе Тарас, мов у рідні.)

Чудові українські ночі держали його иноді в садку аж до ранньої зорі й не пускали в хату.

Шевченкові забажалося купити собі трохи землі й побудувати хату, але так, щоби Дніпро плив біля самого порога. Ходив і їздив понад Дніпром та шукав пригожого місця. Знайшов його у маєтку польського дідича Парчевського, але-ж цей пан не хотів мати сусідом поста-бунтаря і казав, що перше мусить побалакати з генерал-губернатором.

Побувши у Городищу відвідав Шевченко Максимовичів на Михайловій Горі. Тут його й стрінула немила пригода. На донос деяких польських дідичів його арештовано, ніби за богухолоство та за підбурювання народу. Три дні держали поста в Мошнях, в становій квартирі, а відтак повезли далше, до Черкас. Тут написав поет вірш «Сестрі» (тому в йому й сказано: «І ми прокинулись, ти — на панцині, а я — в неволі . . .»). З Черкас потягнули поета в Київ, у кріпость. Що йно завдяки тодішньому генерал-губернаторові, І. Васильчикову, достався Шевченко знову на волю. «Ідьте хутчіш до Петер-

бурга, — сказав він Шевченкові, — там люди мудріші і не чінаються за дрібниці, щоб заслужитися.»

Так за це, що поет радо приставав із селянами, та провадив із ними розмови про їхнє горе, стрінула його ще раз та сама кара, яку недавно відбув — неволя.

Він впевнився, що й за Александра II, як і за Миколи I, осталися

ці самі порядки і так само тепер, як і передне, не вільно просвічати народу, не вільно бажати йому добра. Це каригідний вчинок . . .

В Переяславі обвіяли поета спомини Хмельниччини й Переяславського договору і він написав вірш, у якому докоряє Богданові Хмельницькому за його політику. Вірш держаний у дуже різкому тоні.

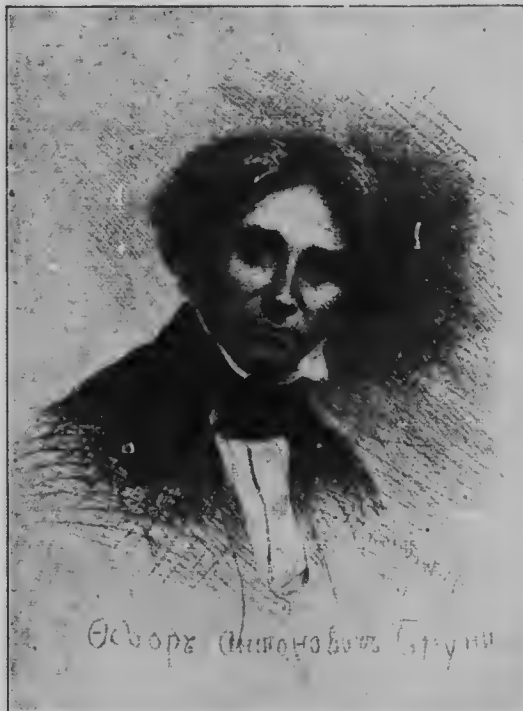
Крім отсих двох («Сестрі» і «Якби то ти, Богдане пляний»), написав Шевченко підчас третьої гостини на Україні три вірші, а саме: «Ой по горі ромен цвіте» (Лохвин) «Ой маю, маю я оченята» (Пирятин), «Колісь дурною головою» (Черкаси). Останній, автобіографічний, під вражінням арешту:

О горе, горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Що-день Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні . . .

Михайло Максимович.

Видно другий арешт збентежив був поета не-на-жарті. І хто зна, як довго прийшлоб-ся було йому сидіти у холодній, коли-б не Васильчиков, людина добра й чесна, який відісея критично до панських доносів на хлопського поета.

Р. А. Бруїні. Офорт Т. Шевченка з 1860 р.

Добувшись на волю поїхав Шевченко в Київ, де проживав під доглядом жандармського полковника. В Києві стрів свого колишнього товариша, Сошенка, що жив у церковному домі «всіх скорбящих». Стрічався також з інспектором гімназії М. К. Чалим, (автором пізньої монографії про Шевченка). В розмовах з приятелями незвичайно хвалив Марка Вовчка, а дещо недоцінював

Некрасова, якого вважав не поетом, а віршописцем, не прочуваючи, що пізніша російська критика як-раз із Некрасовим порівнюватиме його твори.

Вернувши, в осіні того-ж року, в Петербург, забрався Шевченко пильно до роботи, літературної и малірської. Нераз з-ранку до вечора не відривався від діла.

Тоді й написана його поема з біблійного життя «Марія», тоді з'явилося з-під його руки також чимало офортів.

«Марія» була причиною переслідувань творів Шевченка, як богохульного поета. Та зовсім несправедливо, бо поема ця написана з глибоким пієтизмом для Ісусової Матері, лиш минається вона з церковними догмами, бо Шевченко був віруючим недогматистом.

Як маляр, знав Шевченко образи Матері Божої Рафаеля, Мурілла, Гольбайна й розумів, що всі вони поставлені на реальному ґрунті і не згідні, ані по костюмам, ані по краєвидам, ні по концепції з приписами церкви, а всеж таки це архитвори! Малярі малювали по своїй уяві, так, як веліло їм серце, а моделів підбирали серед свого оточення. І Шевченкова поема, на тему святої Родино, більш апокрифічна, чим церковна, але всеж-таки виспівана чистими устами, а що не богохульна про це говорять заспів.

Пренепорочная, благая!
Молюся, плачу і рюдаю:
Воззри, Пречистая, на їх,
Оттих окрадених, сліпих
Невольників; подай їм силу
Твого мученика Сина,
Щоб хрест-кайдани донесли
До самого, самого краї!

Значиться поет пише «Марію» як молитву за братів-кріпаків, щоб вони щасливо діждали скорого визволення.

Хто знає Шевченкову любов до поневоленого селянства, цей розуміє, що поет щире, а не богохульно молився.

До того з життя і творів Шевченка відомо нам, як він преклонявся перед образом матері в-загалі, а матері Божої з-окрема, тож і гоненія за «Марію» були тільки доказом незрозуміння намірів поета з одного боку, а за-скоружності з другого. «Марія» визначається прегарними образами, як отсей:

Понад водою
Ходою тихою пішла,
Лопух край берега найшла,
Лопух зірвала і накрила,
Непаче бриликом, свою
Головоньку тую смутную,
Свою головоньку святую,
І зникла в темному гаю.

Образи, які рівнати можна хіба з малюнками Ботічеллі і з композиціями Прерафаелітів.

У Петербурзі почував себе поет заєдно дуже недобре і думками своїми линув над Дніпро. З листів видно, як він піклувався, щоб збудувати хату, оженитися й решту віку пережити життям сімейним.

Але-ж нічо в життю не приходило Шевченкові легко. Доля була йому не матіррю, а мачухю.

І тепер байання його стрінулися з важкими перешкодами. Було гарне місце під хату на продаж, так щож — оподалік від Дніпра, а поет хотів мешкати над самою рікою, щоб «було видно, було чути, як реве ревучий». Вишукав Вартоломей місце над самим Дніпром, так знову боявся поет, щоб «сердитий дідусь» не ушкодив, його добра, особливе весною, коли він «беріг ламає». По довгих заходях знайшов Вартоломей Шевченко дуже гарне місце між Каневом і Пекарами і поет зрадів, як дитина. Післяв гроші, просив, щоб купити матеріял на будівляю і сам собі рисував пляни хати, щоб була по його вподобі.¹⁾

¹⁾ Пляни поданил у життєписі Копіського.

Але-ж у найгарнішій хаті самому все-таки скучно сидіти і поет не менше спішився з одруженням.

»Без жінки — писав до Вартоломея й над самісеньким Дніпром і в новій, великій хаті, і з тобою, мій друже-брате, я буду на самоті, я буду одинокий.« Тож просив, щоб Вартоломею уговорив свою наймичку, Хариту, вийти за його. Харита подобалася Шевченкові ще тоді, як він гостював у Вартоломея в Корсуні, була дівчина здорова. Вартоломею не радив Тарасові женитися з малосвіченою дівчиною, бо вона не розумітиме його письменницького діла і дитьом не вмітиме «стежки показати».

На це відповів Тарас, що він «по плоти й духу син і рідний брат нашого безталанного народу» і ще для його селянська дівчина як-раз добра буде дружиною. Вартоломею сказав тоді Хариті, що Тарас Шевченко сватає її. Харита відказалася. »Ще хоче погуляти.« Не хотіла віддаватися за пана і з одної неволі йти, як казала, в другу. Їй краще подобався молодий, сільський писар.

Так і цим разом не довелося поетові біля нової власної хатини на спомин вінчання посадити яблінку зелену.

Благо тобі, друже-брате,
Як є в тебе хата,
Благо тобі, як у хаті
Є з ким розвомляти,

писав він — та цього добра ніяк не міг діждатися.

Останню спробу зробив Тарас в Петербурзі 1860 року.

В Стрільній, недалеко столиці, пізнав був у сестри Кулішевої, двадцятьлітню Лікеру Полусмаківну і влюбився в її.

Була це золотоволоса, повповида дівчина «горда та пишша», але легкодушна й необразована. »Будущее подружжя мое — писав поет до Вартоломея — зоветься Лікеря — кріпачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тільки розумніша від неї, — письменна й по-
ш. т. і.

московському не говорить. Вона землячка наша із-під Ніжина.»

Шевченкові знайомі не дивилися прихильно на це нове поетове сватання. Особливе жіпки казали, що «не-до-пари». Але не-даром поет говорив про себе: «... коли мені чого заманулося, хоча-б і самого неавичайного, то вже, хоч

Л. Полусмаківна, рисунок
Т. Шевченка.

вроди, а подавай. На цьому пункті я дуже схожий з моїми впертими земляками. Письменники наші і взагалі люди статечні називають це силою волі, а його просто можна назвати впертістю, — це й краще й виразнійше.»

Як недавно тому Вартоломей не міг вибити поетові із голови Харитини, так тепер знайомі не могли його відвести від Лікери.

Він був великим преклонником сімейного життя, любив дуже

дитин і серце його, толочене долею, тужило, мов неагодована дитина до свого раю на землі.

Оженитися, замешкати у своїй хаті над Дніпром, працювати для народу — це була його мрія і він за жадну ціну не хотів цієї мрії кидати. Лікера адавалася йому вечірньою зорею на його бурливому небі. Хоч день був хмарний, так може вечір тихий вона йому принесе.

Почався роман, старшого, злиднями звівченого **геніального** чоловіка з молодого, здоровою та мало-

освіченою дівчиною — роман, який і покінчився трагічно.

Прорвалась нитка. У серці поета остався біль, який, хто зна, чи не приблизив його кінця. Знайомство з Ха-

Т, Шевченко після повороту із заслання.
(Фотографія.)

рнтою було мимолетне, волю мабуть і ніякого сліду в Шевченкових творах не лишило, по зірванню любовних зносин з Лікєрою на його «повіяло холодним вітром од надії. Зима! А нікогісенько нема.» Як пам'ятник на гробі тої останньої надії кобзаря стоїть простий та глибоко сердешний віршик.

Лісовий пейзаж. Офорт Т. Шевченка.

Поставлю хату і кімнату,
Садок, райочок насаджу;
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
Та в одній — самотній
В садочку буду спочивати.

Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені . . .

І ти! . . .

Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся!

У малий

Райочок мій з-під-тиха-тиха
Підкрадеться, паробить лихо,
Запалить рай мій самотний.

Значиться — тепер вже і своя хата над самісеньким Дні-
пром не марилася поетові, як якесь тихе пристановище,
до якого-б він міг причалити своїм життєвим човном
після такої бурливої мандрівки. Останнє кохання за-
палить отсей його самотний рай.

Та всі отсі заходи поета, щоб збудувати свою хату
й одружитися, мали в собі щось нервового, він пеначе
спішився до ріднього кубла, видячи, що життя утікає.
Нічо подібного не слідно в літературних творах. Вони
видержані й писані певною рукою. А писав Шевченко,
мимо надірваного здоров'я доволі багато.

Ще під-час повороту з неволі, в Нижньому, прочиту-
вав, виправляв та викінчував свої твори. Приїхавши в
Петербург, зараз-таки носився з думкою видати їх.
4. квітня 1858 р. записує в «Дневнику»: «Каменецький
доручив мені всі мої вірші, переписані Кулішем, окрім
«Еретика». Треба буде зробити вибір та взятися до ви-
дання. Але як мені досягнути до цензури?»

Небавом і «Еретика» привіз Шевченкови, український
дідиц Галаган, котрий збудував був собі в Прилуцькому
повіті мешкання на давній український лад. («Панська
вигадка — писав Шевченко, але гарна й гідна насліду-
вання.») 11. квітня доручив Тарас Каменецькому ста-
ратися в цензурнім Комітеті о дозволення надрукувати

«Кобзаря» й Гайдамаків під заголовком: «Поезія Т. Ш.» і цікавий був, що з того вийде?

Дозвіл на друкування творів поета, якого критика російська прийняла була так неприхильно, а уряд покарав так тяжко, не був легкою справою. Куліш за-скоро величав Олександра II, що немов-то він дає волю українському слову. Воля ця

Вартоломей Шевченко.

сиділа у глибокій тюрмі під замками десяти цензур і не так-то легко було її добутись на світ. Треба було тяжких і довгих заходів, поки 1860 року явилось у Петербурзі нове видання. Видання це па-силу перейшло крізь цензурні митарства і явилось сильно поцарапанним.

Та Шевченко не обмежувався на літературну працю. Він хотів приложити свою руку й до просвітньої роботи для широких

кругів — зладив «Букварь» для народніх шкіл.

Яку вагу прикладав поет до свого «Букваря» видно з «Марії». Там поет каже, що Мати Божа заробила, чи то позичила пів-копи і купила для сина свого «букварь».

А до Чалого він писав коротко перед смертю (4. І. 1861) «як-би Бог поміг от-се мале діло зробити, то велике й само зробилось-би».

Буквар цей печатався при кінці 1860 року в Петербурзі, а появилася в початком 1861. Як Шевченкові залежало на прискоренню друку видно з того, що хоч

хорий, вбрав фрак та їздив до цензурних митарів. Немов хоті. перед смертю побачити свій «Букварь Южорусскій» та впевнитися, що початок великого діла не пропав. (Немов хотів нам дати примір, що робота для просвіти народу — перша робота.)

Шевченків «Букварь», це невеличка книжечка (24 сторінки, формату 32). З того: три сторінки відведено на азбуку, одну на лічбу, а 18 виповнено матеріалом для читання.

З педагогічного боку, як підручник для неграмотних, праця Шевченка не має великої вартости, бо Шевченко не був фаховим педагогом, але добір лектури вказує на велике зрозуміння нашої народньої душі.

Братолюбів, справедливів, віра у побіду добра, охота до праці для добра ближнього, пробиваються з кожного твору, з псалми, з молитви. «Ширилось і ширилось святе слово Христове на опоганеній землі. Огнем і кровію людською очистилося, яко злато в горнилі тее святее Божее слово, але своїм святим, тихим, ясним світом тойдіж осліпило очі людей поганих; найшлись лже-учителі і лже-пророки. Тойді, в 315 року, по воплощенні Сина Божія, в городі Нікеї зібрались пресвітери і єпископи, ревнителі святої, Христової заповіді, і одностайне, однодушне написали Християнам символ віри.»

Любов — це основа її. На любові опирається добро.

— «Де есть добрі люде,
Там і правда буде:»

З релігійним змістом Букваря гармонізує світський. Єсть тут дві найкращі, з ідейного погляду, українські думи: «Про пирятинського поповича Олексія» (яку також Костомарів любив в пам'яті говорити) і «Про Марусю попівну Богуславку». У першій — фарисейське лицемірство причиною кари Божої, а щире розкаяння причиною

ласки. У другій — лакометво нещасне, веде українську душу в неволю і віддаляє її від ясних зір і тихих вод, від краю веселого її мира хрещеного.

Між пословицям цей сам пріцип. »Брехнею увесь світ пройдеи та назад не вернешя. — Застав дурного Богу молиться — то він і лоб пробе.«

Але-ж і з »Букварем« не поталанило Шевченкові. Невиходячи через недугу з хати, він сам розслав свою останню книжечку. Тисяч примірників післав у Полтаву, других тисяч у Київ. Хотів розкинути його по селах, де були школи, а гроші, які виллинули-б із розпродажі, положити в касу недільних шкіл.

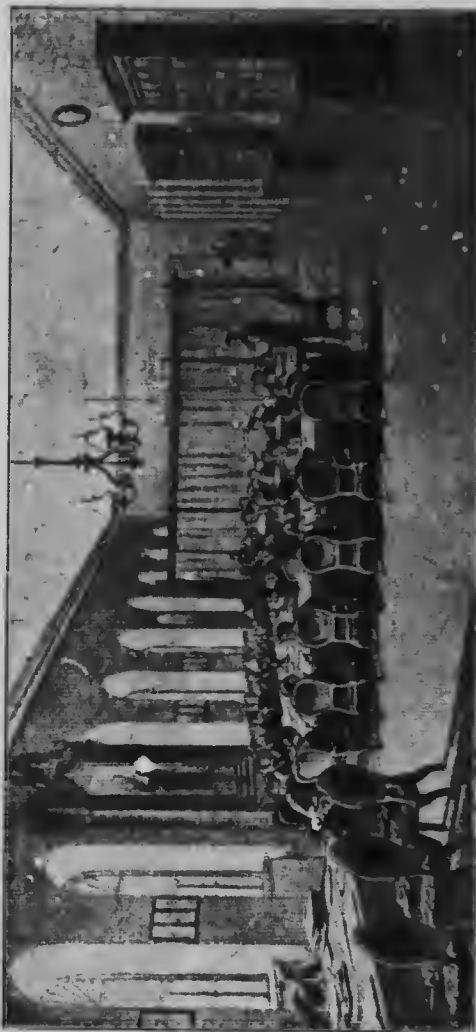
Та на тім і кінець. Замовлень не було. Митрополит її єпископи несприхильно віднеслися до цього діла.

»Замість принесети відряду, останнє діло для народа принесло постова тільки розчароєння. Ще в останніх днях життя приходилось йому з іронією дивитися на те, як його »Букварь« купами зановилював хату¹⁾.«

З-давна клопотався Шевченко с визвіл своєї рідні з неволі. Та іє була це легка справа. Сімя Тарасова розрослася. Брат Микита мав трьох синів. Йосип теж, і сестра Ірина теж трьох. Дідич Фльорковекі годився пустити їх на волю, але без землі, а що-ж селянини значить без поля? Яка йому воля? А за визвіл з полем хотів багато гроший. У Шевченка-ж їх не було. (Весь його спадок оцінено на 115 рублів 15 копійок!)

¹⁾ Др. В. Щурат. Шевченків »Букварь«. Неділя. 1911. Ч. 11 й 12. — Не від речі пригадати, що всі найбільші українські поети: Шевченко, Куліш, Шашкевич, Федькович, Франко, коли не видавали букварі та граматки, так редагували просвітні книжечки для народу, значитья були тої самої гадки, що коли зробимо отсю малу роботу, то велика, себто визволення народу вже сама в себе зробитья.

В-кінці при помочи «общества для пособія литераторамъ» повелося Тарасові на кілька місяців перед

Сала в 4. кадетнім корпусі, де працювала комісія для визволеня селян із кріпацтва.
(Редакція маніфесту.)

смертю довести це діло до пуття. Була це певно також одна із яснійших хвилин у його життю.

Алеж ширшою сімєю був йому весь український народ, а цей стогнав дальше у поміщицькому ярмі. Поет

ніяк не міг діждатися хвилини, коли його знімуть. У віршах помітне хвилювання з тої причини. А що в дійсності дождання народньої волі доводило Шевченка до сліз, видно з отсеї записки.

Як-раз 19 лютого до недужого поета навідався оден із його знайомих, Черненко. Тарас стояв біля вікна, спершись обіруч на стіл; він був збентежений, очі й вид увесь виявляли нетерпляче дождання. Скоро Черненко увійшов до його, замість звичайного привітання Шевченко кинув: «Що — е? Є вже? Є маніфест?» — і глянувши в вічі Черненкові, зрозумів відповідь: «Так нема? Нема? . . . Коли-ж воно буде?» і загнувши прикрим словом, Тарас закрити лице рукам і впавши на ліжку, заридав¹⁾».

І цієї потіхи не дожив Шевченко. Уряд, неначе нарочно гаявся з оповіщенням маніфесту, щоб не почув його той, що можна сказати, життя своє за його поклав. Судилося йому, як Мойсейові з-далека тільки бачити обітовану землю.

XXI.

Від осені 1860 року став Тарас нездужати. 23 падолиста жалувався лікареві Барі на біль у грудях. Приятелі не сподівалися близької катастрофи, бо бачили, що Тарас заедно працює і знали яке у його було кріпке здоровля. Ще 2 січня 1861 р. запрошували його, щоб був основником «Основи», а вже 22 писав поет до Вартоломєя, що другий тиждень не виходить з хати і що сильно кашляє. В тиждень пізнійше допосив, що так йому погано, що ледве перо в руках держить.

На кілька днів перед смертю відвідав поета Костомарів. Шевченкові ніби зробилося краще, він навіть любувався своїм першим золотим годинником, який собі

¹⁾ О. Кониський — Т. Шевченко — Грушевський. Т. II. Львів 1901. Стор. 373.

недавно тому купив. А тимчасом невблаганний косар йшов, щоб скоєнти «сироту-кобзаря».

В суботу, 25 лютого, в день уродин Шевченка, прийшов до його Михайло Лазаревський та застав його в великих муках. Поет жалувався на сильну заднюку, казав, що цілу ніч пересидів в постелі і просив написати до Вартоломея, що «йому дуже недобре».

Водна пухлина підступала під серце.

Покликано лікарів. Ті заявили, що вода підійшла до легких. Надії на ратунок не було.

«От, як-би до дому, там-би я може подужав» — казав поет; та це було вже лиш передсмертне бажання.

Під-вечір наспіла денеша з Полтави. Земляки вітали поета в уродинами й просили, щоб не перестав творити своїх віщих дум.

Та привіт цей звучав, мов мимохітний глум.

«Спасибі — сказав Тарас — що не забувають . . . Возьміть огонь, може я всну . . .»

Та до його підходив уже сон вічний, а земний не хотів доторкнутися втомлених повік.

По десятій годині відвідали недужого приятелі Лазаревський й Честохівський. Він сидів, тяжко віддихав, хотів говорити та не міг. Приятелі розпраццалися,

Тарас Шевченко. (Під кінець життя.)

при хорім остався слуга-салдат. Шевченко цілу ніч не міг встати, то гасив свічку, то запаливав, а до-світа 26 лютого, казав себе убрати й спровадити в-низ, до робітні.

Т. Шевченко в лямовині, 26 лютого 1861. (Рис. Ужок з природи.)

Переступивши поріг, захитався, упав — і не піднісся більше³⁾.

³⁾ »Кобзарь« Тараса Шевченка. Частина перша. Львів 1893. Сторона LXXXVIII.

Яке життя таку мав і смерть. Конав у великих муках, затискав зуби, а не стогнав.

Жив літ 47. З того 24 був кріпаком, 9 вольним, 10 карався на заслання, а решту, себто три з половиною, провів під поліційним доглядом.

Працював тяжко, страдав важко, щастя зазнав мало. Хіба деколи якась яснійша хвилинка.

Що любив, чого бажав, до чого рвався душею — заєдно втікало від його. Так було з волею, з власною хатою, з сімейним життям; не дожив навіть останньої потіхи, знесення кріпацтва. Його проголошено тиждень після смерти поета, бо власти ждали великого посту. Вмер Тарас Шевченко безсеребренником суцям, хоч те що написав й намалював, має нині неперечислиму ціну¹⁾.

Навіть слава, велика, світова слава осінила імя Шевченка що йно по смерті. І исмовби доля хотіла направити кривду заповідяну живому, чим-раз більше піклується покійним.

Слава Тараса Шевченка росте з дня-на-день, а дяка земляків стає прямо безпримірною. Жаден народ не споминає своїх великих снів так сердечно, як Українці Шевченка. Він для них-не гордоці народні, а прямо великий і кожному дуже близький предок-рідня.

Він у своїх творах, неначе в дзеркалі чистому, дав образ страшної дійсности й славної минувшини українського народу, щоб ми на цей образ дивились і розуміли становище своє у світі й у життю, щоб ми за минулим добром тужили, з сучаснім лихом боролися, та до лучшої будучности добивалися. Основою тої кращої майбутности вважав він вольність суспільну й незалежність державну. Він у ясних і простих словах подав нам високоморальні науки й вказівки, був ідеологом політичним і став провідником народнім, аж до нинішньої хвилини. В кожнім важнійшій моменті, в кожній трівозі та скруті

¹⁾ Усе його посмертне майно оцінено на 115 рублів і 15 коп.

повертається свідомий Українець до »Кобзаря«, шукаючи й знаходячи у йому пораду й розвагу.

Життем своїм, своєю на-скрізь українською вдачею, дав нам примір доброго, ідейного, українського патріота, невгнутаго борця за волю, вітхненого апостола правди, мира й братання.

Посмертна маска
Тараса Шевченка.

Він слово наше зробив струною, що грає і мечем, що рубає, універсальним струментом наших думок і почувань, а визволивши його з рабських оков блазня-весельчака і наймита-послугача, поставив на сторожці, зразу окремішності національної, а далі з її незалежності державної.

Він, народ, покраяний кордонами, баламучений ворожими кличачами, розбитий всілякими програмами, гуртував, збірив до купи і єдинив у оден великий Український народ.

Без Його . . . хто зна що було-би з нами без Його!

XXII.

Ще колись давніше писав Тарас Шевченко:

Холоне серце, як згадаю,
Що не в Україні поховують,

і нарікав, що »чужі попи присиплять чужим піском його очі«, а в »Заповіті« говорив прямо, щоб поховати його на Вкраїні милій, на могилі, серед широкого степу.

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно, — було чути,
Як реве ревучий!

Ото-ж приятелі великого покійника на вість про його смерть зішлись у Михайла Лазаревського й постановили перевести тіло його на Україну, поставити йому пам'ятник, і доглядати його могили, оснувати школу й стипендії його імені, видавати твори, життєпись, книжочки для народу й піклуватися родиною Шевченка.

В холодний ранок, коли весна боролася з зимою, коли птиці збиралися вертати з далеких теплих країв на Україну, у второк, 28 лютого ховали земляки свого найбільшого поета в чужу землю, далеко над Невою.

В академічній церкві відправлено обідню, приятелі й поклонники Тарасового генія виголосили кілька промов прощальних і жалібних віршів. Перший говорив Куліш. Він почав: «Нема в нас ні одного достойного проєкти рідне українське слово над домовиною Шевченка; уся сила і вся краса нашої мови тільки йому одному відкрилася.» А даліше: «Будь, Тарасе, певний, що ми твій заповіт соблюдимо й ніколи не звернемо з дороги, що ти нам проложив еси. Коли-ж у нас не стане снаги твоїм слідом простувати, коли не можна буде нам так, як ти, святую правду глаголати, то лучче ми мовчатимем.»

По Кулішу говорив Костомарів, Білозерський й оден Поляк, Хорошевскі. Він закінчив свою промову словами: «О, колиб твоя смерть, Тарасе, стала початком життя нового, то був-би це твій найпрекраснійший вінок і найвеличнійший пам'ятник.»

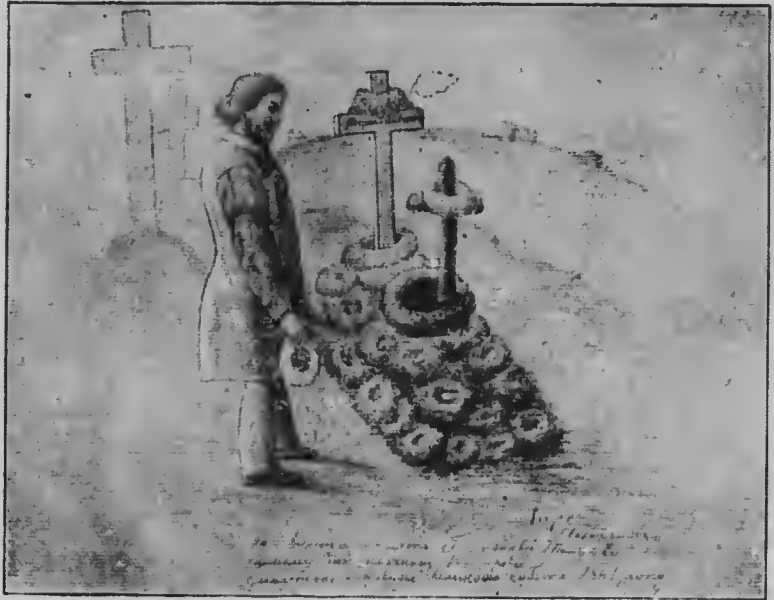
Від Москалів пращав Шевченка Курочкін. «Не дожив він — говорив цей промовець — до здійснення тих ідей, для яких працював своїми піснями; та не будемо об тім тужити. Він зробив в життю своє діло.»

Між присутними був також Пипін, славний російський історик літератури.

На цвинтарі теж ішли промови. Останній почав говорити Костомарів. Але не годен був скінчити. Зарідав, замовк і пішов . . .

Поет спочав на Смоленському кладовищі, на якому за життя залюбки переиждував і з якого зробив був рисунок.

Петербурзькі Українці часто відвідували його. Збиралися біля могили, над якою священник-українець о. Опатович правив панахиду. На могилі було заєдно повно

Могилка поета Шевченка на Смоленському кладовищі в Петербурзі
(рисунок Гр. Честохівського).

вінків та квіток, так що з-під них не видно було ні землі, ні снігу.

Тимчасом старалися у властий о дозвіл, щоб перевести тлінні останки постова на Україну і таким чином, сповнити першу точку його великого «Заповіту». Першу-бо цілий «Заповіт» мав бути сповнений геть-геть пізніше, сповняється він нині. Дозвіл добуто у квітні. Останні перепони усунув вірний друг поета М. Лазаревський, який за життя піклувався долею Шевченка а який і по смерті не забував про його.

Ранком, 18 н. ст. квітня, в 40 день смерті великого покійника зібралася петербурська українська громада біля могили, щоб в-останнє відправити панахиду та попрощатися з дорогими останками, заки виправлять їх на Україну.

Тяжко сумували Тарасові друзи, думаючи, що навіки порвалися золоті струни української бандури. Поки спочивав Тарас на Смоленським кладовищі, здавалося їм, що він між ними, а тепер мав їх попрощати на віки. Вертав над Дніпро, вони-ж оставалися над Невою.

Після панахиди промовив Микола Костомарів. Дякував Тарасові за ці сльози, що їх проливав він увесь свій вік за Україну й просив його, щоб благословив це діло, яке так славно почав був колись.

XXII.

«Я вертаю мертвим, щоб вони живими вернули.»

Ранком, 8 мая н. ст. всі Українці, що могли прибути, явилися знову на цвинтарі. Відкопали могилу й добули домовину. Відчинили її й побачили, що Тарас не змінився, тільки тіло його покритося плісню — тіло, бо духова спадщина осталася свіжою й до нині.

Дерелян домовину вложено в другу, цинову, залютовано й покладено на рисорному возі, який нарочно до того й був придбаний.

Усіх, що були присутні, обгорнув великий смуток. Це-ж було останнє прощання з найдорощим своїм чоловіком. «Доки Тарасова могила була в Петербурзі — писав редактор «Основні» Білозерський, — здавалося нам, що смерть не забрала ще всього з собою, а тепер — прощай!»

Серед того загального смутку, що вітав кругом, прийняв слово Куліш: «Що-ж це, Батьку, Тарасе! Ти відїжджаєш на Україну без червоної китайки, заслуги козацької? Чим-же ти нищий від тих козацьких лицарів, що червоною китайкою вкривалися, заслугою козацькою

пишалися? Ні оден предок твій не сходив із цього світа без отцьої останньої честі. Чи вже-ж ти чужим-чуженицею вмер на чужині? Що-ж про нас скажуть на Україні, як ми тебе вирядимо непокритого червоною китайкою? . . . Скажуть, що й ми такі перевертні, як ті дуки, що позабирали козацькі луги й луки . . . Ні, Батьку, ще не попереводилися діти козацькі! Розкиньте-ж. небожата, червоний цвіт славетний на чорній, сумній домовині Тарасовій! Оттепер їдь, Батьку! Нехай земляки знають, що ми тут у столиці своєї святої старосвітчини не занедбали. З'явися, Батьку, серед рідного краю під своєю червоною китайкою та згромадь на-вкруг себе сліпих, глухих і без'язиких: нехай вони із мертвих уст почують твоє безсмертне слово та

Гр. Честохівський і Т. Шевченко.

нехай, хоч помиляючися, почнуть говорити непозиченою мовою! . . . Наш сси, поете, а ми нарид твій і духом твоім ми дихатимемо во віки й віки.»

І рушила велика домовина вулицями Петербурга на залізничий дворець, а червона китайка маяла, немов прощалася із столицею, збудованою на козацьких кістках, немов працювався Шевченко червоним пращаннем із тими, що перед чотирнацяти літами засудили його таким присудом жостоким, бо він правди хотів. — Тепер він, немов говорив до них: відірвали ви мене від мого рідного

краю, зруйнували мое здоровля, передчасно вбили, а дивіть, я вертаю туди таким поворотом пишним! Так поверне колись усьо, що ви з України забрали, її добро, слава й воля. Я вертаю вмерлим, щоб вони живими вернули!

Провожати велику домовину вирядила петербурська громада двох своїх членів: Олександра Лазаревського, пізнійшого історика, та артиста Григорія Честохівського. Домовина мандрувала через Москву, Тулу й Орел. Скрізь по дорозі стрічали її святочно.

В Орлі зішлася кругом неї велика сила народу, прийшли гімназисти з куратором, директором й учителями та, хоч домовина спочивала тільки дві години, відслужили панахиду.

За той час робилися в Києві приготування, щоб прийняти дорогого гостя. Похоронами піклувався тут Вартоломей Шевченко, а наради відбувалися у Чалого. Дехто хотів, щоб Тарас спочивав у Видубицькому монастирі, між панами й генералами, він «хлопський поет», дехто рад був поховати його на Аскольдовій могилі.

Аж 18 мая наспіла домовина. Около 4 години з-пудня студенти й молодіж українська перевезли її з Чернигівського берега Дніпровим мостом. Хотіли внести в церкву Різдва Христового. Та мусіли спинитися, бо не було останнього рішення властей. Тоді Вартоломей поїхав чим-скорше до протоєрея Лебединцева, а з ним до митрополита Арсенія. Показали відкритий лист міністерства справ внутрішніх на перевезення тіла й заявили, що петербурська громада кріпко стоїть на тому, щоб сповнити волю покійника й поховати його на Чернечій горі.

Митрополит відіслав їх до губернатора Васильчикава.

Цей самий Васильчиків, що недавно випустив був Шевченка з тюрми й радив йому вертати в Петербург, тепер пустив його назад у Київ. «Стало! Пусть внесуть вь церковь!»

Похорони Тараса Шевченка. (В Києві, біля церкви Різдва Христового.)

Тоді молодіж випрягла коний і сама повезла домовину. По дорозі часто затримувалися, говорили промови й чатали вірні. Вечером принесено тіло покійника до церкви Різдва Христового на Подолі, що стоїть край берега Дніпра.

На другий день в неділю рано-в-ранці винесено домовину з церкви, на вулицю Александрівську, щоб

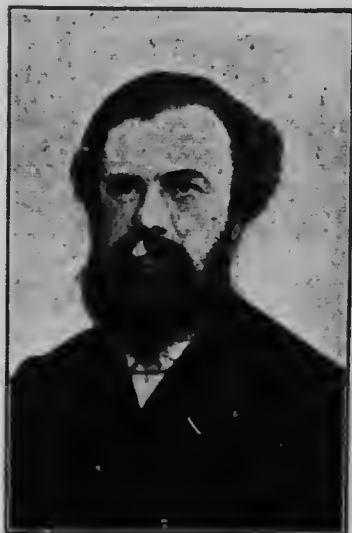
Терновий вінок.

зняти з неї фотографію. Домовину оточила родина покійника, далше стояли товариші й знайомі. Дехто з несвідомих питався, що отсе за покійник? Другі відповідали: «Мужик, та чин на йому генеральський.» Днина була похмура, падав дощ. Та мимо сього народу зібралося повна церква й увесь цвинтар. Говорити промови в церкві не дозволено. І тоді, підчас папахиди, одна паня в чорному вбранні підступила до труни й поклала терновий вінок.

Була це найкраща промова, більш проречиста від слів, — символ долі покійника й його народу.

З церкви похоронна процесія двигнулася в похід до пароплава, щоби ним відвезти тіло Шевченка на Чернечу гору — туди, де Шевченко спішився живим, а куди що йно у труні вспів прибути.

Що кілька кроків треба було задержуватися, бо виступало багато промовців. Над самим Дніпром говорив Чалий. Він казав: »Поезія Шевченка завоювала нам право літературного горожанства й голосно заговорила у семі славянських народів.

Драгоманов.

От в чому велике значіння Тараса Шевченка і його слава, що до-віку не загине!« По його промові зложено домовину на пароплав. З домовиною їхала сімя поетова, Сошенко з жоною, Віктор Забіла, Чалихата університетські студенти.

І цей самий Дніпро, який носив колись щоглисті кораблі Святослава й козацькі бистрі чайки, поніс тепер на своїх розливистих, весняних філях тлініі останки свого найбільшого співця.

Дорогою говорили промови: будучий славний історик

Антонович, учений Михайло Драгоманів й інші.

Пароплав приплив до Канева на другий день. На зустріч Тарасові вїхав його приятель Михайло Максимович.

На Дніпрі стояла велика вода й пароплав не міг причалити до самого берега. На руках годі було перенести домовини, то-ж заїхали у воду драбничастим возом і на йому привезено домовину на беріг. На березі стояв народ із священниками. Труну поклали на мари й понесли в собор.

Тут, 22 мая відправлено торжественне богослуження, після якого протопоп Мацкевич виголосив промову, яку

закінчив словами: »Ти, стародавний Дніпре, що пишавешся своїми сивими хвилями, тобі судилося на своїх ребрах-хвилях привезти до нас Шевченкові останки. Повідайже-ж ти нам про дорогого для кожного Українця чоловіка-кобзаря! Був час, що про нашу Україну думали, що це край нездатний до високих почувань і думок. Але Шевченко довів, що край цей, де забули про народню просвіту, має душу й серце приступне для всього високого та прекрасного. Так, померший брате! Світ твій просвітиться перед людьми! Вони побачили твої діла добрі й прославили Отця, що на небесах. Минуть віки і далекі нащадки дітий України побачать і пізнають, хто був Тарас Шевченко! Бажав ти, брате, жити в Капєві, от і— жий до кінця світа! А ти, Україно, побожно шануй наше місто, бо в нас спочивають кістки Тараса Шевченка. Тут на одній із найвищих гір Дніпрових покоїтиметься прах його і як на Голгофті, подібно хресту Господньому, стоятиме хрест, котрий буде видно і по той і по цей бік нашого славного Дніпра.»

Тим-часом на Чернечій Горі студенти й інші поклонники поета, викопали гріб. По відправі панахиди й по промові о. Мацкевича рушила туди процесія, окружена величезним здвигом народу.

Над широким Дніпром, на високій горі, звідки видно лани широкополі, могили, кручі, звідкіль луна так сильно й далеко розлягається кругом, там де мав замешкати Шевченко у своєму малому раї, опинилася його домовина. Всі зняли шапки з голів й низько поклонилися перед порохою найбільшого Українця. По степах і полях поплила далеко «вічная пам'ять». Шуміли дерева. Суїли вітри, Дніпро нестримно розливав свої води, мовби його із гранітного ложа підняли й розбурхали віщі слова великого поета.

Незабаром над домовиною Шевченка виросла велика могила. Висипали її преклонники Тарасової музи. Зразу була вона чотирегранна, подовгаста. Обложено її камінням з двох сходів. В головах поставлено високий хрест, простий, з дерева, мов на Голгофті. Се-ж була ніби

Копають могилу Тарасові. (Із фотографії.)

українська Голгофта. Коли по двадцяти роках тераси стали розсуватися, а хрест похилився, то могилу відновлено. Тепер вона на горі піднімається, мов високий на 3 сажні курган. Верх могили плоский в чотири аршини проміру, а посередині стоїть залізний, на три сажні високий хрест, з коротким надписом: Шевченко. Більше й не треба! Це слово чим-раздалше, гучнійше й вимовнійше лунає по світі, а хоч ще й не минули віки, так нащадки Тарасові знають і розуміють хто він був, для них, для України, для людства²⁾.

Хрест простигає рамена свої в безконечність . . .

Рoku 1892 купив землю, у якій спочав Тарас Шевченко його прибраний брат Вартоломеї і передав її разом з 3000 рублів Канівській міській думі, на вічну власність

²⁾ О. Огоновський. Дещо про життя і літературну діяльність Тараса Шевченка. Кобзарь. У Львові 1893. Частина перша, сторона LXXXIX й далі.

Пере везення тлінних останків Шевченка на Україну. «Неділля» 1911. Ч. 21.

Висока могила. На спомини 50 роковин смерті Тараса Шевченка. Видання Комітету по упорядкованню Шевченківських свят у Москві. Сторона 132—133.

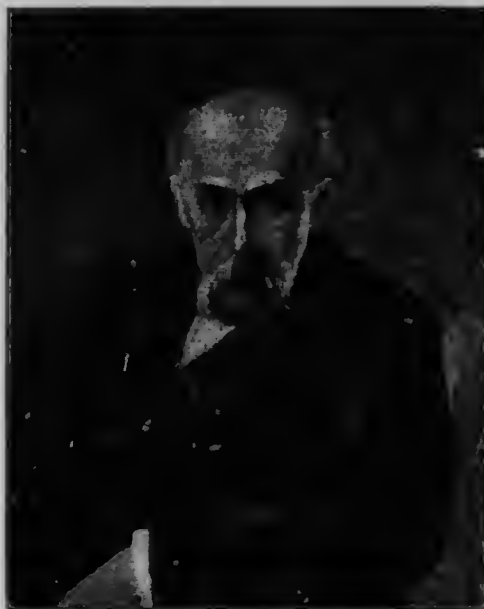

Перша могила Шевченка

із цієї могили по-вік у нас усе в добрім порядку, щоб при могилі був сторож, і щоб до могили зроблена була гарна дорога. Багато її сповнено при помочі її при заході хіди. Вона і теперське то що ос-

Могила Т. Шевченка (тепер).

Василь Тарновський.

нував також музей і зібрав та зберіг у йому цінні пам'ятки по Тарасі Шевченку.

До могили стали ходити, мов на прощу, околичні селяни. Відвідували того, що писав їм волю. І отсе в місяці червні 1861 р. счинилася між польськими панами тривога. Вони боялися, що починається між селянством бунт і казали, що в могилі зариті свячені ножі.

А там не ножі, а заповіти Шевченкові лежали; стовраз гострійші від ножів. І не по ножі ходив на Тарасову могилу народ, а по його духа, по його віщі слова, котрими він кріпиться у своїй боротьбі о волю.

Біля могили замешкав у хаті сторож, а з другого боку сіла народня легенда з семибарвним фантастичним сьєвою над сріблестим чолом. Пильнує, щоб стежка до могили не заросла травою і щоб не покрилася вона пилю буденщини. Тою стежкою ідуть у гості до Тараса його духові діти. З подякою і пошаною великою кланяються його пам'яті і з могили вертають домів покріпленими на душі, з новими силами в тілі, з новою охотою працювати й боротися за здійснення великих ідей великого поета. Їх думки і зітхання зливаються з шумом старого Дніпра тим голосом України, яка будиться ві сну, веє, простує кайданами втомлені руки, — росте!

Шевченко бачить це і зо стіни своєї світлиці в сторожівні, біля могили, дивиться своїми темно-сірими очима й усміхається своїм дивним-дивним усміхом, якому рівного на жадному обличчі, на ніякому портреті ви не побачите, немовби горе минулого і розкіш будучого зливалися в щось одно — вічне.

Вецляр, листопад 1919.

Богдан Лепкий.

Могила Тараса Шевченка. (Верх кургана.)

Будинок товариства імені Шевченка у Львові.

Література.

- R. Pervolf (у. Obrazech života 1860, str. 304.)
А. Григорьевъ. Кобзарь Т. Г. Шевченка. «Время» 1861. IV. X.
L. Sowiński. Taras Szweczenko. Studium z dołączeniem przekladu Hajdamaków. Wilno 1861.
А. Чужбинскій. Воспоминанія о Т. Г. Шевченкѣ. С. П. Б. 1861.
Н. Костомаровъ. Воспоминанія о двухъ малярахъ. «Основа» 1861. IV.
Л. Жемчужниковъ. Воспоминанія о Шевченкѣ, его смерть и погребеніе. «Основа» 1861. IV.
А. Лазаревскій. Дѣтство Т. Г. Шевченка. «Основа» 1862. III.
G. Bagatlia. Taras Szweczenko, życie jego i pisma. Lwów 1865.
J. G. Obrist. Taras Grigoriewicz Szweczenko. Ein kleinrussischer Dichter, dessen Lebensskizze samt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung. Czernowitz 1870.
Значеніе Шевченка для України. Проводы тѣла его. «Основа» 1861. VI.
Dunder (Osvěta 1872) Vymazal v. I. sv. „Slovenské poezije“.
В. Масловъ. Т. Г. Шевченко. Москва 1874.
E. Durand. Le poete nationale de la Petite Russie. T. Shevtchenko. Revue de d. M. 1876.
Ф. Пискуновъ. Т. Г. Шевченко, его жизнь и сочиненія. Кіевъ 1878.

- K. Franzos. Vom Don zur Donau. Die Kleinrussen und ihre Sanger. 1878.
- A. Т-ий. Шевченко вь отзывахь о немь иностранной литературы. Одеса 1879.
- В. Г. Ш(евченко). Спомини про Т. Г. Шевченка. »Правда« 1876.
- О. Партицький. Провиднї идеї в письмах Т. Шевченка. Львїв 1872.
- Zlata Praha 1884 str. 527. Fr. Kvapil: Princezna Repninova (Zeny a milenky slov. basniků. str. 119—134).
- О. Огоновський. Критично-естетичний погляд на деякі поезїї Шевченка. »Правда« 1872, 73, 79.
- Чалый. Жизнь и произведенїя Т. Г. Шевченка. Кїевъ 1882.
- В. Бѣлинскаго Сочиненїя. Изданїе четвертое. Москва 1882.
- П. Кулїш. Хуторна поезїя. Историчне оповїдання. Львїв 1882.
- О. Огоновський. Исторїя литературы рускои. Ч. 1. вїддїл 2. Львїв 1889.
- — Дещо про життя і літературну дїяльність Тараса Шевченка. »Кобзарь« ч. 1. Львїв 1893.
- Н. Петровъ. Очерки исторїи укр. литературы XIX стор. Кїевъ 1884.
- П. В. Дашкевичъ. »Отзѣвъ о соч. г. Петрова: Очерки ист. укр. лит. XIX ст.« С. Петерб. 1888.
- Н. Стороженко. Первые четыре года ссылки Шевченка. »Кїевская Старина« 1888. X.
- Т. Шевченко. Поэмн, повѣсти и рассказы, писанные на русскомъ языкѣ. Кїевъ 1888.
- П. Бѣлозерскїй. Т. Шевченко по воспоминанїямъ разныхъ лицъ. »Кїевская Старина« 1882. X.
- І. Кокорудз. »Посланиє« Шевченка. »Зоря« 1885.
- І. Франко. Причинки до оцїненнїя поезїй Т. Шевченка. Гайдамаки. Темне царство. »Свїт« 1881—82.
- »Перебендїя« Т. Г. Шевченка с переднїм словом І. Франка. Львїв 1889.
- О. Барвїнський. Споминки і вражїня з подорожп. »Дѣло« 1885. Число 112.
- І. Франко. »Перебендїя« Т. Шевченка. Львїв 1889.
- И. Билыгъ. Тревога надъ свѣжей могилой Т. Г. Шевченка. »Кїевская Старина« 1886. IV.
- Пыпинъ. Русскїя сочиненїя Шевченка. »Вѣстникъ Европы« 1888. III.
- Современная Россїя. Очерки. С. П. Б. 1890.
- І. Левицький. Шевченкова могила. »Луна.« Кїїв 1881.
- О. Третяк. »Про вплив Мїцкевича на поезїю Шевченка.« Краків 1892.
- О. Коииський. Тарас Шевченко-Грушівський. Хронїка його життя. У Львовї 1898. Збїрник фїл. секцїї наукового товариства імени Шевченка. Т. 1.
- І. Франко. »Taras Szewczenko.« »Kurjer Lwowski« 1893. Ч. 67.
- М. Школиченко. »Описанїя про Т. Шевченка.« »Зоря« 1892.
- О. Огоновський. Дещо про життя і літературну дїяльність Тараса Шевченка. »Кобзарь« Частина перша. У Львовї 1893.
- В. Яковенко. Т. Г. Шевченко, его жизнь и литературная дѣятельность. С. П. Б. 1894.

- Т. Зінківський. Т. Шевченко в світлі європейської критики. «Писання» т. II. Львів 1896.
- Україно-славянское общество. Доповісті гр. Орлова о результатах слѣдствія по дѣлу о Кирилло-Меодіевскомъ братствѣ. «Русскій Архивъ» 1892.
- Н. Стороженко. Київскіе славянисты 40-хъ годовъ. «Кіевская Старина» 1897. II.
- М. Грушевський. Микола Гулак. «Літ. Наук. Вістникъ» 1899. XII.
- В. О. Чотири кари. «Правда» 1894.
- О. Кониський. Ясні дні в житті Т. Шевченка. «Л. Н. Вістникъ» 1898. II.
- О. Любенький. Суспільні і національні ідеали Шевченка. «Правда» 1894.
- В-ий. Нова сім'я. Львів 1895.
- К. Студинський. «Перебендя» Шевченка і «Бандурність» Маркевича. «Зоря» 1896.
- В. Антоновичъ. Объ историческихъ поемахъ Шевченка. «Чтенія въ общ. Нестора-Лѣтописца» 1888. Перевід у «Правді» 1899.
- В. Щурат. Замітки до поеми Шевченка «Червень». Львів 1894.
- І. Копач. Огляд поеми Шевченка «Сон». «Зоря» 1895.
- С. Кулябка. Шевченко и Лушкинъ «Научное Обзор.» 1899. VI.
- В. Горленко. Шевченко — живописецъ и граверь. «Южно-русск. очерки и портреты.» Київъ 1898.
- Г. Честаховскій. Епізодъ на могилѣ Т. Г. Шевченка. «Кіевская Старина» 1896. II.
- Г. Мачетъ. На могилѣ Т. Шевченка. Сборникъ къ пользу студентовъ у-та св. Владимира. С. П. Б. 1895.
- Н. Златовратскій. На могилѣ Т. Шевченка. «Починъ» С. П. Б. 1896.
- А. Я. Конисскій. Жизнь украинскаго поэта, Шевченка. Одесса 1898.
- П. Куліш. Чого стоить Шевченко, яко поет народній. «Оповідання», Бахмут 1900.
- Н. М. Памяти Н. П. Гулака. «Кіевская Старина» 1900. II.
- О. Кониський. Оповідання про Т. Шевченка. С. П. Б. 1901.
- В. Беренштамъ. Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы. «Кіевск. Стар.» 1900. II.
- — Т. Г. Шевченко и простолюдины его знакомцы. «Кіевская Старина» 1900. II.
- А. Я. Конисскій. Объ изученіи личности Т. Г. Шевченка. Катеринославъ 1900.
- М. Лозинський. Т. Шевченко, його життя і значіння. Львів 1902.
- Н. Стороженко. Гепіяльний горемыка. «Изъ области литературы.» Москва 1902.
- Николай Энгельгардтъ. Исторія русской литературы. С. Петербургъ 1903.
- М. Комаровъ. Т. Шевченко въ литературѣ и искусствѣ. Библиографическій указатель матеріаловъ для изученія жизни и прозведеній Т. Шевченка. Одесса 1903.
- Ф. Матушевскій. Посвѣтителі могилы Шевченка. «Кіевская Старина» 1903. II.

- А. Ярименко. Памяти Т. Г. Шевченка. «Южная Русь» т. II. С. П. Б. 1905.
- Serg. Szpojnarowskuj. Schewtschenkos ausgewählte Gedichte. Aus dem Ruthenischen mit Beibehaltung des Versmaßes und des Reimes übersetzt und mit nötigen Erklärungen versehen. Zwei Hefte. Czernowitz 1904—1906.
- Кревецький Іван. Корифеї російської критики і укр. письм. Львів 1905. Изъ исторіи «Общества св. Кирилла и Меодіа». (I. Уставъ и правла. II. Прокламаціи.) «Былое» 1906. II.
- Къ біографіи Т. Г. Шевченка. Ibidem VIII.
- Признанія Н. И. Костомарова въ III. отдѣленіи. Ibidem 1907. VIII.
- Н. Стороженко. Кирилло-Меодіевскіе ааговорщики. Ibidem 1906. II.
- М. Драгоманів. Шевченко, українофіли й соціалізм. Львів 1906.
- Русов, О. Спомини про пражське видання «Кобзаря». «Україна» 1907. II.
- Доманицький В. Критичний розслід над текстом «Кобааря». Київ 1907.
- В. Мировець. Чому нам сумно згадувати про Шевченка? «Нова громада» 1906. II.
- Ф. Сірко. Т. Шевченко і його думки про громадське життя. Львів 1906.
- С. Ефремов. Шевченко й українське письменство. Київ 1907.
- — Офіційна критика на Шевченка. «Науковий Збірник.» Львів 1906.
- П. Милоковъ. Очерки по исторіи русской культуры. С. П. Б. 1909.
- Ю. Тиховський. Великооруська мова в творах Т. Г. Шевченка. «Українська Хата» 1910. I.
- Е. Voynich. Six lyrics from the Ruthenian of T. Shevchenko. London 1911.
- Д. И. Тихомировъ. Тарасъ Грингорьевичъ Шевченко. Москва 1911.
- Julia Virginia. Ausgewählte Gedichte von Taras Schewtschenko. Leipzig 1911.
- С. Черкасенко. Шевченко й діти. «Світло» 1911. II.
- Б. Лепкий. Про життя Тараса Шевченка. Львів 1911.
- С. Русова. Т. Г. Шевченко, український народний поетъ. Київ 1911. Neresnicky (slov. Ogúdy, roč. II. 1911, str. 333—336).
- А. Калишевский. Мотивы поэзіи Т. Г. Шевченка. «На спомин 50 роковин смерти Тараса Шевченка.» Москва 1912.
- Der Künstler. Autobiographischer Roman von Taras Schewtschenko. Übersetzt von Arthur Seelieb. Leipzig 1912.
- В. Щурат. Варшавський учитель Шевченка. Неділя 1911. Ч. 11 і 12.
- В. Дорошенко. Корифеї російської критики про Т. Шевченка. Неділя 1911. Ч. 11 і 12.
- М. Степаненко. В ріднім селі Шевченка. Ibidem.
- С. Петлюра. Къ драмѣ жизни Шевченка. «Укр. Жиань» 1912. II.
- О. Грушевський. Нові матеріали до біографіи Костомарова. «Записки укр. н. т. в Києві» т. I.

- Ө. Коршъ. Шевченко среди поэтовъ славянства. «На спомни 50 роковини смерти Тараса Шевченка.» Москва 1912.
- Ю. Романчук. Деякі причини до поправнішого видання поезій Шевченка. «Записки н. т. і. III. т. 31.»
- Гр. Де-ла Барта. Шевченко народний поетъ. «На спомни 50 роковини смерти.» Москва 1912.
- О. Кониський. Проба улаштування хронології до творів Шевченка. «Записки наук. тов. ім. Шевч. т. 8 і 17.
- О. Колесса. Шевченко і Міцкевич. Ibidem т. 3.
- І. Франко. «Наймичка» Т. Шевченка. Ibidem т. 6.
- С. Ефремов. Шевченко. Історія українського письменства
Стор. 247—275.
— — Шевченко. Збірка 1914.
- Б. Лепкий. Про твори Тараса Шевченка. Вид. тов. «Просвіта». Львів 1914.
- А. Я. Ефименко. На Українѣ. Очерки и рассказы. Москва 1915.
- Д. Лукіянович. Про життя Тараса Шевченка. «Календар» Просвіти на 1914 р. Львів.
- Д-р Степан Смаль-Стоцький. Ідеї Шевченкової творчости. Львів 1914.
- О. Повицький. Тарас Шевченко як маляр. Львів-Москва 1914.
- Портрет Шевченка. «Пам'яті Великого Кобзаря землі Української», додаток до «Радн». Київ 1914.
- Slovanský Přehled 1914, str. 291—305.
- R. Brož. »Probuzení maloruskeho národa« (Slovanský Přehled 1914, str. 215—217).
- М. Ганкевич. Туга за рідним краєм. «Вістник Союзу визв. України.» Відень 1915. Ч. 11—12.
- Jan Máchal: »Poznýme Ukrajinu«.
- В. Сімович. «Великий льох.» Тараса Шевченка. Ibidem.
- І. Шишманов, проф. Розля України в Болгарськїм відродженні. Відень 1916.
- Geschichte der Weltliteratur von Paul Wiegler. Verlag Ullstein & Co., Berlin und Wien (сторона 449—450).
- Байда. Маленький спогад про Тараса Шевченка. Ibidem 1917. Ч. 141.
- М. Грушевський. Ілюстрована історія України. Київ-Львів 1913. Стор. 490—493.
- Dr. Alfred Jensen. Taras Schewtschenko. Ein ukrainisches Dichterleben. Wien 1916.
- С. Рудницький. Коротка географія України. Львів 1914.
- W. Kuschnir und Alexander Popowicz. Taras Schewtschenko, der größte Dichter der Ukraine. Wien 1914.
- Павель Зайцевъ. Русскія поэмы. Т. Г. Шевченка. Харьковъ 1913.
- Павло Зайцев. Оксана, перше кохання Шевченка. Київ 1918.
- Богдан Лепкий. Три поеми Т. Шевченка. Київ-Ляйпциг 1918.
- Богдан Лепкий. Про життя і твори Тараса Шевченка. Київ-Ляйпциг 1918.
- Taras Ševčenko. Jan Hus (Kacíř) Praha 1919. (Úvodem dr Štěpán Smal Stočkyj).

00-
вій
00-
ка.
гпа
а«.
15.
іти
14.
14.
іє»,
14,
п.«
ні.
&
41.
13.
er-
der
13.
ів-
бін

**МАТЕРІЯЛИ ДО ПРОЦЕСІВ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**Письмо III. „Отдѣленія“ до герцога М. Ляйхтенбергскаго
през. Академіи.**

»Честь имѣю довести до свѣдѣнія В. И. В., что художникъ Шевченко учился въ Академіи Художествъ, сколько извѣстно занимался живописью подъ руководствомъ проф. Брюлова. До 1845 года былъ въ Петербургѣ; въ томъ же году прибылъ въ Кіевъ и изъявилъ желаніе поступить въ Университетъ преподавателемъ рисованія, въ каковую должность назначенъ Мин. Нар. Пр. въ началѣ нынѣшняго года, но еще въ оную не вступилъ. — Докладывая о семъ В. И. В. и встрѣчая необходимость имѣть с Шевченкѣ ближайшія свѣдѣнія, долгомъ считаю покорнѣйше просить удостоить меня, сколько возможно посигнифйшимъ увѣдомленіемъ какъ о томъ, не находится ли означенный Шевченко и нынѣ при Академіи, такъ и о мнѣніи на его счетъ ближайшаго его начальства. Подписалъ Ген.-адъют. графъ Орловъ (шефъ жандармовъ и начальникъ III-го отд.). Скрѣпилъ: Ген.-лейт. Дубельтъ (начальникъ штаба корп. жандармовъ). Съподлиннымъ вѣрно: Надв. сов. Нордстремъ. 12-го апрѣля 1847 г.»

**Відповідь герцога Ляйхтенбергскаго на письмо
III. „отдѣленія“.**

»Мин. Импер. Двора. Императ. Академія Художествъ. Въ слѣдствіе вопроса, въ запискѣ Вашего Сіятельства, отъ 12 сего апрѣля о художникѣ Шевченкѣ мнѣ сдѣланнаго, симъ отвѣтствую, что художникъ Шевченко

учился въ Импер. Академіи Художествъ съ 1838 по 1845 годъ, въ которомъ году признанъ Художникомъ, и съ того времени, занимаясь свободно искусствомъ, отъ Академіи не зависитъ. — Къ сему нужно присовокупить, что Шевченко имѣеть даръ къ поэзіи и на Малороссійскомъ языкѣ написалъ нѣкоторыя стихотворенія, уважаемыя людьми, знакомыми съ Малороссійскимъ языкомъ и прежнимъ бытомъ этого края; почитался онъ всегда человѣкомъ нравственнымъ, быть можетъ, нѣсколько мечтателемъ и чтителемъ Малороссійской старины, но предосудительнаго на счетъ его ничего не доходило до свѣдѣнія Академіи.»

Письмо, з якимъ Грішковъ віз Шевченка в Петербургъ.

»Мин. Внут. Д. Начальникъ Кіевской губерніи. По канцеляріи. 6-го Апрѣля 1847 г. № 660. Секретно. Въ III-е отдѣленіе Собст. Е. И. В. Канцеляріи.

Въ числѣ лицъ, на которыхъ, по полученному мною отъ г. Кіевского Военнаго Подольскаго и Волинскаго Генераль-Губернатора, обращено было вниманіе, указанъ былъ художникъ С.-Петербургской Академіи Тарасъ Григорьевичъ, сынъ Шевченко. Художникъ этотъ при возвращеніи изъ Черниговской губерніи былъ задержанъ вчерашняго числа у вѣзда въ городъ Кіевъ и представленъ прямо ко мнѣ. — Между бумагами его оказалась рукописная книга съ Малороссійскими, собственнаго его сочиненія, стихами, изъ коихъ многіе возмутительнаго и преступнаго содержанія. — Почему, какъ эти, такъ и всѣ прочіе оказавшіеся у Шевченко стихи, равно частную его переписку я почелъ обязанностью представить въ III-е Отдѣленіе Соб. Е. И. В. Канцеляріи. — Выѣстъ съ симъ препровождается и художникъ Шевченко подъ строгимъ карауломъ при одномъ полицейскомъ офицерѣ и одномъ рядовомъ жандармѣ. Гражданскій Губернаторъ Фундуклей.

Описаніе бумагамъ художника Тараса Шевченко,

препровождаемымъ при отношеніи отъ 6-го апрѣля 1847 года: 1) Связка стиховъ, писемъ и разныхъ бумагъ, 2) книга писанныхъ стиховъ, подъ заглавіемъ „Три Лита“, 3) маленькій альбомъ со стихами и рисунками. Гражд. губ. Фундуклей.»

Посвідка, видана Грѣшкову.

»Дана сія Квартальному Надзирателю Кіевской Полиціи Гришкову въ томъ, что доставленный имъ, въ сопровожденіи одного Жандарма изъ Кіева, Художникъ Шерченко съ его бумагами и вещами, принятъ въ исправности въ III-е отдѣленіе Собственной Е. И. В. Канцеляріи Апрѣля 17-го дня 1847 года. Подписаль Старшій Чиповникъ Поповъ. Вѣрно: Надв. сов. Нордстремъ.»

Питання, предложені Шевченкові на слѣдстві, дня 21. квітня 1847 р.

Питання. 1) Опишите ваше происхожденіе, случай, по которому вы освобождены изъ крѣпостного состоянія, воспитаніе ваше въ Академіи Художествъ, занятія ваши по выпускѣ изъ Академіи по Малороссіи и причины, склонившія васъ къ занятіямъ болѣе стихотворнымъ, нежели живописью?

Відповідь: Я сынъ крѣпостнаго крестьянина, въ дѣтствѣ лишился отца и матери; въ 1828 г. былъ взятъ помѣщикомъ во дворъ; въ 1838 г. былъ освобожденъ отъ крѣпостного состоянія Августѣйшей Императорской фамиліей, черезъ посредство Василя Андреевича Жуковскаго, Графа Михаила Юрьевича Веліогорскаго и Карла Павловича Брюлова. Брюловъ написалъ портретъ Жуковскаго для Императорской фамиліи, и на эти деньги я былъ выкупленъ у помѣщика. Учился я рисованію и живописи въ Академіи Художествъ по 1844 г. По выпускѣ изъ Академіи опредѣлился въ Кіевскую Археографическую комиссію сотрудникомъ по части ри-

сованіи и собираніи народныхъ преданій, сказаній и пѣсень въ южно-русскихъ губерніяхъ. Стихи я любилъ съ дѣтства и началъ писать въ 1837-мъ г. Первое мое стихотвореніе подъ названіемъ „Катерина“ посвящено Жуковскому, которое возбудило энтузіазмъ въ Малороссіяхъ, и я сталъ продолжать писать стихи, не оставивъ жищени.

П. 2) Противъ насъ имѣются показанія, что мы участвовали въ замыслахъ Славянскаго общества св. Кирилла и Меодія. Объясните подробно: когда и кѣмъ было учреждено это общество, а если предположеніе объ учрежденіи его еще не приведено въ исполненіе, то кѣмъ и когда дѣлаемы эти предположенія.

Відповідь: Показанія, что я участвую въ замыслахъ Славянскаго общества, несправедливы.

П. 3) Кѣмъ сочинены и въ чемъ именно состояли уставъ и правила Славянскаго общества, кто распространялъ и у кого находились экземпляры ихъ?

П. 4) Не было ли у насъ тетради, называемой „Законъ Божій“ съ возмутительными воззваніями въ концѣ, и кто распространялъ экземпляры оной?

П. 5) Кѣмъ изобрѣтены символическіе знаки общества, кольца и образа во имя св. Кирилла и Меодія, кто именно имѣлъ и не было ли у васъ оныхъ?

П. 6) Въ чемъ состояли подробности предположеній Славянистовъ, какимъ образомъ надѣялись они соединить Славянскія племена, возстановить самобытность каждаго племени и особенно Малороссіи?

П. 7) Какіе замыслы были противъ настоящаго образа правленія въ Россіи и какое вравленіе предполагалось ввести въ Малороссіи и вообще въ Славянскихъ земляхъ?

П. 8) Какимъ образомъ Славянисты предполагали распространять образованіе между

крестьянами и тѣмъ готовить народъ къ возстаію?

П. 9) Кто и въ какомъ видѣ хотѣлъ учредить школы для простаго народа, сочинять книги и какого содержанія, кто собиралъ деньги для этихъ цѣлей и не предназначались ли эти деньги для какихъ либо другихъ преступныхъ цѣлей?

П. 10) Не было ли предположеній дѣйствовать оружіемъ и если было, то когда и какимъ образомъ намѣрены были употребить это средство?

П. 11) Кто изъ приверженцевъ Славянства наиболѣе дѣйствовалъ, склонялъ и возбуждалъ къ преступнымъ замысламъ и не было ли одного, который всѣмъ руководилъ?

П. 12) Правда ли, что Костомаровъ былъ представителемъ умѣренной Славянской партіи, а Гулакъ его послѣдователемъ, и что вы съ Кулѣшемъ были представителями неумѣренной Малороссійской партіи Славянскаго общества?

Отвѣтъ 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11 и 12 — „... совершенно неизвѣстны“.

П. 13) Опишите подробно всѣ дѣйствія Костомарова, Гулака, Кулѣша, также Бѣлозерскаго, Навроцкаго, Андрузскаго, Марковича, Посяденка, помѣщика Савича, бывшаго профессора Чижова и другихъ вамъ извѣстныхъ лицъ, каждого особенно и о каждомъ все, что знаете, въ отношеніи къ замысламъ Славянистовъ?

Видовідь. Съ Костомаровымъ я познакомился въ прошедшемъ году въ Кіевѣ весною; на лѣто онъ уѣзжалъ въ Одессу лечиться, въ августѣ мѣсяцѣ онъ возвратился въ Кіевъ, и я съ нимъ не видѣлся до декабря мѣсяца, потому что ѣздилъ по порученію комиссіи для срисованія Почаевской лавры; а 9-го января текущаго года я опять отлучился изъ Кіева и послѣ того я съ нимъ не видѣлся; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ одного письма. Гулака я почти не

зналъ и потому, что видѣлся съ нимъ всего раза три въ Кіевѣ и проѣхалъ съ нимъ отъ Кіева до Борзны, и послѣ того не видѣлся. Съ Кульшемъ я познакомился въ Кіевѣ въ 1842 г., весною, во время отлучки моеи изъ Академіи, и не видѣлся съ нимъ до декабря 1846 года въ Кіевѣ; переписки съ нимъ не имѣлъ, кромѣ письма, въ которомъ онъ мнѣ совѣтуетъ поправить нѣкоторыя мѣста въ моихъ печатныхъ сочиненіяхъ. Бѣлозерскаго, Павроцкаго, Андрузскаго и Марковича весьма мало знаю, съ Посяденкомъ и Чижовымъ совсѣмъ не знакомъ. Помѣщика Савича я встрѣчалъ два раза у Костомарова. — Объ обществѣ Славянистовъ я никогда ни отъ кого не слыхалъ ни слова.

П. 14) Правда ли, что Славянистовъ въ Кіевѣ возбуждали къ большей дѣятельности, что въ отсутствіе ваше нѣкоторые изъ нихъ охладѣвали въ замыслахъ своихъ, а съ возвращеніемъ вашимъ снова приходили въ движеніе; что вы не знали границъ въ выраженіи преступныхъ мыслей и всѣхъ монархистовъ называли подлецами?

В. Неправда, потому что, когда я былъ въ Кіевѣ, то всегда былъ занятъ рисованіемъ; никуда не выходилъ и къ себѣ никого не принималъ, чему свидѣтель товарищъ мой художникъ Сажинъ, съ которымъ я постоянно жилъ вмѣстѣ.

П. 15) Съ какою цѣлью вы сочиняли стихи, могущіе возмущать умы Малороссіянъ противъ нашего правительства; читали эти стихи и разные пасквили въ обществахъ друзей вашихъ и давали имъ списывать оныя. Не сочиняли ли вы эти стихи для распространенія идей тайнаго общества и не надѣялись ли приготовить этимъ возстаніе Малороссіи?

В. Малороссіянамъ правилось мои стихи и я сочинялъ и читалъ имъ безъ всякой цѣли; списывать не давалъ, а былъ неостороженъ, что не пряталъ.

П. 16) Какими случаями доведены вы были до та-

кой наглости, что писали самые дерзкіе стихи противъ Государя Императора, и до такой неблагодарности, что, сверхъ великости Священной Особы Монарха, забыли въ Немъ и въ Августѣйшемъ семействѣ Его лично вашихъ благотворителей, столь нѣжно поступившихъ при выкупѣ васъ изъ крѣпостнаго состоянія?

В. Будучи еще въ Петербургѣ я слышалъ вездѣ дерзости и порицанія на Государя и Правительство. Возвратясь въ Малороссію, я услышалъ еще болѣе и хуже между молодыми и между степенными людьми; я увидѣлъ нищету и ужасное угнетеніе крестьянъ помѣщиками, посессорами и экономами шляхтичами, и все это дѣлалось и дѣлается именемъ Государя и Правительства; я всему этому повѣрилъ я, забывъ совѣсть и страхъ Божій, дерзнулъ писать наглости противъ моего Высочайшаго благодѣтеля, чѣмъ довершилъ свое безуміе.

П. 17) Кто иллюстрировалъ рукописную книгу вашихъ сочиненій и не принадлежитъ ли тотъ, кто столько занимается вашими сочиненіями, къ злоумышленнымъ Славянистамъ?

В. Иллюстрировалъ мои сочиненія Графъ Яковъ де-Вальмень, служившій адъютантомъ у одного изъ Корпусныхъ Командировъ и убитъ на Кавказѣ въ 1845-мъ г., и нѣкто Башпловъ. Съ первымъ я видѣлся одинъ разъ, а второго совсѣмъ не знаю.

П. 18) Почему стихотворенія ваши были въ такомъ уваженіи у друзей вашихъ, тогда какъ они лишены истиннаго ума и всякой изящности; не поклонялись ли они вамъ болѣе за ваши дерзости и возмутительныя мысли.

В. Стихотворенія мои нравились, можетъ быть, потому только, что по Малороссійски написаны.

П. 19) Съ какою цѣлью вы побуждали въ Кіевѣ Костомарова и другихъ Славянистовъ къ изданію журнала на всѣхъ Славянскихъ нарѣчіяхъ, вызываясь сами

участвовать въ этомъ, и не было ли при этомъ намѣренія распространять посредствомъ журнала преступныхъ идей?

В. Не я, а бывший ректоръ Киевскаго университета Максимовичъ просилъ меня и Костомарова участвовать въ его журналѣ или составить сборникъ изъ статей, относящихся къ Южной Россіи, на Велико-російскомъ и Малороссійскомъ нарѣчіяхъ.

П. 20) Между бумагами вашими находятся стихотворенія Чужбинскаго и Забѣллы, перваго — возмутительныя, а втораго — пасквильныя. Кто такіе Чужбинскій (если это не псевдонимъ) и Забѣлла?

В. Чужбинскій — псевдонимъ; фамилія его Аванасьевъ Александръ, помѣщикъ Полтавской губ., Лубенскаго у. Забѣлла Викторъ тоже помѣщикъ Черниговской губ., Борзенскаго у.

П. 21) Кто такіе Штрайдманъ и Карпо, и почему они въ письмахъ своихъ называли васъ: „Остатнимъ изъ козаковъ“, а второй „Отамане нашъ“. Не участвовали ли и они въ замыслахъ Славянистовъ?

В. Съ Штрайдманомъ я познакомился въ Яготинѣ у князя Рѣднина; онъ былъ тамъ домашнимъ учителемъ, а теперь не знаю, гдѣ онъ. Почему онъ называетъ меня „остатнимъ изъ козаковъ“, — не знаю; Карпо — ученикъ Академіи Художествъ, онъ и еще два ученика жили со мною на одной квартирѣ, и какъ я былъ старше ихъ лѣтами, то они и называли меня „отаманомъ“.

П. 22) Не извѣстно ли вамъ, сверхъ предложеннаго въ предыдущихъ вопросахъ, еще что либо о Славянистахъ, ихъ тайномъ обществѣ и замыслахъ?

В. Сверхъ всего, что я объяснилъ, я больше ничего не знаю. Художникъ Тарасъ Шевченко.»

Доклад графа А. О. Орлона.

На оригиналі власною рукою царя написано олівцем: «исполнить». 28 Мая 1847 года. Вѣрно: генераль-лейтенантъ Дубельтъ.

Открытіе Славянскаго или, правильнѣе сказать, Украино-Славянскаго Общества, началось отъ студента Кіевскаго университета *Алексея Петрова*.

Донесеніе Петрова. Этотъ студентъ, занимая квартиру стѣна объ стѣну съ квартирою коллежскаго секретаря *Гулака* и слыша, что собирающіеся у него друзья всегда разсуждаютъ о дѣлахъ государственныхъ, былъ столько расторопенъ, что познакомился съ *Гулакомъ*, показалъ видъ, будто раздѣляетъ его мнѣнія и до такой степени пріобрѣлъ довѣренность, что *Гулакъ* допустилъ его въ свои собранія и открылъ ему о существованіи Общества Св. Кирилла и Меодія. Получивъ такимъ образомъ достаточныя свѣдѣнія и видя, что *Гулакъ* отправился въ С.-Петербургъ, а равно и нѣкоторые изъ друзей его выѣхали изъ Кіева, *Петровъ* обо всемъ донесъ своему начальству.

Арестованіе прикосновенныхъ лицъ. Свѣдѣніе объ этомъ генераль-адъютантъ Вибиновъ доставилъ 17 марта; въ тотъ же день *Гулакъ* былъ арестованъ, и дѣло началось производствомъ въ III-мъ Отдѣленіи Собственной Вашего Императорскаго Величества Канцеляріи.

Разсмотрѣніе бумагъ *Гулака* съ перваго раза показало кругъ друзей его и сомнительность ихъ перенискп. Немедленно сдѣланы были распоряженія объ арестованіи и отправленіи въ С.-Петербургъ заподозрѣнныхъ лицъ. Вслѣдствіе этого доставлены: изъ Кіева адъюнктъ-профессоръ университета Св. Владимира *Костомаровъ*, студенты того же университета Андрузскій и Поесяда и художникъ С.-Петербургской Академіи Художествъ Шевченко; изъ Варшавы отъѣзжавшій за границу бывший старшій учитель 5-й С.-Петербургской гимназіи Куляшъ и сопровождавшій его до границы

родственникъ его, бывшій около года учителемъ въ Полтавскомъ кадетскомъ корпусѣ, кандидатъ Бѣлозерскій; изъ Полтавы дѣйствительный студентъ Кіевскаго университета Навроцкій. Еще потребованы изъ Кіева студентъ Марковичъ и изъ-за границы помѣщикъ Полтавской губерніи Савичъ.

Сверхъ того, по возникавшему подозрѣнію, были истребованы въ С.-Петербургѣ поручики: Новоархангельскаго уланскаго полка Ашапкинъ и Азовскаго пѣхотнаго полка Бушенъ. Также осмотрѣны бумаги въ Кіевѣ студента Тулуба, въ С.-Петербургѣ чиновника Министерства Государственныхъ Имуществъ Иславина и бывшаго студента Дерптскаго университета Вардинова. Но всѣ они совершенно оправдали себя, тотчасъ были освобождены, и приняты мѣры, чтобы невинное ихъ арестованіе не имѣло для нихъ по службѣ неприятныхъ послѣдствій. Еще арестованъ возвращавшійся изъ-за границы бывшій адъюнктъ-профессоръ С.-Петербургскаго университета надворный совѣтникъ Чижевъ, который однакоже оказался только Славянофиломъ, поборникомъ Русской народности, въ родѣ Московскихъ ученыхъ, и не имѣлъ никакихъ сношеній съ Украино-Славянистами. Его откровенное показаніе имѣло послѣдствіемъ то, что ему Высочайше разрѣшено, отстранивъ всѣ идеи и мечты Славянофиловъ, продолжать литературныя занятія, но съ тѣмъ, чтобы онъ свои произведенія, вмѣсто обыкновенной цензуры, представлялъ на предварительное разсмотрѣніе шефа жандармовъ.

Такимъ образомъ опредѣлилось, что лицъ болѣе или менѣ виноватыхъ по дѣлу объ Украино-Славянистахъ десять: Гулакъ, Бѣлозерскій, Костомаровъ, Кулѣшъ, Шевченко, Андрузскій, Навроцкій, Посида, Марковичъ и Савичъ.

Важность дѣла, представлявшаяся по первоначальнымъ свѣдѣніямъ. Свѣдѣнія, первоначально полученные и даже открывавшіяся при дальнѣйшемъ развитіи слѣд-

ствія, представляли Украинно-Славянское Общество въ весьма важномъ видѣ, и многія обстоятельства заставляли думать, что Общество имѣло окончательное устройство тайнаго злоумышленнаго дѣла: ибо у *Гулака* найденъ былъ уставъ Общества Св. Кирилла и Меѳодія, изъ правилъ котораго видно, что Украинно-Славянисты предполагали, хотя мирными средствами, преимущественно распространеніемъ образованія, соединить всѣ Славянскія племена и устроить въ нихъ народное представительное правленіе; у нѣкоторыхъ оказались экземпляры рукописи, называемой »Законъ Божій«, »Поднѣ-странка«, уже не съ мирными предположеніями, а исполненные революціонныхъ и коммунистическихъ правилъ, съ возмутительными воззваніями къ племенамъ Славянскимъ; у многихъ найдены стихи *Шевченки*, въ высшей степени дерзкаго и возмутительнаго содержанія, и другія рукопися болѣе или менѣе подобныя первымъ. Самыя письма арестованныхъ лицъ, даже тамъ, гдѣ можно предполагать предметъ ученый или литературный, затемнены двусмысленными, напыщенными и вообще чрезвычайно-сомнительными выраженіями. При томъ же *Петровъ* и *Андрузскій* въ своемъ показаніи объясняли Украинно-Славянское Общество, какъ дѣло прямо революціонное. Изъ нихъ первый утверждалъ, что *Гулакъ* предполагалъ разными средствами приготовить и потомъ возбудить Славянскія племена къ возстанію противъ верховныхъ властей; говорилъ, что при этомъ общество будетъ дѣйствовать миролюбно въ отношеніи къ Августѣйшему дому, по если необходимость потребуеть, то должно будетъ пожертвовать и Царскою фамиліею.

Вслѣдствіе такихъ свѣдѣній состоялось Высоч. Яшее повелѣніе о полномъ подчиненіи на время Киевскаго Учебнаго Округа въ губерніяхъ Киевской, Подольской и Волынской генераль-адъютанту *Вябикову*, а III-е Отдѣленіе обратило наибольшаго вниманія

маіе на производство дѣла объ Украинно-Славянскомъ Обществѣ

Слѣдствіемъ открыто. Хотя *Гулакъ* показалъ необыкновенное упорство и, ничего не открывая, отзывался только однимъ, что связанъ честнымъ словомъ, кому-то имъ даннымъ; но другіе (*Бѣлозерскій* и впоследствии *Костомаровъ*) объявили все свои преступления столь откровенно, что нѣтъ причины сомнѣваться, чтобы они скрывали что-либо имъ извѣстное; равно и прочіе болѣе или менѣе пояснили дѣло, такъ что оно можетъ считаться вполне обнаруженнымъ. Сколь ни важна въ разныхъ отношеніяхъ вина прикосновенныхъ лицъ, но собственно политическое зло, къ счастью, еще не успѣло развиться до той степени, какъ представлялось по первоначальнымъ свѣдѣніямъ. Допосы и первыя свѣдѣнія, какъ всегда бываетъ, преувеличивали важность, и дѣло оказалось въ видѣ менѣе опасномъ.

Украинно-Славянское Общество. Украинно-Славянское Общество существовало, но только нѣсколько мѣсяцевъ, въ исходѣ 1845-го и началѣ 1846 года, между тремя лицами *Гулакомъ*, *Бѣлозерскимъ* и *Костомаровымъ*. Нѣкоторые изъ нихъ называли его Обществомъ Св. Кирилла и Меодія и носили кольца во имя сихъ святыхъ. Трудно опредѣлить, кто первый задумалъ общество, ибо все они равно предагы были Славянскимъ идеямъ, побуждая другъ друга къ дѣятельности; но мысль называть общество во имя Св. Кирилла и Меодія, равно имѣть кольца или образа сихъ святыхъ, произошли отъ *Костомарова*.

Но словамъ *Бѣлозерскаго* и *Костомарова*, цѣль ихъ общества состояла въ соединеніи Славянскихъ племенъ; но они полагали соединить племена подъ скипетромъ Вашего Императорскаго Величества. Не касаясь до настоящаго образа правленія въ Россіи, они желали только, чтобы имѣющія присоединиться къ намъ иноземныя Славянскія племена устроены были по примѣру

Царства Польскаго. Имъ казалось, что Ваше Величество, по силѣ духа Вашего, одни можете совершить это великое дѣло; но сомнѣваясь, чтобы Ваше Величество, занятыя внутреннимъ благоустройствомъ государства, позволили принять участіе въ этомъ предпріятіи, они надѣялись достигнуть соединенія Славянъ своими средствами.

Средства эти должны были ограничиваться слѣдующими мѣрами: поодушевленіемъ Славянскихъ племенъ къ уваженію собственной ихъ народности, изгнаніемъ изъ правовъ ихъ всего иноземнаго, уничтоженіемъ вражды и водвореніемъ согласія между ними, склоненіемъ ихъ къ исповѣданію одной Православной вѣры, заведеніемъ училищъ и изданіемъ книгъ для простого народа. Они полагали, что Славянскія племена, этими мирными средствами, были бы доведены до того, что въ послѣдствіи сами слились бы въ одно цѣлое. Но цѣль Україно-Славянистовъ, при такихъ средствахъ, была бы достигнута не прежде какъ чрезъ сотни или тысячи лѣтъ (это ихъ собственные слова).

Вскорѣ *Гулакъ*, *Костомаровъ* и *Бѣлозерскій* сами увидѣли, что теоретическія предположенія ихъ не сообразны съ практическимъ ходомъ дѣлъ, и что идеи ихъ были только ученныя мечты. Поэтому они въ половинѣ 1846 года прекратили свои занятія, перестали заниматься кругъ свой обществомъ, положили заниматься изученіемъ исторіи и языковъ Славянскихъ, какъ наукою, безъ всякой политической цѣли. Общество тѣмъ болѣе не возобновлялось, что *Бѣлозерскій* вскорѣ послѣ того отправился на службу въ Полтаву, а въ Генварѣ 1847 года и *Гулакъ* выѣхалъ въ Петербургъ.

Изъ этого видно, что Україно-Славянское Общество существовало только нѣсколько мѣсяцевъ и во время самаго развитія своего состояло только изъ трехъ лицъ: *Гулака*, *Бѣлозерскаго* и *Костомарова*; ибо если другіе сблизались съ ними и слышали объ обществѣ, то

единственно или по знакомству или по сходству ученых занятій, безъ всякихъ прямыхъ отношеній къ обществу.

Бьлозерскій и *Костомаровъ* увѣряютъ, что въ предположеніяхъ, даже въ мысляхъ ихъ, никогда не было ни народныхъ потрясеній, ни возмущеній, ни преобразованія законныхъ властей въ Россіи, а тѣмъ менѣе какихъ-либо вооруженныхъ дѣйствій. *Костомаровъ* утвердилъ это и на очной ставкѣ, не смотря на то, что *Петровъ* доказывалъ революціонное направленіе Украинно-Славянистовъ. Особенно *Бьлозерскій* заслуживаетъ довѣрія; ибо онъ столько показалъ благородства и откровенности, что безъ сомнѣнія не скрылъ бы, если бы въ предположеніяхъ ихъ имѣли мѣсто революціонныя идеи. Быть можетъ, *Петровъ*, подобно *Андрузскому*, нѣсколько увеличилъ дѣло въ своемъ донесеніи, какъ по молодости лѣтъ своихъ, такъ и потому, что сужденія, происходившія у *Гулака*, онъ слышалъ частію изъ-за стѣны, и, слѣдовательно, могъ ошибочно понять мысль разговоровъ. Но не менѣе того, судя по твердости показаній *Петрова*, я увѣренъ, что у Украинно-Славянистовъ много было пустыхъ и неосторожныхъ сужденій.

Одинъ *Гулакъ* оставался лицомъ чрезвычайно-сомнительнымъ, тѣмъ болѣе, что, если бы преступленіе его было не важнѣе того, какъ описываютъ *Петровъ*, *Бьлозерскій* и *Костомаровъ*, то невозможно объяснить, отъ чего онъ съ такимъ упорствомъ не хотѣлъ отвѣчать на дѣлаемые ему вопросы и даже на очныхъ ставкахъ не сознавался, когда видѣлъ, что товарищи его сознались. Должно предполагать, что *Гулакъ*, отдѣльно отъ нихъ, въ душѣ своей хранилъ такія преступныя мысли, которыя не были извѣстны его товарищамъ, и во всякомъ случаѣ вѣроятно, что человѣкъ съ такимъ характеромъ, какъ онъ, не остановился бы на мирныхъ средствахъ, если бы тайныя помысленія его

могли совершиться. Но впоследствии и *Гулак* сознался въ справедливости сдѣланныхъ на него показаній и даже приписываетъ себѣ сочиненіе рукописи: «Законъ Божій» и «Уставъ Славянскаго Общества». При этомъ, однакоже, онъ отвергаетъ сдѣланное на него показаніе студентомъ *Петровымъ* и увѣряетъ, что въ его присутствіи никогда не упоминалъ о царской фамиліи. Показаніе *Гулака* о сочиненной имъ рукописи: «Законъ Божій» ложно: ибо рукопись эта существовала въ 1833 году, т. е. въ то время, когда *Гулакъ* былъ еще въ дѣтскомъ возрастѣ. Сомнительно и показаніе его на счетъ сочиненія имъ «Устава Славянскаго Общества», потому что это сочиненіе приписываетъ себѣ и *Бьлозерскій*, которому, по его откровенности, должно дать вѣры болѣе, нежели скрытному *Гулаку*.

Возмутительныя рукописи. Далѣе сознался *Бьлозерскій*, что «Уставъ Славянскаго Общества» былъ имъ сочиненъ, по примѣру уставовъ учено-литературныхъ обществъ у Чеховъ, Лужичанъ и Сербовъ, и что онъ же написалъ рукопись, которую можно назвать объясненіемъ уставу; а *Костомаровъ*, что онъ, получивъ за нѣсколько лѣтъ передъ симъ отъ служившаго въ Кавказскомъ корпусѣ офицера Хмѣльницкаго рукопись «Законъ Божій или Подиѣстранка», переписалъ ее въ двухъ экземплярахъ. *Бьлозерскій* присовокупилъ, что Уставъ и къ нему объясненіе онъ составилъ еще бывши студентомъ, въ лѣта ранней юности, когда въ головѣ его бродили неустановившіяся идеи, но потомъ бросилъ эти рукописи и болѣе не вспоминалъ о нихъ. Равно и *Костомаровъ* говоритъ, что рукопись «Законъ Божій» въ первый разъ онъ списалъ изъ одного желанія собирать рѣдкости, а во второй потому, что нашелъ въ ней сходство съ «Пилигримкою» *Мицкевича* и хотѣлъ сравнить ихъ. Дѣйствительно, рукопись «Законъ Божій» есть ничто иное, какъ передѣлка книги *Мицкевича*; передѣлка же въ томъ состоитъ, что въ «Пилигримкѣ» все при-

поровнено къ Польшѣ, а въ «Законѣ Божіемъ» къ Малороссіи. *Костомаровъ* полагаетъ, что эта передѣлка произведена Поляками, которые искорѣ послѣ мятежа думали позстановить и Малороссіянянъ. Но при этомъ случаѣ оба, и *Бѣлозерскій* и *Костомаровъ*, рѣшительно утверждаютъ, что ни Уставъ, ни объясненіе къ оному, ни рукопись «Законѣ Божій», а равно и никакія другія, находившіяся у нихъ бумаги, никогда не были основаніемъ или правилами бывшаго Украинно-Славянскаго Общества.

Сверхъ того, генераль-адъютантъ Вибиновъ доставилъ двѣ печатныя книги стихотвореній *Костомарова* на Малороссійскомъ языкѣ, «Украинскія баллады» и «Вѣтка», обращающія на себя вниманіе мыслями о прежнихъ набѣгахъ казаконъ и гетманцевъ, подобными помещеннымъ въ книгахъ *Кульши*, о которыхъ будетъ объяснено ниже.

Лица, приближавшіяся къ Украинно-Славянскому Обществу. Нѣкоторые лица не принадлежали къ Украинно-Славянскому Обществу, но по сродству занятій или по знакомству сблизались съ учредителями общества и знали о немъ. Сюда относятся *Навроцкій*, *Андрузскій* и *Посада*. *Навроцкій* состоитъ въ родствѣ съ *Гуликомъ* и въ продолженіи года жилъ у него на квартирѣ, а потому не могъ не знать объ Украинно-Славянскомъ Обществѣ и предположеніяхъ Славянистовъ; но онъ, по словамъ *Костомарова*, входилъ въ кругъ ихъ, такъ сказать, физически и, не имѣя достаточныхъ свѣдѣній въ Славянофильствѣ, не могъ принимать въ немъ участія ни умственно, ни сердечно. Между тѣмъ *Навроцкій* въ показаніяхъ своихъ рѣшительно не сознается ни въ знаніи объ обществѣ, ни въ передачѣ *Бѣлозерскому* рукописи «Законѣ Божій», ни въ чтеніи стихотворенія *Шевченки* «Сонъ». Хотя на очной ставкѣ *Петровъ* и *Бѣлозерскій* столь сильно уличали *Навроцкаго*, что онъ не могъ болѣе отзываться совершеннымъ невѣдѣніемъ и сознался

въ чтеніи »Спа«, по относительно »Закона Божіа« остал-
ся при своемъ заирательствѣ, которое, онъ какъ бы
перенялъ отъ родственника своего *Гулака*.

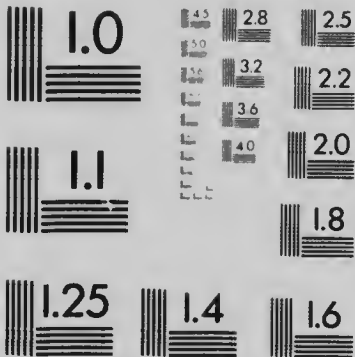
Андрузскій, имѣющій отъ роду 19 лѣтъ,
показываетъ по уму и характеру все признаки дѣтства.
Онъ сочинилъ стихи возмутительнаго содержанія и про-
екты о государственномъ преобразованіи въ Россіи; въ
этихъ проектахъ переходилъ отъ мысли къ мысли: то
допускалъ императорскую власть въ настоящей ея силѣ,
то ограничивалъ, то предполагалъ вовсе ее уничтожить.
Точно такимъ же *Андрузскій* является и въ своихъ по-
казаніяхъ. Въ первыхъ словесныхъ и письменныхъ отвѣтахъ
онъ многихъ назвалъ членами Украино-Славянскаго Об-
щества, иныхъ даже представителями и большею частію
говорилъ о нихъ, какъ личный свидѣтель; на очныхъ же
ставкахъ смягчилъ и ограничивалъ прежнія свои пока-
занія, иные вовсе отвергалъ или прямо сознавался, что
ошибся, и что не видѣлъ того, о чемъ прежде объ-
являлъ какъ очевидецъ. Мучимый раскаяніемъ, *Андруз-
скій*, послѣ очныхъ ставокъ, подалъ объясненіе, искрен-
но сознаваясь, что онъ въ прежнихъ показаніяхъ вы-
водилъ заключенія свои изъ однихъ слуховъ, изъ раз-
говоровъ студентовъ и изъ собственннхъ сообщеній,
считалъ некакаго занимающагося древними изысканіями
и каждаго Малороссіянина, любящаго свою родину, при-
надлежащими къ Украино-Славянскому Обществу, тогда
какъ самъ не зналъ ни о томъ, существуетъ ли это об-
щество, ни о преступленіяхъ тѣхъ лицъ, которыхъ ого-
варивалъ.

Посяда, по всей видимости, вовсе не принадлежалъ
къ Украино-Славянскому Обществу, и хотя прежде по-
казывалъ, что отъ *Гулака*, *Костомарова* и *Навроцкаго*
слышалъ о составлявшемся обществѣ, но послѣ очныхъ
ставокъ, подобно *Андрузскому*, пояснилъ, что и онъ ни-
чего не слышалъ объ обществѣ, а прежде говорилъ объ
этомъ ошибочно, потому, что писалъ свое показаніе въ

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

ANSI and ISO TEST CHART No. 2

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14604 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 288-5989 - Fax

смущеніи и въ болѣзненномъ состояніи. Если можно считать *Посяду* виновнымъ, то въ томъ только, что онъ въ найденныхъ у него запискахъ, которыхъ впрочемъ никому не показывалъ, выражалъ плачь о бѣдственномъ, будто бы, положеніи Малороссіи и въ грубыхъ словахъ описывалъ обращеніе недостойныхъ помѣщиковъ съ крестьянами.

Лица виновныя въ преступленіяхъ отдѣльныхъ отъ Украино-Славянскаго Общества. Двое, Шевченко и Кулѣшъ, оказались также не принадлежащими къ Украино-Славянскому Обществу, но они виноваты по своимъ собственнымъ отдѣльнымъ дѣйствіямъ.

Шевченко, вмѣсто того, чтобы вѣчно питать благоговѣйнаго чувства къ особамъ Августѣйшей фамиліи, удостоившимъ выкупить его изъ крѣпостного состоянія, сочинялъ стихи, на Малороссійскомъ языкѣ, самаго возмутительнаго содержанія. Въ нихъ онъ то выражалъ плачь о мнимомъ порабощеніи и бѣдствіяхъ Украины, то возглашалъ о славѣ гетманскаго правленія и прежней воли ницѣ казачества, то съ невѣроятною дерзостію изливалъ клеветы и желчь на особъ Императорскаго дома, забывая въ нихъ личныхъ своихъ благодѣтелей. Сверхъ того, что все запрещенное увлекаетъ людей съ слабымъ характеромъ, *Шевченко* пріобрѣлъ между друзьями своими славу знаменитаго Малороссійскаго писателя, а потому стихи его вдвойнѣ вредны и опасны. Съ любимыми стихами въ Малороссіи могли посѣяться и впоследствии укорениться мысли о мнимомъ блаженствѣ временъ гетманщины, о счастіи возвратитъ эти времена и о возможности Украинѣ существовать въ видѣ отдѣльнаго государства. Судя по тому чрезмѣрному уваженію, которое питали и лично къ *Шевченку*, и къ его стихотвореніямъ всѣ Украино-Славянисты, сначала казалось, что онъ могъ быть если не дѣйствующимъ лицомъ между ними, то орудіемъ, которымъ они хотѣли воспользоваться

въ своихъ замыслахъ; но, съ одной стороны, эти замыслы были не столь важны, какъ представлялось при первомъ взглядѣ, а, съ другой, и *Шевченко* началъ писать свои возмутительныя сочиненія еще съ 1837 года, когда Славянскія идеи не занимали Кіевскихъ ученыхъ; равно и все дѣло доказываетъ, что *Шевченко* не принадлежалъ къ Украинско-Славянскому Обществу, а дѣйствовалъ отдѣльно, увлекаясь собственною испорченностію. Тѣмъ не менѣе, по возмутительному духу и дерзости, выходящей изъ всякихъ предѣловъ, онъ долженъ быть признаваемъ однимъ изъ важныхъ преступниковъ.

Вина *Кульша*, также не принадлежавшаго къ Украинско-Славянскому Обществу, въ нѣкоторой степени сходна съ преступленіемъ *Шевченки*. Любя пламенно свою родину, Малороссію, онъ въ напечатанныхъ имъ книгахъ съ восторгомъ описывалъ духъ прежняго казачества, наѣзды гайдамаковъ изображалъ въ видѣ рыцарства, представлялъ исторію этого народа едва ли не знаменитѣе всѣхъ исторій, славу его показывалъ всемірною, приводилъ пѣсни Украинскія, въ которыхъ выражается любовь къ вольности, намекая, что этотъ духъ не простылъ и доселѣ таится въ Малороссіянахъ; описывалъ распоряженія императора Петра I-го и преемниковъ его въ видѣ угнетеній и подавленія правъ народныхъ. Книги *Кульша* могли бы производить почти тоже впечатлѣніе на Малороссіянъ, какъ и стихи *Шевченки*, тѣмъ болѣе, что сочинены для дѣтей старшаго возраста. Разница между ими состоитъ въ томъ, что *Кульшъ* выражалъ свои мнѣнія всегда съ приличіемъ и, увлекаясь любовію къ родинѣ, вовсе не предполагалъ, что эти мнѣнія его могутъ быть приняты или истолкованы въ дурномъ смыслѣ. Когда указали *Кульшу* на двусмысленныя мѣста въ его книгахъ, онъ съ ужасомъ увидѣлъ, что мысли его дѣйствительно могли произвести вредныя послѣдствія. *Кульшъ* вполне понимаетъ, что, сколько бы не любилъ родины своей, Украины, онъ обязанъ быть еще болѣе

преданнымъ отечеству, Россіи, и увѣряеть, что никогда не думаль иначе, что, выражая любовь къ родинѣ, онъ и не помышляеть смущать или колебать вѣрнопопданность ея къ престолу Вашего Императорскаго Величества.

Общіе выводы. Обзорѣніе всѣхъ обстоятельствъ приводитъ къ слѣдующимъ убѣжденіямъ. Украино-Славянское Общество св. Кирилла и Месодія было не болѣе какъ ученый бредъ трехъ молодыхъ людей. Учредители его: Гулакъ, Бѣлозерскій и Костомаровъ, по самому положенію ученыхъ людей въ свѣтъ, конечно, были бы не въ состояніи вовлечь въ свое общество военныхъ или народъ, ни сдѣлаться скорою причиною возстанія. Но вредъ отъ нихъ могъ произойти медленный и тѣмъ болѣе опасный. Бывъ при воспитаніи юношества, они имѣли случай посеивать въ возрастающемъ поколѣніи испорченность и готовить будущія неурюстройства.. Къ счастью, зло еще не созрѣло, частію уничтожилось само собою, а остальное предотвращено распоряженіями правительства.

Дѣло сіе производилось со всею строгостію, и можно быть увѣреннымъ, что оно вполне изслѣдовано, что слѣдовъ Украино-Славянскаго Общества не осталось, и что съ арестованіемъ *Шевченки*, *Кульша* ограничены наиболѣе дѣйствовавшіе и Украинофилы, чего однакоже нельзя сказать вообще о Славянофилахъ, о чемъ будетъ особенный представленъ всеподданнѣйшій докладъ (ибо до Славянофиловъ настоящее дѣло не касалось и не должно было касаться).

Относительно же лицъ, прикосновенныхъ къ дѣлу Украино-Славянскаго Общества, было бы удобнѣе подвергнуть ихъ наказанію безъ суда, но не сохраняя въ тайнѣ рѣшенія дѣла, дабы всѣмъ извѣстно было, какую участь приготовили себѣ тѣ, которые занимались Славянствомъ въ духѣ, противномъ нашему правительству, и дабы отвратить другихъ Славянофиловъ отъ подобнаго направленія.

Рѣшеніе дѣла. Всеподданнѣйше докладывая о семъ Вашему Императорскому Величеству, я нахожу, что настоящее дѣло можетъ быть рѣшено нынѣ, не ожидая доставленія изъ Кіева студента *Марковича* и изъ-за границы помѣщика *Савича*, тѣмъ болѣе, что они не были участниками Украино-Славянскаго Общества и, вѣроятно, суть только Украинофилы, слѣдовательно, дѣло о нихъ можетъ быть произведено и докончено отдѣльно. Входя же въ смыслъ желаній Вашего Императорскаго Величества, всегда направленныхъ къ Высочайшему милосердію, и принимая во вниманіе молодость прикосновенныхъ лицъ (изъ нихъ только *Костомарову* 28 и *Гулаку* 25, а прочимъ не болѣе какъ отъ 19 до 23-хъ лѣтъ) и, такъ сказать, дѣтство ихъ замысловъ, я полагаю бы ограничиться слѣдующимъ:

1) Коллежскаго секретаря *Гулака*, какъ главнаго руководителя Украино-Славянскаго Общества, въ началѣ и долго заправшагося въ своихъ преступныхъ замыслахъ, а еще болѣе какъ человѣка, способнаго на всякое вредное для правительства предпріятіе, заключить въ Шлиссельбургскую крѣпость на три года и потомъ отправить его въ отдаленную губернію подъ строжайшій надзоръ.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Буде исправится въ образѣ мыслей«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

2) Коллежскаго ассесора *Костомарова*, участвовавшего въ Украино-Славянскомъ Обществѣ, придумавшаго кольцо и названіе Обществу св. Кирилла и Меѳодія, давшего ходъ преступной рукописи »Законъ Божій« и хотя впоследствии откровенно сознававшегося, но тѣмъ болѣе виновнаго, что онъ былъ старѣе всѣхъ по лѣтамъ, а по званію профессора обязанъ былъ отвращать молодыхъ людей отъ дурнаго направленія: заключить въ крѣпость на одинъ годъ, а послѣ того отправить въ одну

изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній на службу, но никакъ не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Въ Вятскую губернію«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

3) Кандидата 10-го класса *Бѣлозерскаго*, также участвовавшаго въ Украино-Славянскомъ Обществѣ, составившаго Уставъ Общества и преступную рукопись въ объясненіе этого устава, въ уваженіе того, что онъ прекратилъ связи съ Кіевскими Славянистами еще въ половинѣ 1846 года, при допросахъ съ перваго раза сознался во всемъ и съ искреннѣйшимъ раскаяніемъ далъ точное и положительное свѣдѣніе объ Обществѣ, заключить въ крѣпость на четыре мѣсяца и потомъ опредѣлить въ гражданскую службу, но внѣ Министерства Народнаго Просвѣщенія, не лишая преимуществъ, прежде пріобрѣтенныхъ, и съ тѣмъ, чтобы начальство имѣло за нимъ наблюденіе. Въ службу опредѣлить или въ С.-Петербургѣ, или въ одной изъ Великороссійскихъ губерній, но отнюдь не въ Малороссіи, доколѣ не докажетъ довѣренности своего образа мыслей усердною службою и степеннымъ поведеніемъ. Не могу умолчать, что *Бѣлозерскій* обладаетъ большими способностями, а потому слѣдуетъ имѣть его въ виду для употребленія на службу тамъ, гдѣ онъ можетъ быть наиболѣе полезенъ, особенно когда будетъ въ виду высшаго начальства.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »За откровенность прямо на службу въ Олонецкую губернію подъ надзоръ«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

4) Художника *Шевченку*, за сочиненіе возмутительныхъ и въ высшей степени дерзкихъ стихотвореній, какъ одареннаго крѣпкимъ тѣлосложеніемъ, опредѣлить рядо-

вымъ въ Оренбургскій отдѣльный корпусъ, съ правомъ выслуги, поручивъ начальству имѣть строжайшее наблюдение, дабы отъ него, ни подъ какимъ видомъ, не могъ онъ выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Подъ строжайшій надзоръ съ запрещеніемъ писать и рисовать«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

5) 9-го класса *Кульша*, неумѣреннаго въ неправильныхъ понятіяхъ о Малороссіи, во вниманіе къ тому, что онъ съ ужасомъ видитъ тотъ вредъ, который могъ произойти отъ его сочиненій и показываетъ искреннее сожалѣніе о прежнемъ своемъ заблужденіи, происшедшемъ отъ избытка любви къ своей родинѣ, заключить въ крѣпость на четыре мѣсяца и потомъ отправить въ одну изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній на службу, но никакъ не по ученой части, съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора, не увольняя его ни въ Малороссію, ни за границу, и съ тѣмъ, чтобы цензура обращала строжайшее вниманіе на его сочиненія, если онъ будетъ писать ихъ отдѣльно или въ журналахъ.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Запретить писать и на службу въ Вологду«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

6) Студента *Андрузскаго*, который сочинялъ возмутительные стихи и проекты о государственномъ преобразованіи, доходя въ нихъ до республиканскихъ мыслей, и сдѣлавъ сначала многія ложныя показанія, въ уваженіе того, что слишкомъ молодъ и лѣтами, и душою, искренно повинился въ своихъ преступленіяхъ, хотя является пылкимъ Украинофиломъ, говоря, что онъ никогда не отступится ни отъ Малороссійскаго языка, ни отъ любви къ своей родинѣ, отправить для окончанія курса въ Казанскій университетъ, а потомъ опредѣлить на службу въ Великороссійскія губерніи, съ учрежде-

ніємъ за ничт и во время ученія, и потомъ на службѣ, строгаго надзора и не уполнять въ Малороссію¹⁾).

7) Дѣйствительнаго студента 12-класса *Навроцкаго*, виннаго не столько по сближенію съ Украино-Славянистами, сколько по упорству въ неосознаніи, выдержать шесть мѣсяцевъ на гаунгвахтѣ и потомъ опредѣлить на службу въ одну изъ отдаленныхъ Великороссійскихъ губерній, съ учрежденіемъ надъ нимъ строгаго надзора.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: «Въ Вятку». Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

8) Студенту *Посядъ*, писавшему въ преувеличенномъ видѣ о бѣдствіи Малороссійскихъ крестьянъ, вмѣнить въ нѣмъ аніе содержаніе подъ арестомъ, отправить въ Казанскій университетъ для окончанія курса наукъ, а потомъ опредѣлить на службу въ Великороссійской губерніи.

9) Напечатанныя сочиненія *Швеченки* «Кобзарь», *Кульша* «Повѣсть объ Украинскомъ народѣ», «Украина», и «Михайло Чернышенко», и *Костомарова* «Украинскія баллады» и «Вѣтка» запретити и изъять изъ продажн.

10) Цензорамъ, дозволено печатать сочиненія *Костомарова*, *Кульша* и *Швеченки*, сдѣлать строгій выговоръ, съ тѣмъ, чтобы это не лишило ихъ никакихъ правъ службою пріобрѣтенныхъ, какъ людей отлично аттестованныхъ и сдѣлавшихъ ошибку болѣе по неосмотрительности, нежели по умысленію, и сверхъ того повелѣть министру народнаго просвѣщенія, чтобы предписывалъ вообще цензорамъ обращать на труды литературные болѣе строгое вниманіе.

¹⁾ Андрузьского стрінула сумна доля. Він занедужав на очи, не міг кінчити наук в учіверситеті й був висланий на службу в Петрозаво дск. Тут 1850 р. Зроблено в його трус, знайдено проект конституції республїки й заслано 5 квітня 1850 р. в Соловецький монастир.

11) Генераль-адъютантамъ Бибикову и Кокоскину сообщить, чтобы они наблюдали во вѣрренныхъ имъ губерніяхъ, не остались-ли въ обращеніи стихотворенія *Шевченки*, рукопись »Законъ Божій« и другія возмутительныя сочиненія, также не питають ли мысли о прежней вольницѣ, гетманщинѣ и о правахъ на отдѣльное существованіе, чтобы обрацали вниманіе на тѣхъ, которые особенно занимаются Малороссійскими древностями, исторіей и литературою, и старались бы прекращать въ этой области наукъ всякое злоупотребленіе, но самымъ незамѣтнымъ и осторожнымъ образомъ, безъ явныхъ преслѣдованій и сколь возможно не раздражая уроженцевъ Малороссіи.

12) Студента *Петрова*, который доставилъ правительству возможность открыть Україно-Славянское Общество и прекратить зло въ самомъ началѣ, определить сверхъ штата въ III-е Отдѣленіе Собственной Вашего Императорскаго Величества канцеляріи, съ правами дѣйствительнаго студента, выдержавшаго экзаменъ, выдавъ ему на обмундированіе пятьсотъ рублей сер., съ тѣмъ, чтобы въслѣдствіи сдѣлано было ему приличное денежное вспоможеніе, смотря по степени его усердія къ службѣ. Сверхъ того, матери его, получающей пенсію вмѣстѣ съ дѣтьми 100 рублей серебромъ, увеличить эту пенсію до двухъ сотъ серебромъ въ годъ¹⁾.

На подлинномъ собственною Его Величества рукою написано карандашемъ: »Да«. Вѣрно: ген.-лейт. Дубельтъ.

*

Испрашивая разрѣшенія Вашего Императорскаго Величества на приведеніе моего мнѣнія въ должное исполненіе, всеподданнѣйше присовокупляю, что счастливое обнаруженіе онаго въ самомъ корнѣ конечно упро-

¹⁾ Цей юдин не вийшов на добро. Він подав цареві анонімний донос на Дубельта, сидів рік у кріпості, 20 літ перебув на засланні в Олонецькій губернії, звідкіля повернувши, бідував у Чернигівщині. Помер 1883 р.

чить на десятки лѣтъ то спокойствіе въ Малороссіи, которое тамъ могло бытъ нарушено. Подписаль: Генераль-адъютантъ графъ Орловъ. Скрѣпилъ: Управляющій Отдѣленіемъ генераль-лейтенантъ Дубельтъ.

26 Мая 1847 года.

Письмо военного министерства до коменданта окремого Оренбургскаго корпуса.

»Мин. военн. Департаментъ инспекторскій. Канцелярія. Столъ 2. 30 Мая 1847 г. № 303.

Господину командиру Отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса. *Секретно.*

Государь Императоръ Высочайше повелѣтъ соизволилъ: бывшаго художника Тараса Шевченка за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ опредѣлить въ отдѣльный Оренбургскій корпусъ рядовымъ, съ правомъ выслуги, подъ строжайшей надзоръ, *съ запрещеніемъ писать и рисовать* (підчеркнуто в оригиналі) и чтобы отъ него ни подъ какимъ видомъ не могло выходить возмутительныхъ и пасквильныхъ сочиненій. — О гаковой Монаршей волѣ сообщая Вашему Высокопревосходительству для надлежащаго исполненія и препровождая при семь рядового Шевченка подъ присмотромъ фельдъегеря Виддера, имѣю честь покорнѣйше просить почтить увѣдомленіемъ: въ который изъ Оренбургскихъ Линейныхъ баталіоновъ онъ будетъ зачисленъ.»

Ранортъ «за отсутствіемъ Командира отдѣльнаго Оренбургскаго Корпуса» отъ начальника 23-й пѣхотной дивизіи.

»Вашему Высокопревосходительству имѣю честь донести, что отправленный при отношеніи Вашемъ къ г-ну Корпусному Командиру отъ 30-го Мая за № 303 подъ присмотромъ фельдъегеря Виддера рядовой *Тарасъ*

Шевченка, отданный въ военную службу изъ художниковъ С.-Петербургской Академіи за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, прибылъ въ Оренбургъ 9-го Іюня въ 11 ч. пополудни и зачисленъ въ Оренбургскій линейный № 5 баталіонъ съ учрежденіемъ за нимъ строжайшаго надзора. Подписалъ Генераль Лейт. Толмачевъ.»

Письмо ген.-ад. Ипатова 4 червня 1850 р.

»Рядового Шевченка, не исполнившаго воспрещенія писать и рисовать, подвергнуть немедленно строжайшему аресту и содержать подъ онымъ до изслѣдованія о виновныхъ, допустившихъ его вести переписку и заниматься рисованіемъ. При изслѣдованіи имѣть въ виду, что Ком. 5-го Оренб. Лин. бат. и всѣ ближайшіе начальники подлежатъ должны законному взысканію за допущеніе предосудительныхъ послабленій относительно этого преступника, коего предшествовавшая вина была имъ извѣстна.

«Слѣдственное дѣло надъ рядовымъ Тарасомъ Шевченкомъ о полученіи имъ отъ разныхъ лицъ писемъ, посылаемыхъ отъ себя таковыхъ и о причинахъ неисполненія имъ воспрещенія писать и рисовать.»

Вопр. п. 1-й. Какъ тебя зовутъ, чей ты сынъ, какова твоя фамилія, сколько имѣешь отъ роду лѣтъ, изъ какого званія происходишь, какой вѣры и исповѣданія, на исповѣди ли у святаго причастія бываешь ли ежегодно, присягалъ ли на вѣрность службы Е. И. В., извѣстны ли тебѣ военноуголовные законы, на службѣ или до оной не былъ ли подъ судомъ, слѣдствіемъ и за что именно?

Отвѣтъ на п. 1-й. Зовутъ меня Тарасъ Григорьевъ Шевченко. Бывшій крѣпостной крестьянинъ, а потомъ

Императорской Академіи художествъ художникъ. Отроду мнѣ 40 лѣтъ. Исповѣданіи православнаго, на исповѣди и у святого причастія бываю ежегодно. На вѣрность службы Его Императорскаго Величества не присягалъ. Военно-уголовные законы мнѣ извѣстны. Въ службѣ съ 1847-го года іюня мѣсяца, числа не помню. Подъ слѣдствіемъ и подъ судомъ не былъ. А до службы бывъ художникомъ, за сочиненіе возмутительныхъ стиховъ, по разсмотрѣнію дѣла въ собственной Его Императорскаго Величества Канцеляріи, въ 3-мъ отдѣленіи, былъ конфирмованъ гдовымъ на службу съ правомъ выслуги.

Вопр. п. 2-й. 1) Котораго мѣсяца и числа 1847 г. прибылъ ты въ линейный Оренб. бат. № 5, до котораго мѣсяца и числа 1848 года состоялъ въ батальонѣ на лицо. 2) Какія изъ вышепоказанныхъ писемъ 1847/48 г.г. и безъ означенія чиселъ и мѣсяцевъ и годовъ получены тобою въ Орскѣ до командированія на Рамль. 3) Черезъ кого получалъ письма, если черезъ почту, то черезъ какую почтовую контору, а ежели черезъ частныхъ лицъ, то объясни ихъ имена, фамиліи, званіе и мѣстожителства или службы. 4) На письма, полученные въ Орскѣ, когда на какое отвѣчалъ и кому, также объясни ихъ имена, какъ сказано о тѣхъ, отъ кого получалъ письма. 5) Черезъ кого отсылалъ отвѣты, черезъ почту или частныхъ лицъ, объясни подробно, какъ выше сказано. 6) Извѣстно ли было начальникамъ, у которыхъ ты состоялъ въ командѣ въ 5 бат., и кому именно, какъ о получаемыхъ тобою письмахъ, такъ и объ отвѣтахъ, тобою писанныхъ. Ежели начальники объ этомъ знали, то требовали-ли письма и отвѣты на разсмотрѣніе, не получалъ ли ты отъ кого позволенія писать отвѣты, и не былъ ли кто при семъ свидѣтелемъ?

Отвѣтъ на п. 2-й. 1) 1847 года іюня 9-го прибылъ въ г. Оренбургъ и назначенъ въ батальонъ № 5-ый, котораго числа прибылъ въ к. Орскъ не помню, гдѣ и находился до 11-го мая 1848 года. 2) Сколько могу

припомнить, письма, получаемыя мною въ к. Орской, были отъ княжны Варвары Репниной, живущей въ настоящее время въ Одессѣ, отъ Андрея Лизогуба, помещика Черниговской губернии и уѣзда. Письмо же отъ 18-го февраля 1848 года отъ неизвестнаго, судя по времени, должно быть получено въ к. Орскѣ, но вѣрно не помню, какъ это письмо, такъ и второе отъ неизвестнаго, полученное мною на походѣ въ Раимъ отъ Г. Бутакова. Я полагаю, письма эти принадлежатъ Федору Лазаревскому, служащему въ Оренбургской пограничной комиссiи. Предположенiе мое и основываю на томъ, что нисемъ и безъ подписи ни отъ кого не получалъ. Письмо отъ 9-го декабря 1847 года отъ Чернышева, служащаго въ Оренбургскомъ казачьемъ войскѣ урядникомъ, получено мною въ к. Орскѣ, но вѣрно не припомню. И еще письмо отъ Александры, которой фамилiи Исѣль, живущей въ Полтавской губ. Переяславскаго уѣзда, села не помню. 3) Письма были адресованы на мое имя, и получалъ я черезъ Орскую почтовую станцію, чему можетъ быть свидѣтель подъ присягою Орской почтовой станціи смотритель. 4) Отвѣчалъ же я дѣйстви-тельно двумъ лицамъ: княжнѣ Варварѣ Репниной и Андрею Лизогубу, прочiя же письма оставлялъ безъ отвѣта. 5) Отвѣты посылалъ я чрезъ почтовую станцію отъ своего имени. 6) О перепиискѣ моему начальству я не объявлялъ, полагая, что писать и получать письма обыкновенныя мнѣ не запрещено, что мнѣ и объявилъ словесно начальникъ штаба корпуса жандармовъ при объявленiи конфирмаціи. Особеннаго же позволенiя писать отвѣты не получалъ и свидѣтелей при писании отвѣтовъ не было.

Вопр п. 3-й. 1) Въ 1848 году котораго числа и мѣсяца ты командированъ на Раимъ для прикрытiя транспортовъ, въ чемъ вѣдѣнiи во время похода находился и подъ чью команду поступилъ по прибытiи на Раимъ, а изъ онаго когда командированъ былъ на Араль-

окое море, и, по окончаніи навигаціи, когда возвратился на Раимъ, въ чьемъ вѣдѣніи состоялъ во время нахождения въ командировкахъ и при переходахъ. 2) Какія изъ писемъ 1848 года и безъ означенія чиселъ и годовъ получены тобою во время похода на Раимъ, въ Раимѣ, на Аральскомъ морѣ и по возвращеніи съ онаго въ Раимъ, чрезъ кого получены, когда, съ кѣмъ и кому отосланы отвѣты, и зналъ ли кто о письмахъ и отвѣтахъ изъ бывшихъ твоихъ начальниковъ, имѣешь объяснить съ такою же подробностью, какъ требуется о письмахъ во 2-мъ пунктѣ.

Отвѣтъ на п. 3-й. 1) 1848 года 11 мая командированъ я для прикрытія транспорта, слѣдующаго въ Раимское укрѣпленіе съ переводомъ въ Батальонъ № 4 подъ командою штабсъ-капитана Стенанова. По прибытіи въ Раимское укрѣпленіе поступилъ я подъ команду капитанъ-лейтенанта Бутакова, при которомъ находился въ продолженіи двухъ навигацій на Аральскомъ морѣ при описной экспедиціи и подъ его же капитанъ-лейтенанта Бутакова возвратился въ городъ Оренбургъ. 2) Со времени выступленія моего изъ к. Орска въ продолженіи 1848 года я получилъ на зимовкѣ на Кось-Аралѣ одно письмо отъ Андрея Лизогуба чрезъ адъютанта № 4-го баталіона Александра Лисюкова и при письмѣ записку отъ чиновника Оренбургской пограничной комиссіи Михайла Александрійскаго. На письмо и записку я не отвѣчалъ.

Вопр. п. 4-й. 1) Котораго года, мѣсяца и числа отправился съ Раима и прибылъ въ Оренбургъ въ вѣдѣніи капитанъ-лейтенанта Бутакова. 2) Когда получалъ письма 1850 года и не получалъ ли въ Оренбургъ писемъ безъ обозначенія чиселъ и годовъ, чрезъ кого получалъ и отсылалъ отвѣты, объясни согласно требованію во 2-мъ пунктѣ. 3) Не былъ ли кто изъ начальства въ Оренбургѣ извѣстенъ о веденной тобою перепискѣ. — При написаніи отвѣтовъ о письмахъ объясни подробно

по пунктамъ званіе тѣхъ лицъ, отъ которыхъ получены тобою письма безъ подписи фамилій.

Отвѣтъ на п. 4-й 1) 1849 года 10-го октября подъ командою капитанъ-лейтенанта Бутакова отправился я изъ Раимскаго укрѣпленія и прибылъ въ г. Оренбургъ того же года 1-го ноября. 2) Въ г. Оренбургѣ получилъ я одно письмо 1849 въ декабрѣ, числа не помню, отъ Андрея Лизогуба, на которое отвѣчалъ. 1850 года получилъ я два письма съ Оренбургской почты отъ художника Чернышева, находящагося при Императорской Академіи Художествъ, и отъ Сергѣя, на которыя не отвѣчалъ. Письмо, подписанное Сергѣемъ, принадлежитъ чиновнику Левицкому, находящемуся при Оренбургской пограничной комиссіи, на которое я не отвѣчалъ по нелѣпному его содержанію. Но я остаюсь увѣреннымъ, что г. Левицкій по чистой правдѣ при спросахъ долженъ показать, что на безсмысленныя его фразы и общій смыслъ письма я никогда ни чѣмъ не подавалъ ему ни причины, ни права. Полученныя же письма, мною необъясненныя, гдѣ и когда получилъ, по долго прошедшему времени я не могу припомнить (... рядовой линейнаго ...).

В. п. 5. Относительно отобранныхъ у тебя стиховъ, пѣсенъ и рисунковъ, обязываешься показать: 1) Стихи, показанные подъ №№ 23 и 24, твоего-ли сочиненія, въ какомъ году и мѣсяцѣ и гдѣ они тобою писались, при комъ ты ихъ писалъ или объявлялъ, что стихи твоего сочиненія; съ такою же подробностію объясни: 2) о сочиненныхъ тобою на малороссійскомъ языкѣ стихахъ и пѣсняхъ и 3) о времени и мѣстѣ, когда и гдѣ и при комъ рисованы тобою карандашемъ рисунки, въ двухъ книжкахъ сказанные?

От. на 5. 1) Стихи подъ названіемъ *Святая вода* — сочиненіе дѣвщцы Александры Псѣль, полученные мною при письмѣ въ к. Орской 1847 года, на которое я не отвѣчалъ. 2) Стихи и пѣсни на малороссійскомъ на-

рѣчи не моего сочиненія, а записанные мною во время бытности моей въ Кіевской, Каменецъ-Подольской и Волынской губерніяхъ, какъ пѣсни народныя, 1846 года и по разсмотрѣнію возвращены мнѣ изъ 3-го отдѣленія Собственной Его Величества канцеляріи¹⁾. Рисунки, находящіеся въ этихъ книжкахъ, рисованы большею частью въ Малороссіи въ 1846 году и нѣсколько въ 1849 году на Аральскомъ морѣ по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова, какъ гидрографическіе виды, копіи съ которыхъ поступили къ описанію береговъ Аральскаго моря²⁾

В. п. 6. Послѣ отъѣзда изъ Оренбурга капитанъ-лейтенанта Бутакова, во время состоянія твоего въ вѣдѣніи прапорщика Корпуса Штурмановъ Пospѣлова, имѣлъ ли ты какія либо къ исполненію по службѣ порученія до отправления твоего изъ Оренбурга въ крѣпость Орскъ.

Слѣдователь подполковникъ Чигирь.

От. п. на 6. Находясь въ вѣдѣніи прапорщика морскихъ Штурмановъ Пospѣлова, я не могъ исполнять никакихъ порученій по службѣ по причинѣ болѣзни глазами, что извѣстно доктору Майделю, меня пользовавшему.

Показавъ все по истинной справедливости, осмѣливаюсь покорнѣйше просить начальство принять въ милостивое разсмотрѣніе, что Высочайшая воля, воспрепятствующая мнѣ писать и рисовать, мною не нарушена, какъ въ отвѣтахъ я показалъ. Нѣсколько гидрографическихъ рисунковъ нарисованы мною по приказанію капитанъ-лейтенанта Бутакова для картъ, составленныхъ при описаніи береговъ Аральскаго моря. Въ отно-

¹⁾ В двох записниках було декілька народних дум і пісень, осякі надерки творів самого Шевченка і відривка з невідомої його драми.

²⁾ Тут були рисунки Шевченка олівцем, сцени з українського життя та стенові краєвиди з юртами й верблюдами.

шении же писать я разумѣлъ, что это запрещеніе относится къ сочиненіямъ или разсужденіямъ, недозволеннымъ законами; на этомъ основаніи въ 1847 году писалъ я изъ к. Орской къ начальнику штаба корпуса жандармовъ, осмѣливаясь покорнѣйше просить Его Превосходительство оказать мнѣ милость ходатайствомъ о дозволеніи мнѣ рисовать портреты и пейзажи. Письмо это служитъ доказательствомъ незнанія моего о запрещеніи писать къ роднымъ и знакомымъ обыкновенныя письма. Во всѣхъ письмахъ, мною писанныхъ съ 1847 года по настоящее время, которыя могутъ быть выребованы на разсмотрѣніе, начальство изволило усмотрѣть, что не содержится въ нихъ ни одного выраженія, подающаго сомнѣніе къ нарушенію извѣстной мнѣ Высочайшей воли, которая со дня объявленія мнѣ коифирмаціи и по сей день, призываю въ свидѣтели Бога, видящаго чистоту моихъ помысленій, свято была мною сохраняема.

Тарасъ Шевченко руку приложилъ.

Увѣщеваль Орской крѣпости священникъ Петръ Тимашевъ.

Допрашиваль слѣдователь подполковникъ Чигирь.

Распоряженіе военнаго министерства о рядовомъ Шевченкѣ отъ 9-го августа.

»1) Вмѣнить Шевченкѣ въ наказаніе содержаніе на Гауптвахтѣ и, освободивъ его изъ-подъ ареста, строго внушить ему, чтобы ни подъ какимъ видомъ не осмѣливался нарушать Высочайшаго повелѣнія, коимъ воспрещено писать и рисовать; 2) Перевести его изъ 5-го въ другой отдаленный Оренбургскій линейный баталіонъ, предписавъ ближайшему начальству имѣть за нимъ и за исполненіемъ упомянутаго Высочайшаго воспрещенія самое бдительное наблюденіе, и 3) Съ начальствующиxъ, допустившихъ Шевченка ходить иногда въ партикуляр-

номъ платьѣ и не передавшихъ кому слѣдовало надлежащихъ о немъ свѣдѣній при отправленіи его въ командировку, сдѣлать взысканіе по Вашему (корпус. коман. Обручева) усмотрѣнію.» 4-го сентября Обручевъ сдѣлалъ распоряженіе: а) рядового Тараса Шевченка по освобожденіи изъ-подъ ареста, перевести на службу подъ строжайшей надзоръ ротнаго командира въ одну изъ ротъ Оренб. Лин. № 1-й баталіона, въ Новопетровскомъ укрѣпленіи¹⁾ расположенныхъ, отправивъ его туда немедленно подъ присмотромъ благонадежнаго уитеръ-офицера, дабы онъ могъ прибыть въ Гурьевъ городокъ (при впаденіи р. Урала въ Каспійское море) до окончанія навигаціи сего года.

¹⁾ Нині форт Александровск на берегах Каспія.

²⁾ До цього баталіона належав поет після відіяду з Орська ча Аральську експедицію.

(Зредаговано на основі
видання В. Яковенка 1911 р.)

е-
н-
и.
ъ
о-
ъ
ъ
ъ
е-
и-
и
я

ка

ЛИСТИ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

1839.

До М. Г. Шевченка.

Ноября 15 дня, С.-Петербургу. Микито, рідний брате! Минуло вже більш, як півтора року, а я до тебе не напсав ні пів словечка. Вибачай, голубе синий, так трапилось! Скажу щирю правду, — не те, щоб ніколи було, або що, а так собі ні те, ні се... Ще раз вибачай! Я так собі думав: що-ж, що я напишу письмо? Хиба їм буде легше? Твого я лиха не возьму на себе, а свого тобі не оддам; так що-ж з тих писем? Папір збавлять, тай годі... Воно, бач, і так і не так, а все таки лучше, коли получиш, прочитаєш хоч одно слово рідне: серце ніби засміється, коли знаєш, що там діється... Так оттаке то, мій голубе! Нудно мені стало, що не знаю, що у вас робиться. Та й ти таки не без того, щоб не згадав свого брата Тараса школяра, бо вже дуже давно, як ми з тобою бачились! Та що-ж робить маєш, коли Бог так хоче. Потерпим ще трохи, а там, коли живі та здорові будем, то може і побачимось. Ну коли то ще те буде, чи побачимось, чи ні, а тепер про себе скажу от що: слава Богу милосердному, жив і здоров, учуся малювать; коли трапиться, заробляю гроші. Оце на тім тижні заробив трохи, то й тобі посилаю (25 руб. ассигн.), а коли буде більш, то й ще пришлю. Так от, бач, живу, учусь, нікому не кланяюсь і нікого не боюсь, окром Бога. Велике щастя бути вольним чоловіком: робиш, що хочеш, ніщо тебе не спинить. Поклонися усім родичам од мене, а надто дідові, коли живий і здоровий; скажи, нехай не вмира: швидко побачимось. Пцілуй брата Йосипа, так як си

я його поцілував, і сестер Катерину, Ярину і Марусю, коли жива; та скажи, будь ласкав, як і де вона живе? чи одягнена, чи обута? Купи їй що небудь к святкам з отсих грошей, що я тобі посилаю, поки що, а то я буду їй присилать окреме, коли трапляться у мене гроші. Та ще скажи зятям нашим Антонові і Федорові, щоб і вони до мене коли небудь написали хоч одно слово. А сам, як тільки получиш моє отсе письмо, зараз до мене напиши, щоб я зг. в. Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по московському, а по нашому, бо міні й так вже остигли москалі.

Бо москалі, чужі люди,
Тяжко з ними жити;
Немає з ким поплакати;
Ні поговорити.

Так нехай же я хоч через папір почую рідне слово, нехай хоч раз поплачу веселими сльозами, бо мені тут так стало скушно, що я всяку ніч тільки й бачу во сні, що тебе, Керилівку та рідню, та бурьяни (ті бурьяни, що колись ховався од школи). Весело стане, прокинусь, заплачу...

Ще раз прошу, напиши мені письмо, та по своєму, будь ласкав, а не по московському. Коли напишеш письмо, то проси Івана Станиславовича Димо[в]ського, щоб послав до мене, бо він знає, де я живу. Оставайся здоров. Лягаю спать, уже північ... Може во сні й тебе побачу... Добра-ніч! Твій рідний брат

Тарас Шевченко.

Ще письмо, которе найдеш у моєму письмі запечатане, оддай Івану Станиславовичу Димовському; поклонись йому од мене та проси, щоб і він написав до мене що небудь, та вкупі і пришліть, як я вам посилаю. Оставайся здоров.

Не забудь же, зараз напиши письмо, та по своєму.

1840.

До М. Г. Шевченка.

Санктпетербургъ, марта 2-го. Брате Микито, треба-б тебе полаять, та я не сердитий. Нехай буде так, як робиться; бач за що я тебе хочу лаять, чом ти, як тільки получив моє псьмо, до мене не написав, бо я тут турбувався. Трапляється, що письма з... пропадають, а вдруге, за те, що я твого псьма не второпаю; чорт зна по якому ти його скомпонував, ні по нашому, ні по московському — ні се, ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по своєму, щоб я хоч з твоїм псьмом побалакав на чужій стороні язиком людським. Ну та й за те спасибі, а тепер ще ось що. Проши грошей чи багато тобі їх треба. Чу та гроші така річ, що хоч і сто рублів, то не пошкодять, а поки їх у мене не трапилось, то возьми поки що 50 руб. асигнаціями, а коли треба буде ще, то напиши. Та знай, що мені гріх позичать братам гроші, — коли трапляється, то так дам, а коли ні, то вибачайте. Що то як маляр, то вже скрізь понамальовує всякої всячини; ти вибачай, забув, що псьмо до тебе, та й ну малювать — задумую іноді, не тобі кажучи. Поцілуй старого діда Івана за мене і поклонися всій родні нашій, яка єсть. Доглядай сестру Марусю, та коли можна, помогай і бідній Ярпні — а малярові поганому скажи, коли вік не схаменеться, то опиниться там де йому і не спилось. Клавайся сестрі Катерині і Антонові, братові Йосипові і всім, хто мене не забув. Може літом приїду побачиться, коли матиму час, та навряд, треба перше дорбе вивчиться малювать.

Скажи Іванові Федьорни нехай він до мене напише псьмо окреме та тільки¹⁾..., а і читати не буду. Клавайся йому.

Оставайся здоров. Твій брат

Тарас Шевченко.

¹⁾ Кількаснів затерто.

Як тільки получиш моє письмо, зараз пиши до мене та поклонися Івану Станиславичу Димовському.

1841.

До Гр. Фед. Квітки.

Шлюбна
записка
ти твоя
на своїй
своєї?

СПБ., 8 декабря. Вибачайте, батичку, що наїшлося, то і посилаю, а *Ганнусю* сьогодні на швидку скомпонував — та сам не знаю, чи до ладу чи ні. Подивіться і ви на неї гарненько таї скажіть щирю правду. Як побачите, що вона вже дуже безацна (бо вона міні так здається), то не давайте її друковать; нехай іде, відкиль взялася. Ще посилаю вам кацапські вірші своєї роботи; коли доладне що, то друкуйте, а коли ні, то закуріть люльку, коли люльку курите. Це, бачте, пісня з моєї драми *«Невѣста»*, що я писав до вас, трагедія *«Никита Гайдай»*. Я перемайстрував її в драму, я еще одну драму майструю, назоветься *«Сліпая красавиця»*. Не знаю що з неї буде; боюсь, щоб не сказали москалі *mauvais sujet*, бо вони, бачте, з українського простого біту. Ну, та цур їм, москалям! Посилаю вам білети на *«Гайдамаки»* роздайте, будьте ласкаві. Та... ей-Богу, сором казати, нема чим викупить з друкарні. Малюю вашу пані сотниківну, хотів кончить до Різдва, таї не знаю, бо тут тепер ні день, ні ніч, так чорт зна що; прокинешся рапо, тільки що заходиться малювать, дивися — вже й ніч; стіаке-то лихо; тільки пензлі мисш, більш нічого. Спасибі вам і панові Артемовському за ласкаве слово. І спасибі всім тим, хто пише по нашому, або про наше. Псклоняйтеся їм, кого знаєте і хто чув про мене. Оставляйтеся здорові, не забувайте, а (я) вас ніколи не забуду.

1842.

До Г. С. Тарновського.

С.-Петербурзь, марта 26. Григорій Степановичь! Я думаю, вы меня хорошенько побранили за

»Гайдамаки». Было мнѣ съ ними горя: насилу выпустилъ цензурный комитетъ. Возмутительно, да и только! Насилу кое-какъ я ихъ увѣрилъ, что я не бунтовщикъ. Теперь спѣшу разослать, чтобы не спохватились. Посылаю вамъ три экземпляра: одинъ возьмите собі, другий отдайте Николаю Андреевичу Maestro Маркевичу, третій Виктору Забілі на заочне знакомство. По вашему реестру я поручилъ И. М. Корбі, раздать экземпляры. Прощайте. Желаю вамъ встрѣтити весну весело. А у насъ еще зима. Вашъ покорный слуга

Т. Шевченко.

Р. S. Трохи, трохи був не забув! Я чув, що в вас є молоденькі дівчата. Не давайте їм, будьте ласкові, і не показуйте мої Гайдамаки, бо там є багато такого, що аж самому сором. Нехай трошки подождуть: я їм пришлю *Черницю Марьяну*; в Велигодню думаю надруковать. Це вже буде невозмутительное.

Ще раз Р. S. Поправляйте, будьте ласкові, сами граматику, — бо так погано видержана коректура, що дур йому.

До Я. Г. Кухаренка.

С. - П., 30 сентября. Сидимо оце в двох з Кіндратом, немо та сумуємо, прочитавши ваше письмо; думаємо собі вдвох, де то тепер наш добрий, наш щирый кошовий, чи ще в Тулі, чи вже за Тулою, чи може вже дома; та вже нехай де хоче буде, аби був здоров. Спасибі тобі, мій сизий голубе, що не забуваєш мене на чужині одинокого; і всі наші щирі приятелі дуже дякують, і Гулак, і Елькан, і Семененко, я всіх їх сьогодні бачив і всім разів по двічі читав твоє письмо, а прийшовши оце до дому, ще раз прочитали ми вдвох собі з Кіндратом, удвох кажу, бо третього нема, нема вже Ходота меж нами, учора поїхав сіромаха в Київ служить Богу і Государю, як той казав, а ми пропадаємо в оцьому проклятуцкому Пітері, щоб він замерз на віки;

тут тепер 10 градусів морозу не вам кажучи, а кожуха нема, чорти-б убив його батька, і куншла нема. Ну, та нехай стара вязне, більше мяса буде, роздобудемо як небудь, а поки що ось що: чорноморський ваш побит у цензурному комитеті; цензор Корсаков говорить, що нічого не вимарасмо, коли хочете каже, то не читаючи підпису, моторний, спасибі йому, не знаю, що скаже тіатральний, як до його дойде, але здається, що і той моторний; побачимо, як тільки все кончиться, то дам звістку. Переписав оце свою Слѣпую, таї плачу над нею; який гріх, що оце сповідаюся каца нам, коретвим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-Богу лихо; це правда, що окроме Бога і чорта в душі нашої єсть ще щось таке, таке страшне, що аже холод іде по серцеві, як хоч трошка його розкриєш. Цур йому, мене тут і земляки і не земляки зовуть дурним; воно правда, але що я маю робить; хіба-ж я винен, що я уродився не кацапом, або не французом. Що нам робить, отамане брате, прать протів рожна, чи закопаться заживо в землю; не хочеться, дуже не хочеться міні друконать Слѣпую, але вже не маю над нею полі; та цур їй, а обридла вже вона міні. Присилайте будьте ласкові, що ви там маєте доброго, та не журіться, компоуйте, нехай нам Бог помога. Скомпонував я ще драму чи трагедію в трьох актах, зовється Данило Рева; не знаю, що ще з неї буде, бо ще і сам не читав; прочитаємо вдвох, як приїдете, бо я таки вас зімою сподіваюся. А весело-б було-б, матері його ковінька. Кіндрат каже, що із хати-б не виходили, все-б сиділи, та балакали, та галушки-б, та всяку всячину варили, та співали-б та танцювали. Приїзжайте, голубчику, коли можна буде, а поки що поклоніться своїй любій жінці. На сім тижні побачу ваших діточок, бо поїду в Ц. С. Бувай здоров, мій щирий рідний брате отамане, згадуй, коли буден мати час згадати, сироту

Т. Шевченко.

1843.

До Г. С. Тарновського.

С.-Петербургъ, 25 люваря. Спасибі вам, Григорій Степанович, що ви мене таки не забуваєте, — ще раз спасибі. А я вже думав, що мене всі одцурались; аж, бачу, ні: єсть ще на світі хоч один щирий чоловік. Чув я, що ви нездужали, але думав, що так тільки — звичайно по-панському. Аж як розказав міні Дараган, то я аж злякався. Слава Господові, що минуло! Цур йому! щоб і не згадувать! А ось що, що ви сю зиму не приїхали. У нас була вистава Академії, і дуже добра, а тепер через день дають «Руслана и Людмилу». Та що то за опера, та-ну! Надто, як Артемовський співа Руслана, то так, що аж потилицю почувашн — далєбі правда!

Добрій співака, нічого сказать. От вам і все, що тут робиться. Василій Іванович вернувся із Італії ще товщий, як був і розумніший, і добріший; дякує вам і кланяється. Карл Павлович байдаки бє собі на здоровя, а «Осада Пскова» жде ліга. Михайлов кончив вашу картину добре. Штернберг пише мені, що він нездужав, але тепер вичунав і вам кланяється, бо він думає, що ви в Петербургъ. А я... чорт зна що: не то роблю щє, не то гуляю, сновигаю по оцьому чортовому болоті, та згадую нашу Україну. Ох, як-би-то міні можна було приїхать до соловя! весело-б було! та не знаю. Спиткали мене прокляті кацапи, так що не знаю, як і випручаться. Та вже-ж як небудь вирвусь хоч після Великодня і прямісінько до вас, а потім уже дальше. Ще ось що: намалював я се літо дві картини і сховав: думав, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував. Але Скобєлєв таки пронишпорив і одну вимантачив. А друга ще в мене. А щоб і дя не помандрувала за яким небудь мезжалем (бо це, бачте, моя «Катерина»), то я думаю поїхать і до вас.

А що воно буде коштувать, то це вже ваше діло: хоч кусок сала, то й це добре на чужині. Я памалював Катерину той час, як вона попрощалася з своїм москальником і вертається в село. У царини, під куренем, дідусь сидить, ложечки собі струже і сумно дивиться на Катерину. А вона сердешна тільки не плаче та підіймає передню червону запасчину, бо вже, знаєте, трошки тее. А москаль дере собі за своїми, тільки курява ляга. Собачка ще поганенька доганя його та ніби то гавкає. По однім боці могила: на могилі вітряк; а там уже степ тільки мріє. Отака моя картина¹⁾. Коли виодобаєте — добре; а ні-то на горище поки я приїду, а вже коли приїду, то не виганяйте місяць або другий, бо в мене і на Україні окреме вас нема пристанища. А я вам що-небудь намалюю. Спасибі вам і за ласкаве слово про дітей моїх «Гайдамаків». Пустив я їх у люди і до цієї пори ще ніхто й спасибі не сказав. Може й там над ними сміються так, як тут москалі. Зовуть мене интузіастом, сіріч дурнем. Бог їм звидить; нехай я буду і мужицький поет, аби тільки поет, то міні більше нічого й не треба. Нехай собака лас — вітер рознесе. Ви, спасибі вам, боїгесь міні розказувать про людей. Цур їм! покоштував уже я цього меду, щоб він скис! Бачив я вчора вашого хлопця рисунки. Добре, дуже добре. Тільки треба йому другого майстра, бо він тільки яблука та огірки і малює, а це така річ, що серце не нагодуєш. А з його був би добрий маляр, бо воно хлопа до всього беруче. Обіцянку пришлю вашим дівчатам к Великодню, а може і раніше, коли впораюсь, — тільки не ту, що я вам писав, а иншу, по московському скомпоновану, щоб не казали москалі, що я їх язика не знаю. Бувайте здорові! Нехай з Вами діється все добре і не забувайте щирого вашого

Т. Шевченка.

¹⁾ Тут од івцем злюблений парас.

До В. И. Григоровича.

28 декабря, Яготин. Батьку мій рідний, порай міні, як синові, що міні робить? чи оставаться до якої пори, чи їхать до вас. Я щось не дуже ударяю на Академію, а в чужеземщині хочеться бути. Я тепер заробляю гроші (аж дивно, що вони мені йдуть в руки!), а заробивши, думаю чкурнуть, як Аполлон Николаєвич. Думаю, що так лучче, а може й помиляюсь. Порайте, будьте ласкаві! Як раз на святвєсир був я у Пирятні у старої матері вашої, батьку мій. Рада, дуже рада була старенька, спасибі їй. Тричі заставила мене прочитать в слух письмо, що ви писали о Ванічкѣ. Єй-Богу, і я заплакав, хоч я і не дуже сльозоточивий. Батечку мій! пишть до старої частенько, бо вона чита всяке ваше письмо, аж поки не получить другого. І це вся її радість. З плачем нарікає на меншого сина, що він до неї не їде. Перехрестила мене, поблагословила, і я пішов до брата вашого через улицю снідать, взявши у старенької цвіти оці. Навдивовижу і на радість вам посилаю, батьку мій!

Од сєнтября я не бачився з Григорієм Степановичем, а побачуся швидко. Я тоді просив у вас вида, і як ви його прислали, то я єго ще й не бачив. А тепер ось чого прошу. Коли побачите, що міні треба вернуться до вас, то будьте ласкаві, пришлть ще на два місяці; а коли міні не треба вертаться в Академію, хоч міні й дуже хочеться, то пришлть, батьку мій, безсрочний а тєстат на імя Григорія Степановича. Страшно дивитьсє міні на грядущє, бо воно поганє. А тепер міні добре, дуже добре. Порайте, що міні робить. Коли не зберу грошей, щоб поїхать за границу, то зберу так, щоб приїхать в Академію, бо єй-Богу хочеться вчитьсє.

Багато, багато треба-б мені написать до вас, та ні-

коли, бо вже сідають, а я подписую. Нехай вам Бог пошле того, чого ви самі собі просите.

Щирий син ваш Т. Шевченко.

На другому боці:

Въ Яготинъ мѣстечко, Ширятин. уѣзда, Варварѣ Николаевнѣ Княжнѣ Решинной писать миѣ.

1844.

До О. М. Бодяньского.

15 (марта?) у суботу. Мабуть такого ледачого до письма чоловіка і на світі нема, як я. Третій тиждень лижать оці книжки у мене, і я всякій день думаю писати до вас; потурбуйтеся, будьте ласкові, оддать їх у ту контору, що ви говорили, бо я її не знаю адреса, а в вас тоді не спитав; оддайте *Тризну* по копії, а *Гамалію* по півкопії сребром, проценти такі, які він положить, Гамалія не поправлений як ми з вами тоді поправляли, бо без мене надрукований полукацапом. Ще ось що: чи я вам розказував, що я хочу рисовать нашу Україну; коли не розказував, то слухайте. Я її нарисую, в трьох книгах; в першій будуть вди чи то по красі своїй, чи по історії прекметні; в другій теперешний людський бит, а в третій — історію. Три естамти уже готові — печерська Кінвська криниця, судня в селі рада і дари Богданові Українському народові. У тім місяці пришло в Москву з білетами на подписку; в год буде виходить 10-ть картин на вди і на людський бит; текст буду сам писать, або Куліша проситиму, а на історію потурбуйтеся, будьте ласкаві, ви писатъ, три листочки в год, тільки по нашому, щоб тямилі безглузді кацапи. Текст думаю випускати раз в год, а картини тричі. Послав би вам Кобзаря свого і Гайдамаків, та сій-Богу і в себе не маю ні одного екз. Не здивуйте, що я так мало пишу вам, далєбі ніколи, їду в Академію

малювать, а коли матимете час і охоту, то пишійть до мене в Спб. в импер. Академ. худож. Тарасу Григоровичу Ше. Бувайте здорові, згадайте інколи щирого до вас

Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

24 марта, Отамане! Шкода, що в тебе руки не такі довгі, щоб досягти до моєї чуприни, а воно-б добре було. Як би ніколи, або нездужав, або ще що небудь таке, то ще-б нічого, а то все так як треба та ледащо, не вам кажучи; хоч і сором, та що маю робить — такий уже вдався. Тепер зачну спершу. Як будете ви міні розказувать про вареники та проче, то я вас так вилаю, як батька рідного не лаяв. Бо проклятуца ота страва, що ви розказували, неділь зо три силася. Тільки що очі заплющу, вареник так тобі і лізе в очі; перехрестися, заплющися, а він знову, хоч «да воскресет» читай, таке лихо! А вдруге, чом ви міні не присласте костюма для Головатого. Ваш кошовий здається тут, але я його не бачив. Я ось що думаю: замісь того, щоб малювать Головатого для вас одного, то я лучше зроблю літографію в 200 екземплярів, і то тоді тільки, як буду мати гроші, бо це таке діло, що без грошей не втнем; а коли хочете, щоб швидче, то ви спитайте в своїх, чи багато їх найдеться таких, що хотять мать у себе Головатого. Я зроблю рисунок і пошлю в Париж літографировать, бо тут не зроблять так, як треба, а коштувать се буде 1000 р. ассигнаць: так воно, бачите, гроші хоч і не нашому братові сердешному.

Так я й думаю; щоб у мене все це не сиділо на потилиці зробить, ви підписку міні товариством на 100 чоловік, або як знаєте. Коли все це, що я говорю, зробить можна, то ви й напишіть міні і пришліть одержу, а я вам пришлю ескіз. Я думаю його парисовать, що він

ш. т. л.

*Мини
чуприни*

*Мини
костюма
Головатого*

*М. минин
Таб. і дугал
ош.*

стоїть сумний коло зімнього дворца, позаду Нева, а за Невою кріпость, де конав Павло Полуботок. Поміркуйте самі, як це лучше зробіть, бо міні й самому дуже хочеться кликнути на світ Головатого; на Україну я не надіюсь, там чорт ма людей, німці прокляті, більш нічого. »Чорноморській побит« вийшов з цензури так, як треба. Театральний цензор сказав, що йому не треба г. дисуватся, коли воно буде надруковано. Я в марті місяці їду за границу, а в Малороссію не поїду, цур їй, бо там, окрім плачу, нічого не почую. То ви напишіть, що міні робить з »чорноморським побитом«. Скомпонував ще я маленьку поему Гамалію; друкують у Варшаві, як видрукують, то пришлю. І Назара Стодолю драма в трьох актах. По московському. Буде на театрі після Великодня. Ходота умер у Києві. У Гулака вчора був концерт, і він вам кланяється. Елькан джеркоче на всіх язиках так, як і перше, теж кланяється. Семененко оженився. Кіндрат, рисує та сумує та згадує вас, а собі на безголова. Бувайте здорові.

Т. Шевченко.

До О. М. Бодяньського.

29 і юн я. Чи ви на мене розсердились, чи недобра вас знає, уже другий місяць, як жду од вас звістки, хоч якої небудь, нема тай годі. Чи получили ви *Тризну* і *Гамалію*, чи ні, і як там у вас їх привітали, скажіть міні, будьте ласкаві; я рисує тепер Україну і для історії прошу вашої помощи; я здається тоді вам розказував, як я думаю це зробіть. Бачте, ось я. Нарисує види, які єсть на Україні, чи то історією, чи то красотою прекметні; вдруге, як теперешній народ живе, втретє, як він колись жив і що виробляв. Із теперешнього биту послаю вам одну картину для штампу, а ще три будуть готові у августі, а в год буде виходить 10-ть з текстом, а текст історічеський будете ви компонувать,

бо треба, бачте, по нашому, або так, як єсть в літописця
вѣрва; а ви, як що не-будь начитаете так, що можна
нарисовать, то зараз міні і розкажіть, а я і нарисую.
Будкова і Сторожска я теж оцим турбую, а Грабов-
ській буде міні польські штуки видавать, а Куліш буде
компонувать текст для народного теперешнього битю.
Так отаку-то я замісив полишку, як би тільки добрі люде
помогли домісить, а потім і виісти. Бувайте здорові, пи-
шіть швидче, бо лаятиму. Щирий ваш

Т. Шевченко.

До Я. Г. Кухаренка.

Спб., 26 ноября. Друже мій! Єй-Богу, й досі не
знаю, що за погань на сім світі? сказать би ледащо,
так же ні, бо бьюсь як овечій хвіст... по пи....;
сказать гордий, так ти-ж мене знаєш. Тай після чого
міні кирпу драть? далєбі, а чорт зна, що. Оце другий
рік, як я з тобою не балакаю, друже мій, а чому? і сам
не знаю. Вертися ти у мене всякий день на думці і на
серці, а ти може думаєш?... Та цур йому, не думай,
братіку, про мене нічого поганого. Далєбі, я не пога-
ніший меж людьми.

Єй-Богу, не знаю, з чого й начинать і що тобі роз-
казувать. Був я торік на Україні — був у Межигор-
ського Спаса, і на Хортиці, скрізь був і все плакав,
сплюндрували нашу Україну...

Заходився оце, вернувшись в Пітер, гравировать і
іздавать в картинах остатки нашої України. На тім
тиждві вийде 6-ть картин, і тобі пришлю. Я на те літо
буду у Таганрові; напиши, будь ласкав, як там найти
шлях до тебе, от набалакаємось!

На різдвяних святках наші земляки отут компо-
нують театр у медіцинській академії; так я думав, щоб
ушкварить тій Черноморській побит, але тепер
уже пізно, а як би ти його звелів переписать гарненько
та прислав к Великодню, то-б це так. А тепер вони вже

розучують Москаля чарівника, Шельменка, Сватання на Гончарівці і мого Назара Стодолю.

З поганими отими черкесами н частенько отут зустрічаюсь, але про тебе вони ні один нічого міні не казали, хоч я їх і росчитував. Шашрай собі хлопець, як того треба. Але воно здається сирота і не панчикус собі на лихо.

Оставайся здоров, друже мій, низенько кланяюся твоїй жінці. Гулак і все товариство здраствус. Ходот, півроку йому, в Полтаві оженився та й байдуже, а я тим часом бурлакую.

Чого ти сам собі хочеш, то й я тобі того желаю.

Т. Шевченко.

Спасбі Вам, добродію, за память об мені; нехай Вам Бог пошле здравіс і спасеніс, на враги побіду і одолініс, і да сохранишь Вас, і всіх окружающих Вас, од огня, меча і пашествія іноплеменників, аминь. Любящий Вас Семень Артемовскій — Гулак.

Дальше пришека Шевченка.

Чом ми не зустрілися в Москві ту зиму. Я там проживав той самий тиждень, що й ти. Цур йому аж пудно згадувать

1845.

До Я. Г. Кухаренка.

Отамане! Будьте ласкаві, пришліть Чорноморськїй побіт до мене в Академію.

Отамане, як би ти знав, що тут робиться. Тут робиться таке, що цур йому й казать. Козацтво ожгло!!!

Оживуть Гетьмани
В золотім жупані,

Прокинеться доля,

Козак заспіва:

Нема в краю

Нашім ні німця.

Підпис: мабуть буква Ш.

До Я. Г. Кухаренка.

23 марта. Отамане. Я сьогодні Петербург покидаю. Буду літом у Тагапрозі, то будь ласкав, напиши до мене, як там шлях прийти до твого гнізда. Бо мені дуже треба побачитися з тобою. Я якось оце писав до тебе, та мабуть не дійшло. Або записався, або тобі ніколи, або може ждеши півтора року, щоб заплатити мені так, як (я) за твоє сало, ласку і добре слово заплатив. згадує злого, а помяни добре, і напиши мені хоч, де ти живеш, щоб я знав, як долетіть до тебе. Бувай здоров, отамане, пиши, коли матимеш час, до мене.

В Полтавську губернію в Миргородській повіт в село Марієнское. На імя Александра Андреевича Лукьяновича з передачею щирому твоему Шевченкові.

1846.

До Д. Г. Вібікова (київського генерал-губернатора).

Ваше Высокопревосходительство, Милостивий государь Дмитрій Гаприловичъ! Окончивъ воспитаніе въ С.-Петербургской академіи художествъ, въ которой я былъ однимъ изъ первыхъ учениковъ профессора Карла Брюллова, я по прибытіи въ Кіевъ принялъ на себя сотрудничество в Кіевской археографической комисіи, порученія которой исполняю въ теченіе года.

Нынѣ, по случаю открытія вакансіи учителя живописи въ Кіевскомъ университетѣ, я вступилъ съ прошеніемъ къ г. попечителю Кіев. учеб. округа объ опредѣленіи меня на эту должность; но какъ съ тѣмъ вмѣстѣ я желаю оставаться сотрудникомъ археографической комисіи, то дабы со стороны ея не могло встрѣтиться

препятствія, я, по состоянію комиссії подъ высокимъ начальствомъ Вашего В-П-ва, имѣю честь всепокорнѣйше испрашивать Вашего благосклоннаго разрѣшенія и содѣйствія къ опредѣленію меня на вакансію учителя рисованія въ университетѣ св. Владиміра. Художникъ

10 декабря 1846 года.

Г. Шевченко.

1847.

До М. І. Костомарова.

Купи мнѣ
Мелодію
Бачать

Февраля 1, Борзна. Друже мій великий, Миколає! Я оце й досі в Борзні і не роблю нічого сенько, лежу собі та й годі; у Київ страх їхать не хочеться, а треба; коли-б то ви були такі трудящі і добрі, щоб розпитали в Університеті (хоч у Глушановського, він усі діла знає), чи я утвердженій при Університеті, чи ні; та й напишіть до мене у славній город Борзну, на імя Вигтора Миколаєвича Забілг ^{передачею} міні. Та ще ось що, пошліть Хому до мого ^{друзя} мша, нехай він возьме у його портфель, ящик, або скриньку з красками, і Шекспіра, та ще й брилі і все цеє сохраните у себе, бо товариш мій хоче їхать із Кліва. Як побачите Юзефовича, то поклоніться од мене. Обратстві не пишу, бо нічого й писать, як зійдемось, то поплачем. Куліш блаженствує, а Василь Білозер поїхав у Полтаву одгецьгуваться од учительства. А я, й кругом мене діється ні зле, ні добре, подвизачсь потроху то коло чарочок то що; коли-б то Бог дав міні притулиться до Університету, дуже добре було-б, напишіть, будьте ласкаві, як що добре почувте. Свої композиції з грішми або сам привезу, або пришлю з Чернігова. Оставайтесь здорові. Не забувайте-ж щиро-го брата

Шевченка.

До І. І. Фундукля.

16 іюля. Ваше Превосходительство! Оставленные вами у себя мои вещи, прошу васъ покорнѣйше велѣть переслать мнѣ, черезъ почту, — въ Оренбургскую гу-

бернію въ крѣпость Орскую, на имя Тараса Григорьева Шевченка; или передайте моему пріятелю сотрудику Археографической комисіи Алексѣю Сенчилу для отправки ко мнѣ. Въ портфели между рисунками есть оригинальный рисунокъ извѣстнаго французскаго живописца Вато; ежели угодно будетъ вашему превосходительству приобрѣсть его, то я охотно уступаю за цѣну, какую вы назначите. Предложилъ бы вамъ виды Кіева, но они не окончены, а во-вторыхъ, хотя неясно, они мнѣ будутъ здѣсь напоминать нашъ прекрасный Кіевъ. Вашего Превосходительства покорнѣйшій слуга

Т. Шевченко.

До А. І. Лизогуба.

Крѣпость Орская, 22 октября. Добродію і дружє. На другій день, як я од вас поїхав, мене аристовали в Кієві, на десятій посадили в каземат в Петербу..., а через три місяці я опинився в Орской крѣпости в салдацкій сірій шенелі, чи не диво скажете! Отже воно такі я тепер точнісінькій, як той москаль, що змальовав Кузьма Трохимович панові, що дуже кохався в огородах. От вам і кобзарь! позабірав грошники тай шморгнув за Урал до Киргиза гуляти. Гуляю! бодай нікому не довелось так гуляти. А що маємо робить! треба хилитися, куда пагнає доля. Ще слава Богу, що мені якось удалось закріпити серце так..., що муштруюся собі тай годі. Шкода, що я не покинув тойді у вас рисунокъ кнївського саду, бо він і всі, що були при мені, пропали у І. І. Фундуклея. А тепер мені стражайше запрещено рисовать і писать (окром писем), пудьга та й годі; читать хоч би на сміх одна буква, і тій нема. Брожу по над Уралом та... ні не плачу, а щось ще поганше діється зо мною. Одіпліть будьте ласкаві, моє письмо і адрес мій княжні В. Миколаєвні, а адрес ось який: Въ городъ Оренбургъ, въ пограничну комисію. Его Благородію Фе-

дору Матіфеичу Лазаревскому съ передачею. А цей добрий земляк уже знатиме, де мене пайти. Бувайте здорови, низенько кланюсь Ілїі Івановичу і всьому дому вашему, не забувайте безталанного Поклошци, як побачите, од мене Кукуатовим.

Т. Шевченка.

До Кн. Варвари Рєвнїної.

Крѣпость Орская, 24 октяб. По ходатайству вашему, добрая моя Варвара Николаевна, я былъ опредѣленъ въ Кіевскій университетъ, и въ тотъ самый день, когда пришло опредѣленіе, мени арестовали и отвезли въ Петербургъ 22 апрѣли (день для мени чрезвычайно памятный), а 30 мая мнѣ прочитали конфирмацію, и я былъ уже не учитель Кіевского университета, а рядовой солдатъ Оренбургскаго линейнаго гарнизона!

О, какъ невѣрны наши блага,

Какъ мы подвержены судьбѣ.

И теперь прозябаю въ киргизской степи, въ бѣдной Орской крѣпости. Вы непременно разсмѣялись бы, если бы увидѣли теперь меня; вообразите себѣ самого неуклюжаго гарнизоннаго солдата, растрепаннаго, небритаго, съ чудовищными усами, и это буду я; смѣшно, а слезы катятся, что дѣлать, такъ угодно Богу. Видно, я мало терпѣлъ въ моей жизни, и правда, что прежнія мои страданія, въ сравненіи съ настоящими, были дѣтскія слезы; горько, невыносимо горько! и при всемъ этомъ горѣ мнѣ строгойше запрещено рисовать, что бы то ни было и писать (окромѣ писемъ), а здѣсь такъ много поваго. Киргизы такъ живописны, такъ оригинальны и наивны, что сами просятся подъ карандашъ, и я одурѣваю, когда смотрю на нихъ. Мѣстоположеніе здѣсь грустное, однообразное; тощая рѣчка Уралъ и Оръ, обнаженныя сѣрыя горы, и безконечная киргизская степь. Иногда степь оживляется бухарскими на верблюдахъ караванами, какъ волны моря, зыблущими вдали,

и жизнью своею они удвигают тоску. Я иногда выхожу за крѣпость, къ караванъ-сараю, или мѣновому двору, гдѣ обыкновенно бухарцы разбивают свои разноцветные шатры. Какой стройный народъ! Какіи прекрасныя головы! (чисто кавказское племя) и постоянная важность, безъ малѣйшей гордости. Если бы мнѣ можно было рисовать, сколько бы я вамъ прислалъ новыхъ и оригинальныхъ рисунковъ. Но что дѣлать! и смотреть и не рисовать, это такая мука, которую пойметъ одинъ истинный художникъ. И я всетаки почитаю себя счастливымъ въ сравненіи съ Кулѣшомъ и Костомаровымъ; у перваго жена прекрасная, молодая, а у втораго бѣдная, добрая старуха мать; а ихъ постигла та же участь, что и меня, и я не знаю, за какое преступленіе они такъ страшно заплатились. Вотъ уже болѣе полугода я не имѣю никакого понятія о нашей бѣдной новой литературѣ, и я просилъ бы васъ, добрая Варвара Николаевна, ежели достанете послѣднее сочиненіе Гоголя Письма къ друзьямъ, то пришлите мнѣ, вы сдѣлайте доброе дѣло, и, если можно, Чтеніе Московскаго Археологическаго Общества, издаваемое Бодянскимъ. Я могъ бы выплевать все это, но пришлите, добрая Варвара Николаевна, это будетъ вѣриѣ, и Богъ вамъ залатитъ за доброе дѣло. Адресъ мой сообщить вамъ Андрей Ивановичъ. Моя сердечная благодарность книгнѣ Варварѣ Алексѣевнѣ, и всему дому вашему моя любовь и уваженіе. Прощайте; желаю вамъ всѣхъ благъ и иногда вспоминать безталаннаго

Т. Шевченка.

До Андрія І. Лизогуба.

К. Орская, декабря 11. — Великимъ веселіемъ веселили вы мене своимъ добрымъ христіанскимъ листомъ у цѣи бусурманскіи пустыни. Спасибі вамъ, друже мій добрый, я з самої весни нечувъ рідного щирого слова. Я писан

туди декому, а вам першим Бог велів разважити мою тяжку тугу в пустині щирими словами, спасибі вам. Не знаю, чи дійшов мій лист до наших рук (бо я послав у Седнев 24 октя., не знаючи, що вас Бог заніс аж у Одесу). Жаль і дуже мнї вашої маленької, згадаю, то так иначе бачу, як воно маюсниське тащює, а Ілья Іванович грає і преспівує... Не скорбіть, може воно добре зробило, що перейшло на той світ не мучене страстьми земними. Були ви у Яготинні літом, що там дієця? де тепер живуть яготинські анахоретки? Я писав через вас до В: N.; — не знаю, чи дійшло. Що вона сердешна поробляє? Скажіть їй, як побачите, або напишіть, пехай до мене напише хоч одну стрічечку, її прекрасная добрая душа мене частенько навідує в неволі. Бодай і ворогові моему лютому недовелося так каратись, як я тепер караюсь. І до всего того треба було ще і запедужать, в осени мучив мене репматізм, — а тепер цинга, у мене її зроду не було, а тепер така напала, що аж страшно. Холера, благодарить Бога, минула нашу пустиню, — а ходила близко. Сажил мені нічого не лише, не знаю, де він дів мою портфель з рисунками дрібними, там цілий жмут їх було. Як побачите його, то спитайте, таїть возьміть до себе, а ящик з олійними фарбами пехай собі оставляє. Ви питаєте, чи покину я малювання; рад я його покинуть, так неможна, я страшно мучуся, бо мені запрещено писать и рпсывать. А ночі, ночі! Господи, які страшні та довгі!... та ще й у казармах. Добрий мій друже! голубе сизий! пришліть ящичок ваш, де є вся справа, альбом чистий і хоч оден пензель Шаріона. Хоч ніколи подивлюся, то все такі легше стане. Просив я В: N.;, щоб мені книжечок де якіх прпслала, а тепер і вас прошу, бо опрпче Біблії нема й однієї літери. Як що найдете в Одесі Шекспіра, перевод Кетчера, або Одисею, перевод Жуковського, то пришліть ради раснятого за нас, бо сй-Богу з нудьги одурію. Послав би вам грошей на

все сіє, так дасьбі до шеляга пронали. А может Бог пошле, то я вам коли небудь отдячу. Як будете посылать, то шліть на моє имя. Та Бога ради напишіть що небудь про В: Г: і про Глафиру Івановну, та поклоніться од мене Ілії Івановичу, Надежді Дмитрівні і всьому дому вашому. Бувайте здорові, незабувайте щирого свого і безталанного

Адрес: въ оренбургскую губернію въ крѣпость Орскую.

Т. Шевченка.

До Василя Мат. Лазаревського.

20 декабря. К. О. З новим годом будьте здорові, любий і щирий мій земляче. Де вас Бог носить, чи ви вже в Пітері, чи ще й доси в Одесі? Нехай де хоче носить, та тільки шляхи таланом стеле...

... Тяжко, брате мій добрий, каратися, і самому не знати, за що. Отже так зо мною трапилось; спершу я сміливо заглянув лихові в очі і думав, що то була сила волі над собою, аж ні, то була гордость сліпая. Я не розглядив дна тієї бездни, в котору впав. А тепер, як розглядив, то душа моя убогая розсипалась, мов пилина перед лицем вітра. Не по християнській, брате мій, знаю, а що-ж діяти? Опріч того, що нема з ким щире слово промовити; опріч нудьги, що в серце впилося, мов люта гадина; опріч всіх лих, що душу катують, — Бог покарав мене ще й тілесним недугом; занедужав я спершу ревматизмом, тяжкий недуг, та я все таки потроху боровся з ним, і лікарь, спасибі йому, трохи помогав і те, що я прозябав собі хоч у поганій, та все таки вольній хатині. Так бачите, щоб я не зрисував (бо міні рисувати заказано) свого недуга (углем у коміні), то і положили за благо перевести мене в казарми, до люлек, смороду і зику. Став я потрохи привикать, а тут спіткала мене цинга лютая, і я тепер мов Іов на гноіщі, тільки мене ніхто не провідає. Так міні те-

пер тяжко, так тяжко, що як би не надін, хоч коли
небудь побачить свою безталанну країну, то блага б
Господа о смерті.

Так Дніпро крутоберегіні
І надія, брате,
Не дають міні в неволі
О смерті благати.

Іноді так мене пудьга за серце здавить, що (без
сорома казка) аж заплачу.

Якби все те розказувать, що я тепер терплю.....
..... то її за тиждень не розказав би.

Щур же йому. Нехай воно сниться тому, хто лю-
дим добра не хоче.

Поклонітесь гарненько од мене Дзюбину, як поба-
чите. Добрига чоловік, коли ви знакомі. Нагадате йому
про Пзлера і розтиган, про Адольфшику, і проції
дива. Скажіть, що я його частенько згадую. Н. Н. Плет-
нев повинен мене знать, тільки нагадайте йому П. Бо-
риспольца.

Та будьте ласкаві, побачтесь з Чернишовим, він те-
пер уже в Петербурзі (спитайте в а. художеств., де він
живе), а як побачитесь, то розспитайте його, чи він по-
отдав(ав) мої письма, що я послав через його, і що йому
сказано на ті письма, та попросіть його од мене, щоб
він докучав мою прозьбою надто Карлу Павловичу,
а з Дубельтом, щоб притьмом побачився. Як поба-
читесь з В. И. Далем, то, поклонившись йому од мене,
попросіть його, щоб він ублагав В. Перовського, щоб
той визволив мене хоч из казарм (сіріч випросив міні
дозволеніє рисувать). Даль чоловік добрий, розумний і
могутій; він добре знає, як тут ми пропадаємо, то тяж-
кий гріх йому буде ..., як не схоче промовить за мене
хоч одно слово.

Докучаю я вам, добрий мій земляче! Та що я маю

робить! Як би мені тільки рисувать було можна, то я і не журився-б, ходив би собі в сірій шепелі, поки дійшов би до домовиши, та все-б таки хвалив Бога, а тепер!... ой лишенько! і вимовить не хочеться.

Напишіть до мене, коли матимете час, хоч малесенький листочок, пехай хоч трошки я заплачу добрими сльозами.

Будьте ласкаві, розпитайте гарненько, де тепер живе Василій Андреевич Жуковскій (він перше жив у Дісельдорфі на Рейні, а тепер не знаю), та й пришліть мені його адрес, а коли надрукована його Одисея, то й її пришліть, прочитавши, я оддам вам, або О. Матвѣвичу.

Бо, єй-Богу, окроме Біблії, нема в мене ні однісенької книжечки.

[1-я приписка]. Та вже чи раз батька по лобу вдарить, чи двічі, однаково; хоч воно трохи й не до речі просить, мов той старець, та що-ж робить, коли нігде взять, — пришліть ради поезії святої Лермонтова хоч один том; велику, превелику радість пришлете з ним вашому удачному і безталанному землякові Т. Ш.

[2-я приписка]. Здається, ви знакомі з Васильом Єзучевським; коли він вернувся з дому, то, як побачитесь, гарненько вилайте його за мене, за його щирість і добрість, і Галузу, свояка його, добрі і щирі люде, щоб ти знав, земляче!

[3-я приписка]. Не здивуйте, Бога ради, що на такому клаптикові пишу до вас, бо в цьому Божому краї папір поchtовий на вдивовижку.

1848.

До А. І. Лизогуба.

К. Орская, февраля 1. »Всякъ другъ речеть: содружихся ему и азъ: по естъ и менемъ точію другъ«. — Отак тепер і зо мною сталось, було на собаку кинь, то влучили друга, а як пришлося до

скруту, то святий їх знає, де вони поділись! чи невимерли, крий Боже? Ні, здравствують: та тільки оддурались безталаннотю свого друга. Бог їм звидить, якби вони знали, що єдине слово ласкаве тепер для мене паче всякої радості — так що-ж недогадливі. З превеликою радістю і дякою прийняв я лист ваш уже другий, написаний 31 декабря. Бог вам заплатить за вашу щирість і за вашу ласку. Лихо діється зо мною, та не одно, а всі лиха упали на мою голову; одно те, що нудьга і безнадія давить серце, а друге, не здужаю з того дня, як привезли мене в цей край, ревматизмъ, цингу перетерпів слава Богу, а тепер зуби і очі так болять, що не знаю, де дітись. І чи ні чудно скажете, як принесли ваш лист, мені полегшало, так що на третій день мені вже можна було написати оцей лист до вас. Вибачайте тільки, що коротенький, одно те, що боюся, очі натрудить, а друге, сказавши правду такі, й паперу недостача; і кушити нема де, звичайне як у степу. Як будете посплати вашу обіцянку, то пришліть будьте ласкаві і паперу поштовою і брістальського, коли найдете в Одесі. Вибачте Бога ради, що я так вередую; за гроші спасібі вам, єдиний мій друже, у мене ще осталося трохи, а як матиму малярську справу, то може зароблю, а як що пошлють весною в степ на Раїм, бо є така чутка, то тойді вже проситиму, та може Бог дасть, що тут остануся. Ще чи неайдете в Одесі сочиненій Лермонтова і Кольцова, пришліте поезії святої ради. А як будете писати, то пишіть на моє имя просто в К. О., бо я другий лист ваш прийняв уже з третьих рук, хоч воно й з добрих рук, та все такі з третьих. Прочитав я в друге вже о скорбі вашій, о вашій Лизі, що маємо робити, коли того Бог хоче. Давид добре сказав, хто возглаголетъ силы господни; слышаны сотворить вся хвалы его; звичайне, не можно і без того, щоб инколи і сльозам не дати воли, бо хто не журиця, не плаче, то той ніколе й не радів.

Цур йому такому, будемо плакати і радіти, і за все те хвалить милосердного Бога.

1 февраля. На самому цьому слові, одчинилися двері і почта льонь подав мені третій лист ваш, написаний 7 января. Не знаю, чи зрадив би я так батькові або матері, як вашому щирому слову. Да воздасть вам господь і дому вашому, що носітили есте невольника і тяжку його тугу розважили. Як будете писати до В. Н., то од мене їй низенько поклоніться, та накажіть, щоб хоч одно слово написала, тільки не в Орецьбург, — а просто в К. О. — коли маєте свячену воду, то спишіть та пришліть мені, бо та, що ви мені передали, утрачена. А Татьяні Івановні як будете писати, то їй і Федорові Іваненкові од мене гарненько поклоніться, нікому в світі я тепер так не завидую, як малярам і Глафирі Івановні, а може вже вона покинула, крий боже, малювати! Бога діля пришліть малярську справу і папіру. — Що у вас робиться у Седневі? що поробляє І. І.; поклоніться йому од мене. За Н. Д. і вас і весь дом ваш, молюся Господеві милосердному, і благаю його, щоб ви не забували

Т. Шевченка.

До Ки. Варвари Репніної.

К. О., 25 февраля. Тринадцятий день уже читаю ваше письмо, наизусть выучилъ, а сегодня только нашель время и мѣсто (въ казармахъ), отвѣтитъ вамъ, добрѣйшая и благороднѣйшая Варвара Николаевна. Я какъ бы ото сна тяжелаго проснулся, когда получу письмо отъ кого-нибудь, не отрекшагося меня, а ваше письмо перенесло меня изъ мрачныхъ казармъ на мою родину и въ вашъ прекрасный Яготинъ. Какое чудное наслаждение, воображать тѣхъ, которые вспоминають обо мнѣ, хотя ихъ очень мало. Счастливъ, кто малымъ доволенъ, и въ настоящее время я принадлежу къ самымъ счастливымъ, я, бесѣдуя съ вами, праздную 25 февраля,

не шумно, какъ было это прежде, но тихо, тихо, и такъ весело, какъ никогда не праздновалъ, и за эту великую радость я обязанъ вамъ и Г. Ивановичъ. Да осѣнитъ васъ благодать Божія. Пишите ко мнѣ такъ часто, какъ вамъ время позволяетъ; молитва и ваши искреннія письма болѣе всего помогутъ мнѣ нести крестъ мой. Евангеліе я имѣю, а книги, о которыхъ я просилъ васъ, пришлите; это для меня хотя малое, все же будетъ развлеченіе.

26 фев. Вчера я не могъ кончить письма, потому что товарищи солдаты кончили учебы, начались рассказы, кого били, кого обѣщались бить; шумъ, крикъ, балабайка выгналъ меня изъ казармъ, я пошелъ на квартиру къ офицеру (меня, спасибо имъ, всѣ принимаютъ какъ товарища); только расположился кончить письмо, и вообразите мою муку: хуже казармъ, а эти люди (да проститъ имъ Богъ) съ большой претензіей на образованность и знаніе приличій, потому что нѣкоторые изъ нихъ присланы изъ западной Россіи. Боже мой! неужели и мнѣ суждено, быть такимъ, страшно! Пишите ко мнѣ и присылайте книги.

27 фев. Только сегодня, и то можетъ быть, кончу давнѣе начатое письмо. Что дѣлать!

Теперь самое тихое и удобное время — одиннадцатый часъ ночи; все спитъ, казармы освѣщены одной свѣчкой, около которой я одинъ сижу и кончаю нескладное письмо мое; не правда-ли, картина во вкусѣ Рембрандта? — Но и величайшій гений поэзіи не найдетъ въ ней ничего утѣшительнаго для человѣчества. Со дня прибытія моего въ К. О. я пишу дневникъ свой; сегодня развернулъ тетрадь и думалъ сообщить вамъ хоть одну страницу, и что же! такъ однообразно-грустно, что самъ испугался и сжегъ мой дневникъ на догорающей свѣчѣ! Я дурно сдѣлалъ, мнѣ послѣ жалъ было моего дневника, какъ матери своего дитяти, хотя и урода.

28 фев. Вчера я просидѣлъ до утра и не могъ

собраться съ мыслями, чтобы кончить письмо, какое-то безотчетное состояніе овладѣло мною (прійдите всѣ труждающіеся и сремененные, и азъ упокою вы). Предъ благовѣстомъ къ заутренѣ пришли мнѣ на мысль слова распятаго за насъ, и я какъ бы ожилъ, пошелъ къ заутрени и такъ радостно, чисто молился, какъ можетъ быть никогда прежде. Я теперь говѣю, и сегодня пріобщался святыхъ Таинъ, — желалъ бы, чтобы вся жизнь моя была такъ чиста и прекрасна, какъ сегодняшній день! Ежели вы имѣете перваго или втораго изданія книгу Фомы Кемпійскаго »О подражаніи Христу«, Сперанскаго переводъ, то пришлите ради Бога. Предстоитъ весною походъ въ степь, на берега Аральскаго моря для построенія новой крѣпости. Бывалые въ подобныхъ походахъ здѣшнюю въ К. О. жизнь сравниваютъ съ эдемомъ; каково же должно быть тамъ, коли здѣсь эдемъ! Но никто, какъ Богъ, одно меня печалить: туда не ходитъ почта и придется годъ, а можетъ быть и три, коли переживу, не имѣть сообщенія ни съ кѣмъ близкимъ моему сердцу. Пишите, еще мартъ мѣсяць нашъ, а тамъ да будетъ воля Божія!

Цугаетъ моя настоящая болѣзнь скорбуть, а въ степи, говорятъ, она ужасно свирѣствуетъ. Да замѣнимъ уныніе надеждой и молитвой! Странно! прежде я смотрѣлъ на природу одушевленную и неодушевленную, какъ на совершеннѣйшую картину, а теперь какъ будто глаза перемѣнились: ни линий, ни красокъ ничего не вижу. Неужели это чувство прекраснаго утрачено на вѣки? а я такъ дорожилъ имъ! Такъ желѣлъ его! нѣтъ, я, должно быть, тяжело согрѣшилъ передъ Богомъ, коли такъ страшно караюсь.

Ежели будете писать Андрею Ивановичу, просите его о томъ, о чемъ я его просилъ, и, если можно, чтобы онъ поторопился, боюсь, ежели его посылка не застанетъ меня здѣсь, и васъ прошу тоже о томъ-же; одно спасеніе отъ одервененія — книги.

29 февраля. Читая и перечитывая ваше письмо, я только сегодня замѣтилъ слова — вы меня вспомнили въ далекой сторонѣ. Но вспомнилъ, добрая благородная Варвара Николаевна, а помнилъ, со дня или вечера, когда и вамъ жаловался на сосѣда вашего П. Д. (да простить ему Господь), и буду помнить васъ, пока угодно будетъ Богу, оставить во мнѣ — хоть искру чувства добраго. Молитесь, молитесь, молитва ваша угодна Богу. Она меня оградитъ отъ этого страшнаго безчувствія, которое уже начинаетъ проникать въ мою разслабленную душу.

Миръ праху добраго человѣка, который привѣтствовалъ меня въ новый годъ не какъ неприютнаго скитальца, а какъ роднаго сына. Какъ это недавно было, мнѣ кажется вчера, а сколько надеждъ моихъ не сбылось.

Вы говорите, что у васъ въ Яготинѣ все идетъ по-прежнему, общество то же самое, исключая Татьяны Ивановны, да исцѣлитъ ее Господь. Сердечно радъ, что добрый человѣкъ, бывший Кіевскій студентъ, между вами; благодарю его за память обо мнѣ и всѣхъ, кто не забылъ меня. Князю В. И. и княгинѣ мое глубочайшее почтеніе; прощайте и молитесь за несчастливаго и душою вамъ предающаго

Т. Шевченка.

Благодарю васъ, Глафира Ивановна, за ваши многія, но искреннія строки; не пеняйте, что я поздно отозвался, такъ было угодно Богу; и это письмо, не знаю, когда придетъ къ вамъ! когда бы ни пришло, передайте его доброй вашей тетѣ и вспоминайте хоть изрѣдка не забывающаго васъ Т. Ш.

Т. И. мое глубочайшее почтеніе; пришлите, ежели имѣете свячену воду; она ороситъ мое увядающее сердце. Братьямъ и сестрамъ вашимъ поклонъ, скажите имъ и просите, ежели не забыли меня, да помолятся обо мнѣ.

До А. И. Лизогуба.

7-го марта, К. О. Не знаю, чи зраділа-б так мала ненагодована дитина, побачивши матір свою, як я вчора прийнявши подарунок твій щирий, мій єдиний друже, так зрадів, що ще й досі несхаминуся, цілісеньку ніч не спав, розглядав, дивився, перевертав по трічці цілуючи всяку фарбочку і як її не цілувати, не бачивши рік цілий. Боже мій! Боже мій! який тяжкий та довгий рік! та дарма. — Бог поміг, мишув таки. Я взявши в руки скриньку, подивився, і щиначе перелитів у малярню, в Седнев, чи згадаєте, як ви мені її вгорі показували недороблену? ще й раділись зо мною, як би її химерніше улагодить. Чи сподівався я, що через рік та сама скринька звесилить мене ниниче мати дитину, при лихій моєй годині. Благій і дивиний еси Господи! сьогодні неділя, на муштру — не поведуть, цілісенькій день буду переглядати твій подарунок, щирий мій єдиний друже, переглядати і молитись, щоб Бог послав на довгі дні тобі таку радість, як послав він мені через тебе. Перелічив, передививсь, все, все до крихотки, ціле, і Шекспір, і папери, і фарби і цизорик, і карандаші, і пензлі, все цілісеньке. Не утрачайся на альбом, друже мій! буде з мене, і цього добра поки що. Недавно з Яготина прийшов лист до мене... спасибі їй добрій В. Н., що не забуває мене, хоче мені, як сама достане, прислати книжок. Як пришло, то тойді я і тяжкого походу, і Аральського моря, і безлюдного степу киргизьського не злякаюсь. Одна тільки туга гризе моє серце, як заженуть у стін, то не доведеться ні одного листа прийняти, ні самому послати, бо туди почта не доходить, — от моє горенько. А може доведеться, рік або й другий простерегти нікчемне отте море. Не будемо журиться, а будемо молитись; ще те лихо далеко, а всяке лихо здалеку страшніше, як то кажуть розумні люде. Цей і апріль місяць я ще буду в О. К., то напишіть до мене

хоч стрічечку, бо тільки Бог святий знає, як я радію, коли дійде до мене хоч одно ваше слово з моєї бідної країни. Я тепер (поздоров Боже вас) хоч і багатий на папір, а все таки на клаптику пишу, бо сказано пустиця, — де я возьму, як потрачу. Та таки і уділіть де кому треба, хоч по аркушичку. Вибачте голубе синій, що так на шведку пишу до вас, бо одно те, що сьогодні почта, а друге те, що коло десятої години треба виступити у караул!

Молюся Богу, щоб послав здоров'я Н. Д. і радість всьому дому вашому. Спасибі вам, будьте здорові, та напишіть хоч стрічечку до мене, до урядного вам

Т. Шевченка.

До А. І. Лизогуба.

9 мая, К. Орская. Воістинно воскрес! Спасибі тобі, ширій мій друже, і за папір, і за лист твій, ще кращий паперу. Папір міні тепер дуже став у пригоді, а лист ще дужче! і тим самим, що міні тепер треба було молитви і щирого дружнього слова, а воно як раз і трапилось. Я тепер веселий іду на оте пікчемне море Оральске. Не знаю, чи вернуся тільки!... А іду сй-Богу веселий.

Спасибі тобі ще раз за писанку; дійшла вона до мене цілісінька і в той самий день прийшло міні розрішення, малювать, а на другий день приказаніє, у поход виступать. Беру з собою усю твою малярську справу; не знаю тільки, чи доведеться малювать!

Вибач міні, сй-Богу, ніколи і сухарь той ззісти, а не те, і об лист написать до ладу. До В. Н. Рєпніної напишу вже хіба з Раїму. Як будеш писать до неї, подякуй за книжку Гоголя.

Адрес мій: в К. Орскую. Его високоблагородію Михайлу Семеновичу Александрійському з передачею міні.

А цей чоловігача буде послать до мене через коменданта. Не забувай мене, єдиний мій! Коли не побачи-

мося на сім світі, то вже певне зострінемося на тім. До свіданія! Щирій твій

Т. Шевченко.

До А. І. Лизогуба.

Оренбург, декабля 29. На самий святвечір сижу собі один однісінький у хатині та журюся, згадуючи свою Україну і тебе, мій друже єдиний. Думаю: от Бог дає і свято своє велике на радість добрим людям, а міні нема з ким слова промовить. Аж гульк! входить в хатину добрий Герн і подає міні ваш лист. Господи милостивий! як я радів! Неначе батька рідного побачив, або заговорив з сестрою на чужині. А надто, як прочитав, що вас всіх, мов праведних, минула кара Господня, то аж заплакав, — так міні любо стало. Ви пишете, друже мій добрий, що шлете альбом із *parier tochon*; спасибі вам — пришліть. А фарб сухих не посилайте, бо тут олії достать не можна, та те ще — знову весною поженуть у степ. Такій мій талап поганий! Що-ж міні вам послать, коли в мене нема нічого; послав-би вам вид Аральського моря, так таке погане, що крий Боже! пудьгу ще наведе прокляте. Ще ви пишете, друже мій єдиний, щоб я виставляв ціну на моїх будущих рисунках; велике вам спасибі, бо тут без грошей ще поганше, як меж жидами. Я, нарисовавши де що, отдавав за самую убогую ціну, так що-ж — сміються! Міні здається, що як-би сам Рафаель воскрес отут, то через тиждень умер би з голоду, або наїнявся-б у татарина, кози пасти. Отакі тут люде! Шлю вам киргизського Баксу, або по нашому Кобзаря. Коли найдеться яка добра душа, то нехай купить, зробить добрее діло, а ціну я йому кладу 50 карбованців: може задорого, то збавте, як знаєте. Буду посилать до вас усе, що зроблю вартого послать, а ви вже робіть з ними, що хочете. Ще посилаю вам оцього гарнадера (це я); згадуйте мене, дивлячись на його, друже мій добрий!

Що ви пишете, щоб розказати вам, що зо мною діялось на Аральськiм морі два літа, — цур йому! бодай не діялось того ні з ким на світі! Опріч нудьги, всі лиха перебували в мене, навіть і нужа, — аж згадувать бридко! Адресуйте ваші листи на імя Герна, а мого імені не пишійть: він знатиме по штемцелю. Бувайте здорові! Як будете писать В. Н. Рєвніної, то поклоніться їй од мене. Всьому дому вашому низенько кланяюсь. Щирий до вас

Т. Шевченко.

1849.

До А. І. Ляогуба.

Оренбург, ноябрь 8. Друзе мій єдиний! позавчора вернувся я із того степу Киргизського, та моря Аральського до Оренбурга, та і заходився оце писать до тебе, пишу, а ще і сам добре не знаю, чи живий ти на світі, чи здоровий, бо вже оце трохи чи ні півтора року, як ми не переписались з тобою, а ні одним словом, а за таке время багато води у море утекло. Може і у вас кого не стало, бо холера, кажуть, здорово таки косила. Коли живий ти та здоровий, то напиши до мене, друже мій, негаючись, то я тойді вже і одишшу до тебе геть, усе порозказую, як мене посило по тому морю, як я у степу отім безкраїм пропадав. Геть усе розкажу, нічого не потаю. А тепер поки що поклонись од мене всьому дому вашому і добрій В. Н.; скажи їй, що я живий, здоровий і коли не дуже щасливий, то припамені веселій. Оставайся здоров, не забувай на безталанні

Т. Шевченка.

Адрес: вь г. Оренбургъ. Его благородію Карлу Ивановичу Герпу вь генеральный штабъ, съ передачею.

До Ки. В. Н. Рєвніної.

14 ноября. Оренбургъ. На дняхъ возвратился изъ Киргизской степи и изъ Аральского моря вь Орен-

бургъ. И сегодня Лазаревскій сообщилъ мнѣ письмо ваше, гдѣ вы именемъ всего дорогого просите сообщить обо мнѣ хоть какое-нибудь извѣстіе. Добрый и единственный другъ мой! Обо мнѣ никто не зналъ, гдѣ я прожилъ эти полтора года, я ни съ кѣмъ не переписывался, потому что не было возможности; почта, ежели и ходитъ черезъ степь, то два раза въ годъ, а мнѣ всегда въ это время не случалось бывать въ укрѣпленіи. Вотъ причина! и да сохранитъ васъ Господь, подуматъ, чтобы я могъ забыть васъ, добрая моя Варвара Николаевна. Я очень, очень часто въ моемъ уединеніи вспоминалъ Яготинъ и наши кроткія и тихія бесѣды. Немного прошло времени, а какъ много измѣнилось, по крайней мѣрѣ со мною; вы бы уже во мнѣ не узнали прежняго глупо восторженнаго поэта, нѣтъ, я теперь сталъ слишкомъ благоразуменъ: вообразите! въ продолженіе почти трехъ лѣтъ ни одной идеи, ни одного помысла вдохновеннаго, проза и проза, или лучше сказать, степь и степь! Да, Варвара Николаевна, я самъ удивляюсь моему превращенію, у меня теперь почти нѣтъ ни грусти, ни радости, за то есть миръ душевный, моральное спокойствіе до рыбьего хладнокровія. Грядущее для меня какъ будто не существуетъ. Ужели постоянныя несчастія могутъ такъ печально переработать человѣка? да, это такъ. Я теперь совершенная пизанка бывшаго Шевченка, и благодарю Бога.

Много есть любопытнаго въ киргизской степи и въ Аральскомъ морѣ, но вы знаете давно, я врагъ всякихъ описаній, и потому не описываю вамъ этой несходимой пустыни. Лѣто проходило въ морѣ, зима въ степи, въ занесенной снѣгомъ джеломѣйкѣ, въ родѣ шалаша, гдѣ я бѣдный художникъ рисовалъ киргизовъ и, между прочимъ, нарисовалъ свой портретъ, который вамъ посылаю на память обо мнѣ, о несчастномъ вашемъ другѣ.

Проживая въ Одессѣ, быть можетъ, встрѣтитесь съ Алексѣемъ Ивановичемъ Бутаковымъ; это флотскій офи-

церь и иногда бывасть въ Одессѣ; у него въ Николаевѣ родственники и родные. Это другъ, товарищъ и командиръ при описаніи Аральскаго моря; сойдитесь съ нимъ, благодарите его за его доброе, братское со мною обращеніе; онъ, ежели встрѣтитесь съ нимъ, сообщитъ всѣ подробности о мнѣ.

Прощайте, добрая моя Варвара Николаевна, кланяюсь Глафирѣ Ивановнѣ, князю Василию Николаевичу и всему дому вашему.

Т. Шевченко.

1850.

До Кн. В. Н. Ревякиной.

1 января. Оренбургъ. Поздравляю васъ съ Новымъ годомъ, молю Господа о ниспосланіи вамъ всѣхъ благъ. Я теперь сижу одинъ одинешенекъ и вспоминаю то прошлое, когда мы съ вами въ первый разъ встрѣтились въ Яготинѣ — и много пришло въ мою грустную безталанную голову. Неужели и конецъ моей жизни будетъ такъ же печаленъ, какъ настоящій день? Въ несчастіи невольно дѣлаешься суевѣрнымъ — я теперь почти убѣжденъ, что мнѣ не видѣть веселыхъ дней, и сердцу дорогихъ, и милой моей родины!

Для новаго года мнѣ объявили, что слѣдующей весною я долженъ буду отправиться опять на Аральское море. Вѣрно мнѣ оттуда не возвратиться! За прошедшій походъ мой мнѣ отказано въ представленіи на высочайшее помилованіе! и подтверждено запрещеніе, писать и рисовать! вотъ, какъ я встрѣчаю Новый годъ! не правда, весело?

Я сегодня же пишу Василию Андреевичу Жуковскому (я съ нимъ лично знакомъ) и прошу его о исходатайствованіи позволенія мнѣ только рисовать. Напишите и вы, ежели вы съ нимъ знакомы. Или напишите Гоголю, чтобы онъ ему написалъ обо мнѣ, онъ съ нимъ въ весьма краткихъ отношеніяхъ. О большемъ не смѣю

вась беспокоить. Миѣ страшно дѣлается, когда я подумаю о киргизской степи, съ отходомъ моимъ въ степь, и долженъ буду опять прекратить переписку съ вами и можетъ быть на много лѣтъ, а можетъ быть и навсегда. Не забудьте, Господи!

Я недавно вамъ писалъ; не знаю, получили ли вы? потому что адресъ не тотъ, который миѣ прислалъ дядя Андрей Ивановичъ. Если будете писать ко миѣ, то сообщите свой настоящій адресъ и сообщите адресъ Гоголя, и я напишу ему по праву малороссійскаго виршенлета, а лично его не знаю. Я теперь, какъ падающій въ бѣдну, готовъ, за все ухватиться. Ужасна безнадѣжность! такъ ужасна, что одна только христіанская философія можетъ бороться съ нею. Я вась прошу, если можно, достать въ Одессѣ, потому что я здѣсь не нашелъ, прислать миѣ Оому Кемпійскаго «О подражаніи Христу». Единственная отрада моя въ настоящее время, — это евангеліе. Я читаю его безъ изученія, ежедневно, ежечасно; прежде когда-то думалъ я анализировать сердце матери, по жизни святой Маріи, непорочной матери Христовой, — но теперь и это миѣ будетъ въ преступленіе. А какъ грустно я стою между людьми! Ничтожны матеріальныя пужды въ сравненіи съ пуждами души, — а я теперь брошенъ въ жертву той и другой! Добрый Андрей Ивановичъ проситъ меня, прислать все, чтобы я ни нарисовалъ, и назначать самъ цѣну; а что я ему пошлю, когда руки и голова скованы! Едва ли кто-нибудь терпѣлъ подобное горе!

Я вась печалю для новаго года, добрая Варвара Николаевна, своимъ грустнымъ посланіемъ — что дѣлать! у кого что болитъ, тотъ о томъ говорить; а миѣ хотя немного отрадыѣ стало, когда я высповѣдался передъ вами! Кляняюсь Глафирѣ Ивановнѣ и всему дому вашему.

Пишите ко миѣ. Г. Оренбургъ, на имя его благородія Карла Ивацовича Герна въ генеральный штабъ,

не надписывая моею фамилію — онъ узнаеть по штемпелю.

Прощайте, Варвара Николаевна; не забывайте бѣднаго и искренняго къ вамъ

Т. Шевченко.

До В. А. Жуковскаго.

Я три года крѣпился, не осмѣливался, васъ безпокоить; но мѣра моего крѣпленія лопається, и я въ самой крайности прибѣгаю къ вамъ, великодушный благодѣтель мой. Я писалъ еще въ первый годъ моего изгнанія К. П. Б., и никакого результата; бѣдный онъ великій человѣкъ! При всей своей великости, самой малости не хочетъ сдѣлать; говорю, не хочетъ, потому что онъ можетъ; позволяю себѣ думать, — и первое добро (написание вашего портрета) было сдѣлано случайно. (Простите мнѣ подобное нареканіе на великаго человѣка. Печально, что съ великимъ гениемъ не соединена великая разумная добродѣтель.)

Былъ я по долгу службы въ Киргизской степи и на Аральскомъ морѣ, при описной экспедиціи, два лѣта; видѣлъ много оригинальнаго, еще нигдѣ невиданнаго, и больно мнѣ, что ничего не могъ нарисовать, потому что мнѣ рисовать запрещено. Это самое большое изъ всѣхъ моихъ несчастій! Сжальтесь надо мною! Исхедатайствуйте (вы многое можете!) позволеніе мнѣ только рисовать — больше ничего, и надѣяться я не могу и не прошу больше ничего. — Сжальтесь надо мной! Оживите мою убогую, слабую, убитую душу! Ежели вы (въ чемъ я не сомнѣваюсь) напишете графу Орлову, или кому найдете лучше, то, Богъ милостивъ, и я взгляну на Божій свѣтъ, хотя передъ смертью, потому что казарменная жизнь и скорбуть разрушили мое здоровье. — Да, я теперь могъ бы описать бытъ русскаго солдата не хуже всякаго правописателя. Печальный бытъ!... Что дѣлать?... Таковы люди вообще, а наши особливо.

И скорбуть, и казарменная жизнь совершенно разрушили мое здоровье. Для меня необходима была-бы перемѣна климата; но я на это не долженъ надѣяться: рядовыхъ такихъ, какъ я, не переводятъ. Мнѣ бы хотѣлось въ кавказскій корпусъ, и врачи тоже совѣтуютъ; а меня посылаютъ опять въ Сыръ-Дарью, потому только, что тамъ расположенъ баталіонъ, въ которомъ я записанъ. Для моего здоровья этотъ походъ самый убійственный: новыя укрѣпленія еще не совсѣмъ устроены, плохая вода и жизнь самая однообразная. Если-бъ можно было рисовать, я могъ бы ее разнообразить, хоть самому грустно. Бога ради и ради прекраснаго искусства, сдѣлайте доброе дѣло, не дайте мнѣ съ тоски умереть! Я постараюсь, ежели мнѣ будетъ позволено, нарисовать для васъ все, что есть интереснаго въ этомъ неинтересномъ, но пока таинственномъ краѣ.

Тарасъ.

До¹⁾:

Я не умѣлъ воспользоваться вашимъ благодѣяніемъ. Сдѣлавъ слабые успѣхи въ Академіи Художествъ, былъ я выпущенъ съ аттестатомъ на званіе художника — не больше — и отправленъ на службу въ Кіевъ, гдѣ предложили мнѣ мѣсто рисовальнаго учителя при университетѣ. Недолго пробылъ я въ Кіевѣ. Въ припадкѣ сумасшествія написалъ пасквиль и, въ 1847 году, былъ сосланъ въ солдаты, въ Оренбургскій край, съ запрещеніемъ писать стихи и рисовать, что-бы то ни было. Мнѣ грѣхъ бы было, облагодѣтельному такъ великодушно вамъ, вновь васъ беспокоить, но несчастія мои переходятъ всякую мѣру. Я уже третій годъ, вооружаясь терпѣніемъ, живу самую бѣдною жизнью, бывалъ въ Киргизской степи и былъ два лѣта на Аральскомъ морѣ при описной экспедиціи; видѣлъ много новаго, оригинальнаго, еще невиданнаго въ Европѣ, и ни-

¹⁾ Лист невисланный.

чего не могъ нарисовать, потому что мнѣ рисовать запрещено. Это самое большое изъ моихъ несчастій! Умоляю васъ, скажитесь надо мною, псходатайствуйте мнѣ позволеніе. Вы это можете — только рисовать! Оживите меня убитаго. Напишите графу Орлову обо мнѣ или кому вы найдете лучше; авось Богъ милостивъ, и взгляну на Божій свѣтъ! Походъ въ Киргизскую степь и двухлѣтнее плаваніе по Аральскому морю даютъ мнѣ смѣлость, вторично безпokoитъ ваше превосходительство моею просьбою. Я вполне сознаю мое преступленіе и отъ души раскаяваюсь. Командиръ мой, А. И. Б., ежедневный свидѣтель моего поведенія въ продолженіе двухъ лѣтъ, подтвердитъ истину словъ моихъ, ежели будетъ угодно вашему пр—ву, спросить у него. Я прошу милостиваго ходатайства вашего передъ всемплоствѣйшимъ Государемъ нашимъ, прошу одной великой милости: позволенія рисовать портреты и пейзажи. Я въ жизни не рисовалъ ничего преступнаго, свидѣтельствуюсь Богомъ. Умоляю васъ! Вы, какъ слѣпому, раскроете глаза и оживите меня, унавашаго духомъ. Лѣта и мое здорье, разрушенное скорбутомъ въ Оренбургскомъ краѣ, не позволяютъ мнѣ, надѣяться на военную службу. Прошу васъ, принять хотя малѣйшее участіе въ судьбѣ моей, и Богъ васъ наградитъ за доброе дѣло. Возлагающій единственную надежду на Бога и на ваше прев—во. Т.

До О. М. Бодяньскаго.

Оренбург, генваря 3-го. Поздравляю тебе з цѣмъ повим роком, друже мій єдиний! Нехай з тобою діється те, чога ти у Бога благавш; давно, давно ми не бачились, та не знаю, чи і побачимося швидко, а може вже і піколи. Крий мати Господня! а думаю, що так, бо мене дуже далеко запровторила моя погана доля та добрий люди! я оце вже третій рік, як пропадаю в неволі. в цѣмъ Богомъ забутимъ краї! Тяжко міні, друже!

дуже тяжко! та що маю робить? Перейшов я пішком двічі всю Киргизськую степ аж до Орального моря, плавав по йому два літа. Господи, яке погане! аж бридко згадувать, не те що розказувать добрим людям.

Ось бач, як зо мною діялось; поїхав я тоді в Київ із Петербурга, тоді, як ми з тобою в Москві бачились. Я думав уже, у Києві оженився, таї жить в світі, як добрі люди живуть; уже було і подружжя найшлося. Та Господь не благословив моєї доброї долі! Не дав міні докопчить віку короткого на нашій любій Україні; тяжко, аж сльози капають, як згадаю, так тяжко! Мене з Києва загнали аж сюди, і за що? за вірші! і заказали писать їх, а що найгірше, рисовать! І оттепер бачиш, як я отут пропадаю, живу в казармах меж солдатами, ні з ким слова промовить, і нема чого прочитать. Нудьга! нудьга така, що вона мене незабаром вжене в домовину! не знаю, чи карався ще хто на сім світі так, як я тепер караюсь? і не знаю, за що? Оцей що привезе тобі лист мій, наш земляк Левецький. Привітай його, друже мій добрий, добра щира душа! він міні в великій став пригоді на чужині! дай йому мою *Тризну* і *Гамалія*, коли вони ще живі, а міні, коли буде твоя ласка, пришли *Кониського*, добре зробиш діло, нехай я хоч читатиму про нашу безталанную Україну, бо я вже її ніколи не побачу! Так щось серце віщує!

Пришли і палиши, коли буде ласка (по адресу: в Оренбург, Карлу Івановичу Герну в генеральний штаб), а мене на адресі не упоминай, цур йому, він знатиме по штемелю. Оставайся здоров, друже мій єдиний! Нехай твій Бог посплає, чого ти в його просиш, згадуї ніколи безталанного.

Т. Шевченка.

А щоб не оставалося гулицького паперу, то на тобі вірш з десяток свої роботи.

Як маю я журитися,
Докучати людям,
Піду собі, світ за очі,
Що буде, те й буде.
Найду долю — одружуся,
Не найду — втоплюся,
А не продам себе людям,
В найми не наймуся.
Пішов собі, світ за очі,
Доля не спіткалась.
А воленьку добрі люди
І не торговали,
А без торгу закинули
В далеку неволю!
Щоб не було свobodного
На нашому полю!

До Генерала Дубельта.

10 январа. Ваше Превосходительство! Походъ въ киргизскую степ и двухлѣтнее плаваніе по Аральскому морю даютъ мнѣ смѣлость, вторично безпокоить В. П. моей покорнѣйшей просьбою. Я вполне сознаю мое преступленіе и отъ души раскаиваюсь. Командиръ мой, капитанъ-лейтенантъ Бутаковъ, ежедневный свидѣтель моего поведенія въ продолженіе двухъ лѣтъ, подтвердитъ истину моихъ словъ, если угодно будетъ В. П., спросить у него. Я прошу милостиваго ходатайства Вашего передъ Августѣйшимъ Монархомъ нашимъ, прошу одной великой милости — позволенія рисовать. Я въ жизнь мою ничего не рисовалъ преступнаго, свидѣтельствую Всемогущимъ Богомъ! Умоляю Васъ! Вы какъ слѣпому откроете глаза и оживите мою убитую душу. Лѣта и мое здоровье, разрушенное скорбутомъ в Орской крѣпости, не позволяютъ мнѣ, надѣяться на военную службу, требующую молодости и здоровья. Прошу Васъ,

примите хотя малѣйшее участіе въ судьбѣ моей, и Богъ Васъ наградитъ за доброе дѣло.

Возлагающій единственную надежду на Бога и на Ваше Превосходительство.

Т. Шевченко.

До Кн. Варвары Н. Репниной.

Оренбургъ, 7-го марта. Всѣ дни моего пребыванія когда-то въ Яготинѣ есть и будутъ для меня рядъ прекрасныхъ воспоминаній; одинъ день былъ покрытъ легкой тѣнью, но послѣднее письмо ваше и это грустное воспоминаніе освѣтило. Конечно, вы забыли? вспомните! Случайно какъ-то зашла рѣчь у меня съ вами о Мертвыхъ душахъ, и вы отозвались чрезвычайно сухо; меня это поразило неприятно, потому что я всегда читалъ Гоголя съ наслажденіемъ, и потому что я въ глубинѣ души уважалъ вашъ благородный умъ, вашъ вкусъ и ваши пѣжно возвышенныя чувства. Миѣ было больно; я подумалъ: я такъ грубъ и глупъ, что не могу ни понимать, ни чувствовать прекраснаго. Да, вы правду говорите, что предубѣжденіе ни въ какомъ случаѣ не позволительно, какъ чувство безъ основанія. Меня восхищаетъ ваше теперешнее мнѣніе и о Гоголѣ, и о его безсмертномъ созданіи! Я въ восторгѣ, что вы поняли истинно христіанскую цѣль его! да!... Передъ Гоголемъ должно благоговѣть, какъ передъ человекомъ, одареннымъ самымъ глубокимъ умомъ и самою любовью къ людямъ! Сю, по моему, похожъ на живописца, который, не изучивъ порядочно анатоміи, принялся рисовать человѣческое тѣло, и чтобы прекратить свое невѣжество, онъ его полуосвѣщаетъ. Правда, подобное полуосвѣщеніе эффектно, но впечатлѣніе его мгновенно! — такъ и произведеніе Сю, пока читаемъ — нравится и поминимъ, а прочиталъ — и забылъ. Эффектъ, и больше ничего! Не таковъ нашъ Гоголь — истинный вѣдатель сердца человѣческаго. Самый мудрый

философъ и самый возвышенный поэтъ долженъ благоговѣть передъ нимъ, какъ передъ человѣколюбимцемъ! Я никогда не перестану жалѣть, что мнѣ не удалось познакомиться лично съ Гоголемъ. Личное знакомство съ подобнымъ человѣкомъ неоцѣненно; въ личномъ знакомствѣ случайно иногда открываются такія прелести сердца, что не въ силахъ никакое перо изобразить.

Я сдѣлался настоящимъ попрошайкой! Что дѣлать? Оренбургъ такой городъ, гдѣ и не говорятъ о литературѣ, а не то, чтобы можно было въ немъ достать хорошую книгу. Вся та рѣчь къ тому, чтобы вы мнѣ (наивсепокорнѣйше прошу) прислали Мертвыя души. Мени поговятъ 1 мая въ степь на восточный берегъ Каспійскаго моря, въ Новопетровское укрѣпленіе, слѣдовательно, опять прервутъ всякое сообщеніе съ людьми. И такая книга, какъ М. Д., будетъ для меня другомъ въ моемъ одиночествѣ.

Пришлите, В. Н., ради Бога — и ради всего высокаго, заключеннаго въ сердцѣ человѣческомъ; конечно, не надокучая вамъ, можно бы выписать изъ Москвы, но увы! Я не могу себѣ теперь позволить подобной роскоши. У меня давно было намѣреніе, просить у васъ эту книгу, но, помня тотъ грустный вечеръ въ Яготинѣ, я не осмѣливался. Пришлите, ради всего святого!

Новой заветъ я читаю съ благоговѣйнымъ трепетомъ. Вслѣдствіе этого чтенія во мнѣ родилась мысль, описать сердце матери по жизни Пречистой Дѣвы Матери Спасителя; и другая — написать картину распятого Сына Ея. Молю Господа, чтобы хоть когда-нибудь олицетворились мои мечты! Я предлагаю здѣшней католической церкви (когда мнѣ позволять рисовать), написать запрестольный образъ (безъ всякой цѣны и угвору), изображающій смерть Спасителя нашего, повѣшеннаго между разбойниками, но ксендзъ не соглашается, молиться передъ разбойниками! Что дѣлать; по неволѣ находишь сходство между 19 и 12 вѣкомъ.

Молюся Богу и не теряю надежды, что испытанію моему придетъ когда-нибудь конецъ. Тогда отправляюся прямо въ Седневъ и, по мѣрѣ силы моихъ, олицетворю мою, такъ долго лелѣянную идею. Въ седневской церкви надъ иконостасомъ два вдѣланные въ стѣну желѣзные крюка меня неприятно поражали, и я думалъ, чѣмъ закрыть ихъ. И ничего лучше не могъ выдумать, какъ картиною, изображающей смерть Спасителя нашего. Если не ошибаюсь, я говорилъ объ этомъ съ Андрей Ивановичемъ, не помню.

Лазаревскій теперь въ отсутствіи, но вы адресуйте свое письмо въ пограничную комиссію. Опъ и его получить. Это одинъ изъ самыхъ благородныхъ людей! Опъ первый не устыдился моей сѣрой шинели и первый встрѣтилъ меня по возвращеніи моемъ изъ Киргизской степи и спросилъ, есть ли у меня что пообѣдать. Да, подобный привѣтъ дорогъ для меня; напишите ему, благодарите его, потому что я и благодарить не умѣю за его пріязнь!

Хотѣлось бы долго, вѣчно бесѣдовать съ вами, единая сестра моя; но что дѣлать. Почта, какъ и время, не останавливаются ни для нашей грусти, ни для нашей радости. Адресъ мой прежній: К. П. Герну. До свиданія.

Т. Шевченко.

(З боку.) Глафирѣ Ивановиѣ и всему дому вашему поклонъ.

До А. І. Лизогуба.

14 марта, Оренбургъ. Друже мій єдиний! Я не знаю, щобъ зо мною сталося, якъ би не ви! В великій пригоді стали мнѣ оці 50 карб. Роспитайте Ілію Івановича Лизогуба — я йому пишу. Що значать гроші при убожестві! Якъ би не ви, то мене-бъ давно з пудьги не стало, а то все-таки, хочъ украдучи, та трошки помалюю, а воно й полегша! Не знаю, чи доведеться мнѣ хоть

ш. т. і.

що-небудь намалювать на Каспійському морі, бо мене весною туди поженуть. Як що доведеться, то пошлю до вас: тільки вже ціни не поставлю, а продасте так, як вам Бог поможе.

От яка моя доля погана! Я, вставши раненько, заходився писать до вас лист оцей: тільки що заходився, а тут чорт несе Ефрейтора (зничайно найнятого, щоб давав знать, бо я живу тепер не в казармах): пожалуйте к фельдфебелю. Треба було лист покинуть, а сьогодні почта отходить. То с'як, то так ублагавши фельдфебеля, вернувся я до хати і захожуюся знова, а часи беруться вже коло першого, то вибачте, коли не все розкажу, що хотілося-б розказать, або що-небудь помилюся.

Подякуйте і ви за мене Ілію Івановича за його благородную щедроту, а міні Бога-для вибачте! А як що трапиться міні ще що небудь прислать до вас, то підписуйте ви сами мою фамилію цинноброю, бо міні не можна.

Усе, що ви з ласки своєї послали, я получив. І Оому Кемпійського получив. Спасибі тому доброму Михайлові, що він таки мене не забуває. Як що ви знаєте його адрес, то пошліть йому оцей листочок, а як ні, то одішліть В. Н., — вона певне знає.

Спасибі вам за всі ваші блага! Не забувайте безталанного

Т. Ш.

До 1-го мая адрес мій той самий, а там, здається, треба буде знову мовчать.

1851.

До Кн. Барвари Н. Рєшніної.

Ново-Петровское укрѣпл., 12 генваря. Миѣ до сихъ поръ живо представляется 12 число генваря и сосѣдка ваша, Т. О. Волховская; жива ли она, добрая старушка? Собираются ли по прежнему въ этотъ день

къ ней церемоніе сосѣди со чады и домочадцы, повеселиться денька два, три и потомъ разѣхаться по хуторамъ до слѣдующаго 12 генваря. Жива ли она? И много ли еще осталось въ живыхъ, о которыхъ я съ удовольствіемъ вспоминаю?... Да, въ прошедшемъ моемъ хоть изрѣдка мелькаетъ не то чтобы истинная радость, по крайней мѣрѣ, и не гнетущая тоска. Недавно кажется, всего четыре года, а какъ тяжело они прошли надъ моею головою, какъ измѣнили они меня, что я самъ себя не узнаю. Вообразите себѣ безжизненнаго флегму — и это буду я. Не слѣдовало и говорить объ этомъ, а лучшаго нечего сказать.

Въ прошедшемъ году со мною ничего новаго не случилось, развѣ только что меня перевели изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе, на восточный берегъ Каспійскаго моря. Начальники мои добрые люди, здоровье мое благодаря Богу хорошо, только чтеніе весьма ограничено, что и удваиваетъ скуку однообразія. Вотъ и весь бытъ мой настоящій. Когда будете писать Андрею Ивановичу, поклонитесь ему отъ меня. Живъ ли Алексѣй Васильевичъ? Я о немъ совершенно ничего не знаю. Кланяюсь Глафирѣ Ивановнѣ и князю В. Н. и всему дому вашему и поздравляю васъ, единый другъ мой, съ новымъ годомъ. Т. Шевченко.

Въ лѣтніе мѣсяцы пишите ко мнѣ черезъ Астрахань; а въ зимніе — черезъ г. Гурьевъ, Новопетровское укрѣпленіе, на имя Г. Коменданта Его Высокоблагородія Антона Петровича Масвскаго.

До Кн. Варвари Н. Репниной.

Я здѣсь пользуюсь покровительствомъ полковника Матвѣева; адресуйте письмо на имя Герна, съ передачею Матвѣеву. Бога для, сдѣлайте это, мое возвращеніе изъ Новопетровскаго укрѣпленія будетъ зависть отъ него.

Послалъ я здѣшняго краю произведеніи (кусочекъ матеріи) Андрею Ивановичу въ первыхъ числахъ генваря, и до сихъ поръ не имѣю отиѣта. Чтобы значило? Когда будете писать къ нему, упомяните и объ этомъ. Простите мнѣ подобныя требованія.

1852.

До С. С. Артемовскаго.

1 іюля. Всякое даяніе благо, тѣмъ болѣе, если оно неожиданно, какъ, напримѣръ, твои 20 р., полученные сегодня. Благодарю тебя, искренній друже мой! Трижды благодарю. Ты знаешь, я прежде, въ счастливое мое время, не ворочалъ, можно сказать, капиталами, а теперь, когда я уже шестой годъ и кисти изъ руки не беру (мнѣ рисовать запрещено), то можешь себѣ представить, что значать для меня твои 20 р.! Только вотъ что: если я не ошибаюсь, у насъ съ тобой уговору не было, чтобы платитъ мнѣ за работу. Кажется, такъ. Правда, давно это было; я могу и забыть. Я помню только «печене порося» и пирожки въ корзинкѣ. Помнишь ли, добрый другъ мой! Счастливое время! Кажется недавно, а вотъ уже 12 годъ тому назадъ! Летятъ наши годы, — Богъ ихъ знаетъ, куда они такъ торопятся... И, какъ теперь, вижу тебя, непосидящаго Элькана и флегму Федота и щирога козака Кухаренька, та ще родича твоего скрипника, та ще... і, Богъ ихъ пересчитаетъ. Много ихъ... гдѣ-то они теперь? Живутъ себѣ дома прииѣваячи; только я одинъ, какъ отколота пшеница, пошуся безъ пути-дороги по волнамъ житейскаго моря! И въ самомъ дѣлѣ, гдѣ меня не послало впродолженіе этихъ бѣдныхъ пяти лѣтъ? Киргизскую степь изъ конца въ конецъ всю исходилъ, море Аральское и вдоль и поперекъ все исплавалъ, и теперь сижу въ Новонетровскомъ укрѣпленіи, та жду, что дальшее будетъ; а это укрѣпленіе, да вѣдомо тебѣ будетъ, лежитъ

на сѣверо-восточномъ берегу Каспійскаго моря, въ Киргизской пустынѣ. Настоящая пустыня! несокъ да камень; хоть бы травка, хоть бы деревцо — ничего нѣтъ. Даже горы порядочной не увидишь — просто, чортъ знаетъ, что! смотришь, смотришь, да такая тебе тоска возьметъ — просто, хоть давись; такъ и удавиться нечѣмъ. Да, человекъ въ несчастіи живетъ въ самомъ себѣ, какъ говорятъ разумные люди, т. е. размышляетъ. А къ чему ведетъ размышленіе? Спросить бы этихъ умныхъ людей. Къ тому, что разрушаетъ надежду, эту всесвѣтлую прекрасную обманщицу! Признаюсь, я долго надѣлся, но потомъ и рукой махнулъ. Да и въ самомъ дѣлѣ, мнѣ счастье не къ лицу. Родился, выросъ въ неволѣ, да и умру, кажется, солдатомъ. Какой-нибудь да былъ бы скорѣе конецъ, а то въ самомъ дѣлѣ надоѣло, чортъ знаетъ по-каковски, жить. Если будешь писать Ивану Михайловичу, то благодарн его отъ меня за его участіе въ твоёмъ добромъ дѣлѣ. Я самъ хотѣлъ писать ему, да боюсь. Богъ его знаетъ, можетъ-быть, онъ еще и разсердится, что такъ, дескать, смѣлъ солдатъ себѣ позволить то и то... Правда, онъ былъ когда-то человекъ не гордый, да вѣдь это было давно, а время и счастье сильно людей измѣняетъ. Впрочемъ, я не думаю, чтобы П. М. перемѣнило генеральство; онъ мнѣ, кажется, такой же добрякъ и хлѣбосолъ, какъ и прежде былъ, — поэтому я все-таки напишу ему, только не съ этой почтой. А почта у насъ приходитъ и уходитъ одинъ разъ въ мѣсяцъ. Чи жива въ Городницѣ твоя старая мать? Если здравствуй, то низко кланяюсь ей. И кланяюсь всѣмъ общимъ нашимъ знакомымъ, особенно Л. Элькану и С. Крамаревскому — когда здравствуютъ. О новостяхъ литературы, музыки и театра я не имѣю совершенно никакого понятія: кромѣ «Русскаго Инвалида» ничего у насъ не имѣется; «Сѣверную Пчелу», газету литературную, забылъ уже, какъ и зовутъ. Сначала было ужасно тяжело безъ всякаго чтенія. Потомъ

стать привыкать и, кажется, совсем привыкну; когда бы поскорѣе! а ты сидишь, сидишь, сложи руки, и захочется прочитать что-нибудь новенькое, а его нѣтъ. Такъ больно станеть, что не знаешь, куда дѣлаться. Но самое мучительное для меня то, что мнѣ ризовать не позволишь. А причины — не знаю, почему. Тебѣ же больно тяжело! А дѣлать нечего. Прощай мой искренній друже, не забывай бѣглеца твоего

Т. Давыдовъ.

Р. С. Чѣмъ не встрѣнешься часомъ в Вагъзимъ-аба Миномъ Лазаревскимъ, то познакомься в немъ.

Сегодня попался мнѣ доскутокъ писанно^ю бумагой читаю, а тамъ говорится о концертахъ прошедшей весны и о концертѣ г. Артемьевскаго, ея же о г. Гельмштерма, и артисткѣ, г-жѣ Артемьевой, славившей слушателей игрой на инструментахъ, и не знаю, что это на арфѣ! «Боже мой!» думаю собі — она уже «кончатый!» Господи пошли тебѣ счастье въ твоей семейной жизни!...

Д. А. Л. Кавказскаго.

Новонетовская кровленица... для поддержки ли дружбу или, по крайней мѣрѣ, для пріязни постоянная... Кавросъ... а который отвѣтъ... такъ: былъ у меня... пріятель — (можетъ-быть, онъ... — такъ этотъ-то великій пріятель... подарилъ меня посланіемъ, по крайней мѣрѣ... И я, — с грустное воспоминаніе... дать ему потому, что онъ былъ хорошимъ пріятелемъ. И если бы не эти убійственныя посланія, можетъ-быть, и до сихъ поръ остался хорошимъ пріятелемъ. А то увы! терпѣніе дошло, и дружба прозь! Мнѣ кажется, что отъ подобной перениски не только дѣлается, но и самая пѣкная лю-

бавь не удѣлѣть. Но намъ съ вами нечего опасаться за нашу дружбу въ дѣтствіе частой переписки. Мнѣ кажется, если не ошибаюсь, что со времени нашего знакомства это будетъ первое письмо, а знакомы мы съ вами ровно 10 лѣтъ. Да и это письмо, — если правду сказать, — порожденіе крайней необходимости. Чисто сердчно моему простите великодушно.

Вотъ какого рода необходимость заставила меня, начертать посланіе сіе пехотное: въ настоящемъ 1852 году я чувствую приближеніе той самой болѣзни, отъ которой нынѣ спасъ меня въ 1844 году. Если припомните тотъ цѣльный бальзамъ, которымъ вы меня тогда врачевали, то, ради самого Эскулапа, пришлите рецептъ онаго (сальсанарели можно достать и здѣсь). Фишеръ тогда въ Яготинѣ пояснилъ мнѣ причину моей болѣзни тѣмъ, что будто-бы я торопился жить. Чѣмъ же теперь истолковать ее? развѣ только тѣмъ, что я теперь слишкомъ медленно и однообразно живу? Правда, я и теперь и могу похвалиться очень дѣвственною жизнью, но въ сношеніи пани Киприды, право, не грѣшечъ. Думаю, что это дѣло Золотухи. Впрочемъ, я для васъ субъектъ не одобренный.

Послѣ вѣнчаній моихъ въ здѣшній край, я два года сряду страдалъ скорбутомъ и головою болью. Дальній походъ (отъ Орской крѣпости до Аральскаго моря) и продолжительное купанье въ море — были причиною того, что показались у меня на всемъ тѣлѣ, особенно на ногахъ, золотушные нарывы, послѣ чего я вскорѣ почувствовалъ облегченіе въ головѣ. А теперь повторяется та же боль и прыщи на головѣ точно такіе, какъ были и въ 1844 году. Я здѣсь совѣтовался съ врачомъ. Онъ увѣряетъ меня, что это слѣдствіе тыхъ жертвоприношеній Паоской богини. А я, благодаря ту же богиню, никогда отъ нея не страдаю, кромѣ самой легкой болѣзни.

Теперь нужно бы вамъ написать о правѣ

моемъ житье-бытье. Но оно такъ скверно, что и писать не хочется, а коли говорить хорошаго нечего, то лучше молчать. Живу я, можно сказать, жизнью публичною, сирѣчь въ казармахъ. Муштруюсь ежедневно, хожу въ караулъ и т. д.; одно слово — солдатъ, да еще солдатъ какой! Просто — пугало воронье! Ушища огромныя, лысна — что твой арбузь, точь въ точь »солдацкій патреть«, что изобразилъ Кузьма Трохимовичъ у Основьяненка. Шутки въ сторону, а написать о себѣ не могу ничего хорошаго; въ противномъ случаѣ, это была-бъ ложь. Живу, можно сказать, однимъ воспоминаніемъ. Да и кто имъ не живетъ? Помните ли нашу съ вами прогулку въ Монастырище, на гору? Помните тотъ чудный вечеръ, ту широкую панораму, и, посрединѣ ея, длинную, широкую фіолетовую ленту, а за лентой фіолетовой блеститъ, какъ изъ золота кованный Переяславскій соборъ. Какан-то чудная торжественная тишина. Помните, мы долго не могли промолвить слова, — пока, наконецъ, бѣлое, едва замѣтное пятнышко, не заплѣло:

»Та яром — яром за товаром«...

Чудный вечеръ! чудный край! И пѣсни дивныя! Много добрыхъ воспоминаній сохранилъ я о старомъ Переяславѣ и о тебѣ, мой искренній друже!

Кланяюсь всеѣмъ добрымъ моимъ знакомымъ и, особенно, доброму гостеприимному Степану Никифоровичу Самойлову. Ежели лишешь когда О. М. Бодянскому, то кланяйся за меня. Аминь. Искренній твой

Т. Шевченко.

Адресуй такъ: Его Высокоблагородію Антону Петровичу Маевскому, г. Коменданту Новопетровскаго укрѣпленія въ г. Астрахань. А зимою — въ г. Гурьевъ.

До Федора Мих. Лазаревського.

«Что ефто значить, что я сегодня именинница?
я тебя ждала! ждала! Варила щекладь
на цельномъ молокъ, а ты не пришелъ!»
Изъ частнаго письма.

2 августа. Это значить (спрѣчь эпитаграфъ сей), что я прошедшаго года ждалъ отъ васъ, не то, чтобы письма, но крайней мѣрѣ, добраго слова, и вельми ошибся. Спрашиваю L. и Z., не видѣли ли такого и такого? нѣтъ, говорятъ, а я было уже и руку протянулъ за письмомъ. Не только не видали, и не слышали! Що за недобра мати, думаю? Чи не вмер він там, думаю. Так же ні, бо в осені торік питаюся у Костромітінова, де, кажу, такий і такий? Чи не вмер, кажу, часом. Та ні! живісінький і здоровісінький. Так, думаю певно розсердився, а сердиться, здається, нема за що? Та напиши до мене хоч слово. А тим часом привітай оцего добраго і благородного сотника Хаірова. Мъ з ним у купі жили два года і ні разу не лаялись, а це, я думаю, притча во язиціх. Та ще скажи міні, чи не бачив ти Поспелова. Як він вернувся з Раіма, і хто такий поїхав з чараходами на те погане А. море. Та ще скажи, будь ласкав, Залеському, як вернется він в Оренбург, «что все, посланное имъ мнѣ, получено съ благодарпостью», та як побачиши Костромітінова, то поклонись йому гарненько. І старому тому Татарипові, що в Малоросії якась наймичка віхтем його вмила, за те, що він її хотів теє... помацать. Та ще от що: як будеш писать до Василя і Михайла, то кланяйся їм, і спитай у Михайла, чи послав він те, що я просив, до Лизогуба в Ч. губернію, бо я й досі пічогісінько не знаю, а обіщах до зіла. Про себе як-би я сказав, що міні тутъ добре, то тяжко збрехав-би. Нехай тобі оцей добрий чоловік про мене розкаже; він мене добре знає. Кланяйся доброму К. П. Г. і всім, хто мене там знає;

оставайся здоров. Нехай тобі Бог помогас на все добре. Не забудь, написать до Михайла. -- Аминь.

До О. М. Бодяньского.

Новопетровское укрѣпленіе, 15-го ноября. Вітаю тебе, мій добрий, мій єдиний друже! Лучше всего молчать бы, ежели нечего сказать добраго, но увы! человекѣ необходимо исповѣдывать свое горе, а мое горе великое! и кому какъ не тебѣ его я исповѣдую? Шестой годъ уже, какъ я обезволенъ, и шестой годъ, какъ не пишу никому ни слова, та, правду сказать, и писать некому; въ добрѣ та счастья, бывало, на собаку купишь, а влучишь друга, або великого пріятеля; не даромъ Мерзляковъ сказалъ: всѣ други, всѣ пріятели до чернаго лишъ дня, а покойный Данте говоритъ, что въ нашей жизни нѣтъ горьшаго горя, какъ въ несчастіи вспоминать о прошломъ счастіи. Правду сказалъ покойный Флорентинець, я это на себѣ теперь каждый день испытываю. Хоть тоже, правду сказать, въ моей прошлой жизни не много было радостей, но крайней мѣрѣ, все-таки было похоже немного на свободу, а одна тѣнь свободы человекѣка возвышаетъ. Прежде, бывало, хоть посмотришь на радости людей, а теперь и чужого счастья не видишь. Кругомъ горе, пустыня, а въ пустынѣ казармы, а въ казармахъ солдаты, а солдатамъ какая радость кт. лицу! въ такой то сферѣ, друже мой, я теперь прозябаю. И долго ли еще продлится это тяжкое испытаніе!

Не жаль бы было, если-бъ терпѣль да зналъ, за что! а то, ей-Богу, не знаю; на примѣрѣ, мнѣ запрещено рисовать, а я всю жизнь мою одной черты не провелъ предосудительной; а не давать заниматься человекѣку тѣмъ искусствомъ, для котораго онъ всю жизнь свою посвятилъ, это ужаснѣйшая кара! кромѣ душевныхъ мученій, которыя я теперь терплю, я не имѣю, наконецъ, кромѣ солдатской порціи, ничего лишняго, не имѣю, на-

конецъ, бѣднаго рубля денегъ, чтобы хоть святцы написать, не говорю уже о журналѣ, вотъ какое горе одолѣло! просить стыдно, а красть грѣхъ, что тутъ дѣлать? я думалъ, думалъ, да и выдумалъ вотъ что: поиздержись немного, узника ради, и пришли мнѣ лѣтопись Копписскаго, или Величка, великое скажу тебѣ спасибо.

Со времени моего изгнанія я ни одной буквы не прочиталъ о нашей бѣдной Малороссіи, а что зналъ о сея минувшемъ прежде, то и малое быстро забываю, и твой подарокъ будетъ для меня истинною радостію. Послалъ бы я тебѣ денегъ на эту книгу, такъ же, ей-Богу, нѣтъ; во всемъ укрѣпленіи только одинъ лекаръ выписываетъ кой-что литературное, а прочіе какъ будто и грамоты не знаютъ; такъ у него у лекаря когда выпросишь что-нибудь, такъ только и прочитасшь, а то хоть сядь та и плачь.

Нынѣшнюю осень посѣтилъ наше укрѣпленіе нѣкто г. Головачевъ, кандидатъ московскаго университета, товарищъ извѣстнаго Карелина и членъ общества московскаго естествоиспытателей; я съ нимъ провелъ одинъ только вечеръ, т. е. нѣсколько часовъ, самыхъ прекрасныхъ часовъ, какихъ я уже давно не знаю. Мы съ нимъ говорили, говорили и, Боже мой, о чемъ мы съ нимъ не переговорили! Онъ сообщилъ мнѣ все, что есть новаго и хорошаго въ литературѣ, на сценѣ и вообще въ искусствѣ. О тебѣ вспомнилъ я, и Головачевъ, какъ ученикъ и почитатель твой, говорилъ о тебѣ съ восторгомъ. Въ 9 часовъ вечера мы съ нимъ разстались (по пробитіи зори мнѣ, кромѣ казармъ, нигдѣ быть нельзя). Я не могъ съ нимъ написать тебѣ и нѣсколько словъ, просилъ его, тебѣ низенько поклониться, тай годі. Въ тотъ самый день, какъ я встрѣтился съ Г., т. е. 1-го октября, получилъ я письмо отъ твоего товарища, а отъ моего добраго пріятеля, Андрея Козачковскаго, изъ г.

Переяслава; благодарю его, онъ одинъ меня не забываетъ въ напасти.

Когда получишь мое посланіе, то раздери его на двое и одну половину отдай А. Филипповичу Головачеву, ты его вѣроятно нерѣдко видишь.

Прощай, мій друже, Богу милий! желаю тебѣ радости въ благоугодныхъ трудахъ твоихъ, не пишу тебѣ много, потому, что и это немного такъ печально, что, можетъ-быть, ты и читать не хочешь.

Оставайся здоровъ, не забывай безталаннаго

Т. Шевченко.

До Федора М. Лазаревскаго.

Заграй міні. дуднику, на дуду —
Нехай свого лишенька забуду.

Сироті на чужині і сухарь хлібом стане. То так і міні оце ваше письмо. Були ви, як здорові пишете, у Петербурзі, не питаю вас, що ви там бачили, а тільки дякую вас за те, що привезли міні поклон от Василя Езучевского і од братів наших — спасибі їм, що не забувають мене на чужині, а надто Михайлові спасибі за гроші. Пошли, Господи, доброго здоровья Левцицькому. Спасибі вам, що ви про його написали. А банкирскій офіцер, що я вам рекомендовав, повинно бути, умер, коли він до вас не ходить, а як не вмер, то певно одурів, а ще й казанского університету. (?)

Багато де-чого міні треба-б було написать до вас, та ніколи. Вибач міні ради св. Федора Тирона, що я до тебе на швидко пишу. Сьогодні пошта прийшла, а затра одходить.

1853.

До Бронислава Залескаго.

Пзвини мнѣ, друже мой добрый, что пишу такъ мало, не имѣя ни времени, ни мѣста. Благодатное лѣто прошло и унесло съ собою и самую тѣнь чего-то похо-

жаго на свободу; до сихъ поръ еще боялся позволить приотиться мнѣ гдѣ-нибудь, кромѣ казармъ. Эгоизмъ и эгоизмъ! больше ничего.

Добрый мой друже! получилъ я съ твоимъ послѣднимъ письмомъ сердцу милые портреты. Безконечно благодарю тебя; я теперь какъ бы еще между вами — и слушаю тихія задумчивыя ваши рѣчи. Если бы мнѣ еще портретъ Карла, и тогда бы я имѣлъ все, что для меня дорого въ Оренбургѣ.

Съ послѣдней почтой послалъ тебѣ Байгушей; приотни ихъ, если гдѣ-нибудь, а передъ тѣмъ, какъ пустишь ты ихъ въ чужіе люди, сдѣлай мнѣ, если это не трудно, фотографическія коніи въ величину обыкновеннаго конверта; мнѣ хотѣлось бы подарить ихъ А., ей они очень нравятся. Я сдѣлался настоящимъ попрошайка, въ каждомъ моемъ письмѣ я чего-нибудь прошу у тебя, просто безсовѣстный я! а кто совѣтится въ такихъ случаяхъ друга, значить не имѣетъ друга: мое такое понятіе о дружбѣ, и это понятіе должно быть общее.

Попробуй, не удастся-ли тебѣ на темномъ фонѣ дѣтская головка, и чтобъ не искать модели, то посади secondo Цейзика; я такъ люблю дѣтей, что не насмотрѣлся бы на вѣрный отпечатокъ ангела.

Хорошо бы было, если-бъ коллекція картинъ Н. Ш. состояла не изъ его собственныхъ произведеній; но на безрыбьи и ракъ рыба: можетъ-быть, въ его копіяхъ есть хоть что-нибудь, похожее на оригиналь, а если и этого нѣтъ, то все-таки есть человѣкъ, любящій прекрасное божественное искусство, а между варварами это даръ Божій.

Если въ зашитѣ у Дмитріева найдешь хорошіе эстампы новой французской школы, какъ-то: Делякрон, Деляроша, Ораса Вернье и другихъ, то хорошо скопировать ихъ посредствомъ фотографій; и держи эти коніи у себя, смотри, любуйся ими каждый день и каждый часъ; это такъ можетъ научить и образовать вкусъ,

какъ никакая многоумная и многоглаголивая эстетика и философія. Великій Брюлловъ говаривалъ бывало: »не копируй, а всматривайся«, и я совершенно вѣрю безсмертному Брюллову. Но я, кажется, взялъ на себя роль профессора, это для тебя только, друже мой милый, потому что въ Оренбургѣ тебѣ и этого некому сказать, а ты такъ любишь прекрасное искусство. Боже мой! когда мы увидимся? когда мы поговоримъ съ тобою, глядя другъ на друга? Неужели это все къ лучшему? Итъ, это поговорка близорукихъ!

Я вчера только узналъ отъ Мостовскаго, что Колесинскій въ Оренбургѣ; кланяйся ему отъ меня и отъ Мостовскаго. М. для меня теперь настоящій кладъ; это одинъ единственный человѣкъ, съ которымъ я на распашку, но о поэзи ни слова. Странно, человѣкъ тихій, добрый, благородный, безъ всякаго понятія о прекрасномъ! Неужели это доля всего военнаго сословія? Жалкая доля!

Мнѣ давно хочется завести переписку съ Совой, но не знаю, какъ и начать. По-польски я писать не умѣю, а по-русски какъ-то неловко, но на всякій случай сообщи мнѣ его подробный адресъ. Будешь писать ему, кланяйся и поцѣлуй его за меня.

Что мнѣ еще писать тебѣ на скорую руку? Кажется, ничего больше, какъ только поцѣлуй щиро Михайла и Карла, когда пріѣдешь, поцѣлуй руку о҆са prefecta и если Средницкій въ Оренбургѣ, поцѣлуй его щиро. Гдѣ Турно, и что съ нимъ? Прощай, мой единый друже. Будешь писать Аркадію, поцѣлуй его отъ меня. Пиши S. и его поцѣлуй и всѣхъ, кто помнитъ обо мнѣ, цѣлуй.

До Бронислава Залескаго.

20 мая. Благодарю тебя, мой друже, за Мертвыя души Гоголя, и за лаконическое посланіе, на которое отвѣчаю тебѣ такимъ и по тѣмъ самымъ причинамъ, т. е. по причинѣ сегодня отходящей почты.

Ты вѣроятно не получилъ еще послѣдняго моего письма и двухъ кусковъ шерстяной матеріи¹⁾, потому что ничего не упоминаешь, ни о посылкѣ, ни о письмѣ. Когда получишь, потрудись, увѣдомить съ первой же почтой. Одинъ кусокъ, который ты выберешь, оставь у себя на память обо мнѣ, а другой предложи Бюрно (разумѣется, за деньги). Пріятнѣе какъ-то, когда знаешь, что вещь находится у человѣка, понимающаго вещи. А фотографіи непременно сдѣлай. Кстати о фотографіи и просить тебя: когда получишь Михайло фотографическій приборъ, напиши ему или мнѣ о его свойствахъ и его цѣнѣ, и подробный адресъ, отъ кого его выписать можно, и можно ли также и отъ кого выписывать химическую бумагу. У насъ, видишь ли, есть желаніе, заняться фотографіей, да не знаю, будетъ ли толкъ.

Ты мнѣ совѣтуешь, не просить многого. И съ самой малой просьбой я не имѣю къ кому обратиться, да и жалѣю; послѣдняя неудача меня такъ озадачила, что я потерялъ всякую надежду хоть на малѣйшее облегченіе моеі отвратительной участи, хоть бы изъ этого гнѣзда проклятаго меня вытянули. Послѣ этой катастрофы... (для меня она дѣйствительно катастрофа); но я послѣ напишу тебѣ, что со мной случилось, а теперь и мѣста и времени мало, и происшествіе слишкомъ свѣжо для повѣствованія. И кстати о повѣствованіи: по извѣстному адресу отошли только Варнака, — Книжки и ю оставь у себя, она уже приготовилась. Какъ бы ты достала карандаши, которые находятся у меня въ пальто въ карманѣ, у Карла. Мягки, которые ты мнѣ прислала, или у меня рука очерствѣла. Живъ ли мой альбомъ чистый у Карла? Возьми его и спрячь у себя.

Прощай, мой искренній друже. кланяйся Совѣ, Михайлу и прочимъ. На Варнака напиши Желиховскому,

¹⁾ Так Шевченко называетъ свои малюнки.

или оставь такъ. Какъ ты найдешь лучше, такъ и сдѣлай. Цѣлую тебя всѣмъ сердцемъ моимъ.

До С. С. Артемовьскаго.

Новопетровское укрѣпленіе. Іюня 15. Я такъ думаю, друже мій милостивый, что только одни безталанные одинокіе сіромцы, — такіе, какъ я теперь, въ одиночествѣ на чужинѣ, способны ощущать то счастье, ту великую радость, какую я почувствовалъ, получивши твое сердечно-дружеское письмо. Добре ти робини, брате Семене. Нехай Господь послас евод добро на тебе и на жіночку твою и на діточок твоихъ.

Въ продолженіе шести лѣтъ моеї тяжкой неволи я пробовалъ писать де кому изъ своихъ друзей-пріятелей — такъ что-жь!... Тяжко, страшно тяжело, друже мій единый! Съ іюля прошедшаго года я до сей поры не получилъ ни одного письма и думалъ уже, что я всѣмъ забытый; только на прошлой недѣлѣ получаетя астраханская почта, а съ почтой и письмо твое, друже мій! Только какаѣ исторія изъ того письма вышла: комендантъ Масевскій умеръ прошедшей зимой, а новый комендантъ письмо твое съ 10 р. хотѣлъ обратить назадъ. Великаго труда мнѣ стояло ублагать его, чтобы онъ раскрылъ конвертъ. Отаким-то побитом получилъ я твое искреннее посланіе. А де вже його не возили: і на Кавказ, і в Оренбург, і знову в Астрахань, та вже із Астрахані насилу прийшло в мої руки.

Что же теперь написать тебѣ о моеї бѣдной, невольнической жизни? Думаю, лучше всего, ничего не писать, потому что хорошаго сказать нечего, а про дурное лучше промолчать. Нехай воно ворогам нашимъ снится. Ты пишешь, что не знаешь дѣла, по которому меня постригли въ солдаты! Знай же, что дѣло не подлое, и еще знай, что мнѣ запрещено писать, окромѣ писемъ, и рисовать, — вотъ, гдѣ истинное и страшное наказаніе. Шесть лѣтъ уже прошло, какъ я мучуся безъ ка-

рандаша и красокъ. Горе! и еще горе! Отъ до чего довели мене стишки, трижды проклятые...

Нашель я близь укрѣвленія хорошую глину и алебастръ. И теперь, тоски ради, занимаюсь скульптурой. Но, Бсже, какъ жалко я занимаюсь этимъ новымъ для меня искусствомъ: въ казармахъ, гдѣ помѣщается цѣлая рота солдатъ, а про модель и говорить нечего. Бѣдное занятіе.

Спасибі тобѣ, що погадав ти міні про К. И. Іохима, хоть я, и правду сказать, и не забываю моихъ добрыхъ пріятелей, но не писалъ ему потому, что боялся его молчанія на мое посланіе, какъ это сдѣлали другіе мои пріятели, въ томъ числѣ и Михайловъ, товарищъ мой по академіи. Кто его знаетъ, гдѣ теперь онъ? Да и не одинъ онъ такой. Перовскій привезъ съ собою въ Оренбургъ нѣкоего Гороновича, тоже моего товарища по академіи, и когда его спросили, не знакомъ ли онъ со мною, то онъ просто сказалъ, что и не видалъ меня никогда. И такіе бываютъ люди на свѣтѣ! Іохиму я пишу небольшую цидулу и прошу тебя передать ему и просить его о томъ на словахъ, о чемъ я его въ письмѣ прошу, а прошу я его вотъ о чемъ: если онъ теперь занимается гальваноопластикой, то у него, вѣроятно, есть форма небольшихъ фигурокъ, то пускай изъ нихъ выберетъ одну или двѣ изящнѣйшихъ, та вылье хоть изъ папьемаше и пришлетъ мнѣ ради святаго искусства. Я могъ бы ихъ копировать изъ глины, и это замѣнило бы мнѣ въ нѣкоторомъ родѣ натурщика, або натурщицу. Попроси его, брате Семене!

Вылѣпилъ я небольшой барельефъ, вылилъ его изъ гипсу и хотѣлъ тебѣ послать одинъ экземпляръ, такъ не знаю, доведетъ ли ноща такую хрупкую вещь, какъ гипсъ, это разъ, а другое и то, что совѣстно и посылать въ столицу такую ничтожную штуку, какъ мой первенецъ-барельефъ. А вотъ дастъ Богъ, поучусь, то

вылѣплю второй — такъ тотъ уже стеариномъ залью та пришло тоби.

Я слышалъ, что графъ Толстой занимался опытомъ надъ гуттаперчею, чтобы выливать свои медали, такъ спроси у Іохима, не знаетъ ли онъ, каковы результаты опытовъ Толстого. Вотъ бы хорошо было! Я бы и себя выписалъ гуттаперчи, та ѿ заходився-б выливать свои бѣдныя произведенія. Я уже думалъ было устроить себя невеличкій гальванопластическій аппаратъ, такъ что-жъ! въ великомъ городѣ Астрахань, окромѣ кумысу и тарани, ничего достать нельзя, даже немурявленнаго горшка, который при этомъ дѣлѣ необходимъ, а о мѣдной проволоцѣ и не слыхала Астрахань. Вотъ городъ, такъ городъ! Настоящій восточный, или, лучше сказать, татарскій. Я еще прошу К. П., не сообщить ли онъ мнѣ своихъ простыхъ практическихъ средствъ въ отношеніи гальваноластики, потому что я, кромѣ физики Писаревского, ничего не имѣю, а въ немъ говорится о семь предметѣ слишкомъ лаконически.

Эх! то-то було-б, дурный Тарасе, не писать було-б поганихъ вірш, та не вливаться почаству горілочкою, а учиться було-б чому-небудь доброму, полезному, — от би тепер як нахідка. А тѣ посивів, оголомозів, дурню, та и заходився вчиться фізики. Не думаю, чтобы изъ этого что вышло, потому что я отъ природы вышелъ какой-то неоконченный: учился живописи и не доучился, пробовалъ писать — вышелъ изъ меня солдатъ, да какой солдатъ! просто копія съ того солдатского патрета, что написалъ Кузьма Трохимовичъ у покойнаго Основьяненка. А тим часом старіюсь і постоянно бо-лѣю, Богъ его знаетъ, отчего это? должно быть з нудьги та неволі. А конца все-таки не вижу моеї грустной перспективѣ, та безъ протекціи, правда, его и видѣть невозможно, а у меня какаля протекція? Правда, були де-які люде, такъ что-жъ?

»Однихъ ужъ нѣтъ, а тѣ далече»,

какъ Пушкинъ нѣкогда сказалъ. И мнѣ теперь оста-
лося одно — ходить отуть, по стѣну, долго еще хо-
дить, та мурлыкать:

»Доле моя, доле, чом ти не такая,
Як инша чужая!»

Кланяюся низенько твоѣй Александрѣ Ивановнѣ і
широ цілую твоѣхъ діточок і Варвару і Александрю, —
нехай здорові ростуть, та щасливі будуть. Так тепер
для тебе Городище чуже село: стара твоя мати умерла
царство їй небесно.

Оставайся здоровий і будь щасливий во всіх твоѣхъ
начинаніях, мій искренний, мій єдиний друже, Семене!
Твоѣй щирий

Т. Шевченко.

До А. І. Ковачковського.

30 іюня. Искренний мій друже! Недавно я полу-
чилъ твоє глубоко-грустное письмо. Причина была та,
что на кого оно было адресовано, — померъ прошед-
шей зимою, а душеприказчики его не рѣшились взять
письмо съ почты. Спасибо, уже новий комендантъ взялъ
его и передалъ мнѣ. Грустный мой, плачевный мой
друже! Чѣмъ, скажи, я порадую твоє горестное сердце?
Ничѣмъ! На подобныя слезы мы, люди, не имѣемъ су-
шила. Дружнее участіе ослабляетъ наши полугорести,
но великое горе, какъ твоє теперь, можетъ ослабить
только нашъ общій помощникъ и сердецвѣдецъ! Мо-
лися, если можешь молиться, и, моляся, вѣруй разумно,
глубоко вѣруй въ замогильную лучшую жизнь. Сны
твоє, которые ты видѣлъ въ самыє критическіє часы
твоей жизни, показываютъ намъ что-то выше нашихъ
земныхъ понятій. Вѣруй! и вѣра спасетъ тебя.

Недавно прибывшій къ намъ комендантъ привезъ
съ собою жену и одно дитя по третьему году. Милое,
прекрасное дитя. (А все, что прекрасно въ природѣ,
какъ велица (?) вѣтся около нашего сердца). Я полю-

биль это прекрасное дитя, а оно бѣдное такъ привлазлось ко мнѣ, что, было, и во снѣ звало къ себѣ лысаго дядю. (Я теперь совершенно лысый и сивый). И что же? Оно, бѣдное, захворало, долго томилось и умерло. Мнѣ жаль моего маленькаго друга; я тоскую; я иногда приношу цвѣты на его очень раннюю могилу и плачу; я чужой ему, — а что дѣлаетъ отецъ его и особенно мать? Бѣдная, горестная мать, утратившая своего первенца!...

Что же теперь твоихъ дѣтей мать? и что ты самъ, горестный отецъ! Велико, страшнѣе велико, твое горе, мой единый, мой незабвенный друже!

Привѣтай і поцілуй за мене свою горестную подругу, скажи ей, что и я вмѣстѣ съ нею плачу о ея и твоихъ дѣтяхъ.

Прощай, мой скорбный друже! Не забывай мене, напиши ко мнѣ хоть сколько можешь написать и адресуй такъ: Его Высокоблагородію Ираклію Александровичу Ускову, черезъ г. Астрахань въ Новопетровское укрѣпленіе. Не забывай

Т. Шевченка.

До С. С. Артемовського.

6 октября. В декабрѣ (или генварі) тепершняго года получишь ты, единый друже мій, Семене, із частных рук, а не черезъ почту, невеликий ящикъ з ділом рук моїх, — сказать по правді, з препеченурним ділом: такъ що-ж я маю робить? вилішить я то ще як небудь вилішив, а вилить і досі не вмюю, не те, правду сказать, що не вмюю, але матерьялу доброго нігде взять, сиріч алебастру. Прийми, Богу прісему, що есть, та іі не осуди: на той рік, Бог дасть, пришлю що-небудь краще, і то тогді тільки, як достану алебастру із тієї поганой Астрахані. Ежели в декабрѣ или генварі ти не получиш сего добра, то як будеш на Васильевскім острові, зайди в академію наук, у ту, що коло биржі,

і спроси на квартирі у академіка фон-Бера камердинера его, Петра, а у Петра спроси ящик на твоє ім'я, а може тобі той Петро і сам принесе — не знаю.

К. Івановичу Іохиму не показуй мого *трио*, а то я добре знаю, що він мене вилає. А все-таки поклонися йому, як побачиш, і попроси його, щоб він міні прислав який-небудь маленький барельєфк, а щоб йому не тратиться на пошту, то нехай отдасть тобі, а ти передай оцьому Петрові; а Петро і привезе його в марті аж у Астрахань. А академик Бер весною буде знову у нас і привезе міні той подарок К. П. Видишь ли, друже мій єдиний, для чого я так прошу от К. П. барельєфа якого-небудь: міні, ти знаєш, рисовать запрещено, а ліпить — ні, то я і ліплю тепер, а кругом себе не бачу нічого, проч степу та моря: то хотілося-б хоч подивитися на що-небудь хорошеє! Може-б, подивившись і моя стара мучена душа стрепенулася, то може-б на старості тихенько заплакала-б, дивлячися на прекрасное созданіє душі чоловіческой.

Тепер хеть-би на стороні постоять коло тієї академії, а перше! та, що те перше й згадувать! Коли буваш часом у старого Григоровича, то поклонись йому старому од мене, і Софії Івановні, коли жива, то теж поклоняє.

Та ще, прошу тебе, зайді в магазин Даціаро (на углу Невського проспекта й Адмиралтейской площади) і подивися на петрадь літографированих рисунків Калама, а подивившись, спитай, що вони коштують, і напиши міні. Аминь.

Жіночці твоїй і діточкам твоїм кланяюсь. Не забувай мене, друже мій єдиний. Може ти не получив (а я получив твої гроші) мого письма, та от тобі ще один адрес.

1854.

До Бронислава Залеского.

Генварь. Радуюсь твоею радостью, друже мой единый! Дай тебѣ Господи увидѣть твою скорбную мать и свою прекрасную родину.

Прости меня, друже мой единый, ежели найдешь письмо мое нескладнымъ и, можетъ-быть, безмысленнымъ. У насъ сегодня Байрамъ у Ирак. и пишу тебѣ далеко за полночь, т. е. часу въ 4-мъ, а въ этомъ часу, я думаю, и у Юнга мысли были бы не на мѣстѣ. Но это въ сторону, а вотъ въ чемъ дѣло: благодарю тебя сердечно за Трио и проч., благодарю тебя за письма къ Аркадію; благодарю тебя за память о Барварѣ, и ежели ты получишь о ней какое бы то ни было извѣстіе и векорѣ сообщишь мнѣ, то я тебя не благодарить буду, а боготворить.

Еще разъ благодарю тебя за копію Монаха и — я тебѣ какъ Богу вѣрю, — ежели Левъ Филипповичъ такой человекъ, какъ ты говоришь, то и ты, и онъ скоро увидите и Акъ-Тау и Кара-Тау, ежели не красками, то, по крайней мѣрѣ, сеію.

Съ того времени, какъ мы разстались съ тобою, я два раза былъ на Ханга-бабѣ, пересмотрѣлъ и перецучалъ всѣ деревья и вѣточки, которыми мы съ тобою любовались, и признаюся тебѣ, друже мой, заплакалъ. Не было съ кѣмъ посмотреть на твореніе руки Божіей, — вотъ причина слезъ моихъ: ты былъ далеко, близкіе куропатокъ и дикихъ голубей некали въ полѣ; мнѣ хотѣлось поѣтить Ханга-бабу съ Д. и Д. Д. тоже хотѣлось, но фонъ-Баръ такой аккуратный пѣмецъ, какого и въ сердцѣ Германіи рѣдко встрѣтить можно; три дня, говоритъ, буду на Мангшилакѣ, т. е. въ Новопетровскомъ укрѣпленіи, сказалъ, какъ отрѣзалъ, — просто хуже всякаго пѣмца.

Поцѣлуй Карла за меня и скажи ему, что ежели

онъ рѣшился побывать на Сырѣ, то я пойду за нимъ на Куанъ, и на Аму, въ Тибетъ и всюду, куда только онъ пойдетъ.

Съ слѣдующей почтой напиши мнѣ о дѣлахъ Карла, или, какъ ты говоришь, при первомъ добромъ извѣстїи. Иорана и Сову я знаю, какъ твое сердце, и, спасибо тремъ людямъ, теперь уже не въ Петрозаводскѣ, которые знали меня лично и не забыли меня, а потому, что остался одинъ изъ трехъ, посылаю сердечный поцѣлуй, а тѣмъ, которые знаютъ меня не лично и вспоминаютъ обо мнѣ, тысячу кровосердечныхъ поцѣлуевъ и братскую любовь.

Ты говоришь мнѣ о Бѣлозерскомъ и о моей бѣдной Катеринѣ, какъ будто ты ихъ лично знаешь; а коли знаешь, то напиши мнѣ о Бѣлозерскомъ и о Катеринѣ. Мы съ тобою поговоримъ, когда увидимся, и тогда я тебя съ нею познакомлю, а Пляшенка и Петрова забудь и ты такъ, какъ я ихъ не помню.

Алексѣю Ивановичу пожелай всѣхъ благъ отъ меня въ его новой жизни; поблагодари его за память обо мнѣ, а ее за копию съ монаха.

Поцѣлуй Пospѣлова, ежели онъ въ Оренбургѣ (и скажи ему, что г-жа Юрасова дрянн, к....., л....., скажи ему, что все это я ему говорю).

Гороновичу скажи, что въ Бельгїи и прославленнымъ художникамъ дѣлать нечего, въ прочемъ поклонися ему.

Земляка пзъ Тального и Михайла земляка С. обними и поцѣлуй такъ, какъ бы я его поцѣловалъ. Съ Михайловымъ ты видѣлся мимоходомъ, и говорилъ онъ тебѣ Быкъ съ Киргизомъ, и за то благодарю. Дай Богъ ему всего того, чего онъ самъ себѣ желаетъ, а намъ съ тобой дай Боже еще разъ увидѣться въ этой жизни.

Поздравь Оому отъ меня и извинись за меня, что я ему не пишу съ этой почтой; завтра ученье и караулъ, и Алексѣю скажи то же.

Изъ приказовъ я вижу, что ты назначенъ въ д. Баталь, а ты пишешь, что вскорѣ отправляешься на Сырь, и я не знаю, что думать. Напиши мнѣ ради святого Бронислава, какъ тебѣ адресовать мои грѣшныя посланія.

Цейзика и Людовига поцѣлуй отъ щираго сердца.
Цѣлую руку оjса prefecta.

Когда увидишь Оому Лазаревскаго, отдай ему мою грамотку, и скажи ему, что не было времени, больше писать.

Ты мнѣ ничего не пишешь о Аркадіи. Что онъ и что съ нимъ? Пиши ему и цѣлуй его за меня и скажи ему, чтобы онъ безбоязненно адресовалъ свои письма на имя коменданта Новонетровскаго укрѣпленія. Прощай, не забывай III.

До Бронислава Залескаго.

10. февраля. Сердечно радуюсь твоему возвращенію, мой милый, мой сердечный, мой единый друже! Мнѣ легко и весело на сердцѣ стало, когда я прочелъ твое милое письмо, писанное уже въ Оренбургѣ. Мнѣ отрадно думать, что ты ко мнѣ хотя не совсѣмъ близко, а все-таки приблизился на нѣсколько десятковъ миль, и теперь (завидую тебе, друже мой единый) любишься добрыми и сердцу милыми лицами Карла и Михайла, и мнѣ самому грустно думать, что для полной твоей радости не достаетъ тебѣ вдохновенія Совы; завидую и радуюсь твоею радостью, друже мой, Богу милый!

Ты просишь Бога, увидѣться теперь со мною. О, какъ я прошу Его объ этомъ! Но молитвы, знать, нани до него не скоро доходятъ. Вѣришь ли, мнѣ иногда кажется, что я и кости свои здѣсь положу, иногда просто и одурь на меня находить, такая жгучая ядовитая сердечная боль, что я себѣ нигдѣ мѣста не нахожу, и чѣмъ далѣе, тѣмъ болѣе эта отвратительная болѣзнь усиливается. II то сказать: видѣть передъ собою постоянно

эти тупыя и вдобавокъ пьяныя головы — человѣку и болѣе меня хладнокровному немудрено съ ума сойти; и я въ самомъ дѣлѣ отчаяюсь видѣть когда-либо конецъ моимъ жестокимъ испытаніямъ.

Какое чудное, дивное созданіе непорочная женщина! Это самый блестящій перлъ въ вѣнцѣ созданія. Если бы не это одно единственное, родственное моему сердцу, я не зналъ бы, что съ собою дѣлать. Я полюбилъ ее возвышенно, чисто, всѣмъ моимъ сердцемъ и всей благодарной моею душою. Не допускай, друже мой, и тѣни чего либо порочнаго въ непорочной любви моей.

Она благодарить тебя сердечно за твое милое, искреннее (письмо) привѣтствіе, а я благодарить тебя не умѣю.

Ты спрашиваешь меня, можно-ли тебѣ взять кисть и палитру; на это мнѣ отвѣчать тебѣ и совѣтовать довольно трудно, потому что я давно не видѣлъ твоихъ рисунковъ и теперь я могу тебѣ сказать только, что говаривалъ когда-то ученикамъ своимъ старикъ Рустемъ, профессоръ рисованія при бывшемъ виленскомъ университетѣ: «шесть лѣтъ рисуй, шесть мѣсяцевъ малюй, и будешь мастеромъ». И я нахожу совѣтъ его основательнымъ; вообще нехорошо прежде времени припираться за краски. Первое условіе живописи — рисунокъ и круглота, второе — колоритъ. Не утвердившись въ рисунокѣ, браться за краски — это все равно, что отыскивать ночью дорогу.

Если можно достать въ Оренбургѣ хорошій пейзажъ, масляными красками написанный, то попробуй его скопировать: но безъ хорошаго оригинала и тебѣ совѣтую кистей въ руки не брать.

Пеняешь ты, почему я тебѣ не прислалъ *Тріо* или *Христа*; эти вещи черезъ почту посылать неудобно, а случаи здѣсь такъ рѣдки, или, лучше сказать, ихъ вовсе не бываетъ. Я началъ еще лѣпить, въ панданъ Христу, Ивана Крестителя, на текстъ »*Гласъ вопіющаго въ пу-*

стынь», и мнѣ-бы ужасно хотѣлося весной же переслать тебѣ хоть форму, но не предвижу никакой возможности.

Кланяйся Карлу и скажи ему, что для смазыванія формы употребляется деревянное масло, смѣшанное съ свѣчнымъ саломъ пополамъ; алебастръ и гипсъ разводятся въ густоту обыкновенной сметаны и, залитши форму, нужно дать трое сутокъ сохнутъ въ сухомъ и тепломъ мѣстѣ, или на солнцѣ; потомъ немного погрѣть передъ огнемъ и сейчасъ же топенькимъ ножемъ отдѣлать осторожно предметъ отъ формы; но и въ этомъ, какъ и во всемъ, важную роль играетъ опытъ.

И чрезвычайно радъ, что тебѣ поручена новая библиотека; лучше для тебя занятія я не могъ бы придумать.

Какъ бы я радъ былъ, чтобы ты сблизился съ В. А.

Посылки, о которой ты мнѣ пишешь, я еще не получила: она вѣрно зазимовала въ Гурьевѣ.

Что мнѣ Сигизмундъ ничего не пишетъ? Что онъ и гдѣ онъ? Напиши хоть объ немъ пару словъ. Что дѣлается съ Людвигомъ? и не имѣешь ли какихъ извѣстій о А. П. и Томѣ? Сообщи мнѣ.

А если увидишь Сову, или будешь писать ему, то расцѣлуй его за меня, за его прекрасные сердечные стихи. Мнѣ грустно, что я ему не могу ничего прислать [изъ] своего произведенія. Онъ долженъ быть въ высшей степени симпатическій человѣкъ. Какъ бы я былъ счастливъ, если бы мнѣ удалось когда-нибудь обнять и поцѣловать его!

Будешь писать къ Аркадію, кланяйся ему отъ меня. Кланяйся и Михайлу и всѣмъ, кто не забылъ меня.

Если увидишь Михайлова, скажи ему отъ меня, пускай онъ мнѣ напишетъ хоть что-нибудь. Прощай, не забывай меня!

О чемъ такъ долго и такъ постоянно думаю, о томъ чуть было не забыть просить тебя. Увѣдоми меня, принялъ ли В. А. представленіе Фреймана обо мнѣ, и пошло

ли оно дальше? Если ты знакомъ съ Фрейманомъ, то попроси его, пускай онъ тебѣ покажетъ мою *Ночь* акварелью.

Мы здѣсь о зимѣ и понятія не имѣемъ: въ продолженіе генваря мѣсяца 5^о, тепло не сходить, а я въ продолженіе всей зимы не снимаю кителя. Кланяются тебѣ Z. и Праклій. Прощай еще разъ, мой незабвенный друже!

До Я. Г. Кухаренка.

4 апрѣля. Я оце сижу, та сидячи думаю: Господи, Господи, як то швидко ті літа минають! молодії то ще так і сяк, а що вже ті старі (погані літа!), то так і летять, непаче той шуліка за куркою... так вони за нашою мерзеною грішною душею. Я оце сидячи лічу літа та долічуюсь до того року, як ми з тобою вперше побачились. Угадай, чи багато я налічив їх, тих нікчемних, марних літ? трохи чи не буде чотирнадцять, коли не брешу. А як матимеш час, то сам здоров переічи. Останній лист твій получив я року Божого 1846 (7) в Миргороді. І того-ж Божого року, написавши тобі лист і гарненьке властими руками у тім же богоспосасмім граді Миргороді отдавши на пошту, поїхав собі гарненько в престольний град Москву. От, не маючи гадки, приїхав я у тую Москву, та й гуляю собі по улицах, звичайне як чоловік иностранний; — розглядую собі то церкви, то собори, тільки — глядь, — аж іде Чорноморець. От, спинивши його, й питаю — чи давно, з Коша й чи далеко Господь несе? — »З Коша«, каже, »шоста, чи сьома неділя, а шруемо аж у саму столицю Петербурга«. — От, я й питаю його про Шамрая-маяра, про Порохню, та й кажу йому: — А що то там поробляс наш Кошовий Кухаренко? — »Який«, каже, »Кухаренко?« — Та Яцько, — кажу! — »Эге«, каже: »Його на Зелених Святках поховали«. — От тобі й на! — подумав я собі: — чи давно чоловік міні радив, щоб я

бив духом об землю, як той швець мокрою халявою об лаву..., а його вже й поховали! Попрощавшись а Черноморцем, зайшов я у якусь стару-престару церков, одправив по твоїй душі папихиду, та й пішов собі знову блукать по закарлючистих улицах московських, аж до самого вечора. У вечері зайшов у театр, та згадав твій Черноморський Побит.

Вийшов із театру, та цілісіньку ніч не знав уже, що з собою й робить. Так міні тебе жаль стало! З тиждень, чи й більше, блукав я після того по тій Москві, — тільки вже не лічив ворон на Івану великому, а все дивився по улицах, чи не зустріну де хоч поганенького Черноморця, щоб доскональнє роснитать про тебе, друже мій єдиний! Бо міні все якось здавалось, що ти живий і здоровий (воно таки-так і було собі, благодарить Господа милосердного), а Черноморець той мерзений, уповательно думаю собі, що ніхто инший, як сам сатана (бодай він здох!). Скинувши свою повнедну одежу (гімецький кудий жуванок), та надів черноморську достатню одежу, щоб почнатися перед московками під Новинським, або на Трубі, або на Козихі. Та правда, в Москві всюди єсть де пощиголить, а особливе такому козакові, як сатана.

От я, уноравши в Москві, що міні там треба було, вернувся знову в Київ і тільки-що ступив на Дніпровський байдак... так зо мною таке трапалося, що протів ночі не треба було-б і розказувать, а то ще, прокляте, приснится. Мене, по правді сказать, ринтовали; та посадивши з жандармом на візок, привезли аж у самий Петербург. Засадили мене в Петропавловску хурдигу та й двері замкнули; я вже думав, що й ключи п Неву закинули, аж ні.

Через нівроку вивели мене на світ Божий, та знов посадили мене на чортоухайку, тільки вже не з жандармом, а з фельдгегерем, та одвезли аж у Оренбург, а в Оренбурзі і до прийому не подивши, наділи на мене

салдацьку зброю, і так з того часу, друже мій єдиний, я став салдатом. Не зробив я і не думав я, отамане батьку мій, кому-небудь лихого, а терплю горе і, Бог його зна, за що? Така, мабуть, уже усім Кобзарям погана доля, як і міні, недотепному, випала. Сьомий рік оце пішов з апреля, як я нужу світом в Киргизьким безводнім і безлюднім степу.

Вернувшись торік із Аральського моря в Оренбург, та сидючи ввечері у одного земляка свого (мене, спасибі, земляки таки не цураються), (та сидючи) перебіраю старий Руський Пивалід. Коли — зірк, — аж надруковано, що, такий-тò Яцько Кухаренко призначається в таке і таке військо кошовим. Ну, так і єсть, що то міні в Москві зустрівся ніхто другий, як сам продів сип, сатана! Та й справді, яка таки недобра сила понесе Чорноморця в Москву? Чого він там не бачив? Адже Чорноморці з Коша прямують на столицю через Курське, через Орел, та на Смоленське, а не на Москву. Аж тепер тільки догадався, що я хоч і в школі вчився, а сам бачу, що дурень! Сатана, ледачий сип, бодай йому і в цеклі добра не було!

10 а прѣ л я. Христос воскрес! Друже мій єдиний!

Поки Христа дочитуються, то я тим часом допишу оцеї пікчемний лист; та воно, по-правді сказавши, давно-б його треба завершити, так що-ж ти маєш робити? — ніколи, — так ніколи, що за лежею нема коли й посидіть. Ти, я думаю, бачив коли небудь Кавказський укріпленія, то, певне, бачив, що там і поробляє люд хрещений? Отак достеменно і у нас, в Новопетровським укріпленіі, а найпаче — змою: лежемо собі цілісеньку зіму, та ждемо весни на пароходу із Астрахані. Цю веску щось довгенько його нема, — чи не було там у нас зіми лютої часом? у нас, благодарить Бога, снігу і невидко було.

Вернімося трохи назад. Так отак-то, друже мій єдиний! прочитавши в тім Пиваліді, що ти, благодарить

Господа милосердного, живий і здоровий, я, трохи не рік, усе застругував перо, щоб написать до тебе лист, а тим часом мене із Оренбурга вислали в Новопетровске укріпленіє, а тут... думав я, думав, та й така з пудьги проклята думка напала: »Що я йому напишу? Може він тепер на своїому Коші забув, як мене й зовуть... Та ні, думаю: »не такий козак! хоч він тепер, думаю, і кошовим, а все-таки повинен остаться добрим козаком.«

16 а прѣ ля. Завтра, слава Богу, од нас пароход повезе почту, а коли то він привезе од тебе, друже мій єдиний, лист, то вже цього й сам найстаршій не скаже. Згадуй мене ніколи, друже мій! а як час матимеш, то й напиши міні, як ти там у тому Азові сам побуваєш? Стара твоя чи бгає ще, хоч як-небудь, метелицю? сини — соколи твої — де вони тепер повертаються? Поцілуй їх, друже мій, за мене. Скажи їм, що це, мов, вас цілує той старий дядько, що з вами цілувався колись у Царському Селі. Добре було-б, як-би згадали! Та ні, не згадають! Малі були, забули, — то їм пагадай, коли сам здоров згадаєш, як ми з Бориспольцем з вами попрощалися, не доїзжаючи Александровського корпусу.

А я й досі співаю, та може й довго ще співатиму, згадуючи дочку твою невеличку:

Тече річка невеличка з вишневого саду;
Кличе козак дівчиноньку собі на пораду...

Поцілуй її за мене, друже мій.

Чи ти надрукував свій *Чорноморський Побит*? як що надрукував, то ласкавий будь, пришли і міні хоч один екземпляр.

У Харьків, до Метлинського, може ніколи пишеш, то кланійся йому, й скажи, що я ще, на лихо міні, живий і здоровий, блукаю, мов, по степах Киргизських та иноді і його згадую за його Думки та ще де-що. Живи здоровий, друже мій єдиний! Писав би тобі багато ще де-чого про свою погану неволю, та, бачиш,

ніколя. У другому листі все до крихти напишу. Будь здоровий! Нехай тобі Господь на все добре помагає.

Незабувай сироту *Т. Шевченка*. Як що дійде цей лист до твоїх рук, і ти, прочитавши його, сам собі скажеш: — де ж-то він, той Тарас, написать-би йому..., як що тобі така думка прийде, то пиши так: его в.благородію П. А. Ускову, через город Астрахань, а зімою — через Гурьев-городок.

Ще ось що. Як що ти надрукував свій Чорноморський Побит, то, пришли міні один екземпляр ради святої поезії, а я тобі за це в другому листі опишу свій поганий солдатський побит. Бувай здоров, міні в Богу милий, мій єдиний друже! Нехай з тобою все добре діється! Не забувай безталанного

Т. Шевченка.

До А. І. Козачковського.

14 апрѣля. Христос воскрес! Друже мій єдиний! Вчера только привезла почта изъ Гурьева твое письмо, написанное тобою 14 генваря. Видишь ли, въ чемъ дѣло: Новопетровское укрѣпленіе въ продолженіе зимы не можетъ получать денежной почты, а получаетъ ее только въ продолженіе лѣта, то по этому обстоятельству я и получилъ твое сердечное посланіе только 13 апрѣля, т. е., съ первою лѣтнею почтою.

Спасибі тобі, друже мій єдиний, за твої десять рублів, чи, як ти пишеш, якогось хорошаго общезнакомаго нашего; і йому і паче тобі спасибі: йому спасибі за гроші, а тобі спасибі за те, що послав ти міні їх. Тільки за те спасибі не скажу, чому ти не написав міні, хто се такий общезнакомий наш, такий намятливий та щедрий? Трохи лиш (я сам собі міркую), чи не ти се сам посласяш міні убогому, із своєї власної дрявої кишені. Я думаю, що так. Серце мое міні нашіптує, що так. Спасибі-ж тобі ще раз, друже мій єдиний! Дай тобі, Го-

споди милосердний, не класти більше своїх любих діток и домовину, а ростити їх на добро людям, а собі на тихую старечу радість. Поцілуй їх, малих, за мене, і жартуючи скажи їм, що далеко десь старий, лисий, уса- тий салдат молиться Богу, і молячися просить його, мило- сердного, щоб ви есте великі росли і здорові були, а жінку твою (чом ти мені не напишеш, як її звати?) поцілуй і за мене тричі. Та ще чом ти міні не напи- шеш, чи великі вирости дерева, що посадив ти в осени 1845 божого року; бо міні так і здається, що я, як пишу оцеї лист до тебе, або як просто тебе згадую, то так инначе дивлюся на тебе, як ти, коло баркана, рядочком в осени дерева сажаш. Друже мій милости- вий! Як получиши сіє нехитроствое посланіє моє, то вибери хороший погодний день та повели запрягти у бричку коні та возьми, посади коло себе жіночку свою і діточок своїх невеличких і поїдте собі з Богом у Андруші, погуляйте собі гарненько у архіерейському гаї та, гуляючи по під дубами та вербами, згадай той день, як колись перед вечером ми з тобою в Андрушах гу- ляли.

Дурень я, та ще й великий дурень! Міні тепер зда- ться, що й раю кращаго на тім світі не буде, як ті Андруші, а вам там то може на світ остило дивиться і на сині Трахтоміровські гори. Боже мій, Господи Єди- ний! чи гляну я на ті гори коли-небудь хоч одним оком? Ні! ніколи я їх не побачу! а хоч і побачу, то, може, з того світа, або на сім світі присниться коли- небудь.

А цур йому! лучше його й не згадувать, а то як згадаю що-небудь про нашу бідну Україну, то сльози так і закапають із старих очей.

Давно ворущиться у мене в голові думка, щоб пере- вести на наш прекрасний язык «Слово о Полку Игоря», — так нема в мене подлинника, а перевода читать не втну. Так отцо я думаю: у вашій семінарській бібліо-

теці певне єсть ізданіє Шишкова або Максимовича: «Слово о полку Игореві», перевод з текстом, то ти, великої ради моєї любові, попроси якого-небудь скоронисця, описати для мене один екземпляр з переводом текста цієї невеличкої, но премудрої книги, а я тобі за це... що-ж я тобі зроблю, убогий? подякую щирим серцем, та й більш нічого.

Вони ж гласу моленія моего, друже мій єдиний! пришли мені текст «Слова о Полку Игоря», а то на твоїй душі буде гріх, як не буде воно, те Слово, переведене на наш задушевний прекрасний язык.

Недавно публіковано в газетах перевод «Слова о Полку Игоря» Н. Гербеля и его же ізданіє — перевод з текстом і з рисунками якимись, а продається 3 р. сер.

А бодай він — і з своєю книжкою і з рисунками проче текста святого. Для текста думав був вписати сію хитро-надруковану книгу, та як полічив свої гроші, то й рукою махнув; спасибі тобі, що ти мені оце поміг, а то..., та цур, йому й розказувать..., аж нудно. Оставайся здоров, друже мій милостивий! поцілуй за мене свою жінку і своїх невеличких діточок. Згадуї ніколи безталанного

Т. Шевченка.

Р. S. Пиши до Бодяньського. О. М. і кланяйся йому од мене.

До О. М. Бодяньського.

1-го мая. Христос Воскресе! Привітай, друже мій єдиний, оцього уральського козачину; я познакомився не дуже давно, він мені тоді здавався добрим чоловіком і щирим уральским козаком, може тепер зопсувався у вашій білокаменній. Ась що він у тебе попросить для мене «Слово о Полку Игоря» Максимовича, або Шишкова, — дай йому ради святої нашої поезії один екземпляр, коли маєш. Бачиш, у мене давно вже думка заворушалась, перевести його те слово на наш мильй,

ш. т. і.

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

APPLIED IMAGE Inc

1653 East Main Street
Rochester, New York 14609 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 288-5989 - Fax

на наш любий Український язик; достань, будь ласкав, та передай цьому козачині. Спасибі тобі, друже мій милостивий, за літописи; получив я їх от Головачева всі до одной, і тепер собі здоров прочитую по троху; писав ще я в Київ Іванішову, щоб прислав міні літопис Величка, так от уже другий рік жду не дождуся, та, мабуть, Іванішов (без сорома казка) забув, як мене і зовуть, а коли так воно робиться на сім світі, то не забувай хоч ти мене, мій єдиный друже! Чи нема в тебе якого-небудь завалящого ледащички екземпляра тієї літописи Величка; як маєш, то отдай сьому козачині, а він міні перешле її, а я о твоїм здоров'ї Богу помолюся.

Чи ви побачишся коли-небудь з Головачевим, поцілуй його за мене і скажи йому, що я і доси жду Щербину. Бо бачиш: як ми з ним бачилися позаторік у цім поганім укріплені, то він читав міні де-які вірші Щербини і обіцявся вислати міні із Москви один екземпляр, тай досі нема.

Оставайся здоровий, як матимеш гулящий час, то піди в Сімонов монастирь і за мене помолися Богу на могилі Гоголя за його праведную душу. Не забувай

Т. Шевченка.

До Бронислава Залеского.

6-го іюня. Вітаю тебе, друже мій, Богу милий! Вітаю тебе на лонѣ дѣвственной, торжественно прекрасной природы! Много бы и много молитвъ сердечныхъ послалъ бы я къ престолу живого Бога за одинъ часъ, проведенный съ тобою въ дремучемъ сосновомъ лѣсу, подъ темной тѣнью широколиственной, мрачной, какъ дума Оссіана, ели; хорошо и, Боже милый, какъ хорошо прошелъ бы этотъ часъ съ тобою вмѣстѣ. Мы бы выбрали хороший пунктъ и освѣщеніе и нарисовали бы по мѣрѣ силъ грустную и величественную царицу лѣсовъ туманнаго сѣвера. Но увы! этой великой радости

не суждено испытать мнѣ безталанному. Самая горькая отравка нашего моральнаго бытія, это безнадежность, и эту жестокою отраву я вполне чувствую.

Прочь! прочь! змѣя лютая, ненасытная хоть на одинъ часъ, пока бесѣдую съ тобою, друже мой милый! друже мой единственный!

Первое твое письмо прочиталъ я и не мало удивился, что ты въ немъ ничего не вспоминаешь о моей просьбѣ, а это вышло потому, что ты не читалъ моего письма отъ 5-го февраля, а я читалъ твое письмо и не посмотрѣлъ, что оно писано 20 февраля. Слона то, какъ говоритъ Крыловъ, я и не замѣтилъ, да сдуру и задаю тебѣ вопросъ, что бы что это могло значить. Во второмъ твоёмъ письмѣ я прочиталъ, что ты получилъ мое письмо уже на мѣстѣ твоего теперешняго пребыванія: и слава Богу, какъ ты говоришь. Письмо твое къ Сигизмунду, вѣроятно, не застало уже Карла въ Оренбургѣ, потому что и до сей поры не имѣю отъ него никакого извѣстія. У П... дѣйствительно не оказалось германскихъ книгъ, не оказалось даже денегъ, чтобы купить ихъ; это естественно, человѣкъ передъ походомъ. А ты до глубины обрадовалъ мое сердце обѣщаніемъ, прислать Кернера и особенно Богдана Залескаго. Благодарю тебя, друже мой милостивый! Благодарю я тебя и за прекрасныя пѣсни Совы; мнѣ особенно понравились изъ нихъ »Два слова« и »Экспромптъ«; если ты съ нимъ въ перепискѣ, то въ каждомъ твоёмъ (письмѣ) цѣлуй его за меня всею полнотою моего сердца.

Отъ поэзии перехожу прямо на прозу. Что дѣлать! такова жизнь наша. Вотъ въ чемъ дѣло: Ираклій просить тебя, чтобы ты заказалъ для него въ Екатеринбургѣ яшмовую или топазовую печатку, для чего и посылается тебѣ это изображеніе, правду сказать, весьма неуклюжее, а потому ты и оставь его втуне, а закази такой величины и формы, какъ ты свое послѣднее письмо запечаталъ, съ изображеніемъ лука и колчана

на щитѣ, а на верху щита, вмѣсто шлема, дворянская корона.

Если просьба эта не будетъ сопряжена съ большими затрудненіями, то, прошу тебя, исполни ее. Есть у меня въ Екатеринбургѣ на гранильномъ заводѣ товарищъ мой, нѣкто Пеномаревъ: обратися къ нему или какъ найдешь лучше:

Кланяется тебѣ Ираклій и Агата, кланяется тебѣ З. и Н.

Вотъ еще что: если ты запасся Каламомъ, то сохотѣвалъ бы тебѣ, выписать его черезъ Аркадія хотъ нѣсколько эпизодовъ: это было бы для тебя весьма полезно. Я изъ Одессы не имѣю совершенно никакихъ свѣдѣній, а самъ не пишу туда потому, что не имѣю адреса. Бога ради, пришли ты мнѣ адресъ Аркадія.

Въ послѣднемъ письмѣ П. писалъ мнѣ, что оцѣе ргефестъ сильно и опасно захворалъ; правда ли это?

Добрый Л. Ф. просилъ В. А., чтобы позволилъ мнѣ, написать образъ для здѣшней церкви, и мнѣ отказано!

Грустно! невыносимо грустно! При такихъ неудачахъ, я думаю, и величайшій поэтъ откажется отъ всякой надежды на лучшую долю, а мнѣ безталанному и давно можно закрыть глаза для будущаго лучшаго.

Прощай, друже мой вѣрный! да благословить Господь всѣ дѣла твои и всѣ намѣренія твои! Не забудь выписать Оссіана, онъ, кажется, есть въ франузскомъ переводѣ. Ты теперь его съ наслажденіемъ читаешь. Декорация у тебя для Оссіана превосходная.

Не имѣю больше тебѣ ничего сообщить, друже мой, ни хорошаго, ни худого, окромѣ развѣ, что у меня ни поль карандаша Фабера не имѣется; а хорошее вотъ что у насъ: прошедшей осенью Ираклій посадилъ на извѣстномъ тебѣ огородѣ нѣсколько вербъ, и онѣ теперь зеленѣютъ; лѣтъ черезъ 10 ихъ можно будетъ рисовать, а пока я ограничиваюсь воображеніемъ, тебѣ же совѣтую, друже мой, какъ можно болѣе дѣлать этю-

довъ съ деревьевъ. Не упускай случая, учись, Богъ знаетъ, придется ли другой разъ провести лѣто въ лѣсу.

Какъ бы я радъ былъ, если бы хотя къ зимѣ состоялся твой переводъ въ Оренбургъ, я бы себя чувствовалъ меньше сиротою, нежели это я теперь чувствую.

Кланяйся и поцѣлуй Аркадія и сына его Бронислава.

Еще разъ прошу тебя на счетъ печатки, а въ отношеніи формы я полагаюсь совершенно на тебя. Еще маленькое условіе, чтобы печатка обошлась не болѣе 10 руб. сер.

Поцѣлуй Ѳ. и извини меня передъ нимъ, что я не пишу ему теперь, — въ карауль гонять.

До Бронислава Залеского.

9 октября. Вотъ что, мой искренный друже! Мы вообще болѣе или менѣе любимъ извинять свои даже неизвинительные проступки и маскировать ихъ, чѣмъ попало, лишь бы казалось правдоподобно. Я тоже человекъ, только не маскирую передъ тобою моего долгаго, ничѣмъ неизвинительнаго молчанія, а расскажу тебѣ всю правду, какъ было. Почти вмѣстѣ съ твоимъ письмомъ прибыла къ намъ экспедиція Бѣра, а въ этой экспедиціи (какъ я тебѣ прошлый годъ писалъ) находится и твой знакомый Н. Данилевскій (который помнитъ и кланяется тебѣ), а такое явленіе, какъ Д., въ нашей пустынѣ можетъ вскружить и не мою голову. Онъ своимъ присутствіемъ оживилъ во мнѣ одинокомъ давно прожитые прекрасные дни. Теперь, я думаю, ты простишь меня за молчаніе. Вообрази меня нѣсколько дней сряду счастливымъ, и ты, какъ мой самый искренній другъ, простишь меня и въ сердцѣ порадуешься моей мимолетной радости. Д. уѣхалъ теперь на короткое время въ устье Эмбы, и я, пользуясь его отсутствіемъ, пишу панегирикъ прекрасному уму и сердцу Н. Д., а впрочемъ все, что мнѣ бы хотѣлось написать тебѣ о

немъ, то это не умѣстилось бы и на двухъ дестяхъ бумаги, а не то, что на одномъ листѣ, а потому и ограничусь, сказавъ тебѣ, что онъ во всѣхъ отношеніяхъ прекрасный человѣкъ, жаль только, что онъ ученый, а то былъ бы настоящій поэтъ.

Но довольно пока о Д., поговорю о себѣ: съ наслажденіемъ прочиталъ я твое искреннее письмо и душевно порадовался твоей надеждѣ, быть переселену въ Оренбургъ, все-таки ближе ко мнѣ. С. даже пишетъ мнѣ, что ты оставляешь военное сословіе и дѣлаешься библіотекаремъ оренбургской публичной библіотеки. Даль бы Богъ! я, впрочемъ, повѣрю только тогда, когда ты мнѣ самъ напишешь. Такъ ли, иначе, только я сердечно желаю, чтобы ты скорѣе переселился въ Оренбургъ. Изъ твоего описанія окрестностей Златоуста я вижу, что тамошніе лѣса совсѣмъ не похожи на оссіановскіе лѣса, а болѣе похожи на полярныя, безлюдныя пустыни, величавыя только своимъ пространствомъ.

Милаго Богдана я получилъ съ сердечною благодарностью, и теперь съ нимъ не разлучаюсь; многія пьесы наизусть уже читаю, одно иногда сердце тяготитъ — некому слушать, некому передавать той прелести, которую заключаетъ въ себѣ поэзія, а одному тяжело носить этотъ избытокъ возвышенныхъ божественныхъ идей. Во всѣхъ отношеніяхъ человѣкъ необходимъ для человѣка. Нынѣшнее лѣто прибыло сюда нѣсколько человѣкъ подтвержденныхъ; но лучше было бы, не видать мнѣ ихъ никогда. Пустота странная! но, Богъ съ ними.

Переводы Совы такъ прекрасны, какъ и его оригинальная поэзія, и я не изъ скромности авторской, а говорю, какъ понимаю вещь. Катерина моя не такъ хороша, а главное, не такъ цѣла, чтобы ее переводить, и переводить Совѣ, а впрочемъ онъ можетъ быть это лучше меня знаетъ. Два слова — эта идея такъ возвышенно прекрасна и такъ просто высказана у Совы,

что Плещеева переводъ хотя и передаетъ идею вѣрно, но хотѣлось бы изящнѣе стиха, хотѣлось бы, чтобы стихъ легче и глубже ложился въ сердце, какъ это дѣлается у Совы.

Ты мнѣ обѣщала еще томъ В.З.; благодарю тебя, друже мой единый! Что же я тебѣ пошлю? чѣмъ я съ тобою подѣлюся? Я здѣсь, по милости Н., читаю постоянно Новины русской литературы и прочитала біографію Гоголя, которую ты мнѣ рекомендуешь. Она заинтересовала меня, какъ и тебя, письмами и какъ документами, но, какъ біографія, она не полна. Ты мнѣ въ первый разъ говорилъ о Горонвичѣ довольно ясно, и я радъ, что ты его, наконецъ, увидѣлъ съ настоящаго пункта. Какъ живописца, я его не знаю, а, какъ человека, онъ дрянъ, это я знаю; но, Богъ съ нимъ.

Одесскія событія и на милаго нашего Аркадія имѣли вліяніе, а въ томъ числѣ и на меня, разумѣется, косвенно; я, впрочемъ, еще цыгана не промотала, слѣдовательно; до нужды еще далеко, а онъ то бѣдный, какъ видно, въ порялочныхъ тискахъ. Когда будешь писать ему, не забудь поцѣловать его за меня.

Я такъ опоздалъ теперь съ своимъ письмомъ, что не знаю куда и адресовать. Теперь уже осень, и я тебя воображаю въ Оренбургѣ, а ты, можетъ быть, еще въ богословскомъ заводѣ; что дѣлать, не знаю. Во всякомъ случаѣ я адресую на имя ојса prefecta, и когда ты уже въ Оренбургѣ и Карлъ тоже, то прошу тебя поторопиться выслать то, о чемъ я тебя просила, кромѣ платья: поторопись, потому что къ намъ тяжелая почта приходитъ въ послѣдній разъ въ октябрѣ. Если не успеешь, то отложи до марта. Сигизмундъ прислалъ мнѣ 6 карандашей Фабера № 2, и они лежатъ у меня безъ употребленія. Не забудь, что карандаши мои въ карманѣ въ пальто, тамъ же въ карманѣ еще есть двѣ гравировальныя иглы и два куска чернаго лаку для натиранія мѣдной доски; ихъ тоже пришли.

Ираклій кланяється тобі і просить тебе не забувати о печаткѣ, и я о томъ же прошу тебя; ты этѣмъ меня заставишь долго и искренно благодарить тебя.

Агата тобі тоже кланяється; эта прекраснѣйшая женщина для меня истиная благодать Божія. Это одно, единственное существо, съ которымъ я увлекаюсь иногда даже до поэзіи. Слѣдовательно я болѣе или менѣе счастливъ; можно сказать, я совершенно счастливъ; да и можно ли быть и въ присутвіи высоконравственной и физически прекрасной женщины?

Что же мнѣ еще написать тобі, друже мой единый? Ничего не напишу, чтобы не испортить письма какою-нибудь грустною мыслию. Не правда ли, ни одно письмо мое къ тобі не оканчивалось такъ отъ , какъ это? Великая вещь — сочувствіе ко всему благородному и прекрасному въ природѣ, и если это сочувствіе раздѣляется съ кѣмъ бы то ни было, тогда человѣкъ не можетъ быть несчастливъ. Если будешь писать Совѣ, то поцѣлуй его за меня и пожелай ему много-много возвышенныхъ мыслей и стиховъ.

А если ты теперь въ Оренбургѣ, то поцѣлуй за меня руку ојса prefecta и поцѣлуй милого моего и добраго Цейзика. Сигизмунду я пишу теперь же. Не забывай меня, друже мой единый!

До О. М. Бодяньскаго.

Листопада 3-го. Посилаю тобі, друже мій единый, з г. Семеновимъ поличчя оцього нікчемного Гетманця; дивлячися на його, згадуй і мене инколи. Я боявся, нарисовать себе москалем, щоб ти часом не перелякався, глянувши на поличчя мое в московській шенелі, або, Боже крий, ще і в мундирі! а Гетманець, думаю, не перелякає тебе, а може ще і порадуетъ твою запорожську душу. Прийми-ж його та привітай цього нікчемного Гетманця, друже мій единый! послав би тобі що небудь краще, так у мене тепер вѣ-Богу нема нічого,

а про мою погану долю роспитай у г. Семенова, він тобі розкаже про мене, про такого, як мене добре бачив.

Писав я до тебе недавно через одного мого великого приятеля, уральського козака, та і досі не знаю, чи получив ти од його ту цидулю, чи ні?

Найшлося-б тобі ще де що про себе написати, та ніколи.

Спасибі тобі ще раз за літописи, я їх уже на память читаю, оживає моя мала душа, читаючи їх! спасибі тобі! Згадуї ніколи искреннього твого

Т. Шевченка.

До Бронислава Залеского.

8. ноября. Каждое письмо твое, друже мой добрый, приноситъ мнѣ тихую, чистую, сердечную радость; но послѣднее твое короткое посланіе меня изъ мертвого сдѣлало, по крайней мѣрѣ, полуживымъ. Писалъ тебѣ о Данилевскомъ, что онъ прогостилъ у насъ около двухъ мѣсяцевъ; въ продолженіе этого времени я съ нимъ сблизился до самой искренней дружбы. Онъ недавно уѣхалъ въ Астрахань, и я, проводивши его, чуть не плакалъ. Въ первый разъ въ жизни я испытываю такое горячее чувство. Никогда одиночество не казалось мнѣ такимъ мрачнымъ, какъ теперь, и письмо твое такъ кстати приплыло ко мнѣ, что я не знаю, какъ тебя и благодарить за его, друже мой единый! Съ полученіемъ твоего письма я началъ приходить въ себя, началъ чувствовать и думать; правда, что думы мои по прежнему не радужныя, но все-таки думы. Ты говоришь, что сроднился въ своемъ углу съ безотраднымъ одиночествомъ; я самъ то же думалъ, пока не показанъ въ моей тюрьмѣ широкой человѣкъ! Человѣкъ умный и благородный, въ широкомъ смыслѣ этого слова; и показался для того только, чтобы встревожить мою дремавшую бѣдную душу; все-же я ему благодаренъ, и благодаренъ глубоко.

Сердечно благодарю тебя за извѣстiе о Варварѣ; цѣлую трижды добраго Аркадія. На счетъ монаха напиши ему, чтобы онъ не беспокоился: деньги у меня пока еще имѣются. Я тебя давно уже воображаю въ Оренбургѣ, и уже другое письмо адресую по прежнему адресу. Когда ты прѣдешь въ Оренбургѣ, то напиши мнѣ и сообщи свой настоящій адресъ.

Агата тебѣ кланяется, а Праклiй пишетъ тебѣ письмо и адресуетъ въ Богословскѣ. Зелинскiй посылаетъ тебѣ поклонъ. Почтарь стоитъ надъ головою и не даетъ писать. Извини меня, друже мой, за мое короткое письмо и не разлюби искренняго твоего — Ш. Данилевскiй тебѣ кланяется.

1855.

До Н. О. Осипова.

20. мая. Письмо ваше, мой благородный, мой искренній друже, получилъ я 16. мая и, хотя Вы и промѣняли лиру на мечъ и лучезарнаго Феба на мрачнаго Арея, но невинная слабость задумчивыхъ поклонниковъ музъ — разсѣянность осталась при васъ. Вы начали Ваше доброе посланіе въ Курскѣ и кончили его на р. Бальбекѣ, и все-таки забыли написать число и годъ, когда оно было послано на почту. Я тоже въ недоумѣніи, куда вамъ отвѣчать. Вы пишете, что дружина должна возвратиться лѣтомъ во-свояси, а теперь уже, слава Богу, лѣто и я васъ воображаю, по крайней мѣрѣ, въ Полтавской губерніи, послѣ длиннаго перехода, отдыхающаго возлѣ живописной бѣлой хаты, или въ тѣни цвѣтущихъ вишенъ и черешенъ. О, моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь? Я говорю не о томъ, о чемъ думаю; я думаю теперь о томъ, куда мнѣ адресовать письмо мое; адресую я его по прежнему адресу, и оно вѣрно найдетъ васъ, въ какой бы вы губерніи ни обрѣтались.

Я потерялъ было уже надежду получить отъ васъ

или объ васъ хотъ какое-нибудь извѣстiе и, Богъ. знаетъ, чего уже я не передумалъ.

Думалъ даже... (простите мнѣ), что Вы, и Вы меня покинули на моей терновой дорогѣ. Только, о, радость неизреченная! на другой день праздника, т. е. 16 апрѣля, получаю страховое письмо отъ неизвѣстной мнѣ особы. Пошли ей, Господи, всѣ блага и радости въ жизни! Изъ письма узналъ я о Вашемъ превращенiи и, радость всѣмъ радостямъ, узналъ я, что я не забытъ, не покинутъ на волю меня карающей судьбы.

Благороднѣйшее существо этотъ анонимъ. По милости его, и у меня былъ праздникъ, какъ у людей. Нѣтъ, больше ни у кого такого свѣтлаго прекраснаго праздника не было, какъ у меня. Такiе праздники даются только за долгiя и тяжкiя испытанiя.

14 апрѣля получилъ я извѣстiе изъ Оренбурга, что меня забыли представить въ унтеръ-офицеры по случаю всемилостивѣйшаго манифеста о восшествiи на престолъ. Это роковое извѣстiе меня такъ озадачило, что я не зналъ, что съ собою дѣлать, потому что я считалъ свое производство дѣломъ конченнымъ. Да и могъ ли я думать иначе? Высочайшая милость была для всѣхъ, но, увы! меня не освѣтила горькая, ядовитая насмѣшка судьбы! И такъ я встрѣтилъ Воскресенiе Человѣколюбца, какъ отверженникъ. Послѣ этого можете судить о моей радости, когда я получилъ письмо отъ анонима. Въ остальные дни праздника я только и дѣлалъ, что читалъ письмо и затвердилъ его до послѣдней буквы, и все-таки не узналъ, кто она — эта милостивая человѣколюбивая душа! Да и зачѣмъ узнавать? Будемъ молиться Богу, что еще существуютъ такiя души между себялюбивыми людьми. И такъ отъ снѣдающей душу печали перешелъ я внезапно къ улыбающейся радости, и праздникъ провелъ въ кругу васъ, мои благородные друзья, какъ въ кругу родного сердцу милаго семейства. Только въ концѣ Святой недѣли я немного освободился отъ обаянiя, произ-

веденнаго на меня дорогимъ письмомъ, и написалъ отвѣтъ, за складъ и ладъ котораго пусть извинитъ меня великодушный анонимъ. Вамъ я тоже началъ письмо на сообщенный мнѣ Вашъ адресъ, но почта не ждала меня, ушла и письмо осталось до слѣдующей почты, а слѣдующая привезла мнѣ ваше дорогое посланіе. Значитъ, справедливо сказалъ одинъ древній воинъ, что на свѣтъ дѣлается все къ лучшему. Теперь и я спокойнѣе и счастливѣе, слѣдовательно, и написать Вамъ могу благообразнѣе и порядочнѣе.

Мнѣ очень радъ, что случай привелъ Васъ увидѣть хоть одинъ экземпляръ амфибій, между которыми я прозябаю столько лѣтъ. Но замѣьте, что Вы видѣли лучшій экземпляръ, экземпляръ, одушевленный чѣмъ-то проходящимъ на мысль и чувство. Доказательство, что онъ изъ линейнаго батальона переведенъ въ армію. Это самая блестящая рекомендація. Но, если бы вы увидѣли однородныхъ съ нимъ... Но нѣтъ, Боже Васъ сохрани и во снѣ увидѣть такое нравственное безобразіе человѣка. Готы, между которыми на берегахъ Дуная влчили остатки дней своихъ Овидій Назонъ, — несовершеннѣйшее созданіе Всемогущаго Создателя вселенной, — были дикіе варвары, но не пьяницы, а окружающіе меня и то, и другое. Однажды я сказалъ Дармограю¹⁾ — вотъ настоящіе гомерическіе питухи. »Нѣтъ«, отвѣчалъ онъ: »если бы Гомеръ увидѣлъ этихъ богатырей, такъ онъ бы покрутилъ свой сѣдой усъ и принялся бы передѣлывать свою славную эпопею отъ начала до конца. Кстати о Дармографѣ; вы сдѣлали замѣчаніе на его »Княгиню«, совершенно согласное съ моимъ замѣчаніемъ: недостатокъ отдѣлки въ подробностяхъ и то большой недостатокъ. Но этотъ разсказъ — одинъ изъ первыхъ его ученическихъ этюдовъ. Понишегъ еще годокъ, другой, дасть Богъ, этотъ недостатокъ

¹⁾ Псевдонимъ самого Шевченка

уничтожится. Покойный Карль Павловичъ [Брюлловъ] говорилъ: «чѣмъ малосложнѣ картина, тѣмъ тщательнѣ должна быть окончена», и это глубоко вѣрно, а все-таки просите графиню Н. И. о напечатаніи этого невѣлаго творенія: это польститъ самолюбію творца, и, можетъ быть, изъ этой шутки выйдутъ результаты серьезные. Вѣдь и столпы всемірной литературы, я думаю, такъ же начитали, какъ и мой бѣдный protégé, а это дѣйствительно такъ. Кромѣ меня, у него совершенно никого нѣтъ, къ кому бы онъ могъ обратиться. Онъ, что называется, круглый сирота. Прислалъ онъ мнѣ еще одинъ разсказъ подъ названіемъ »Варпакъ«. Этотъ уже, кажется, немного круглѣе, но все-таки замѣтенъ тотъ же недостатокъ. Онъ, кажется, вовсе не читаетъ великаго Шотландца²⁾. Да и гдѣ его взять в этомъ Богомъ забытомъ краю? Выписать? Онъ бѣднѣ меня, а выпросить не у кого. Скифы, варвары и вдобавокъ пьяницы. Но довольно о литературѣ. Поговорю о болѣе сердцу близкомъ искусствѣ и его жрецахъ. Миръ праху умершихъ, слава и долготѣе живымъ. Вы говорите, что Логановскій имѣлъ для московскаго храма рабъ на 80 000 руб. На какую же сумму имѣютъ другіе дослѣднѣйшіе художники, какъ, напримѣръ, Пименовъ и Радазановъ? О, какъ бы мнѣ хотѣлось взглянуть на эти колоссальныя работы!

Не знаю, участвуетъ ли хоть одинъ иностранецъ въ этихъ работахъ, или К. И. сдержалъ свое слово; онъ когда-то говорилъ покойному моему великому учителю, что онъ ни одного нѣмца и близко къ храму не допуститъ. Похвальный патріотизмъ и тѣмъ болѣе похвальный, что у насъ свои есть и Прадье, и де-ла-Круа, и де-ла-Рошъ, а о Жакъ и Ладурнеръ и говорить нечего. Но у насъ есть и шишка предпочтенія нѣмцевъ всему отечественному, напримѣръ, старикъ Мельниковъ такъ и умеръ въ

¹⁾ Вальтер Скотта.

забвеніи, построивши единовѣрческую церковь во имя св. Николая на Грязной улицѣ, а Сенать поручили выстроить какому-то инженеру Шуберту, проектъ же Мельникова, великолѣпнѣйшій проектъ, нашли неудобноисполнимымъ. Диво, да и только! Если случится Вамъ быть въ Киевѣ, обратите вниманіе, что я говорю, вниманіе? взгляните на институтъ благородныхъ дѣвицъ. Казармы, да еще казармы самыя неуклюжія, а мѣстность самая восхитительная, и такъ безчеловѣчно обезображена, и тоже инженеромъ. Да и мало ли у насъ на Руси подобныхъ нѣмецкихъ безобразій, а мы уже, слава Богу, не варвары готическихъ временъ. Я, кажется, немного увлекся духомъ патріотизма. Оставимъ это до другого раза и обратимся къ моей бѣдной прозѣ. Вы пишете мнѣ, чтобы я Вамъ писалъ о житьѣ-бытьѣ. Вотъ вамъ одинъ эпизодъ и, замѣтите, отраднѣйшій. Въ 1850 г., когда меня препровождали изъ Орской крѣпости въ Новопетровское укрѣпленіе (это было въ октябрѣ мѣсяцѣ), въ Гурьевѣ-городкѣ я на улицѣ поднялъ свѣжую вербовую палку и привезъ ее въ укрѣпленіе, и на гарнизонномъ огородѣ воткнулъ ее въ землю, да и забылъ про нее; весною уже огородникъ напомнилъ мнѣ, сказавши, что моя палка растетъ. Она дѣйствительно ростки пустила; я ну ее поливать, а она расти, и въ настоящее время она будетъ вершковъ шесть толщины въ діаметрѣ и, по крайней мѣрѣ, сажени три вышины, молодая и роскошная; правда, я на нее и воды не мало вылилъ, зато теперь въ свободное время и съ позволенія фельдфебеля журую себѣ въ ея густой тѣни. Нынѣшнее лѣто думаю нарисовать ее, разумѣется, втихомолку. Она уже такъ толста и высока, что подъ карандашемъ Калама могъ бы выйти изъ нея прекраснѣйшій этюдъ. Вотъ Вамъ одинъ единственный, отрадный эпизодъ изъ моей монотонной, безотрадной жизни. Верба моя, часто напоминаетъ мнѣ легенду о раскаявшемся разбойникѣ. Въ дремучемъ лѣсу спасался праведный отшельникъ, и въ

томъ же дремучемъ лѣсу свирѣпствовалъ кровожадный разбойникъ. Однажды приходитъ онъ съ своей огромной дубиной, окованной желѣзомъ, къ отшельнику и проситъ у него исповѣди, «а не то» говорить: «убью, если не исповѣдуешь меня». Дѣлать нечего, смерть не свой братъ: праведникъ струсилъ и принялся, съ Божьей помощью, исповѣдывать кровожаднаго злодѣя. Но грѣхи его были такъ велики и ужасны, что онъ не могъ сейчасъ же наложить на него эпитимію и просилъ у грѣшника сроку три дня для размышленія и молитвы. Разбойникъ ушелъ въ лѣсъ и черезъ три дня возвратился. «Ну, что?» говорить: «старче Божій, придумалъ ли ты что-нибудь хорошее?» — «Придумалъ», отвѣчалъ праведникъ и вывелъ его изъ лѣсу въ поле на высокую гору, вбилъ, какъ колъ, страшную дубину въ землю и велѣлъ грѣшнику носить ртомъ воду изъ глубокаго оврага и поливать свою ужасную палицу; «и тогда», говорить, «отпустятся тебѣ грѣхи твои, когда изъ этого смертоноснаго орудія выростетъ дерево и плодъ принесетъ».

Сказавши это, праведникъ ушелъ въ свою келью спасаться, а грѣшникъ принялся за работу.

Прошло нѣсколько лѣтъ, схимникъ забылъ уже про своего духовнаго сына.

Однажды онъ въ хорошую погоду вышелъ изъ лѣсу въ поле погулять; гуляетъ въ полѣ и въ раздумѣ подошелъ къ горѣ; вдругъ онъ почувствовалъ чрезвычайно пріятный запахъ, похожій на дулю. Праведникъ соблазнился этимъ запахомъ и пошелъ отыскивать фруктовое дерево. Долго ходилъ онъ около горы, а запахъ дѣлался все сильнѣе и сильнѣе; вотъ онъ взомель на гору — и что же представляется его изумленному взору? великолѣпнѣйшее грушевое дерево, покрытое зрѣлыми плодами, и подъ деревомъ въ тѣни отдыхаетъ старецъ съ длинною до самыхъ пятъ бородою, какъ у св. Онуфрія. Схимникъ узналъ въ ветхомъ старцѣ своего духовнаго сына и смиренно подошелъ къ нему за благословеніемъ,

потому что онъ уже былъ праведникъ больше самого схимника.

Верба моя также выросла и укрываетъ меня въ знойный день своею густою тѣнью, а отпущенія грѣховъ моихъ нѣтъ, какъ нѣтъ! Но тотъ былъ разбойникъ, а я, увы, сочинитель!

Я надоѣлъ вамъ своею болтовнею, но какъ быть?

»Погода къ осени дождливѣй,

А люди къ старости болтливѣй«...

А я уже сѣдой и лысый становлюсь. Вы пишете, что живете въ землянкѣ и бѣдствуете въ родѣ Робинзона Крузо, и воображаете, что я Вамъ завидую. Вамъ извѣстенъ благородный великодушный анонимъ. Пишите ему, молитесь его не оставитъ моей просьбы. Коронація государя — предѣлъ моихъ надеждъ и упований. Прошу Васъ, напишите ей и благодарите за ея искреннее участіе, за ея материнское, теплое письмо. Съ повѣстями и сказами Толстого я совершенно незнакомъ. Ежели будетъ возможность, познакомьте меня съ ними, во имя благороднаго искусства.

Не знаю, гдѣ и когда Вы получите письмо мое. Но гдѣ бы то ни было и когда бы ни было, не оставляйте любящаго и уважающаго Васъ Т. Шевченка.

До Бронислава Валеского.

25 сентября. Вчера былъ я на Ханга-Бабѣ, обошелъ всѣ овраги, поклонился, какъ старымъ друзьямъ, деревьямъ, съ которыхъ мы когда-то рисовали, и въ самомъ дальнемъ оврагѣ — помнишь, гдѣ огромное дерево у самого колодца обнажило свои огромные старые корни? — подъ этимъ деревомъ я долго сидѣлъ. Шелъ дождикъ, пересталъ; опять пошелъ, я все не трогался съ мѣста; мнѣ такъ сладко, такъ приятно было подъ вѣтвями этого стараго великана, что я просидѣлъ бы до самой ночи, если бы не охотники (чтобъ имъ ни одного

воробья не застрѣлить) меня потревожили. О, какія прекрасныя, свѣтлыя отрадныя воспоминанія въ это время пролетѣли надъ моею головою! Я вспомнилъ нашъ кратовскій походъ со всѣми его подробностями, тебя, Турно и кой-гдѣ изрѣдка Антонова; и онъ, хоть это весьма рѣдко бывало, иногда похожъ на человѣка. Когда же воспоминанія мои перенеслись на Ханга-Бабу, я такъ живо представилъ себѣ это время, что мнѣ показалось, будто бы ты сидишь здѣсь за деревомъ и рисуешь; я тогда только опомнился, когда позвалъ тебя, и ты не отозвался, а тутъ и охотники пришли. Походъ въ Каратау на долго у меня останется въ памяти, навсегда.

Я уже двѣ почты пропустилъ, не писалъ тебѣ; чуть было и третьей не пропустилъ, а возвратясь изъ Ханга-Бабы, выдержалъ порядочный пароксизмъ лихорадки; боялся, чтобъ не продлилась, но теперь, слава Богу, ничего: какъ съ гуся вода. Я извиняю себѣ еще и тѣмъ, что письмо мое все равно дожидало бы тебя на почтѣ, пока ты возвратился изъ Уфы. Напиши мнѣ подробнѣе, добрый мой друже, о бѣдномъ нашемъ Совѣ: какъ и чѣмъ онъ живетъ и что онъ дѣлаетъ? Напиши все: меня глубоко трогаетъ этотъ страдалецъ. — Что дѣлаетъ Турно и гдѣ онъ? Письмо вдохновеннаго Сигизмунда я съ наслажденіемъ прочиталъ. Настоящій поэтъ! Не отвѣчаю ему теперь, потому что надѣюсь вскорѣ съ нимъ увидѣться въ Акъ-Мечети; а надѣюсь я потому, что ты мнѣ пишешь, не хочу ли я туда? Хочу, куда угодно, хочу! потому что я начинаю одурѣвать въ этомъ безотраднo-однообразномъ прозябаніи. Прошу тебя, Карла и всѣхъ добрыхъ людей, кто можетъ, помочь мнѣ хоть единымъ словомъ. Въ Акъ-Мечети хотя я не предвижу для себя слишкомъ отрадной перспективы, но, по крайней мѣрѣ, не буду видѣть этихъ голыхъ сѣрыхъ скалъ, которыя мнѣ до того опротивѣли, что я радъ спрятаться отъ нихъ, но, увы! куда спрятаться?

Послалъ я тебѣ съ Зелинскимъ экземпляръ *Trio*, а
ш. т. і.

съ Фрейманомъ экземпляръ *Спасителя*; сходи ты на квартиру Фреймана и у слуги его Матвѣя спроси ящикъ на твое имя; кромѣ медальона, найдешь ты въ ящикѣ книги, которыя прошу тебя отдать переплести въ два или въ три волюма, какъ ты найдешь лучше, и оставь ихъ у себя до весны, а весною, если я останусь здѣсь, то перешли мнѣ ихъ. Я посылаю эти книги въ Астрахань, и, вообрази себѣ, губернской и еще портовый городъ переплетчика не имѣть! Настоящіе скифы!!

Если ты можешь какъ нибудь узнать о судьбѣ *Лизы*, то сообщи мнѣ; меня она очень беспокоитъ. Узнай, Бога ради, цѣль ли у Карла мой тюкъ съ платьемъ; тамъ есть въ карманѣ, въ пальто, дюжины двѣ карандашей Фаберъ № 3; возьми ихъ себѣ, а платье побереги. Я не знаю, на чемъ я основываю надежду, а мнѣ кажется, что я это пальто носить еще буду, если его моль не съѣла. Нельзя ли тебѣ будетъ достать, хоть у топографовъ, пачку акварельныхъ кистей; у меня одна единая осталась, да и та испуглена.

Я тебѣ надоѣдаю своими просьбами; но, что-же дѣлать? мнѣ, кромѣ тебя, обратитъ не къ кому, а въ тебѣ я совершенно увѣренъ, что ты не назовешь меня надоѣдалой, попрошайкою.

Вчера не дали мнѣ кончить письмо, а сегодня, вопреки ожиданію, пришла почта и привезла твое второе письмо съ драгоценнымъ для меня подаркомъ, съ портретомъ Соны. Я не знаю, какъ тебя и благодарить, друже мой, за этотъ подарокъ. Что-то близкое, родное я вижу въ этомъ добромъ, задумчивомъ лицѣ; мнѣ такъ любо, такъ отрадно смотрѣть на это изображеніе, что я нахожу въ немъ самаго искренняго, самаго душевнаго собесѣдника! О, съ какимъ бы наслажденіемъ я прочиталъ бы теперь его *Иордана*! Но это желаніе несбыточное. Благодарю тебя, тысячу разъ благодарю за этотъ сердечный подарокъ.

Ты пишешь, что желалъ бы сблизить меня съ нимъ

покороче. Дай Богъ, чтобы всѣ люди были такъ коротко близки между собою, какъ мы съ нимъ; тогда бы на землѣ было счастье! Пиши ему и цѣлуй его за меня, какъ моего родного брата. Если ты хочешь, чтобы моя радость была полная, то въ первое твое письмо, которое ты мнѣ напишешь, вложи свой портретъ и портретъ Михайла, а если можно, то и Карла, — ты меня этимъ подымеешь на седьмое небо.

Боже мой! Когда я увижу тебя? Когда я увижу доброе лицо Михайла и Карла? Грустно! Невыразимо грустно это безконечное ожиданіе.

Ты пишешь, что къ вамъ пріѣхали два просвѣщенныхъ любителя прекраснаго искусства; сердечно радуюсь такому рѣдкому явленію и душевно желаю, чтобы ты съ ними скорѣе познакомился; быть можетъ, въ самомъ дѣлѣ ты встрѣтишь въ ихъ коллекціяхъ что-нибудь замѣчательное, а это для тебя необходимо. Истинно изящное произведеніе на художника и, вообще, на человѣка сильнѣе дѣйствуетъ, нежели самая природа. Говоришь, что будто бы въ коллекціи начальника штаба есть оригиналы голландскихъ мастеровъ. Дай Богъ, чтобы это была правда! Я вотъ почему сомнѣваюсь: всѣ произведенія голландскихъ артистовъ XVIII вѣка на перечесть, а въ послѣдующемъ столѣтіи Голландія была бѣдна замѣчательными мастерами. Но все-таки лучше увидѣть что-нибудь, нежели не видѣть ничего.

Прощай, мой единый друже! Кланяйся Средницкому и оѣси prefectu и не забудь мнѣ написать объ Аркадіи.

Не знаю, имѣлъ ли какое вліяніе на судьбу мою всемилютивѣйшій манифестъ.

Съ послѣдней морской почтою пошлю тебѣ что-нибудь въ родѣ *Монаха*, а теперь ничего не имѣю конченнаго, да правда и кончить порядочно нечѣмъ.

1856.

До Зигмунда Сераковского.

6 апрѣля. Мой милый, мой добрый Szymonte, благодарю тебя за твое ласковое, сердечное, украинское слово, тысячу разъ благодарю тебя. Радъ бы я отвѣчать тѣмъ же сердцу милымъ словомъ, но я такъ запуганъ, что боюсь родного милого звука. Особенно, въ настоящее время я едва и какъ-нибудь могу выразаться. О моемъ настоящемъ горѣ сообщаю я А. П. и ты у него прочитаешь эти гнусныя подробности. Кернера и прочее съ письмомъ И. Станкевича, писаннымъ 25 октября, получилъ я сегодня, т. е. 6 апрѣля. Все это пролежало всю зиму въ Гурьевѣ. Но лучше поздно, нежели никогда. Благодарю жъ васъ, друзья мои, мои братья милые, что вы не оставляете меня! Поцѣлуй добраго Станкевича за его ласковыя письма и извини меня передъ нимъ, что я теперь не пишу ему: до отхода почты осталось только два часа, а до смѣны караула — часъ, а я на караулѣ и написалъ, что только успѣлъ. Кто такой Кіевскій студентъ, посылаемый сюда? Если ты зналъ его въ Оренбургѣ, то сообщи мнѣ; а то я не мастеръ сразу узнавать людей такъ, чтобы не сдѣлать маху.

Поцѣлуй Карла, Цейзиха и будь здоровъ. Не забывай любящаго тебя Ш.

До А. П.

Передъ отъѣздомъ вашимъ въ степь писали вы ко мнѣ письмо, на которое я вамъ не отвѣчалъ, во-первыхъ, по недостатку адреса, а во-вторыхъ, потому, что совершенно не о чемъ было писать, а переливать изъ пустого въ порожнее скучно. Вы пишете, что, можетъ быть, въ письмѣ вашемъ встрѣтилось мнѣ что-нибудь не по сердцу, и потому я вамъ не отвѣчалъ. Какъ вамъ пришло въ голову такое предположеніе! можете ли вы что-нибудь написать, что бы мнѣ было не по сердцу? Спаси васъ,

Господи, отъ такихъ мыслей! Каждая строчка, каждое слово вашего письма я принималъ, какъ слово брата, какъ слово искренняго друга. Какія бы ни были ваши предположенія, однакоже вы на нихъ не остановились. За то вамъ сердечно благодаренъ. Поздравляя меня съ Новымъ Годомъ, вы желасте мнѣ, какъ братъ, всего лучшаго, и особенно, чтобы вырваться изъ этой пустыни. Благодарю васъ! Прекрасное, человѣколюбивое желаніе! Но, увы! Вашему доброму желанію и моей елиной надеждѣ не суждено осуществиться. Вотъ, что случилось со мною. Въ прошломъ году, генераль Фрейманъ представилъ меня въ унтеръ-офицеры. Я существовалъ этой бѣдной надеждой до конца марта текущаго года, а передъ самой Пасхой почта привезла приказъ маіора Л-ва, чтобы взять меня въ руки и къ его прїѣзду непременно сдѣлать меня образцовымъ фрунтовымкомъ, а не то я никогда не долженъ надѣяться на облегченіе моей участи. Хорошо я встрѣтилъ праздникъ Пасхи! Праздникъ прошелъ и изъ меня, теперь пятидесятилѣтняго старика, тянуть жилы по осьми часовъ въ сутки! Вотъ мои радости! вотъ мои новости! Не цѣняйте же мнѣ, что я не отвѣчалъ вамъ на ваши письма. Я ждалъ и мнѣ хотѣлось хоть малой радостью порадовать вашу сострадательную душу, а рассказывать вамъ о своихъ страданіяхъ — значитъ заставлятъ васъ самихъ страдать. А у Васъ и своего горя не мало, а дѣлить горе между страдальцемъ значитъ — увеличивать общую скорбь.

Еще вотъ что. У насъ не получаетъ никто «Отечественныхъ Записокъ», а у васъ, вѣроятно, кто-нибудь получитъ, то просмотрите вы хорошенько май и іюнь, не увидите ли тамъ рассказъ «Княжна», подписанный К. Дармографъ.

Если нѣтъ, то напишите кому-нибудь въ Петербургъ, чтобы получилъ рукопись въ конторѣ журналъ и переслалъ Вамъ, вы адресуйте ее въ «Современнаѣ», или,

что найдете лучшимъ, то съ нею и сдѣлайте. Прощайте, мой добрый, мой незабвенный друже! Съ слѣдующею почтою буду вамъ писать больше.

До Бронислава Залеского.

10-го апрѣля. Я ничего не пишу тебѣ съ этою почтою, мой друже единый, потому что добраго писать нечего, а о скверномъ, ты узнаешь изъ письма А. П. Прощу тебя только, если ты можешь, объясни мнѣ, что все это значить. Какимъ родомъ могло быть предпочтено представленію генерала представленіе маіора? Это для меня вопросъ темнѣе безлунной ночи. Напиши мнѣ, кто такой Станкевичъ? Я знаю, что это добрый человѣкъ, и больше ничего не знаю.

Въ послѣднемъ моемъ письмѣ я забылъ тебѣ сказать, чтобы ты ходилъ въ свободное время за Уралъ въ паркъ или рощу и дѣлалъ этюды; тамъ есть образцы живописныхъ деревьевъ. И еще разъ скажу тебѣ: съ масляными красками будь остороженъ, пока не утвердишься въ карандашѣ. Ничего больше теперь не имѣю тебѣ сказать. Прощай! Не забывай меня, мой единый друже! Цѣлуй ојса prefecta, Карла, Цейзика, и всѣхъ, кто вспомнить обо мнѣ.

Въ продолженіи восьми лѣтъ, кажется, можно бы было приучить себя ко всѣмъ неудачамъ и несчастіямъ, — ничего не бывало... Настоящее горе такъ страшно потрясло меня, что едва владѣлъ собою. Я до сихъ поръ не могу придти въ себя; въ такихъ случаяхъ нуженъ сердцу самый искренній, самый безкорыстный другъ. Полуучастію тутъ не мѣсто; оно хуже, холоднаго эгоизма.

Счастливы тѣ, для которыхъ слово «участье» больше ничего, какъ пустое слово! Когда я доживу до этого счастья?

А моя нравственная, моя единственная опора, и та въ настоящее время пошатнулась, и вдругъ сдѣлалась пустой и безжизненной; картежица, больше ничего!

или это мнѣ кажется такъ, или оно въ самомъ дѣлѣ такъ есть. Я такъ ошеломленъ этою неудачею, что едва различаю черное отъ бѣлаго.

Когда будешь писать Совѣ, кланяйся ему, а мнѣ объ немъ напиши подробнѣе, потому что я знаю его, какъ поэта, и ничего больше.

Прощай, мой друже! Вернера я получилъ исправно.

Теперь ожидаю карандашей и, если можешь, то пришли 1 и 2 томы В. Zaleskiego.

До Бронислава Залескаго.

21 апрѣля. Христось Воскресел! Я такъ давко не писалъ тебѣ, искренній мой друже, что теперь не знаю, съ чего и начать? Начну съ сердечной моей благодарности за твою пересылку, которую получилъ я отъ И., и за будущія твои пересылки, о которыхъ ты мнѣ пишешь; еще разъ благодарю. Что же я тебѣ пошлю? Ропотъ на судьбу, ничего больше; а, впрочемъ, кромѣ этой грустной посылки, посылаю тебѣ два куска шерстяной матеріи; любой изъ нихъ выбери себѣ на память обо мнѣ, а другой продай и пришли фотографіи. Еще посылаю тебѣ *Варника* и *Княгиню*; прочитай ихъ и поправь, гдѣ нужно, отдай переписать и пошли по слѣдующему адресу: »въ Петербургъ, въ академію художествъ, художнику Николаю Осиповичу Осипову, на квартирѣ графа Толстого«, — а если имѣешь тамъ добраго и надежнаго человѣка, то пошли на его имя для извѣстнаго употребленія. Еще посылаю тебѣ случайно мнѣ попавшееся въ руки объявленіе о изданіи »*Monumenta Regum Poloniae Cracovientia*«. Мнѣ кажется, что это хорошее изданіе, то не вздумашь ли ты его выписать.

Ты такъ прекрасно говоришь мнѣ о генералѣ Бюрно, что и я полюбилъ его такъ, какъ ты его любишь; это явленіе весьма рѣдко между господами генералами. Жаль, что онъ скоро, какъ ты говоришь, оставляетъ Оренбургъ. Онъ, говорятъ, пользуется хорошимъ вни-

маніємъ графа В. А. Попроси его, не можетъ ли онъ для меня сдѣлать что-нибудь, хоть вырвать меня изъ этого проклятаго гнѣзда. Я не знаю, что думать о моемъ упорномъ несчастіи. Львовъ ли причиною его, или кто-нибудь выше его? Во всякомъ случаѣ безъ В. А. для меня никто ничего добраго сдѣлать не можетъ, окромѣ государя. Напиши ты Аркадію и проси его отъ меня, чтобы онъ повидался, или написалъ Варварѣ насчетъ прошенія на высочайшее имя; она не должна отказать во имя нашей дружбы и христіанскаго милосердія.

Теперь долженъ быть въ Оренбургѣ А. И. Бутаковъ; кланяйся ему отъ меня и проси его, не можетъ ли онъ ходатайствовать обо мнѣ у В. А., проси его, проси всѣхъ, мой нелицемѣрный друже! Тебѣ болѣе, нежели кому-нибудь, извѣстно мое горькое положеніе. Такое продолжительное испытаніе, какъ я терплю, извннняетъ меня передъ тобою въ моей назойливости. Постоянное несчастіе и твердѣйшіе характеры разрушаетъ, а мой и въ лучшее время принадлежитъ къ числу непрочныхъ.

Съ слѣдующей почтой, если буду въ силахъ, напишу Совѣ, а въ настоящее время я такъ встревоженъ, такъ нравственно убитъ, что не могу простой мысли связать въ головѣ моей бѣдной, а то, чтобы написать что-нибудь похожее на дѣло. Пиши ему, цѣлуй его отъ меня, желай ему, какъ и я желаю, полного здоровья и всякаго счастья.

Кланяйся отъ меня Карлу, и не забудь прислать мнѣ фотографическое полнчіе.

Цѣлую Михайла, Людвига, Евстафія, Сигизмунда и всѣхъ меня помнящихъ. Прощай, мой единственный друже! Не забывай меня.

Я пишу тебѣ такъ рѣдко и такъ мало, что мнѣ совѣстно передъ тобою; но, что дѣлать? Самъ знаешь, о чемъ я здѣсь могу писать пространно, или хоть даже кратко, но о чемъ? однообразіе и тоска!

Чуть было не забылъ. Бюрно совѣтуетъ тебѣ оста-

вить службу и посвятить себя искусству. Онъ имѣеть основаніе такъ тебѣ совѣтовать: у тебя есть любовь къ искусству, а это вѣрное ручательство за успѣхъ. Однако съ оговоркою: къ любви нужно прибавить хогь самое умѣренное обезпеченіе, по крайней мѣрѣ, дѣтъ на пять, чтобы прежде времени не начать работать изъ-за насущнаго хлѣба. Нужда охолодитъ любовь, и тогда все пропало. Я больше ничего не могу сказать, искренный друже!

До Графини Толстоі.

22-го апрѣля. Христось воскрес! Благородное письмо ваше, отъ 20-го февраля, получено мною 15-го апрѣля, и получено такъ кстати, какъ я еще никогда не получалъ (въ день Свѣтлаго Христова Воскресенія) такого искреннаго, сердечнаго письма въ такой день.

Страстная недѣля была проведена мною въ самомъ тревожномъ, въ самомъ тяжкомъ ожиданіи. И въ продолженіе Великаго поста, и въ особенности на Страстной недѣлѣ, когда уже у насъ открылось водное сообщеніе, я ждалъ изъ Оренбурга почты, которая должна была привезти мнѣ прощеніе, вслѣдствіе высочайшаго манифеста, обнародованнаго по случаю восшествія на престоль Государя Императора. Оказалось что же? что я не былъ представленъ къ этой высочайшей милости, что я не вычеркнутъ изъ реестра мучениковъ, что я забытъ. Горько, да и какъ еще горько получить такое извѣстіе въ такой великій день. Это страшная насмѣшка меня карающей судьбы! О, не приведи, Господи, никому такъ встрѣтить этотъ радостный торжественный день, какъ я его теперь встрѣтилъ. Вообще эти великіе праздники, внѣ семейства и родины, встрѣчаются невесело, каковс же я его встрѣтилъ? я близокъ былъ къ отчаянію, такъ меня ошеломило это безнадежное извѣстіе. Грустно, невыразимо грустно встрѣтилъ и проводилъ я первый день праздника. На другой день ротный командиръ объ-

яшилъ мнѣ, что получено страхоное письмо на мое имя, и приказалъ писарю отдать его мнѣ. Это было письмо наше, ваше искреннее, великодушное посланіе.

Награди васъ, Господи, и близкихъ вамъ безконечной радостію и невозмутимымъ счастіемъ и спокойствіемъ! Я ожилъ, я воскресъ! И остальные дни праздника я провожу какъ бы въ моемъ родномъ семействѣ между васъ и Николая Осиповича, мои милые, мои добрые, мои великодушные друзья! Я такъ обрадовалъ, такъ очастливленъ вашимъ ласковымъ привѣтомъ, что забываю гнетущее меня девятилѣтнее испытаніе. Да, уже девять лѣтъ, какъ казнясь я за грѣшное увлеченіе моею безтолковой молодости. Преступленіе мое велико — я это сознаю въ душѣ, но и наказаніе безгранично, и я не могу понять, что это значить. Конфирмовавъ я съ выслугою, служу, какъ истинный солдатъ; одинъ мой недостатокъ, что я не могу дѣлать ружьемъ, какъ бравый ефрейторъ, но мнѣ уже 50 лѣтъ.

Мнѣ запрещено писать стихи, я знаю за что, и перепишу наказаніе безропотно, но за что мнѣ запрещено рисовать? Свидѣтельствуюсь сердцевѣдцемъ Богомъ — не знаю. Да и судьи мои столько же знаютъ, а наказаніе страшное! Вся жизнь была посвящена божественному искусству. И что же? не говорю уже [о] матеріальной пыткѣ, нуждѣ, охлаждающей сердце. Но какова пытка нравственная? О, не приведи, Господи, никому на свѣтѣ испытать ее. Хотя съ великимъ трудомъ, я, однакожъ, отказалъ себѣ въ самомъ необходимомъ. Довольствуюсь тѣмъ, что царь даетъ солдату. Но какъ отказаться отъ мысли, чувства, отъ этой неугасимой любви къ прекрасному искусству. О, спасите меня, или еще одинъ годъ, и я погибъ. Какъ мое будущее? Что у меня на горизонтѣ? Слава Богу, если богадѣльня, и можетъ быть... О, да не возмутится сердце ваше. Мнѣ снится иногда бѣдный ученикъ Мартоса и первый учитель покойника Витали. Малодушное, недостойное проро-

чество! Но вода на камень падаетъ и камень проби-
вается.

Простите мнѣ, я возмущаю ваше доброе сердце своими
безконечными жалобами. Что же дѣлать. У кого что бо-
леть, тотъ о томъ и говорить.

Я не знаю, писалъ ли обо мнѣ графъ Федоръ Петро-
вичъ оренбургскому генералъ-губернатору? Если нѣтъ,
то именемъ Божиимъ молитесь сего, пускай напишетъ; безъ
него нельзя для меня ничего сдѣлать. Коронація госу-
даря императора предѣлъ моей единственной надежды.

Какъ въ Бога милосерднаго, такъ я вѣрую въ ваше
милосердіе и, во имя этой святой вѣры, подайте отъ
себя прошеніе обо мнѣ ея высочеству нашему августѣй-
шему президенту. Во имя челоуколюбія, принесите эту
жертву. Подобныя жертвы приносятся матерями и се-
страми, но у меня ни сестры, ни матери, никого нѣтъ.
Замѣните же мнѣ и ту и другую, замѣните мнѣ единствен-
наго друга!

Прощайте, мой искренній, мой великодушный ано-
нимъ. Не оставляйте меня и дѣлайте, что вамъ укажетъ
ваше доброе сердце, и что можетъ сдѣлать, а чего нельзя
— предоставимъ всемогущему челоуколюбію!

Въ отношеніи книгъ я не прошу у васъ именно
О. З. за прошлый годъ, а полагаюсь совершенно на
вашъ выборъ. Не забудьте кисть и плитку сепіи, пускай
хоть полюбуюсь на эти предметы, сердцу дорогіе.

Прощайте, не оставляйте безпредѣльно преданнаго
вамъ Т. Шевченка.

Адресъ: Оренбургской губерніи, Новопетровское
укрѣпленіе, сего высокородію Праклію Александровичу
Ускову.

До Бронислава Залеского.

10-го іюня. Сегодня я получилъ твое, во всѣхъ отно-
шеніяхъ для меня дорогое, письмо. Сегодня-же и отвѣ-

чаю, сегодня вечеромъ и почта отходить и если мало напишу тебѣ, то извини мнѣ, друже мой единый.

Я началъ было на тебя сердиться за твое долгое молчаніе, забывши мудрое правило: »Когда нечего сказать добраго, то лучше молчать«. Ты мнѣ напомнилъ это правило, и я тебѣ благодаренъ. Все посланное тобою я получилъ съ благодарностью. Карандаши еще не пробовалъ, да и не на чемъ, правду сказать, и пробовать; мнѣ здѣсь все, начиная съ людей, такъ омерзѣло, что я и не смотрѣлъ бы [ни] на что. Пишешь ты, что Карлъ не нашелъ моихъ карандашей; онъ, вѣроятно, забылъ или совсѣмъ не знаетъ, гдѣ они хранятся. У него оставилъ я небольшой тюкъ съ платьемъ; тамъ, между прочимъ, есть пальто, а въ томъ пальто въ карманѣ двѣ дюжины карандашей Фабера № 3. Если найдешь ихъ, то возьми себѣ, а для меня и присланныхъ тобою на долго станетъ, потому что терминъ моего заключенія безконеченъ, и здѣсь совершенно дѣлать нечего. Приѣхалъ сюда старикъ Козлозь, штейгеръ, помнишь, что съ Антоновымъ ходилъ въ Кара-Тау. Опъ тоже теперъ отправляется туда для собранія коллекцій окаменѣлостей. Думалъ было и я съ нимъ проситься да раздумалъ. Хорошо, весело было тогда намъ съ тобою; одному было-бы мнѣ точно такъ же скучно, какъ и въ укрѣпленіи, съ тою развѣ разницею, что я долженъ былъ [бы] подчиняться пьяному казачьему офицеру; и это тс больше и было причиною моего раздумья.

Я очень радъ, что ты оставилъ масляныя краски, и очень не радъ, что ты занимаешься теперъ фотографіею. Она у тебя много времени отнимаетъ теперъ, а послѣ, я боюсь, ты увлечешься ею, когда покажутся удовлетворительные результаты. Это дѣло химіи и физики; пускай Михайло и занимается ими, а тебѣ это, какъ художнику, повредить. Фотографія какъ нп обольстительна, а все-таки она не заключаетъ возвышеннаго прекраснаго искусства. А между прочимъ, если ты не читалъ,

то прочитай прекрасную статью Хотинскаго и Писаревскаго о фотографіи въ Современникѣ за 1852 г., не помню какой №.

Сигизмунду и Алексѣю я писалъ, будучи совершенно увѣренъ, что они въ Оренбургѣ; но это все равно: благодарю тебя, что отослалъ имъ письмо. Я писалъ Алексѣю, чтобы онъ справился черезъ своихъ знакомыхъ въ Петербургѣ о рукописи К. Дармограя; но такъ какъ ему теперь почти невозможно, то прошу тебя, если ты имѣешь знакомаго въ столицѣ, то чтобы онъ зашелъ въ контору «Отечественныхъ Записокъ» и взялъ (если она только не напечатана) рукопись подъ названіемъ: *Княгиня К. Дармограя*, и прислалъ бы ее тебѣ, или передалъ въ другой журналъ; если-же напечатана, то чтобы сдѣлалъ условіе съ редакторомъ, на какихъ условіяхъ можетъ К. Дармограй доставить въ редакцію свои рукописи. У Карла есть братъ въ Петербургѣ, попроси его, — у меня тамъ знакомыхъ не осталось.

А между прочимъ, скажи ты мнѣ ради всѣхъ святыхъ, откуда ты взялъ эти вялые, лишенные всякаго аромата, *«Кіевскіе Ландыши»*. Бѣдные земляки мои думаютъ, что на своемъ чудномъ нарѣчій они имѣютъ полное право не только что писать всякую чепуху, но даже и печатать! Бѣдные и больше ничего. Мнѣ даже совѣстно и благодарить тебя за эту, во всѣхъ отношеніяхъ тощую, книженку.

Тріо пишу тебѣ съ Зелинскимъ. Вѣроятно вамъ опыты не удался по моимъ наставленіямъ; хотѣлъ я и книги твои переслать тебѣ съ нимъ, но онъ не беретъ. Перешлю осенью съ Штейгеромъ.

Много еще кое-чего нашлося бы передать тебѣ, друже мой: но почта на носу виситъ, а потому и кончу. Бывай здоровъ и счастливъ, мой друже единый. Пиши и цѣлуй отъ меня Сову. Кланяйся Карлу и Михайлу и Станкевичу. Прощай.

Повидайся съ Лазаревскимъ и попроси его, чтобы

онъ сообщилъ тебѣ адресъ своего старшаго брата, а ты сообщи мнѣ.

Узнай, пожалуйста, у Карла, цѣль-ли мой альбомъ?

До С. С. Артемовського.

30 іюня. Благороднійшій ти із людей, брате, друже, мій єдиний Семене! Не треба було б теє... та, знать, у тебе стала потилиця глибока, бо брешеш собі нівроку, та й не схаменешся. Ну, скажи по правді, чи єсть та великая душа на світі, окреме твоєї благородної душі, щоб згадала про мене в далекій неволі, та ще й 15 карбованців дала? Нема тепер таких великих душ на світі; може й були коли-небудь, та в ирій полетіли. Одна твоя осталася між нами зімовать, та тулячись самотня на морозі і сочинила собі поему, та такую сердечную, задушевную поему, що я й досі читаю та плачу. Великий ти пост, друже мій Семене! Благодарю тебе всім сердцем і всім помпшленієм моім. Чим, як і коли заплачу я тобі за твоє истинно-християнське діло! Тепер кромі сльоз благодарних, нічого в мене нема. Я — «пнищій въ полномъ смыслѣ этого слова, и не только матерьяльно, — душою, сердцемъ обнищаль».

От що зробила з мене проклята неволя! трохи-трохи не ідіота. Десятий год не пишу, не рисую і не читаю навіть нічого, а як би ти побачив, меж яким людом верчуся я оці десять літ! Та не дай, Госпеди, щоб і приснилося тобі коли-небудь такі недолюди, а я у їх «въ кулакѣ сижу», — давають, безъ всякаго милосердія давають, а я повинен ще й кланяться, а то вівьме разом, та й роздавить, як ту вошу меж ногтями. До тяжкого горя привів мене Господь на старість, а за чії гріхи? ей-же Богу не знаю.

Два, чи може вже й три годи тому буде, як писав я до тебе, друже мій єдиний, і до Іохима, але одвіту не получив; думав що письма мої пропали де-небудь. Або... прости мене, друже мій єдиний! була і така думка, що

може ви мене занехаяли... аж бачу, що Бог мене ще не покидає. Як побачиш Іохима, то поклонися йому гарненько од мене і проси його, нехай він, ради святого Аполлона, пришле міні хоч маленькій болванчик (статуетку), або барельєф якій-небудь із купидонов своєї фабрики гальванопластической, йому воно недорого коштуватиме, а міні буде великий подарок. Ще позаторік заходився я був ліпити із воску — нічого не вдіяв тим, що перед очима нема нічого доброго скульптурного, а як би Іохим прислав міні що-небудь, то я б знову заходився коло воску. Нудьга, крий мати Бога, яка нудьга сидить склавши руки, і так сидить дні, місяці і годи. О, Господи, сохрани всякого чоловіка от такої живої смерті!

Кланяюся твоїй добрій жіночці, цілую твоє єдине дитя, і плачу разом з вами о погребенні вашої Александри. Прощай, друже мій єдиний, не забувай безталанного, сердцем преданного тобі земляка твого Т. Шевченка.

До М. Лазаревського.

8 октябрю. Новопетровское укріпленіє. Богу милий друже мій, Михайле!

Коротеньке, невеличке та щире письмо твоє от 8 августа, получив я 28 сентября. Довгенько таки вопо летіло, та все-таки, благодарить Бога, долетіло. Спасибі тобі, друже мій єдиний, і за письмо твоє ласкавеє. Спасибі тобі і за гроші. У мене їх тепер так небагато, як у того Лазаря, що сліпці співають на ярмарках. Я сердечне рад, що ви познайомились з Семеном: добрий, щирий чоловік. Не так давно і він міні прислав 15 руб. Та бреше собі, нівроку йому: пише, що хтось передав йому послать міні. Може це і була коли-небудь правда, та тепер таки стара стала, що похожа на мієологію, сиріч на брехію. Це, бачиш, я до того веду слово, що познакомившись з Семеном, і ти трохи вивчивсь в його тес... і справді, за що ти міні винен? Ні за що. Спа-

сиди тобі, друже мій єдиний! Така неправда краще всякої на світі правди. Тільки ось що: коли і чим я тобі заплачу за твою братську неправду?

Німець Іохим мабуть на мене сердиться? Не знаю, за що-б йому сердиться? Ми з ним жили і розійшлися добрими приятелями, ні за що б, здається, сердиться. А тим часом, Бог його знає. Статуетки міні не дуже потрібні, — обійдусь і без їх. А от без чого не обійдусь: без життєвих принасов, як ти пишеш. Міні тепер дуже і дуже треба одну акварельну краску, називається вона сепія. Семен, я думаю, її знає, бо він таки трохи нишпорить в малярстві. Вона буває різних фабрик, але найкраща Римська сепія; оце тобі форма плитки і надпись.

Septa di Roma.

Достать її можна в красочном магазині, що коло академії художеств; пришли, ради святого искусства, дві плитки.

Та ще, як би ти міні з краскою прислав пару кистей добрих акварельних, товщини въ обыкновенную папиросу, то тоді б уже я тобі спасибі сказав, тільки кисти уміючи треба вибрати. Не знаю, чи Семен тямить що в сім ділі. Тут треба маляра акварелиста. Та в Семена, я думаю, знайдеться знакомий такий майстер. Да ще як би до кистей прибавить 6 штук карандашей № 3, фабрики Фабера, то тогді б тільки Богу помолився-б, та й більш нічого. Кланяюсь Семенові і жінці його, і цілую дочку його. Кланяюсь Федорові і Василеві; де він тепер? Як побачишся з здоровим Осипом Езучевським, і йому кланяюсь. Глухому Ялузі, коли знаєш, і йому і всім землякам моїм, которі хоч згадують про мене. Напиши міні, будь ласкав, про Левицького: — де він повертається? Прощай, мій, іскренній, мій єдиний друже! Не забувай безталанного і щиро любящего тебе Т. Шевченка.

P. S. Чи раз батька вдарить, чи двічі, перед Богом,

говорять, одвічать однаково. До всього того, що я тебе просив, прибав ще ось що: 4 штуки чорного, французького карандаша № 2 фабрики Le Contè и білого, 4 штуки, тієї ж фабрики, № 1, та тушовального чорного порошку 4 золотники. Тепер уже більш нічого не прошу, бо зараз письмо печатаю. А як(би) ще день полежало, то, може-б, ще що видумав. Пришли, мій голубе сизий, а я тобі, на ту весну, киргизя замурзане пришлю. Може трапиться, що не достанеш *Seria di Roma*, то візьми фабрики Шанеля.

До Бронислава Залеского.

8 ноября. Давно, очень давно я не пишу тебѣ, друже мой единый. Не было о чемъ писать, не было матеріала и ни малѣйшихъ событій въ нашемъ забытомъ захолюстьи. Отвратительное бездѣйствіе и однообразіе! 15 сентября постигъ насъ Бюрно, но такъ не надолго (на пять часовъ), что я потерялъ надежду увидѣться съ нимъ. Онъ однако жъ вспомнилъ обо мнѣ передъ самымъ выѣздомъ своимъ. Принялъ меня, какъ давно и хорошо знакомый человѣкъ. Свиданіе наше длилось нѣсколько, и въ эти короткія минуты я успѣлъ полюбить этого счастливаго человѣка. Я его называю потому счастливымъ, что такіе люди, какъ онъ, не требуютъ долгаго и пристального взглядыванья въ свой характеръ. Такіе любимцы Бога однимъ движеніемъ, однимъ взглядомъ говорятъ вамъ: намъ можно все довѣрить. Въ продолженіе нѣсколькихъ минутъ (такому сообщишь то), чего иному въ продолженіе жизни не скажешь.

Онъ мнѣ не обѣщаль много, чѣмъ я особенно доволенъ; много обѣщать — значитъ, ничего не сдѣлать. Онъ просилъ меня писать ему и присылать куски матеріи. Но я этого не дѣлаю, мнѣ кажется неделикатной подобная корреспонденція. И встрѣтились, и простились мы съ нгмъ, какъ старые и добрые пріятели. Надо долго останется въ моемъ сердцѣ это кратко-длинное

свиданіе, эта симпатическая благородная фізіономія, издающая тихіе кроткіе звуки. Напиши ему отъ меня самое глубокое сердечное привѣтствіе.

О высочайшихъ помилованіяхъ по случаю коронаціи у насъ еще ничего неизвѣстно. Я не ласкаю себя ни малѣйшей надеждою. Чѣмъ и какъ я могу уничтожить предубѣжденія В. А.? Есть у меня на это оправданіе, но я не смѣю привести его въ исполненіе. Необходимо, чтобы В. А. спросилъ у графа Орлова, на чей счетъ я воспитывался въ академіи, и за что мнѣ запрещено рисовать? словомъ, чтобы графъ Орловъ пояснилъ мою темную конфирмацію. Но кто легко расстаётся съ своими предубѣжденіями? Писалъ я черезъ Михайлова тебѣ еще въ началѣ лѣта, не знаю, получилъ ли ты мое письмо. Михайловъ не написалъ мнѣ еще и двухъ строчекъ и, кажется, что и не напишетъ. Я не знаю, что бы это значило? Не время ли ему, или просто непростительная лѣнь, или что-нибудь другое, не знаю. Во всякомъ случаѣ мнѣ это больно. Кажется, одинъ ты мой вѣрный, неизмѣнный корреспондентъ. Сердечно благодарю тебя, мой друже единый. Пзвини меня передъ Сигизмундомъ, что я не пишу ему. Причина натуральная, не знаю, куда писать. Если онъ еще въ Петербургѣ; то напиши ему мой искренній привѣтъ и покорнѣйшую просьбу уничтожить *Варнака* (я настоящій попрошайка), прислать мнѣ двѣ плитки сепіи, фирмы *Seria di Roma*, или фабрики Шанеля. Въ настоящее время у меня этой краски полгранна. Хорошо еще, что и другихъ нѣтъ средствъ и главнѣйшаго — помѣщенія, а то бы я умеръ съ досады. Недавно мнѣ пришла мысль представить въ лицахъ евангельскую притчу о блудномъ сынѣ, въ нравахъ и обычаяхъ современнаго русскаго сословія. Идея сама по себѣ глубоко поучительна, но какія думъ раздрающія картины составилъ я въ моемъ воображеніи на эту истинно нравственную тему. Картины съ мельчайшими подробностями готовы (разумѣется въ воображеніи), и дай мнѣ

теперь самыя бѣдныя средства, и окоченѣлъ бы надъ работой. Я почти доволенъ, что не имѣю теперь средствъ начать работу. Мысль еще не созрѣла, легко могъ бы надѣлать промаховъ; выношу, какъ мать младенца въ своей утробѣ, эту безконечно разнообразную тему, а весной, помоляся Богу, приступлю къ исполненію хотя бы то въ собачей конурѣ.

Если Богъ поможетъ мнѣ осуществить мое предположеніе, то изъ этой темы составитя порядочной толщины альбомъ, и если бы хоть когда-нибудь мнѣ удалось издать въ литографіи, то я былъ бы выше всякаго земнаго счастья. Но сохрани Боже неудачи, то я умру: идея слишкомъ тѣсно срослась съ моей душою.

Въ слѣдующемъ писемѣ я опишу тебѣ нѣсколько картинъ такъ, какъ онѣ теперь мнѣ представляются.

О чемъ же мнѣ еще писать тебѣ, мой друже единый! Отвратительное однообразіе. Полгода уже прошло, какъ я писалъ тебѣ, и теперь писать не о чемъ. Если продлится еще годъ мое заточеніе, то я непременно одурѣю, и изъ завѣтной моей мысли, изъ моего *Блуднаго сына*, выйдетъ безцвѣтный образъ разслабленнаго воображенія, и ничего больше. Грустная, безотрадная перспектива! Для исполненія задуманнаго мною сюжета необходимы живые, а не воображаемые типы. А гдѣ я ихъ возьму въ этомъ вороньемъ гнѣздѣ? А безъ нихъ, безъ этихъ путеводителей, легко сбиться съ дороги и надѣлать самыхъ нелѣпыхъ промаховъ. Но довольно объ этомъ! Напиши ты мнѣ, какъ ты намѣренъ распорядиться своимъ будущимъ. Кого ты намѣренъ изъ себя сдѣлать — артиста или чиновника? И на томъ, и на другомъ поприщѣ сердечно желаю тебѣ успѣха. Но мнѣ бы искренно хотѣлось, чтобы ты избралъ поприще артиста. Не знаю твоихъ матеріальныхъ средствъ, — фундаментъ всѣхъ нашихъ предприятий. Моральными средствами ты владѣешь, у тебя есть любовь къ искусству, и этого достаточно; о способностяхъ не хлопочи: онѣ вѣрные спутники этого

прекраснаго свѣтила. О, если бы когда-нибудь привелось мнѣ увидѣть тебя и увидѣть истиннымъ артистомъ (не истиннымъ ты не можешь быть)! Тогда радость моя была бы безгранична. Устрой свое будущее, если можно, такъ, а не иначе; тогда, гдѣ бы я ни былъ, пѣшкомъ приду любоваться твоими произведеніями. Посовѣтуй, что мнѣ дѣлать съ доскутьками шерстяной матеріи! У меня ихъ накопилось кусковъ около десяти. Прошедшее лѣто благопріятствовало моему мануфактурѣ. Въ Оренбургѣ, кромѣ Бюрно, я шикого не имѣю; но я ни за что не рѣшуся беспокоить его такимъ матеріальнымъ предложеніемъ. На Михайла и Карла надежда плохая, а на лѣнивыхъ земляковъ моихъ и того хуже. Они непременно требуютъ пломбы; простота и ничего больше. Гдѣ Аркадій и что онъ дѣлаетъ? Пиши ему и цѣлуй его за меня. Пиши Совѣ и его цѣлуй. Пиши Михайлу и его сначала поцѣлуй, а потомъ попеняй за непростительную лѣнь, если это лѣнь только; не забудь написать Сигизмунду и въ заключеніе пиши Бюрно и поцѣлуй за меня этого благороднѣйшаго человѣка. Отъ всего сердца цѣлую твою счастливейшую мать. Не забывай меня, друже мой единый!

До Бронислава Залеского.

Какое однако жъ себялюбивое созданіе человѣкъ вообще, а я въ особенности! Ты съ такимъ чистымъ восторгомъ (иначе и быть не можетъ) пишешь мнѣ о своемъ возвращеніи на милую родину, а я... Прости мнѣ, мой единый друже! я чуть не заплакалъ; разумѣется, разстояніе можетъ измѣнить тебя, моего истиннаго, испытаннаго друга, но безъ тебя все-таки я сирота круглый въ Оренбургскомъ безлюдномъ краю. Къ кому я въ этой пустыни прильну полнымъ сердцемъ безъ тебя? Къ кому я такъ братски откровенно адресуюсь съ моими нуждами, и кто такъ искренно, какъ ты, возьметъ на себя тяжелый трудъ сбывать мою матерію? Никто! а

для меня необходимъ такой другъ въ Оренбургѣ, особенно теперь, потому особенно, что я все-таки не теряю надежды, разумѣется, не раньше зимы, переимѣнить солдатскій бѣдный бытъ на что нибудь лучшее; но это еще въ рукахъ слѣпой фортуны! Скажи ты мнѣ: навсегда ли ты оставляешь этотъ безлюдный край или только на время? Если только на нѣкоторое время, то я подожду тебя, если же навсегда (чего желаю тебѣ отъ всего сердца), то я долженъ буду отправить матерію къ землякамъ моимъ, которые (чудаки, между прочимъ) непремѣнно требуютъ моего штемпеля, на что я никогда не рѣшуся, на каждомъ кускѣ, а иначе въ ихъ глазахъ произведеніе никакой цѣны не имѣетъ.

Изъ этого ты видишь, что земляки мои — порядочные вандалы.

Полученныя мною фотографіи не совсѣмъ удачны. Грѣтъ С. Сѣраковскаго хотя и блѣденъ, но его даже ты узнаешь, которые видѣли его когда-то въ Уральскѣ. Благодарю его за этотъ милый подарокъ, а за письмо не благодарю, потому что его до сихъ поръ прочитати не могу — ужасно неразборчиво написано. Но все-таки цѣлую его всею полнотою души. Попроси его, чтобы онъ мнѣ прислалъ свой адресъ изъ Екатеринослава, и чтобы хоть немного умѣрилъ свой почеркъ. Ты, вѣроятно, зайдешь въ Уфу, — поцѣлуй Сову и Людвигу.

Бюрно у насъ еще не былъ и, вѣроятно, онъ будетъ здѣсь не раньше, какъ по окончаніи курса леченія въ Пятигорскѣ, а къ тому времени ты сдѣлалъ бы доброе дѣло, если бы написалъ ему обо мнѣ хоть нѣсколько словъ, или, лучше, если бы письмо прислалъ мнѣ; тогда я смѣло могъ бы явиться къ нему, а то я такъ одичалъ здѣсь, что едва ли безо всего осмѣлюсь явиться къ военному генералу; ты не повѣришь, какіе для меня теперь это страшилища, просто ужасъ! Не полѣнися, напиши, мой добрый Брониславе!...

Сдѣлаешь ли безъ тебя милую для меня фотографію? Ахъ, если бы сдѣлалъ и непременно (попроси) уважаемаго мною Карла. Я самъ теперь пишу ему и прошу его объ этомъ. Ираклій, кажется, немного охладѣлъ къ фотографіи. А знаешь ли, что у насъ вышла маленькая контра? А. имѣла неосторожность попрекнуть меня своими благодареніями, и я отряхнулъ прахъ отъ ногъ моихъ, и повторяю слова великаго флорентинскаго изгнанника:

Горекъ хлѣбъ подавнїя
И жестоки ступени чужого крыльца.

Пронесенствіе непрїятное, но я теперь себя чувствую гораздо спокойнѣе и свободнѣе, нежели подъ покровительствомъ, въ сущности, добрыхъ людей.

Что мнѣ еще писать тебѣ? Ничего больше, какъ повторяю мою просьбу на счетъ Бюрно, и, гдѣ бы ты ни былъ, пиши мнѣ, не забывай меня, теперь совершенно одинокаго, а когда будешь дома, то поцѣлуй за меня родившую тебя, моего искренняго, моего единаго друга.

Если застанешь тебя это письмо въ Оренбургѣ, то возьми мою мизерію у Карла и передай Михайлу. Я весьма опрометчиво поступилъ съ моимъ *Варнакомъ*, и тѣмъ болѣе, что черновую рукопись уничтожилъ. И теперь не знаю, что мнѣ дѣлать. Если онъ у тебя переписанъ, то пришли его, мнѣ: тамъ нужно поправить. Слогъ вообще довольно шершавый. Во всякомъ случаѣ не посылай его Осипову. Я содержаніе помню и напишу его вновь. Будешь писать Аркадію, цѣлуй его отъ меня.

До М. Лазаревскаго.

8 декабря, Новопетровскъ. Любимый мій единственный Михайле!

Вмѣстѣ съ послѣдними пятью главами сего произведенія, получилъ я и письмо отъ Дармограя, въ кото-

ромъ онъ проситъ меня, а я тебя прошу, сдѣлать его этуду такое заглавіе: *Матросъ, или старая погудка на новій ладъ.*

Разказъ (а не этудь). Часть первая.

Первая часть разказа заключаетъ въ себѣ десять главъ, а какъ будетъ велика вторая часть, этого онъ не пишетъ: можетъ быть, и самъ еще не знаетъ. Еще проситъ онъ поправить ошибку, правда сказать, довольно грубую. Онъ написалъ, что мѣстечко Лысянка замѣчательно мѣстороженіемъ знаменитаго Богдана Хмельницкаго. Неправда: въ Лысянкѣ родился не знаменитый гетманъ, а отецъ его, Чигиринскій сотникъ Михайлъ Хмельникъ или Хмельницкій, и не по словамъ лѣтописи Самовидца, какъ онъ написалъ, а по словамъ профессора Соловьева, который ссылается на Кіевскіе акты. Еще, тожъ не помню, на которой страницѣ, онъ сдѣлалъ пробыль, а за нимъ и я; ну, то было написать фамилію знаменитаго череполога Лафатеръ, но онъ вѣроятно забылъ, какъ прозывался этотъ мудреный иѣмецъ, и я тоже не вспомнилъ. Больше онъ ничего не замѣчаетъ. Я тоже больше ничего не замѣчаю, и онъ передаетъ мнѣ, а я, переписавши на досугъ, передаю его новорожденное дѣтище въ полное ваше покровительство и распоряженіе. Еще онъ пишетъ мнѣ, что если и будетъ вторая часть этого разказа, то не весьма скоро. Поэтому я и думаю, что лучше не писать: часть первая. Тепер от що я тебе проситиму, друже мій єдиний: як би ти сам побачився з Писемским (за знаомство з ним не будеш мене лалть) та спитав би його, чи бачився він з графинєю Т. і що вона сказала йому про «Княгиню» К. Дармограя і чи получила вона мої письма, і що він тобі слаже, напиши міні, друже мій єдиний. Кланяюсь Василюві, Федорові і Семенові. Оставайтесь здорові, искренній други мої. Не забувайте сироту на чужині.

1857.

До Графини Толстої.

Генваря 9. Новопетровское укрѣпленіе. Драгоцѣнное письмо ваше, отъ 8 октября минувшаго года, получено изъ укрѣпленія 26 декабря, а мнѣ передано распечатанное 1 генваря, какъ подарокъ на новый годъ.

Какое мелко материнское понятіе о подаркѣ и о праздникѣ! Дѣтское понятіе. Есть люди, дожившіе до сѣдыхъ волосъ, и все-таки дѣти. Иные тихія и кроткія, другіе буйныя и шаловливыя дѣти. Дѣти, не наученныя опытомъ понимать самыя простыя вещи. Какъ, наиримѣръ, не говорю уже о десятилѣтнемъ моемъ чистилищѣ. Довольно и шестимѣсячнаго, трепетно душу гнетущаго ожиданія. И что же? Они, разумѣется безсознательно, крадутъ изъ моей мученической жизни самыя свѣтлыя самыя драгоцѣнныя четыре дня.

Къ шестимѣсячной пыткѣ прибавляютъ еще четыре дня. Дикое преступленіе! А между тѣмъ безсознательное. Слѣдовательно, только вандализмъ, а не преступленіе. И я съ умиленіемъ сердца повторилъ слова распятаго человѣколюбца. Прости имъ, не вѣдятъ бо, что творять.

Друже мой благородный, лично незнаемый! Сестро моя, Богу милая, никогда мною не видѣнная! Чѣмъ воздамъ, чѣмъ заплачу тебѣ за радость, за счастье, которыми ты обаяла, восхитила мою бѣдную тоскующую душу? Слезы! Слезы безпредѣльной благодарности приношу въ твоё возвышенное благородное сердце. Радуйся, несравненная, благороднѣйшая заступница моя! Радуйся, сестро моя сердечная! Радуйся, какъ я теперь радуюсь, друже мой душевный! Радуйся, ты вывела изъ бездны отчаянія мою малую, мою бѣдную душу! Ты помолилась тому, кто кромѣ добра ничего и не дѣлалъ, ты помолилась ему молитвою безплотныхъ ангеловъ. И радость твоя, какъ моя благодарность, безпредѣльны.

Шатобрианъ сказалъ въ замогильныхъ запискахъ, что истинное счастье не дорого стоитъ, и что дорогое счастье плохое счастье. Что онъ разумѣлъ подъ этимъ простымъ словомъ? Счастье Лукулла, или Фамусова? Не думаю. Римскому и московскому барину не дешево обходилась трехчасовая ѣда, которая въ продолженіе трехъ сутокъ въ желудкѣ не варилась. Слѣдовательно, обжора не можетъ похвалиться даже счастьемъ скота, и выходитъ, что знаменитый туристъ, эмигрантъ, дипломатъ, и наконецъ, авторъ Атталы не имѣлъ никакого понятія о настоящемъ счастьи, а на такого счастливица, какъ, напримѣръ, я теперь, гордый аристократъ педантъ и взглянуть не хотѣлъ, не только завести рѣчь о счастьи со смердомъ. Бѣдный! Малодушный вы, Шевалье де-Шатобрианъ де-Камбуръ. Флорентинскій изгнанникъ выдралъ бы васъ за уши, какъ болтуна школьника, за такую чепуху.

Данте Алигieri былъ только изгнанъ изъ отечества, но ему не запрещали писать свой адъ и свою Беатриче... А я... былъ несчастнѣе флорентинскаго изгнанника, зато теперь счастливѣйшій изъ людей. И выходитъ, что истинное счастье не такъ дешево, какъ думаетъ Шевалье де-Шатобрианъ. Теперь, и только теперь я вполнѣ увѣровалъ въ слово. — Любя, наказую вы. — Теперь только молюсь я и благодарю его за безконечную любовь ко мнѣ, за испосланное испытаніе. Оно очистило, исцѣлило мое бѣдное больное сердце. Оно отвело призму отъ глазъ моихъ, сквозь которую я смотрѣлъ на людей и на самого себя. Оно научило меня, какъ любить враговъ и ненавидящихъ насъ. А этому не научить никакая школа, кромѣ тяжелой школы испытанія и продолжительной бесѣды съ самимъ собою. Я теперь чувствую себя, если не совершеннымъ, то, по крайней мѣрѣ, безукоризненнымъ христіаниномъ. Какъ золото изъ огня, какъ младенецъ изъ купели, я выхожу теперь изъ мрачнаго чистилища, чтобы начать новый благороднѣйшій

путь жизни. И это я называю истиннымъ, настоящимъ счастьемъ, счастьемъ, какого Шатобрианамъ и во снѣ не увидѣть.

Пока я могъ взяться за перо, чтобы написать вамъ хоть что-нибудь непохожее на настоящую чепуху, — я бродилъ нѣсколько дней вокругъ укрѣпленія, и не съ однимъ письмомъ вашимъ неоцѣненнымъ, а съ вами самими, сестро моя, Богу милая! И о чемъ я не говорилъ съ вами! чего не пересказалъ, чего не повѣрилъ я душѣ вашей воспримчивой! все, и мрачное минувшее, и свѣтлое будущее, все съ самонаибольшими подробностями. И если, какъ вы питаете надежду на личное свиданіе наше, если повторится эта сердечная исповѣдь, то боюсь, что это будетъ повтореніе слабое и безцвѣтное.

И до того дошелъ въ своихъ предположеніяхъ, что вообразилъ себя на Васильевскомъ островѣ въ какой-нибудь отдаленной линіи, въ скромной художнической кельѣ объ одномъ окнѣ, работающимъ надъ мѣдною доскою (я исключительно намѣренъ заняться гравированіемъ акватинта. Живописцемъ я себя уже и вообразить не могу) Далѣе, воображаю себя искуснымъ граверомъ, дѣлаю нѣсколько рисунковъ сепіей съ знаменитыхъ произведеній въ Академіи и въ Эрмитажѣ, и съ такимъ запасомъ отправляюсь въ мою милую Малороссію и на хуторѣ у одного изъ друзей моихъ, скромныхъ поклонниковъ музъ и грацій, воспроизвожу въ гравюрѣ знаменитыя произведенія обожаемаго искусства. Какая сладкая, какая отрадная мечта! Какое полное, безмятежное счастье! и я вѣрую, я осязаю мое сладкое будущее. Я посвящаю мои будущіе эстампы вашему драгоценному имени, какъ единственной моей радости, какъ единственной причинѣ моего безмятежнаго счастья.

Многое и многое хотѣлъ бы я сказать и рассказать вамъ. Но во мнѣ теперь такой безпорядокъ, хуже всякаго ералаша. Дождусь ли я того тихаго сладкаго счастья, когда я вамъ лично стройно и спокойно, съ умѣ-

репностью перерожденного христіанина, расскажу какъ сонъ, мое грустное манупись. А теперь все, что я пишу вамъ, примите за самую безалаберную, хотя и искреннюю, импровизацію. При немъ и прости же мнѣ, друже мой единственный, эту, быть можетъ, грустную искренность... существуетъ на свѣтѣ?

Всѣмъ сердцемъ моимъ цѣлую графа Федора Петровича, васъ, дѣтей вашихъ и всѣхъ, кто близокъ и дорогъ благородному сердцу вашему. До свиданія.

Гдѣ Осиповъ? что съ нимъ? Съ іюня мѣсяца я жду отъ него посланія и плитку сепіи, и вѣрно не дождусь. Не попалъ ли онъ въ число друзей моихъ, которымъ было запрещено всякое сообщеніе со мною. Храни его Господь.

До Бронислава Залеского.

10 февраля. Письмо твое, мой искренній друже, отъ 18 сентября минувшаго года послучилъ я 28 генваря текущаго года. Что значить эта черепашня медленность, я не понимаю. Праклій говоритъ, что ты адресовалъ его черезъ Астрахань, и что оно опоздало къ послѣдному почтовому пароходу, и должно было черезъ Самару и Оренбургъ путешествовать въ наше коневье. Такъ ли, иначе ли, все же оно дошло до меня, и я со слезами сердечной радости прочиталъ его.

Друже мой единственный! твоя радость, твое счастье такъ безпредѣльно полны, что мнѣ остается только пожелать тебѣ, твоей счастливой матери, отцу и всему близкому твоему сердцу, пожелать долгихъ и долгихъ и безмятежныхъ дней. Ты такъ искренно, такъ живо радостно описываешь свое свиданіе, что я какъ бы присутствую при этой прекрасной сценѣ, какъ будто самъ цѣлую и слезами обливаю руки твоей, такъ долго скорбящей, и теперь такъ полно счастливой матери. Ты боялся возмутить мое искренно любящее тебя сердце описаніемъ своей радости. Напрасно, твоя радость нераздѣльна съ моей радостью, нераздѣльна, какъ любящая душа съ та-

кой-же любящей душою. Эта психологическая истина требует матеріальныхъ доказательствъ.

Ты пишешь, что кароокія и голубоокія *siostrzэncy* твои спрашиваютъ тебя, когда прїѣдетъ къ нимъ старый твой другъ, который любитъ добрыхъ и милыхъ дѣтей. Цѣлуй ихъ, мой единственный друже, и скажи имъ, что сердце мое давно уже съ ними, и что я самъ прїѣду къ нимъ скоро и поцѣлую ихъ такъ, какъ ты ихъ теперь цѣлуешь; фантазія! воображаемое счастье! пока и этого довольно. Для душъ сочувствующихъ и любящихъ воздушные замки прочище и прекрасише матеріальныхъ налатъ эгонста. Эта психологическая истина непонятна людямъ положительнымъ. Жалкіе эти положительные люди: они не знаютъ совершеннѣйшаго, величайшаго счастья на землѣ, они, одурманенные себялюбіемъ, лишены этого безграничнаго счастья, — рабы, лишены свободы, и ничего больше.

Вмѣстѣ съ твоимъ радостнымъ письмомъ получилъ я письмо изъ академіи художествъ отъ жены нашего вице-президента графа Толстого; она пишетъ мнѣ, что сдѣлано все для моего искупленія, и что въ скоромъ времени она ожидаетъ счастливаго результата. Какъ ты думаешь, можно ли на этомъ фундаментѣ строить воздушные замки? Ты скажешь: можно, а я уже ихъ и построилъ. И какіе прекрасные, какіе свѣтлые замки! Безъ бойницъ и амбразуръ, безъ золота и мрамора мои роскошные прекрасные замки! но имъ не завидоваль бы и самъ Несвижскій »Раніе Кошапки«, еслибъ онъ могъ теперь завидовать чему-нибудь. Я вотъ что построилъ на этомъ прекрасномъ фундаментѣ.

Первое, или первая поэма, интродукція: разставанье съ пустыней, въ которой я столько лѣтъ терпѣлъ, разставаніе съ Карломъ и Михайломъ и Бюрно, котораго я только разъ увидѣлъ и полюбилъ, потомъ пауза до Москвы, потомъ Москва, оставшіеся друзья и школьные товарищи, потомъ, потомъ... вотъ какой финаль. Вмѣсто

петербургской желѣзной дороги я выбираю простую почтовую дорогу — смоленскую или виленскую и проѣзжаю прямо въ Рачкѣвичи. Здѣсь начинается вторая часть поэмы. Встрѣчаюсь съ тобой, плачу и цѣлую руки твоей счастливой матери, цѣлую твоего счастливаго отца, сестеръ кароокихъ и голубокихъ, *siostrzencow* твоихъ и, въ объятіяхъ полнаго счастья, отдыхаю, повторяя стихи великаго поэта: «Мало воздуха всей Аравіи наполнить мою свободную грудь». вмѣсто Аравіи я буду говорить Литвы. Отдохнувши отъ этой полной радости, я почти силой беру тебя изъ объятій твоей счастливой матери, и въ одно прекрасное утро мы съ тобою помолимся передъ образомъ Божіей Матери Остробрамской. Вильно также дорого по воспоминаніямъ моему сердцу, какъ и твоему. Изъ литовской столицы по варшавскому шоссе мы летимъ прямо въ Академію художествъ и дополняемъ наше и безъ того полное счастье двумя годами студенческой затворнической жизни. А сколько радости въ этой затворнической жизни! Это радость и это счастье понятно только тому, кто любитъ божественное искусство такъ, какъ мы съ тобою его любимъ. Неправда ли, прекрасный, великолѣпный и совсѣмъ не воздушный замокъ? Фундаментъ почти рѣшается за его быточность и прочность.

Второй воздушный замокъ, или поэма на одну и ту же тему: вступленіе то же самое, сцена въ Москвѣ та же самая, но вмѣсто смоленской дороги выбрана петербургская желѣзная, и я въ Петербургѣ, въ скромной квартирѣ о двухъ комнатахъ, изучаю искусство гравированія акватинта, и ожидаю тебя къ себѣ, моего искренняго друга. Ты пріѣхалъ, живемъ мы съ тобою скромно, почти бѣдно въ маленькихъ комнаткахъ, неутомимо работаемъ, учимся и наслаждаемся своимъ ученіемъ. Два года пролетаютъ незамѣтно надъ нами, и мы, ежели не полные, по крайней мѣрѣ, сознательные артисты, черезъ Вильно и Слуцкъ возвращаемся въ Рачкѣвичи, цѣлуемъ

твою мать, отца, сестеръ и кароокныхъ и голубоокныхъ сыновцевъ твоихъ.

Вторая моя поэма темного прозаичная, но въ сущности полиѣе первой. Такъ или иначе, а ты долженъ быть въ Академіи художествъ или будетъ прорѣха, незашитая дыра въ твоей и моей жизни. Недостаточно видѣть, любоваться прекраснымъ, умнымъ, добрымъ челомъ челоуѣка, необходимо его парисовать на бумагѣ и любоваться имъ, какъ созданиемъ живого Бога. Вотъ что нужно для полноты нашей радости, для полноты нашей жизни!

Позычь, выпроси 25 рублей на мѣсяць, въ продолженіе двухъ лѣтъ. Какъ знаешь, а сдѣлай, только сдѣлай, что для тебя и даже для меня необходимо: для меня потому, что я желаю видѣть и цѣловать моего друга совершеннаго, а для твоего совершенства необходима Академія художествъ. Безъ разумнаго пониманія красоты челоуѣку не увидѣть всемогущаго Бога въ мелкомъ листочкѣ малѣйшаго растенія. Ботаникѣ и зоологii необходимо восторгъ, а иначе ботаника и зоологія будетъ мертвый трупъ между людьми. А восторгъ этотъ приобретается только глубокимъ пониманіемъ красоты, безконечности, симметрии и гармоніи въ природѣ. О, какъ бы мнѣ хотѣлось теперь поговорить съ тобой о Космосѣ и послушать, какъ ты читаешь пѣсни Вайделоты!

Пускай молятся твои карооки и голубоокие siost-gzёpsy: молитва ангеловъ внятнѣ Богу.

15 февраля. Я остановился на высшемъ радусѣ моей сердечной фантази, остановился для того, чтобъ дождать слѣдующей почты и подкрѣпить мои предположенія яснымъ и положительнымъ документомъ. Почта пришла 14 февраля и не привезла мнѣ ничего такого, на чемъ бы основываясь, я могъ продолжать свои предположенія. Предвѣстіе, вѣра, надежда и ничего больше.

Получилъ ли ты мое письмо отъ октября, не помню, котораго дня, адресованное прямо въ Слуцкъ, а не въ

Рачкѣвичи? Я писалъ тогда о свиданіи моемъ съ сердечнымъ старымъ Бюрно. Если не получилъ, то напиши мнѣ; я тебѣ другой разъ опишу это короткое и безконечно длинное свиданіе. А теперь, какъ и тогда, прошу тебя, мой сердечный друже, пиши ему, цѣлуй его сѣдую-молодую голову, цѣлуй его чистое живое сердце, цѣлуй его божественную христіанскую душу. Цѣлуй его, какъ артиста, какъ брата, какъ человѣка. Я ничего теперь не могу больше сказать. Сердце мое переполняется любовью и изнемогаетъ при воспоминаніи о немъ.

Цѣлуй Аркадія, жену его и дѣтей его. Цѣлуй Сигизмунда и желай ему сямого блестящаго успѣха на избранной имъ дорогѣ. Писалъ бы тебѣ еще много и много, но, какъ я сказалъ, документа нѣтъ, а безъ него самая яркая фантазія ничего больше, какъ салыная свѣчка въ казармахъ. Фантазія должна опираться положительно. Сѣмена Джугары и двѣ штуки матеріи шерстяной пошлю тебѣ въ послѣдней половинѣ марта, а когда ты его получишь, Богъ знаетъ. Цѣлую твою счастливую мать, твоего отца, твоихъ сестеръ и твоихъ ангеловъ *siostrzencow*. Не забывай меня друже мой единый!

До Я. Г. Кухаренка.

22 апрѣля, Новопетровское укрѣпленіе. Христосъ воскрес! Батьку, Отамане Кошовый! якъ разъ на Великдень привезла мнѣ астраханська почта твое дружнѣе ласковое письмо і 25-рублеву писанку. Зробив ти мнѣ свято, друже мій единый! Такое свято, такое великое свято! що я і на тѣмъ свѣтѣ не забуду. Не видержав, голубе мій сизий (та який би його вражий сн і видержав?): упився, та такъ щиро упився твоімъ могоричемъ, що ажъ голомозину собі розкроївъ. Отъ що зробивъ ти мнѣ своєю — не такъ писанкою, якъ братнімъ щиримъ словомъ!

Тільки що схаменувся я одъ твоего слова, і взявъ уже перо въ руку щобъ налнать тебѣ спасибі, ажъ приходитъ ізъ Гурьева почта і привозить мнѣ листи ізъ самого Пітера.

Один пише молодий козак, Маркевич (Андр. Мик.) з товариством і шле міні на починок трохи грошенят. Пише, що молоде товариство в столиці складчину для мене зробило... Треба було-б і в другий раз ушитися, але я якось вдержав. Тільки (без сорома казка) тихенько заплакав... Другий лист, із столиці-ж, пише міні Куриний, Лазаревській (М. М.) і упевняє мене, що не забаром мене випустять із цієї широкої хурдиги. Він пише, що добрий царь наш уже дав приказ розбивать мої кайдани. І плачу, і молюся, і все-таки не вірю. Десять літ неволі, друже мій єдиний знівечили, убили мою віру і надію. А воли були колись чисті, непорочні, як те дитяточко, взятєє од купелі, — чисті і кришкі, як той самоцвіт — камінь ошлифований! Але чого не зробить риторта хмєска? Я трохи не здурів на сім тижні. Та й тиждень же удався! Не дармо я його виглядав десять літ. Десять літ! Друже мій єдиний! вимовить страшно... а витерпїть? И за що витерпїть? цур йому!... а то я справді одурію. Тепер думаю ось як зробить як дасть Бог, дїждуся з корпусного штабу одпуску, то думаю навпростець через Астрахань ушкварить на Чорноморню. Я ще її зроду не бачив: треба хоч на старість подивиться, що те таке та славна Чорноморня; а поки те буде, посилаю тепер тобі, друже мій єдиний, своє полїччя. Нема в мене, брате, нічого білых тепер. Як дасть, Господь милосердний, приїду сам на Сїч, то, може, ще який небудь привезу тобі гостинець. Одного боюся, щоб не потребували мене часом в Оренбург. А може, дасть Богъ, що й не потребуютъ. На чортового батька я їм тепер здався!

Чи старший Щепкин ще живий? От щира козацька душа, і молода, як у дитини. Чи не пишеш ти йому часом? як пишеш, то поцілуй його за мене. Яку він там тобі *Пустку* читав? Я — поганиць з мене батько — забув свою рїдну дїтину.

Прислав мїгї Пітера Куриний, Пацько Куліш,

книгу своєї роботи, названу »Записки о Южной Руси«, писану нашим язиком. Не знаю, чи дійшла до Чорноморії ся дуже розумна і щира книжка? Як що не дійшла, то вишиши: не будеш каятяться. Такої доброї книги на нашому язику ще не було друковано. Тутъ живо вилитий і кобзарь, і гетьман, і запорожець, і гайдамака, і вся старожитна наша Україна, як на долоні показана. Куліш тут свого нічого не додав, а тільки записав те, що чув од сліних кобзарів, а тим самим і книга його вишла добра, щира і розумна. Послав би я тобі, друже мій єдиний, свій екземпляр, але я ще сам добре не начитався.

Мене, спасибі, люде добрі книгами не забувають. Нема — нема, та й пришло хто-небудь. А журнала уже десятый рік і в очі не бачив, і не знаю, що там і діється, в тій новій, чи сучасній, літературі. Сам не написав нічого (бо міні було заказано писать), а тепер уже і Бог його святий знає, чи й напишу що-небудь путнє. Я ще не дуже зостарівся, — та знівечився, мій друже єдиний. А може, дасть Господь милосердний, ще одпочину: та на старість попробую писать прозу. Об віршах уже нічого й думать.

Прощай, мій єдиний друже! Може дасть Бог, що це літо побачимось; а поки те буде — цілую тебе, як брата рідного. А ти поцілуй за мене свою стару і перецілуй своїх діточок, і не забувай іскренняго твого друга, кобзаря Т. Шевченка.

Умисне пишу тобі на одному листочку, щоб було де поличчя положить п щоб конверт не дуже важив.

До М. Маркевича.

22 а прѣля. — Христос Воскресе!

На самий великдень прийшла з Гурьєва до нас почта і привезла міні письмо твоє і 16 р. грошей. Спасибі тобі, друже мій незнаємий! Подякуй і поцілуй твоїх товаришів і земляків моїх щирих; спасибі їм, що не забу-

ш. т. і.

вають безталанного старого кобзаря. Нехай не забуде їх Господь милосердий своєю доброю долею. Спасибі вам, молодні брати мої, і за книги. Спасибі йому, тому Николаю М., а Куліша як побачиш, то поцілуй його і скажи йому, що такої книги, як *Записки о Южной Руси*, я ще зроду не читав, та й не було ще такого добра в Руській літературі. Спасибі йому! Він мене неначе на крилах переніс в нашу Україну і посадив меж старими, сліпими товаришами-кобзарями. Живо і просто вилита стареча мова. А може воно тим і живо, що просто. І як не буде він продовжать своїх Записок, то його Бог святий покарає. Так і скажи йому, друже мій, як його побачиш. Ще ось-що: чи не зострінешся там часом в Гербелем, переводчиком *Слова о полку Игоревім*. Воно хоч і зовється Гербель, а такий же хохол, як і ми з тобою, молодий мій друже! Ото ж як побачиш його, то подякуй йому за перевод Малоросійської думи, надрукованої в В. для читенія. З батьком твоїм, друже мій, ми були колись великі приятелі і стрічалися з ним не в одній Качанівці. Чи здравствує він тепер? Цілуй його од мене. А матір твою тільки раз бачив у Качанівці. Може й тебе тоді з нею бачив, але ти тоді ще було мале, то я тепер і не згадаю: давно те діялось, молодий мій друже! В другий раз буду писать тобі більше, а тепер міні щось не пишеться, я неначе занедужав од твого письма. Як прийду трохи до нормального розуму, то напишу тобі цілу книгу, а тепер цілую тебе, друже мій єдиний, і твоїх товаришів, а моїх земляків щирих, цілую і дякую всім моїм серцем, — дякую за гроші, а ще більше за те, що не забуваєте тарого кобзаря.

Т. Шевченко.

Добре, що зосталося шматок паперу: єсть на чому написать.

P. S. Я напишу його по-руски, так бачиш, треба; ти й сам здоров догадаєшся, як прочитаєш, що так треба.

Тільки, серце моє, голубе мій сизий, зроби для мене все те, що я прошитиму. Я тебе тричі поцілую, як побачимось. А поки-що (я забув тобі сказати) сходи ти в Большую Морскую в дом графа Уварова, найди там Михайла Матвійовича Лазаревського і поцілуй його за мене. Так треба, друже мій єдиний! Записки о «Жизни Н. В. Гоголя» прислав ти міні два тома і обидва перші.

До М. Лазаревського.

22 а пр ѣ л я. Новопетровское. — Христос воскрес, брате мій любий! Удався ж міні сьогоднішній великдень! такого святого радісного великодня у мене ще й зроду не було. Як раз 7 апреля прийшла до нас почта і привезла твою дорогую посилку і твоє радісне письмо отъ 17 генваря. Я трохи не одурів, прочитавши його; та ще як закурив твою сигару (я десять літ не курив сигари), то як закурив твою гавану, то так міні, друже мій єдиний, запахло волею, що я заплакав, як тая дитина. От що ти наробив з моїми старіма очима! Нехай тобі Господь милосердний заплатить за твою сердешную роботу. Таж самая почта привезла міні письмо із Чорноморії і 25 р. грошей от Я. Кухаренка (Семен його повинен знати). Але Кухаренко про волю міні нічого не пише. Та таж самая почта із Петербурга привезла міні письмо і грошей 16 р. от А. Маркевича съ товаришами. Се буде син того самого Миколая Маркевича, що паписав Малороссійскую історію. З батьком його ми були колись великі приятелі, а сина його, сього самого Андрія, го я, здається, що й не бачив, а може й бачив, та ще дитиною. Найди його там та поцілуй за мене, мій друже єдиний. Воно квартирує въ Почтамтской, въ домѣ Логинова. Так от який у мене був великдень! і чим я заплачу вам, брати мої, земляки мої щирі, чим заплачу я вам за моє велике свято! за мої сердечні радосні сльози! Сльозами — і ні чим більше. Як побачиш Куліша, поцілуй його за книги, що він подарував,

*Твоє серце
годує
і твоє серце
і твоє серце
і твоє серце
і твоє серце
і твоє серце
і твоє серце*

а особливо за «Записки о Южной Руси». Такої розумної книги, такого чистого нашого слова, я ще не читав. Може він розсердиться на мене за те, що я його алмазний подарок, «Записки о Южной Руси» послав на Чорноморію Кухаренкові. Так щож: скажи — не втерпів. І як він, крий його Мати Господня! не видасть второго тома, то не тільки я, ти, всі земляки наші і вся славянина прокляне його і назове брехуном. Так і скажи йому. А Білозерський, кажеш, поїхав жениться, до дому? Нехай йому Бог помага. От ще щира християнська душа. Поцілуй його за мене, як побачиш. Яка там моя картина була у Єзучевського, ей Богу не знаю; розіграли, кажеш, в лоторею, і вона досталася тобі? О мій добрий, мій щирий друже! Нехай вас Бог так не забуде, як ви не забули, не покинули мене, безталанного, на чужім в неволі. Я нікуди не поїду, друже мій єдиний, як пошле міні Господь милосердний волю, хіба тільки по дорозі заїду в Чорноморію на який тиждень, а там прямо в столицю до вас, до вас, брати мої. Мені здається, що я одурію, як побачуся з вами, мої рідні, мої єдині! Сьогодні, 22 априля, прийшла друга почта з Гурьєва: не привезла нічого офіційного нащот моєї отставки, і я не знаю, що й думать. Може то форма треба такої проволоки, не знаю. Дождуся і третьої почти, що там буде, бо міні, бачиш, хотілося прибавить до цього письма два слова і нічого більше, друже мій єдиний. Лихий його знає, де той Осипов дівся? і Пісемського, кажеш, немає в Петербурзі? А Княгиня, пишеш, у якогось Н. Д., не знаю, хто се Н. Д. Як би Княгиню взяв на свої руки Куліш, чи не дучче-б було? та й Матроза прибгав би до Княгині, та причепурив би їх гарненько та й пустив би в люде. Дармограф написав уже і вторую часть Матроза, в которой уже рѣзче обозначилась общая идея разказа, а в третій він дума уже виставить наголо свою нехитрую фантазію. Але коли то те буде? а може й буде холи-небудь. Треба

підождають. Не пишу тобі, друже мій єдиний, сьогодні більш нічого, бо нема чого писати, та й голова в мене сьогодні неначе позичена у москаля-коробейника, або неначе ключчям начинена. А все то те лихо почта наробила. Піджду другої пошти, чи не веселища буде. Ось-ось — трохи не забудь! Чом ти міні нічого не пишеш про Василя і про Федора?

[Другим почерком.]

Чорти їх батька знають, що се вони зо мною роблять! І досі ще нема нічого із Корпусу. Добивають вони мене, недолуди, не боячися Бога! а нудьга, нудьга! Я ще зроду такої пудоти не коштував. Ні до чого руки не лежать, а в голові така пехвороць, що й ради не дам. Читаю по одному листочку в день біографію Гоголя, читаю та й боюся: може й по листочку не стане, поки-то прийде той одпуск. Грошей у мене тепер дуже небагато, але як би дав Бог тую волю, то можна-б було позичити трохи, щоб до Москви або до Чорномор'ї дохатися, а там уже я не загину. Ти міні пишеш про фотографію. Не робить нічого, брати мої, други мої милії, поки я з вами не побачусь. З сією поштою не пишу тобі, — я свободен: чи не дасть Бог з будущею. Нудно міні, друже мій єдиний! думав собі, чи не легше буде, як : тобою поговорю хоч на папері... перо з рук випадає. На посилку твою тільки дивлюся і більш нічого; в руки нічого взяти не хочеться. Бувай здоров, мій друже єдиний! Цілую тебе, Семена, Куліша і всіх моїх і твоїх земляків добрих і щирих таких, як ти. Не покидайте мене, други мої, брати мої милії!

До Бронислава Залеского.

8-го мая. Мой єдиний друже, Брониславе! Ради нашої святої дружбы растолкуй ты мнѣ, что значить твое упорное молчаніе? или ты облѣнился и прокисъ, накопецъ, въ деревнѣ, или ты заболѣлъ? Да хранитъ тебя Господь! или ты скрылся въ невѣдомое тридесатое

государство, гдѣ о почтѣ и понятія не имѣютъ? или я не знаю, что и думать. До полученія послѣдняго письма твоего отъ 18 октября минувшаго года, я писалъ къ тебѣ два раза; по адресу Балинскаго. Первый разъ въ ноябрѣ, а второй разъ въ генварѣ, вмѣстѣ съ В., и ни на одинъ привѣтъ не получила отвѣта; что это значить, и ума не приложу. Письмо твое отъ 18 сентября получилъ я въ послѣднихъ числахъ марта, на которое отвѣчаю только теперь. Я все ожидалъ отъ тебя позднѣйшихъ извѣстій и, не дождавшись, рѣшился адресовать тебѣ третье посланіе въ твои милые задушевные Рачкѣвичи. Вмѣстѣ съ твоимъ послѣднимъ письмомъ получилъ отъ тебя письмо и Ираклій, въ которомъ ты просилъ о присылкѣ сѣмянъ Джугары, а меня просилъ прислать тебѣ для извѣстнаго употребленія два куска матеріи собственнаго рукодѣлія. Просьба твоя исполнена не совсѣмъ удовлетворительно; посылка отправлена поздно, сѣмена не получишь ты ко времени посѣва. Тебѣ не безызвѣстно, что на время зимы денежная и, вообще, интересная корреспонденція у насъ прекращается. Вотъ причина запоздалости. Вмѣстѣ съ сѣменами послано тебѣ и мое рукодѣліе — три штуки. Двѣ для твоего собственнаго употребленія, т. е. для продажи по твоему усмотрѣнію, а третья съ надписью для графини Т., которой и прошу тебя немедленно переслать съ письмомъ или безъ письма, какъ знаешь, по нижеслѣдующему адресу:

Въ С.-Петербургѣ, графинѣ Наталіи Ивановнѣ Толстой; въ академію художествъ, а деньги, вырученные за остальные два куска, отошли на имя Михаила Матвѣевича Лавревскаго въ С.-Петербургѣ, на Большой Морской улицѣ, въ домѣ графа Уварова. Сдѣлай такъ, какъ я тебя прошу, друже мой единственный! На дняхъ мы дожидаемъ почты, и потому я не кончаю моего письма... Почта должна привезти мнѣ твое письмо и... но я боюсь выговорить... Ты замѣчаешь-ли перемѣну моего почерка? Добрый знакъ, друже

мой единый, знакъ свободы! Но подождемъ, что скажетъ почта.

10 мая. Сегодня пришла почта и принесла твое отъ 3 марта, такъ долго-долго ожидаемое, дорогое письмо; но чего я дожидаль съ судорожнымъ замираемъ сердца, того не привезла, и причина простая, которую объяснилъ мнѣ М. Лазаревскій своимъ братскимъ письмомъ, полученнымъ съ этой-же почтою. Не въ генварѣ, какъ я тебѣ писалъ, а только къ 7 апрѣля представленъ я со многими другими; но чѣмъ разрѣшилось это представленіе, неизвѣстно. Во всякомъ случаѣ, я не унываю, но ожиданіе, какъ и всякое ожиданіе, самое несносное чувство. Не говоря уже о разумномъ казѣ запятіи, я даже романа читать не могу. Несносное состояніе, и оно должно продлиться еще по крайней мѣрѣ мѣсяць, если не больше.

Глубоко уважаю твои чувства, друже мой милый, въ отношеніи къ матери: но все-таки не могу не пожалѣть, что ты рѣшительно отказался отъ моей милой Академіи. Два года только, и ты артистъ, по крайней мѣрѣ для себя, если не для публики. Мелкіе города опасны, а столицы нечего бояться ни въ какомъ отношеніи; а какое неизъяснимое блаженство увидѣть волшебное искусство во всемъ его блескѣ, во всемъ его магическомъ очарованіи! Рай, заповѣданный только святымъ! Но если ты уже рѣшительно посвятилъ себя идилліи, то сдѣлай же эту идиллію полною, совершенною. Женись, а ипаче идиллія будетъ вяла, суха и однообразна; а, впрочемъ, ты не Улиссъ, а я не Мен-торъ.

Отъ Сигизмунда я не получилъ до сихъ поръ ничего, а для »Блуднаго сына« мѣшалъ бистру съ тушью и вышелъ тонъ почти сепіи. Готовыхъ уже у меня 8 штукъ. Первыхъ четырехъ сценъ еще не начиналъ за неизмѣнимъ модели. Необходимъ русскій типическій купецъ, чего здѣсь не имѣется. Я отложилъ это до

Москвы или до Петербурга. Расскажу тебѣ о «Блудномъ сынѣ» подробно въ слѣдующемъ письмѣ, а теперь тороплюсь, завтра почта отходитъ.

Ты пишешь, друже мой единый, на счетъ материн: въ слѣдующей почтѣ пошлю тебѣ еще двѣ штуки, не знаю, какого содержанія, а для виленскаго альбома пришлю нѣсколько штукъ изъ нашего каратаускаго вояжа и изъ здѣшнихъ окрестностей, а что пришлю, о томъ напишу. Изъ посланныхъ тебѣ кусковъ одинъ можетъ быть покажется тебѣ непонятнымъ. Это преданіе о происхожденіи рисованія. Дочь хіосскаго горшечника нарисовала на дверяхъ хижины силуэтъ своего возлюбленнаго, и это была первая рисовальщица.

Экспедиція по Виліи можетъ быть чрезвычайно интересна. Какъ бы я желалъ поплавать по этой матери литовскихъ рѣкъ.

Цѣлую Бюрию, Аркадія, Сигизмунда, цѣлую твоего старика, твою добрую, любящую мать, сестеръ, и твоихъ каро и голубоокихъ *siostrzenców*.

13 мая. Почта отправляется еще черезъ два дня, и дала возможность мнѣ устроить для тебя посылку.

Посылаю тебѣ 17 штукъ для В. А. Выбери изъ нихъ, которыя тебѣ покажутся лучшими и пригоднѣйшими къ дѣлу, и самъ назначь имъ цѣну, какую найдешь приличною. Поторгуйся, мнѣ теперь болѣе, нежели когда, деньги необходимы. Кромѣ предстоящей дороги я похожъ теперь на турецкаго святого, а турецкіе святыи, какъ тебѣ извѣстно, неразборчивы въ отношеніи костюма: они щеголяютъ иногда *au nature!* Еслибы заплатили по 15 рублей, я былъ-бы болѣе нежели доволенъ, и эти деньги посвятилъ бы на дорогу отъ Москвы до Рачкѣвичъ.

Еще посылаю тебѣ счастливаго ловца и ловкаго продавца. Этимъ молодцамъ тебѣ цѣна извѣстна. Устрой, друже мой, все это наилучше и пайскорѣе и жди меня, твоего искренняго друга, въ свои теплыя объятія.

Форму и величину 17 штукамъ можно дать одну, это не повредитъ эффекту; — такую, наприкладъ, какъ 17 № Когакъ.

20 мая. Сегодня только отходить почта, и я прибавляю еще двѣ штуки; я назвалъ ихъ молитвою по умершимъ. Это религиозное повѣрье киргизовъ. Они по ночамъ жгутъ бараній жиръ надъ покойниками, а днемъ паливаютъ воду въ ту самую плошку, гдѣ ночью жиръ горѣлъ, для того, чтобы птичка нашлася и помолилась Богу за душу любимаго покойника. Не правда ли, поэтическое повѣрье?

До М. М. Лазаревскаго.

20 мая. Новопетровское. Во истину воскрес! мій друже єдиний! Спасибі тобі, сѣрце моє, за твоє письмо от 11 апріля. Міні полегшало, як прочитав я його. Я дурний думав, що ще в январі моє діло кончене, а воно з 7 або з 17 апріля тільки що починається. І та самая дурная думка мене так тяжко мучила і досі. Тепер, слава Бѣгу, я повеселішав, а всетаки за що не візьмуся, із рук випадаетъ. Сѣрце якось лихорадочно бється. Ох! як би то його швидче успокоїли! Ти пишеш, що був дома. Як я тобі завидую, мій друже єдиний!

Там і про мене згадували. Спасибі їм землякам моїм рідним, що не забувають кобзаря свого, старого, безталанного. Ти пишеш що чув, що й в столиці єсть добрі душі, що хотять помагати міні на дорогу. Спасибі, їм, добрим душам! І чи не буде той самий А. Маркевич з товаришами, про которого я тобі писав?

Ще ти питаєш, чи багато міні треба буде грошей на дорогу? Я і сам не знаю, і не знаю ще, як я поїду, чи на Оренбург, чи Волгою до Нижняго і на Москву, чи на Чорноморію? Яким би шляхом не поїхав, то я думаю, що не обійдуся менше як 200 рублями. Треба буде одѣжа, бо з мене як знімуть казѣнну, то я остануся як той турецький святий, буквально голий. Получиш

ти на своє імя от Б. Залеського із Минської губернії 50 рублів, то і ті пришили до своїх, та й пришли по прежньому адресу, з передачею. Я може не дїждуся твоїх грошей, а позичу у Іраклія Александровича; то ти вже так і посилай на його імя. А як що не буде од Царя нічого, то не посилай і грошей: на що вони тоді мїні? Як перепишуть *Матроза*, то передай його Кулішеві, та попроси його од мене, нехай він його прочитає гарненько, та де що побачить, нехай і поправить, а за Записки о Южній Русі подякуй його ще раз од мене. Не тепер, а коли-небудь иноді я думаю удрать критику на сію воістинно драгоцінну книгу. Але ще тільки думаю, а там Бог його знає, а воно буде. Попроси Семена, нехай він коли-небудь розкаже вам, як замірвавши Ядоху була на тїм світі і що вона там бачила? У Куліша записане тільки пекло, а раю нема, опріч тих двох діточок, що перед Матірью Божою золоті клубочки держать, а вона панчішечку плетє.

Вибачай мені, друже мій єдиний, що пишу тобі так на швидку. Ніколи. Сьогодні почта одходить. Цілую тебе, Семена і всіх добрих земляків моїх. Не покидайте, брати мої, старого безталанного Кобзаря Дармограя.

До Я. Кухаренка.

3 іюня. Батьку Отамане Кошовий, і друже мій єдиний! Постриг ти мене в брехуні своїм братерським листом і своєю щирою писанкою! Я писав тобі, друже мій єдиний, що вже не втну нічого віршами. От же й збрехав, — збрехав і не схаменувся. Правда, і сам думав, що я вже зледаців, захолював в неволі; аж бачу — ні! Нікому тільки було огню положити під мов, горем недобите, старе серце, а ти, друже мій, догадався — взяв та й підкинув того святого огню. Спасибі тобі, друже мій єдиний! Довго я читав твій лист, разів з десять, чи не більше. Дочитався до того, що в мене не тільки очі — серце заплакало, мов та голодна дитина,

А серце, сказано, не дитина, його галушкою не нагодуши. — Що тут на світі робить? — думаю собі, — та вставши раненько, помолився Богу, закачав рукава та и заходився коло оцї *Москалевої Криниці*. Бог поміг, — то с'як, то так — кончив. Міні і полегшало трохи. Не знаю тільки, чи подобається вона тобі, мій друже єдиний? Як — що подобається, то дай доброму писареві переписати и Криницю и Ченьця, и Вечір, та пошли старому Щепкину: нехай на старість читає та не забуває безталанного кобзаря, Тараса Дармограя. Я умісне приписав Ченьця и Вечір, щоб ти порівняв його з Криницею, бо Криниця, бач, сьогоднішня, а Чернець і Вечір — Богзна колишні. Чи помолодшав я через десять літ в неволі, чи постарішав серцем, — скажи міні, мій брате рідний? Ще ось-що: чи продаються у вас на Коші биноклі, або хоч добрі окуляри? Як-що ні, то нічого і читати моє писаніє, бо я так надрукував, що й сам ледве читаю. Правда, у тебе єсть сини з молодими очима, — то нехай вони по-троху розбирають, а ти тільки слухай та критику клади, — більш нічого.

Не знаю, чи получив ти моє поличчя, завернуте в невеличку цидулку? Я там писав, що незабаром вирвуся із цієї неволі і приїду до тебе в гості. Але ще її досі нема нічого офіціального. І чорт його знає, коли воно буде те прокляте офіціальне? Може ще й зімуть остануть за цим скаженим морем. Але ти все-таки напиши міні, чи будеш ти це літо на Коші, чи, може, знову підеш вражого черкеса, прескурваго сина, по кручах ганяти? Бо як дасть міні Бог вирваться літом, то до кого я приїду, як тебе не буде на Коші? А щоб швидче твоє письмо прийшло в мої руки, то пиши отак на конверті: в г. Астрахань, г. смотрителю госпиталя, Хр—ру М—чу Е—ву с передачею Н—ю Ефр—чу Б—ву. В Новопетровское укрѣпленіє.

Думав я тобі послати свій екземпляр записок о Южній Русі, але і сам ще добре не начитався тих записок.

Дуже добра книга. Могла, кажуть, видає зборник наших пісень. Нехай йому Бог помагає.

Пиши міні швиденько, не покидай мене, друже мій, брате мій єдиний. Цілую всім серцем твою стару і твоїх діточок. Порохні, Литевському и Шамраю і всьому товариству на Коші і за Кошем, доброго здоров'я!

До М. Лазаревського.

30 і юн я. Новонетровское. Мій искренний друже! Получивши это послѣднее отъ меня письмо изъ Новонетровскаго укрьілення, сдѣлай для меня величайшее одолженіе, а для многоуважаемаго мною. Ираклія Александровича еще больше: побывай ты съ человѣкомъ практически и хорошо знающимъ фотографическое дѣло, побывай съ такимъ человѣкомъ у г. Чернягина по означенному адресу. И выберите, по крайней мѣрѣ освѣдѣтельствуйте, выписываемую Н. А. камеру для фотографіи съ приборомъ, въ особенности обратите вниманіе на объективы Фохтлендера. Деньги г. Чернягину посылаются съ этою же почтою; въ случаѣ же недостачи этой суммы, заплати свои деньги, которыя ты съ глубочайшей благодарностью получишь отъ искренняго Т. Шевченка.

Ираклій Александрович (щоб його лихо не знало) великий міні приятель, то ви вже, други, брати мої любії, зробіть, що він там пише, зробіть для його і для мене. Він мене п'ятій рік годує і напуває.

Як побачиш Куліша, то поцілуй його і скажи йому, що я його «Записки о Южной Руси» послав на Черноморію — що там скажуть. Пришли міні Метлинского: він недорого коштує.

P. S. Маркевич написав міні свій адрес, та чорт зна який: въ Почтамской, въ домѣ Логинова, а на конвертѣ написано другою рукою — въ домѣ полковника Поссе: то я тепер не знаю, що й робить? Найді його, мій друже єдиний, того неакуратнаго Маркевича, поскуби

його за чуб, або за ухо, а потім скажи йому, щоб адрес писав добре і по прилагаемій при семъ запискѣ исполнить аккуратно, — а то битиму як приїду, а як що можна, то і ти йому поможи в сій роботі: міні це треба.

До М. Лазаревського.

1 іюля. Новопетровское. Мій друже єдиний! Письмо твое і 75 р. грішми од 2 мая получив 3 іюня; спасибі тобі, друже мій єдиний. Прочитавши твоє письмо, я перелицював свою дорогу в столицю: Чорноморію оставив до другого разу, а вдарив просто через Астрахань Волгою до Нижнього, а потім через Москву і до тебе, мій друже милий, мій єдиний. Перелицювавши шлях-дорогу, я того ж дня упакував свою мизерію, книги тощо, купив полог од комарів волжских, сшив із шести листов паперу тетрадь для подорожнього журналу, і сів над мреєм ждуть погоди, та й досі жду, мій друже єдиний. І Бог його святий знає, коли я дождуся тієї доброї погоди? Полог вже у мене вкрали; тетрадь, що приготував для дороги, всю до листочка списав мѣстними впечатлѣніями, а із Оренбурга ні слуху, ні духу. Я не знаю що той Ладиженський там робить? Шкода, що ти й просив його. Почта із Уральска получиться тут не раніше 15 іюля, і як що принесе міні свободу, то на другий же день покину оце смердяче укрѣпленіє, і дасть Бог, в половині августа буду ціловать тебе, мій єдиний друже. О Боже, як би то так сталося! Молю милосердного Бога, щоб оце було посліднє письмо до тебе із цього проклятого укрѣпленія, і ти не пиши вже до мене сюда. Як побачишся з Маркевичем, то поклонися йому од мене і скажи, нехай не турбується, не шукає того полковника К—скаго: я сам його найду, як приїду; а тебе добре ще раз прошу: знайди чоловіка знаючого фотографію та вибери у Чернягина камеру для Ираклія Александровича; він тобі велике спасибі скаже.

Як буду виїзжать із цього поганого укрѣпленія, то

напишу тобі, куди я поїду: може ще потребують в Оренбург, сохрани Боже. Прощай, мій добрий, мій єдиний! Пароход парн розводить. Поцілуй Федора і Семена.

До графа Ф. Толстого.

26 іюля. Новопетровское. Ваше сіятельство, Графъ Федоръ Петровичъ, Вашему великодушному заступничеству и святому челоуѣколюбивому участію графини Настасіи Ивановны обязанъ я моею новою жизнью, моимъ радостнымъ обновленіемъ. Я теперь такъ счастливъ, такъ невыразимо счастливъ, что не нахожу словъ достойно выразить вамъ мою сердечную, мою безконечную благодарность. Безъ Вашего челоуѣколюбиваго христіанскаго участія въ моей безотрадной судьбѣ меня задушили бы въ этой безконечной, безлюдной пустынь; а теперь я свободенъ. Теперь, независимо ни ютъ чьей воли, я строю свое радужное будущее, свое безмятежное грядущее. Какая радость, какое полное счастье наполняетъ мою душу при мысли, что я снова увижу академію, увижу васъ, моего єдинаго спасителя, и слезами радости и благодарности омочу ваши чудотворящія руки! Молю милосерднаго Господа сократить путь и время къ этому безпредѣльному счастью. А теперь, Боже всемогущій, услыши мою чистую, искреннюю молитву и надолго—долго продли ваши драгоценные дни для славы божественнаго искусства и для счастья людей, близкихъ вашему любящему сердцу.

»21 іюля получено здѣсь оффиціальное извѣстіе о моемъ освобожденіи. Въ этотъ же день я просилъ коменданта дать мнѣ пропускъ черезъ Астрахань до Петербурга; но онъ безъ воли высшаго начальства, не можетъ этого сдѣлать, и я, для полученія драгоценнаго этого паспорта, долженъ побывать еще разъ въ Оренбургъ и сдѣлать по этому случаю 1000 верстъ лишнихъ почти по пустынь. Но Господь милосердный, помогавшій мнѣ исходить во всѣхъ направленіяхъ эту безлюд-

ную пустыню, не оставитъ меня и на этомъ, теперь короткомъ, пути. Грустно только, что этотъ ненужный путь отдалитъ, по-крайней-мѣрѣ — на мѣсяць, радостную мнѣ встречу свиданія съ вами, съ графиней Настасіей Ивановной, главной виновницей моего счастья!

»Всемогущій и премилосердный Господь не оставилъ меня здоровьемъ въ этомъ долголѣтнемъ и суровомъ испытаніи, — и любовь, которую я, съ ранняго дѣтства, безсознательно питалъ къ прекраснымъ искусствамъ, — теперь посылаетъ онъ мнѣ любовь сознательную и свѣтлую и крѣпкую, какъ алмазь. Живописцемъ—творцомъ я не могу быть; объ этомъ счастьи неразумно было бы помышлять, но я, по пріѣздѣ въ академію, съ Божіею помощію и съ помощію добрыхъ и просвѣщенныхъ людей, буду граверомъ à la aqua tinta, и, уповая на милость и помощь Божію и на ваши совѣты и покровительство, надѣюсь сдѣлать что-нибудь достойное возлюбленнаго искусства, распространять посредствомъ гравюры, славу славныхъ художниковъ, распространять въ обществѣ вкусъ и любовь къ доброму и прекрасному. Это чистѣйшая, угоднѣйшая молитва человѣколюбцу-Богу и по-сильно-безкорыстная услуга человѣку. Это мое единственное непреложное стремленіе. На большее я не могу надѣяться и только буду просить — не оставитъ меня вашимъ просвѣщеннымъ содѣйствіемъ въ этой моей милостивой, лучезарной надеждѣ.

»Цѣлую руки моей святой заступницы г. Н. И., цѣлую васъ, ваше семейство, цѣлую все близкое вашему доброму сердцу и остаюсь по гробъ благодарный художникъ Т. Шевченко.

До Бронислава Залеского.

Астрахань, 10 августа. Пишу тебѣ менѣе, нежели мало, но пишу изъ Астрахани, на пути въ Петербургъ, и, слѣдовательно, это миниатюрное письмо родитъ въ твоемъ благородномъ сердцѣ огромную роскош-

ную бібліотеку. Въ одинъ день съ твоимъ письмомъ отъ 30 мая получилъ я официальное извѣстіе о моей свободѣ. Добрый Ираклій далъ мнѣ отъ себя пропускъ прямо въ Петербургъ, минуя Уральскъ и Оренбургъ, а слѣдовательно и 1000 верстъ лишняго и дорогого пути. Сердечно ему благодаренъ за эту экономію денегъ и времени, теперь для меня такъ драгоценнаго. 15 августа понесетъ меня пароходъ изъ Астрахани до Нижняго-Новгорода, а оттуда дилижансъ въ Москву, а изъ Москвы паровозъ въ Петербургъ. Весело, друже мой единый; невыразимо весело, когда наши волшебные воздушные замки начинаютъ быть осязательными. Я спѣшу теперь въ Петербургъ для того единственно, чтобы поцѣловать руки моей святой заступницы, графини Наталіи Ивановны Толстой. Послалъ ли ты ей моего Киргизенка? или, лучше сказать, получилъ ли ты самъ его и его родныхъ братьевъ — счастливаго рыбака и смышленнаго продавца? Въ послѣднемъ своемъ письмѣ ты мнѣ ничего не пишешь о моихъ посылкахъ. Получилъ ли ты ихъ? Если получилъ, то распорядись ими, какъ находишь лучше, и напиши мнѣ въ Петербургъ по адресу, тебѣ извѣстному. Я такъ же, какъ и ты, вполне и совершенно вѣрю, что мы съ тобою увидимся, но когда и гдѣ, не знаю; во всякомъ случаѣ не въ киргизской степи.

До свиданія, мой друже единый! Не забывай своего искренняго друга и теперь свободнаго художника Т. Шевченка. Цѣлую твою святую мать, отца и все близкое твоему сердцу.

До М. Лазаревскаго.

14 августа, Астрахань. Мій единый друже! Я свободен. Я уже в Астрахані і завтра, 15 августа, як Бог поможе, на пароході Меркурій попливу за 5 карбованців на палубі в Нижній-Новгород. Ранше 15 сентября я не допливу до Нижнього, і ранше 1 октября я не поцілую тебе, друже мій единый. Господи милосерд-

ний, скороти путь і время для нашого свиданія съ тобою. 21 іюля получено офіціальное извѣстіе о моїй свободі. На другий день я просив Ираклія Александровича дати міні, пропуск через Астрахань в Петербург, але він одказав мені. 23 іюля написав я і послав через Астрахань письмо графу Толстому. Писав я йому, що я поїду через Оренбург. 1 августа прийшла почта і приїздила міні разрѣшеніе їхати, куди я хочу. 2 августа я вирвався з своєї тюрми, а 5 августа я гуляв уже по славному городу Астрахані. 14 августа пишу тобі оце письмо невеличке, а завтра, дасть Бог, попливу вверх по матушкѣ по Волгѣ, аж до Нижньогого. До свиданія, мій друже єдиний. Цілую Семена, Федора і всіх і вся. А як побачиш Маркевича, то поскуби його за ухо, за те що я не дождався його письма в Новопетровському укрѣпленіи. До свиданія ще раз, мій єдиний друже. Не забувай твого щирого Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

15 августа. Батьку Отамане Кошовий і друже мій єдиний! Я свободен, я уже в Астрахані! Вчора бачився з тим Еленявим, на імя которого просив я тебе переслать міні письмо об Москалевій Криниці. Письма твого нема, і я тепер не знаю, що й думати, бо вона вже давно тобі послана, ще 5 іюня. Може тебе дома нема, або що? Думає я, їдучи в столицю, завернуть до вас на Січ, поцілувати тебе, твою стару й твоїх діточок. Але не так воно робиться, як нам хочеться. Міні велено одириватися прямо в столицю, лихий його знає — для чого? И я тепер із Астрахані полпростую на пароході аж до Нижнього-Новгорода, а там, через Москву, в столицю. Але чи швидко я туди прибуду, святий знає. Я в Москві побачуся з старим Щепкіним (як що він жив) і дуже добре зробив би ти, друже мій єдиний, як би через його (переслав) хоч одну стрічечку; напиши тільки, чи жив ти, чи здоров, і чи получив мою «Моска-
ш. т. і.

леву Криницю? Мене вона турбує. А в столицю пиши до мене так. В С.-Петербургу, его в—благородію М. М. Лазаревскому. В Большой Морской, в домъ графа Уварова.

Не пиши тобі більше, бо нема чого й писати, та й пароход, спасибі йому, не дає. Завтра попливу вверх по матушкѣ по Волгѣ, а поки що цілую тебе, твою стару і твоїх діточок. Не забувай мене, друже мій єдиний. Чи получив ти моє поличчя?

Т. Шевченко.

До М. Лазаревського.

8-го октября, Н. Новгородъ. Друже мій єдиний! 19 сентября прибылъ я въ Нижній-Новгородъ и только сегодня, слава Богу, собрался съ силою написать тебѣ о случившемся со мною. Никто больше, какъ чортъ, врагъ добрыхъ нашихъ помысленій, перешель мнѣ дорогу въ Питеръ. Новопетровскій комендантъ по моей просьбѣ выдалъ мнѣ пропускъ прямо въ Петербургъ, а командиръ баталіона, мой ближайшій начальникъ, обидѣлся распоряженіемъ Ираклія Александровича и увѣдсмилъ Нижегородскаго полицеймейстера, чтобы меня задержать и прислать въ г. Уральскъ для получения указа объ отставкѣ съ какими-то ограниченіями. Я занедужав. Спасибі, найшлися здѣсь добрые люди, которые приютили меня и черезъ посредство которыхъ написано въ Оренбургъ обо мнѣ Катенину, чтобы онъ объяснилъ мое отвратительное положеніе.

Писалъ я графу Ѡ. П. Толстому изъ Новопетровскаго укрѣпленія, что я отправляюсь черезъ Оренбургъ; по послѣ упросилъ Ираклія Александровича отпустить меня черезъ Астрахань. О случившемся здѣсь со мною я теперь не пишу ему, а прошу тебе, друже мій єдиний, посѣти ты графиню Настасію Ивановну Толстую, расскажи ей о моемъ гнусномъ положеніи, а главное, благодари ее отъ меня за ея святое о мнѣ ходатайство, а также и добрѣйшаго графа Ѡедора Петровича. Друже мій єди-

ний! Во имя глубокой моей любви къ тебѣ, не откажи мнѣ въ этой великой просьбѣ.

Не знаю, какъ долго продлится мое сидѣніе въ Н. Новгородѣ: думаю, что я не скоро вырвуся; пришли мнѣ сколько-нибудь денегъ; я почти не одѣтъ, а слѣдовательно, не могу показаться въ люди и начать работу за деньги. Если получишь ты письмо отъ Кухаренка и отъ Залѣскаго, должны быть и деньги; не знаю только, какъ велики. Прощай, мій друже единый! Поцілуй Семена і Маркевича і не забувай искренняго твоего Шевченка.

В другой раз буду тобі писать бильше, а теперь нездужаю. Адресуй свое письмо: въ Нижній-Новгородъ, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсяникову, въ контору пароходства Меркурій.

До М. Лазаревського.

19 октября, Нижній-Новгородъ. Мій друже любій, мій единый! Сьегодня 18-го октября получив я твоє братне-сердечное письмо. Спасибі тобі, моє сердце!

Ты пишеш, що Усков уже писалъ тобі о якимъ там недоразумѣніи, чом же він не написал, яке там іменно недоразумѣніе? І тут його ніхто не знає. Я і сам не знаю, яке там те прокляте недоразумѣніе. В Оренбург уже давно писано із Нижняго, але із Оренбурга ще нема нічого, що се зо мною буде, а тим часом живу собі добре і весело отут меж добримъ людьми. Овсяников, тутешній архитектор благополучий, добрый і розумный чоловік, а до всего того ще й земляк: конотопський. Міні тут добре з ним; шкода тільки, що морози настали; не можна нічого рисовать з натури, а то було-б і геть то весело.

Спасибі тобі, друже мій единый, що ти побачився з графинею Н. П. Не знаю, чи получила вона моє киргизя од Сигизмунда? і чи получилъ графъ О. П. моє письмо із Новопетровська. Як будеш у нього, то спитай, будь

ласкав, і міні напиши. Письма тепер до графа писать не буду: треба дождатися, що там міні напишуть із Оренбурга. Я просив Герца написать міні; а ти, як получиши моє письмо, то іди до графа О. П. і подякуй його од мене за его доброе человеколюбивое участие, котрымъ я радостно воспользуюсь, як прийдеться міні до скруту.

Поздрав і поцілуй за мене Вілозерського і його жіночку. Чому ти не оженився? Чи ми вже з тобою разом поженемось?

Не швидко, я думаю, це лихо скрутиться. Що там робить Куліш? і де тепер його жіночка? Як побачиши її, той її цмокни разів зо три за мене, а Кулішеві скажи, нехай міні пришле другий том «Записок о южной Руси». Тут сечь одна книжная лавка та и в тій тільки букварі продаються. А як буде послать второй том, то нехай і первый прикине, бо я первый том З. о Ю. Р. подарував нашим київським землякам в Астрахані. Поцілуй же його та і попроси, нехай міні вишле свої любії записки о Ю. Р. А я йому за те не пришлю, а, дасть Бог, сам привезу гостинец із самого Киргизського степу.

Читать у мене тепер, слава Богу, є що, поздоров Боже добрих людей, але свого рідного нічого і ніяк нема, євріє Богдана Хмельницького Костомарова. От цей вчистив книгу так-так.

В Саратові бачився я з старою Костомарихою; вона ждала його і за границі к 15 сентября. Не знаю, чи вернувся він чи ні ще? чи не чуть у вас там про його чого-небудь.

Що там робить отой гульвиса Семен, що нічого міні не пише. Москуби його за ухо і поцілуй за мене, а жіночку його і діточок не скуби, а тільки поцілуй.

Перелякав ти мене чорною печаттю і своїми письми! чи не случилось там у тебе, крий Боже, чого недоброго? Прощай, моє сердце, мій голубе серце! Я тепер

слава богу, здоровий і веселий і щиро люблящий тебе,
мого єдиного друга.

Т. Шевченко.

Як побачишся з графинєю Н. П., то спитайся, чи
був у неї Сапожников, каторгим я дав із Астрахані
в Нижній.

До М. С. Шелестю

Нашим
Шелестю

Няжгіш-Новгороді, 12. Друзе мій
давній, друже мій єдиний! Як же тебе вітаю з
і з тяжкої неволі вітаю тебе сестро, щирими
сердечними побажаннями. Як же тобі доходили
вони до тебе до цього щирого твого друга! Та
що з тобою хата і до чого? Як би то нам хоть часи-
ночку подивитися сестро на одного, хоть годиночку по-
говірити з тобою, друже мій єдиний! Я ожив би, я
наповів би тебе своїми тихими речами, пеначе жи-
вучою і дою.

Тепер я в Нижнім Новгороді, на волі, — на та-
молі в робака не вивязі. — Так щоб подивитися мні
за тебе великий друже, я, сидячи отут, от-що ви-
думав: чи не знаєшся до Москви якого-небудь села,
дачі, або хутора, добрим чоловіком? Як що єсть у
тебе татий хата з теплою хатою, то напиши міні,
батьку братові рідний, а я й приїду хоч на один
день, хоч на одну годиночку. Зробімо так, мій слашний
друге, якого-б я тобі гостинця привіз к празнику!
Учора так і гостинець! Порадсья з своїм розумним сер-
цем мій друже єдиний! Та як-що можна буде поба-
жати тобі щось надати на цих святках укупі, то
я надумав до того року, Бог знає, чи дождимся.
Вибач міні, але з серце, за мою щирість, і як і що при-
думаєш, то напиши міні, а тим часом оставайся здоро-
вий і веселий, і не забувай искреннього твого друга і
поклоника Т. Шевченка. Адресь: В Нижній Новгород.
Его В-благородію, Павлу Абрамовичу Овсяникову.

Чи не писав тобі чого-небудь про мене старий Кошовий із Черноморії — Яков Герасимович Кухаренко? Я йому ще з Новонетровського укрѣпленія послав де-що, і просив його, щоб він з тобою поділився, та й досі не маю од його ніякої чутки.

До П. А. Ускова.

12 поября. Нижній-Новгородъ. Многоуважаемый Ираклий Александровичъ! Давно уже я собираюсь описать вамъ все случившееся со мною со дня, въ которой я послалъ вамъ мое письмо изъ Астрахани, т. е. съ 10 августа, но для этого описанія не доставало главнаго матеріала, т. е. конца, заключенія этого на диво курьезнаго путешествія.

22 августа выѣхалъ я изъ Астрахани, вмѣстѣ съ семействомъ А. А. Саножинова, съ которымъ мы возобновили старое знакомство. 19 сентября прибыли мы благополучно и весело въ Нижній Новгородъ, и того же дня полиціймейстеръ объявилъ мнѣ, что я за настоящимъ указомъ объ отставкѣ долженъ отправиться обратно въ Оренбургъ. Такое милое предложеніе меня не мало озадачло, но я вскорѣ оправился, т. е. заболѣлъ и самъ написалъ въ Оренбургъ къ добрыхъ людей просилъ написать о себѣ прямо Катенину, прося его развязать сей гордіевъ узелъ какъ-нибудь помягче. Пока этотъ таинственный узелъ развязывался, я хворалъ, бродилъ по грязнымъ нижегородскимъ улицамъ и скучалъ до психондріи. Наконецъ, вчера здѣшній военный губернаторъ получаетъ отъ генераль-губернатора оренбургскаго подробное объясненіе моего увольненія отъ военной службы. Объясненія эти вчера же прочитаны мнѣ. Въ нихъ изображено, что я, бывший художникъ, имѣю право поселиться гдѣ мнѣ угодно въ предѣлахъ Россійской Имперіи, кромѣ столицъ, а около столицъ даже мимо проѣзжать запрещено. Сегодня же написалъ я моимъ друзь-

ямъ въ Петербургъ объ этой катастрофѣ и, въ ожиданіи будущихъ благъ, поселился въ Нижнемъ Новгородѣ.

Мнѣ здѣсь пока хорошо. Нижегородская аристократія принимаетъ меня радушно и за работу платитъ, не торгуясь, 25 рублей серебромъ за портретъ, нарисованный карандашомъ. Деньги у меня есть. Костюмъ себѣ построилъ перваго сорта, начиная съ голландскаго бѣлья, и вдобавокъ запустилъ бороду, настоящее помело. Теперь мнѣ только не достасть столицы, а то все, слава Богу, имѣю, начиная съ здоровья. Столицу я не раньше надѣюсь увидать, какъ черезъ годъ. И я теперь не знаю, что мнѣ дѣлать съ письмами Кпріевскаго и съ вашей довѣренностью. Напишите мнѣ.

Весело ли у васъ? Здорова ли Агафья Емельяновна? Здоровы ли мои большіе друзья Наташенька и Наденька? Не посылаю имъ гостинца, потому что Нижній Новгородъ безъ ярмарки — та же деревня, хуже по дороговизнѣ самыхъ необходимыхъ вещей.

Газетныя новости вамъ извѣстны, о нихъ и говорить нечего, а не газетныя не стоятъ того, чтобъ о нихъ говорить. Занимаетъ теперь всѣхъ самый животрепещущій вопросъ о томъ, какъ освободить крестьянъ отъ крѣпостнаго состоянія. Съ Новымъ годомъ ожидаютъ правительственныхъ распоряженій по этому вопросу.

Прощайте, Ираклій Александровичъ! Желаю вамъ здоровья и счастья. Цѣлую отъ души моихъ большихъ друзей Наташеньку и Наденьку и свидѣтельствую мое глубочайшее почтеніе Агафѣ Емельяновнѣ и остаюсь благодарный вамъ Т. Шевченко.

Кланяюсь я Жуйковымъ, Бурцевымъ и моему старому, незабвенному другу Мостовскому.

До Гр. Толстоі.

12-го ноября, Нижній Новгородъ. Мой друже милый, мой единый! моя благородная, моя святая заступница! Богъ-сердцевѣдецъ наградитъ васъ за ваше

дружески родственное участіе въ моемъ безвыходномъ положеніи. Вы такъ искренно, съ такою теплою любовью указываете путь, которымъ я могу достигнуть моей возлюбленной академіи. Благодарю васъ, мой друге милый, мой единый! завтра же пишу графу Федору Петровичу письмо; въ ожиданіи благихъ послѣдствій молюсь и уповаю.

Со дня отбытія моего (со 2-го августа) изъ Новопетровскаго укрѣпленія я совершенно счастливъ и, въ особенности, сегодня. По прибытіи въ Нижній Новгородъ неутомимал полиція разрушила мое блаженство, и то на нѣсколько дней. Вскорѣ я пришелъ въ себя отъ этого неожиданнаго щелчка, и, какъ человѣкъ, испытанный подобными щелчками, сказалъ самъ себѣ: — все къ лучшему. Я совершенно вѣрю въ это старое пророченіе, и на сей разъ увѣренность моя вполнѣ оправдалась; мнѣ необходимъ былъ промежутокъ между Сѣверной Пальмирой и Киргизской пустыней, а иначе я явился бы къ вамъ настоящимъ киргизомъ. А теперь, съ помощію добрыхъ людей, я понемногу дѣлаюсь похожимъ на человѣка. Дѣло въ томъ, что я въ продолженіе этихъ десяти лѣтъ, кромѣ «Русскаго Пивалида», ничего не читалъ. Такъ можете себѣ вообразить, какимъ бы я чудакомъ безграмотнымъ явился въ общество грамотныхъ людей. Теперь же я, благодаря моихъ здѣшнихъ друзей, заваленъ книгами и запоемъ читаю, или, правильнѣе, отчитываюсь, а осенняя грязь мнѣ удивительно какъ много помогла въ этомъ сладкомъ дѣлѣ. Я прочиталъ уже все, что появилось замѣчательнаго въ нашей литературѣ въ продолженіе этого времени. Теперь осталось мнѣ одни журналы за нынѣшній годъ, и я наслаждаюсь ими, какъ самымъ утопченнымъ лакомствомъ, и выхожу, что все къ лучшему, что нѣтъ худа безъ добра. Пока позволяла погода, я сдѣлалъ нѣсколько рисунковъ съ здѣшнихъ старинныхъ церквей. Оригинальная и даже изящная архитектура, а теперь, во время слякоти и грязи,

дѣлаю изрѣдка портреты карандашомъ, а въ остальные часы дня и ночи читаю. Вотъ и всѣ мои теперешнія занятія, которыми я безконечно доволенъ.

Вчера, получивши ваше дорогое, неоцѣненное письмо, отправился я къ В. П. Далю, но не нашель его дома. Сегодня отнесу на почту письмо и пойду опять къ Владимиру Ивановичу.

Прощайте, — не прощайте, — до свиданія, мой милый, мой единственный друже! Скоро два часа и мнѣ не хочется упустить сегодняшнюю почту. Завтра пишу графу Федору Петровичу, а пока цѣлую его чудотворящую, святую руку и молю милосерднаго Госнода освѣнить васъ и все семейство ваше своимъ святымъ нетлѣннымъ кровомъ. До свиданія, моя сестра, Богу милая! Вѣчно искренній и благодарный Т. Шевченко.

Не спрашивая, знаю, откуда и какія мои деньги у васъ, только прошу васъ, сохраните эту великую чистую жертву у себя до нашего свиданія. Я теперь, слава Богу, кое-какъ приодѣлся и въ деньгахъ нужды не имѣю.

До М. Лазаревскаго.

18 ноября. Нижній. Милый мій друже! Позавчера чортові не було чого робить, то він носив мене в Балахну трохи не за тридцять верст од Нижнього, а Федор як раз в той день і переїхав через Нижній! і щоб йому було подождать до завтра. Недобрій він, поцілуй і його за мене.

Письмо твое, нашвидку писане, я получил; дякую тобі за його, а то вже я думав що ти, крий Боже, занедужав. Ты пишеш, чи получил я отставку із Оренбурга. Получив, чисто получил, а ще до получения цієї поганой отставки писал я графині Н. П. і графу Ф. П. письмо. Не знаю, чи получили вони їх, чи ні? Довідайся, будь ласкав, та й напиши мні; і напиши мні, чи доладу я написав письмо графу Ф. П., бо я на такі химерні письма не великий мастер. Та не забудь спитать у

графині Н. П., чи був у неї з моїм поклоном Сапожников.

Подякуй доброго і розумного Куліша за його «Чорну Раду» і за Записки о Ю. Р. Я вже в другий раз читаю «Чорну Раду» і я: прочитаю то напишу йому прездоровенний мадригал, а поки що буде, послав я йому з Варенцовим *«Москалеву Криницю»* і *«Ченця»*; та як би був знав, що він має од Щепкина, то послав би щонебудь друге. У мене єсть багато де чого, тільки все то те понедороблюване. Як застане оце письмо Варенцова в Петербургъ, то перешли міні з ним наші народні думи, издаші Метлинським, або хоч поштою перешли, бо я ще і не бачив цієї хваленої книги. Нарисував я карандашем для тебе своє полччя, та нема з ким прислати його, а по поchtі боюся — зотреться; думав переслати з Федором, та чорт, враг добрих наших помшленій, бачиш, що зробив.

Пише міні старий Щепкин і просить, щоб я приїхав до його на празники в гості. В саму Москву міні їхати не можна, то він просить мене до свого сина на хутір, деє недалеко коло Москви. Я жду од його на днях письма, він міні не пише, де той хутір і коли туди можна приїхати. А що, як би і ти, взявши Куліша та й Семена з собою, та й ви приїхали на той благодатний хутір. А дуже б добре було! Я тобі напишу, як получу од старого письма; а поки що, прощай, не забувай великої прозьби твого іскренняго

Т. Шевченка.

До М. С. Щепкина.

5 декабря. Спасибі тобі, Богу милий мій друже, за твої сердечні ласкаві письма. Спасибі тобі за приглашення в село Никольское, а тричі разом спасибі тобі за те, що ти хочеш сам приїхати в Нижній. О, як би ти добре зробив, як би приїхав! тут би тебе, преславного, на руках понесли твої безчисленні поклонники. Щасливий ти, дуже щасливий, мій славний, мій великий

друзе! Всі тебе бачили, всі до єдиного руського чоловіка, всі тебе знають і з любов'ю повторяють «твое обязательное прославленное имя».

Сьогодні був у мене Вл. Ів. Даль; я показав йому письмо твоє. Зрадів старий, як прочитав, що ти хочеш приїхати в Кишинів. Низенько кланяється тобі Вл. Ів. і сердечно просить не перемінати доброго наміренія. На тім тижні почнуться тут дворянські вибори, уже почали збиратися повітові пани, то може-б ти здумав показати себе їм на тутешній сцені. Ото-б порадував ти їх хуторянські душі, а мою щирю, любящую тебе душу переніс би на саме небо. На сей кінець (?) я бачився з директором Нижегородського театра, з г. Варенцовим, питав його насчет умов, і він сказав міні, що «согласится на условие, какое ты ему предложишь». Чудний би був, як би і не согласился.

Добрий мій друже! питаєш ти, чи багато у мене грошей? Дуже, дуже небагато, мій друже єдиний: нема де взяти. Заходився рисувати карандашем портрети, так щож? нарисовав три портрети, та й сижу, склавши руки. Без столиці художник — риба без води. Погано, дуже міні погано у цім Кишині. Граф Федор Петрович обіщає мені «вихлопотати позволеніє жити въ столицѣ». О, як би то йому Бог поміг! «ожила-бъ тогда моя душа одинокая при видѣ великихъ произведеній божественныхъ искусствъ!» А тим часом, а тим часом... як ти приїдеш сюди та я подивлюся на тебе, подивлюся неначе на всевітню галерею, неначе на всевітній театр, і забуду хоть на годину своє невсипуще горе.

Грошей у мене-б стало, щоб доїхати до Никольського і назад вернутися, та не в тім річ. Не я один прошу тебе приїхати сюди, а всі добрі і розумні люди просять тебе, — а їх тут таки чимало. Старий Улибашев, той самий, що написав біографію Бетховена, не пропускає ні одного спектакля: так щиро любить театр: а як тебе

побачить, то він, старий, як мала дитина зарідає, та чи він один?

Рішися, друже мій великий, на мою прозьбу, і рішившись, напиши мені гарненько — коли тебе ждять до себе. Я сьогодні-ж пишу і Кулішеві: може і він заїде за тобою, та разом і приїдете, мої гості дорогі. А як побачиш мого давнього друга, В. Н. Р—пу, то привітай її од мене, мій друже єдиний, та в письмі своїм напиши її адрес. Прощай, моє серце! цехай тебе Бог милус і стереже на славу великого святого іскуства.

Не отриш же прозьби любящого тебя друга

Т. Шевченка.

Куліша не треба ждять: може він і не поїде, а міні б з ним дуже-дуже треба було-б побачитися. Напиши, будь ласкав, і ти йому: може, він тебе, батька нашого, лучче послухає. Посоромиться не послухать.

Ще, як приїдеш, то зараз пришли почталіона на квартиру Овсянникова, щоб тобі не турбуватися на счет поміщення.

Чи не взяв би ти з собою рукопись Москаля-Чарівника? тут єсть прехороша дівчина і таланлива артистка, Піунова. То може-б ви чи не вишварили-б сього Чарівника надивовижу Нижегородським людям? Поцілуй старого Максимовича за мене; та чому він не шле міні своє *Слово о полку Игоревім*? Ще одно P. S. Попіс був уже я оце письмо на поchtу, та зострівся міні старий Улибишев і просив написати од себе глубочайшій поклон і просить тебе, щоб ти приїхав просто до його на квартиру.

Москаль-Чарівник єсть тут печатний. П. П-ва сьогодні вчиться понашому говорити заходилась. Зраділо дівча — аж заплакало.

До П. А. Куліша.

5 декабря. Спасибі тобі, Богу милій друже мій великий, за твої дуже добрі подарунки і, особливо, спасибі тобі за «Черну Радку». Я вже її двічі прочитав, про-

читаю і третій раз, і все-таки не скажу більш нічого, як спасибі.

Добре, дуже добре ти зробив, що надрукував «Чорну Раду» по нашому. Я її прочитав і в «Руській Беседі», і там вона добра, але по нашому лучче. Розумний, дуже розумний і сердечний епілог вийшов, тільки ти дуже вже, аж надто дуже, підпустив міні нахучого курева; так дуже, що я трохи не вчадів.

Не знав я, що в тебе єсть «Москалева Криниця» і «Черпець» од Щепкина, а то б я тобі послав що-небудь инше. У мене багато де-чого зібралось через десять літ, та не знаю що мені робить з моїм добром, як його пустить в люде. Спасибі тобі за «Наймичку». Чи не знайдеш там у панночки хуторяночки в альбомі мого «Івана Гуса»? Добре було-б, як би пайшов, а то шкода буде, як пропаде.

Що се за дивний, чудний чоловік Л. Жемчужников! Поцілуй його за мене, як побачиш. Ще ось що. Чи багато в тебе препомерантів на «Записки о южної Русі»? Боже мій, як би міні хотілося, щоб ти зробив свої записки о южної Русі постійним переодичеським изданієм на шталт журналу. Нам з тобою треба-б добре поговорить о сім святім ділі. Зроби ти ось-що. Старий Щепкин на тім тижні хоче до мене приїхати в гості; а що, як би й ти, молодий, забіг за ним в Москву, та вкупочці і прилетіли-б до мене. Дуже-б, дуже-б добре ви зробили, други мої іскренні! Тут би ми порадились з старим майстром і насчет твоїх записок і насчет мого пікчемного добра. Прилітай, мій голубе синій, хоч на тиждень, хоч на один день. Може Варенцов не виїхав ще з Петербурга, то от би з ним разом і приїхав. Я жду тебе, а ти стаь міні за рідного брата: поцілуй свою любу жіночку за мене і за себе, та й гайда на залізний шлях.

Поцілуй Маркевича за мене за його поти; добре, дуже добре, а особливо «Морозенко»: він міні живісінько

нагадав нашу милую безталанную Україну. Цілую Михайла, Федора і Семена. Федорові скажи, що я вчора бачився з Кебером, і він його цілує. Остаюся ждучи тебе, мій друже єдиний!

Остаюся твоїй іскренній Т. Шевченко.

Чи не трапиться в тебе Лігонисі Величка. Як поїдеш, то возьми з собою, а як не поїдеш, то передай Варенцову.

До Н. О. Осипова.

Нижній-Новгородъ, декабря 23-го. Незабвенный Николай Осиповичъ! Сегодня я получилъ письмо отъ моеї святой заступниці, графини Н. П. [Толстой], и только сегодня изъ ея безцѣннаго письма узналъ ваше мирное мѣстопробыванье, и сегодня же пишу вамъ, сколько время позволяетъ.

Дѣло, изволите видѣть, предпраздничное; я же жду къ себѣ изъ Москвы дорогого гостя на праздникъ, даже сегодня. И кого бы, вы думали, я такъ трепетно дожидаю? 70-лѣтняго знаменитаго старца и сердечнаго друга моего, Михаила Семеновича Щенкина.

Не правда ли, дорогой гость у меня будетъ? Да еще какой дорогой! единственный! И дѣйствительно, это единственный и счастливѣйшій человекъ между людьми: дожить до дряхлости физической и сохранить всю юношескую свѣжесть нравственную! Это явленіе необыкновенное. Мы не видались съ нимъ съ 1847 г. и, какъ мнѣ воспрещень въѣздъ въ столицу, то онъ, старецъ-юноша, несмотря на морозъ и вьюгу, ѣдетъ ко мнѣ единственно для того, чтобы поцѣловать меня! Не правда ли юноша? И какой сердечный, пламенный юноша! И горжусь моимъ старымъ, моимъ гениальнымъ другомъ, и горжусь справедливо.

Не по причинѣ сей великой гордости, а по причинѣ великаго недосуга вы извините меня, что я на сей разъ пишу Вамъ мало; моя исторія вотъ въ чемъ: въ первыхъ

числахъ августа оставилъ я ненавистное Новопетровское укрѣпленіе съ намѣреніемъ пробраться прямо въ Академію Художествъ, но на перепутьѣ, т. е. въ Нижнемъ-Новгородѣ, меня полиція остановила и объявила, что въѣздъ въ обѣ столицы мнѣ воспрещенъ и вдобавокъ, что моя особа поручена ея непосредственной оиектѣ, т. е. надзору. Я и застрялъ въ Нижнемъ и пробавляюся теперь чѣмъ попало въ ожиданіи будущихъ благъ. Последнее письмо ваше изъ Курска я получилъ и отвѣтъ свой адресовалъ на имя графини, но, вѣроятно, мое письмо не дошло къ вамъ, потому что съ тѣхъ поръ уже прошло полтора года, а я сегодня только получилъ отъ васъ извѣстіе. Не забывайте же меня, добрыйшій Николай Осиповичъ, пишите мнѣ хоть изрѣдка, а пока остаюсь вашимъ аккуратнѣйшимъ корресподентомъ и сердечно-преданнымъ вамъ.

Т. Шевченкомъ.

Напишите мнѣ подробно свой адресъ, а мой адресъ таковъ: Въ Нижній-Новгородъ, его высокоблагородію Павлу Абрамовичу Овсянникову съ передачею такому-то.

1858.

До Графини Толстоі.

2-го января. Простите ли вы меня, моя святая заступница, за мое долгое молчаніе? Навѣрное простите, когда я вамъ расскажу причину этой грубой невѣжливости. 23-го декабря получилъ я ваше драгоценное письмо, а 24-го пріѣхалъ ко мнѣ изъ Москвы гость. И кто бы, вы думали, былъ этотъ дорогой гость, который не далъ мнѣ написать вамъ ни одной строчки? Это былъ ни больше, ни меньше какъ нашъ великій старецъ, Михайло Семеновичъ Щепкинъ. Каковъ старецъ: за четыреста верстъ пріѣхалъ навѣстить давно невиданнаго друга. Вотъ что называется другъ. И я безконечно счастливъ, имѣя такого искренняго друга. Онъ гостилъ

у меня по 30-е декабря; подарил нижегородцам три спектакля, привелъ ихъ въ трепетный восторгъ, а меня — меня вознесъ не на седьмое, а на семидесятое небо! Какая живая, свѣжая поэтическая натура! Великій артистъ и великій человекъ, и, съ гордостью говорю, самый гнѣвный, самый искренній мой другъ! Я безконечно счастливъ!

Проводивъ Михаила Семеновича, я долго не могъ придти въ себя отъ этого переполненнаго счастья и только сегодня я, и то съ горемъ поспеламъ, могъ взяться за перо, чтобы благодарить васъ за драгоценное письмо ваше и написать вамъ о моемъ безпредѣльномъ счастьи. Простите меня великодушно, моя святая заступница, что я вамъ пишу мало. Ей-Богу не могу. Поздравляю васъ, графа Федора Петровича и милыхъ дѣтей вашихъ съ новымъ годомъ и желаю вамъ всю жизнь такой радости, такого счастья, какимъ я теперь наслаждаюсь. Простите и не забывайте меня, искреннѣйшаго и счастливѣйшаго вашего благодарнаго друга Т. Шевченко.

Р. С. На-дняхъ явится къ вамъ П. А. Овсянниковъ, мой здѣшній добрый пріятель и товарищъ по квартирѣ. Онъ вамъ сообщитъ всѣ подробности о мнѣ и о моемъ дорогомъ незабвенномъ гостѣ. Благодарю васъ за адресъ Осипова, сегодня и ему пишу и, разумѣется, о М. С. Щенкинѣ. Я теперь не въ силахъ ни о чемъ больше ни писать, ни думать.

До М. Лазаревского.

4-го января. Выбачъ мнѣ, мое сердце, мій голубе синий, що я такъ давно до тебе не пишу: нічого було писати. А тепер набрался такъ багато того писання, що ніколи писати. Добрий оцей чоловікъ завтра їде в столицю, зайде до тебе, і ти з ним, як матимешъ часъ, добре набалакайся. Приїзжав до мене колядувать старий М. С. Щенкинъ; то я після його колядки ще й досі

хожу неначе після похмілля. Нехай йому Господь шле добре здоров'я.

Поздравляю тебе з новим годом. Дай Кулішеві кону сребром, і поцілуй за мене графиню Настасію Ивановну, і більш нічого. Ніколи. Не забувай мене, голубе мій сизий. Чи не знаєш ти, де живе отой Жемчужников? Як знаєш, то напиши міні.

Метлицьського я получив, спасибі тобі. Прощай мое серце.

Т. Шевченко.

До Н. А. Куліша.

4-го января. Позавчора получив я твоє третє письмо та ще й з грішми, 250 карбованців. Спасибі тобі і тому щедрому землякові, що купив мою невольничу роботу. Спасибі вам, други мої сердечній: зробили ви мене (?) з великим святом. Нехай вам так Господь поможе во всіх ваших начинаніяхъ, як ви міні тепер помогли. Преподаний Нижній-Човгород. Копійки вема де заробить; думав уже писать Лазаревському, аж гульк — неначе з неба впали гроші, та ще й на новий рік. Спасибі вам, друзі мої!

Оповідання Вовчка ще не получив. А *Граматка* твоя так міні на серце пала, що я не знаю, як тобі і розказать. Роскажу колись, як, дасть Бог, побачимось, а тепер тільки дякую, і ще раз дякую, і більш нічого.

Копу грошей возьми у М. Лазаревського, з «Чорної Радки» тепер не нарисую тобі нічого: нема моделі, нема нічого перед очима нашого українського, а брехать на старість не хочеться. Не хочеться рисовать так, абито. Тепер посилаю тобі з оцим добрим чоловіком, з Овсянниковим, свої *Неофіти*. Ще недобре викончені. Перепиши їх гарненько і пошли з цим же Овсянниковим старому Щепкину. Наробив він міні, оцей старий, лиха: приїзжав до мене на святках колядувать. Я й досі ще хожу неначе з тяжкого похмілля од його колядок. Учистив старий! аж пальці знать. І де в його узялась

ш. т. і.

така жива, сердечно трепещуща, жива натура. Диво, та й годі! Оставайся здоров, мій брате, мій друже єдиний. Нехай тобі Бог помагає во всіх твоїх добрих начинках. Не забувай мене, твого щирого рідного брата Т. Шевченка.

Шли міні швидче свого Волчка. Та будь здоров новим годом.

До М. М. Лазаревського.

21-го январа. Мій милий друже!

Рекомендую тобі одного із Нижегородських друзей моїх, Константина Антоновича Шрейдерса. Привітай його во имя дружби нашої. Чи був у тебе Овсянников? Возьми у Куліша та прочитай мої *Неофіти*. Вони ще не викончені. Шрейдерс швидко вернеться в Нижній, то щоб Куліш переписав *Неофіти* і дав йому для передачі Щепкину, а ти, мій друже єдиний, купи міні Шекспира, перевод Кетчера, і пісні Берамже, Курочкина, та як успієш, то оддай і переплести Шекспира. Оставайся здоровъ; нехай тобі Бог помагає на все добре. Не забувай щирого твого

Т. Шевченка.

До П. А. Куліша.

26-го январа. Який там тобі нечистий казав, що я приготував свої *Неофіти* для друку? І гадки, і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитати, щоб ти бачив, що я тут не склавши руки сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з пимом, як з писаною торбою.

І ти оддай гарненько переписати їх і пошли старому, бо він уже знає, що *Неофіти* в твоїх руках. Овсянникова не дожидай; незабаром поїде із Пштера в Нижній приятель мій, Шрейдерс, то ти й передай йому, а він передасть моему старому друзюці. Отак зроби. Для друку єсть у мене наготовлено на добрих дві книги: тільки перешиши та й в друкарню; але я і з цим добром не спішу,

не тільки з Неофітами. »Яп Гус« повинен бути у Василя Вас. Тарновського, що жив колись в Потоках Київської губернії. Перероблять його, або знову робить, у мене щось руки не підіймаються.

Заграй міні дуднику

На дуду:

Нехай своє лишенько

Забуду.

Оце тільки не моє, а то вся пісня моя.

Про які там ти міні пишеш гроші? Не знаю, з яких грошей прислав міні М. Лазаревський в Новопетровское укріплення перед виїздом 75 карбованців. Та 150 карбованців Залеський прислав у Нижній за рисунки через Лазаревського. Та ти, спасибі тобі, 250 карбованців. От і всі гроші. І я їх не циндрю, бо думаю одружитися, обісіло вже молодикувать. Цур йому; і як що єсть там у вас які мої гроші, то шить їх сюди. Я возьму на їх акції Меркурьевскаго общества, то вони принесуть міні 10 процентів в год. Бачиш, я господарь. А тобі якийсь дурень збрехав, що ти був запорожець. Прехня! не потурай.

»Вовчка« твого і в очі не бачив. На кого ти його адресував? Пиши мій адрес так: в Нижній Новгород, имярекъ, въ контору пароходства »Меркурій«.

Не забувай же свого щирого Т. Шевченка.

Навчи ти мене, будь ласкав, що міні робить з руськими повістями! У мене їх десятків коло двох набереться. Затопить грубу шкода: багато праці пропаде. Та й грошей би хотілося, бо тепер вони міні дуже потрібні. Порадь, будь ласкав, що міні робить?

Т. Шевченко.

До К. В. Шуніної.

30. января. Любимая и многоуважаемая Катерина Борисовна! Я самъ принесъ вамъ книги и принесъ ихъ съ тѣмъ, чтобы вы ихъ прочитали, но вы, не прочитавши

ихъ, прислали миѣ назадъ. Какъ объяснить миѣ вашъ поступокъ? Онъ ставитъ меня рѣшительно втупикъ, особенно если принять въ соображеніе нашъ сегодняшний разговоръ. Ужъ не отвѣтъ ли это на мое предложеніе? Если это такъ, то я прошу васъ высказать миѣ его яснѣе. Дѣло слишкомъ для меня важно. Я васъ люблю и говорю это вамъ прямо, безъ всякихъ возгласовъ и восторговъ. Вы слишкомъ умны для того, чтобы требовать отъ меня пылкихъ изъясненій въ любви; я слишкомъ люблю и уважаю васъ, чтобы употреблять въ дѣло пошлости, такъ принятія въ свѣтъ. Сдѣлаться вашимъ мужемъ — для меня величайшее счастье, и отказаться отъ этой мысли будетъ трудно. Но если судьба рѣшила иначе, если я имѣлъ несчастье не понравиться вамъ и если возвращенныя миѣ вами книги выражаютъ отказъ, то нечего дѣлать: я долженъ покориться обстоятельствамъ. Но во всякомъ случаѣ, ни чувства мои, ни уваженіе къ вамъ не измѣняется, и если вы не можете, или не хотите, быть моей женою, то позвольте миѣ оставить себѣ хоть одно утѣшеніе — остаться вашимъ другомъ, и постоянною преданностью и почти постоянною заслугой ваше доброе расположеніе и уваженіе. Въ ожиданіи отвѣта, который долженъ рѣшить мою участь, остаюсь преданный вамъ и глубоко любящій

Тарасъ Шевченко.

До М. С. Щепкина.

Февраля 3. Спасибі тобі, мій друже єдиній, за письмо твоє і 200 р. грішми. Все це добро получив я од нашого доброго друга Н. Бр—на, который тебе щиро цілує і посилає тобі з Олейніковим кожушок. Зноси на добре здоровьє.

Не знаю, коли ми з тобою побачимось. Бо не знаю, чи швидко Овсянников вернеться до дому: я тепер у його хазіїнуу, то міні конечно треба його дожидатися.

А як що він там довго забариться, то я не втерплю: передам його господу Бр—ну, а сам чкурну в Никольське, а за день перед тим гарненько напишу тобі.

Обнімас і цілує тебе тричі твоя і моя любая Тетяся. Воно, порадившись з своїм батьком, посилас тобі свій репертуар і условія такого содержания: 1500 р. в год без бенефіса, а з бенефісом 1200 р. і на переїзд до Харькова 200 р. А поїде воно в Харьків з батьком, або з матірью. А тим часом воно согласиться на твоє условіє, яке ти скажеш.

Во ім'я святого Бога і святого іскуства поможи їй, друже мій великий, вирваться із сього гнилого Нижнього. Міні тут аж жалє дивиться на неї. По поводу її бенефіса написав я невеличку статейку в газеті, котору посилаю тобі; прочитай, та прикинь своє до неї яке мудре слово, та оддай перепечатать в Московських Вѣдомостях. Для пашої любої Тетясі се було-б не з гірше. 27 генваря поховали славного старого Улибишева, і не найдеться нікого в Нижньому некролог йому написати! Ще раз гнилий Нижній-Новгород.

Поцілуй за мене благородного Сергѣя Тимофеевича Аксакова, і молодика Максимовича. Р—ну як побачиш, то й її привітай. А тебе цілує М. А. Д—ва з своєю тужою дитиною. Цілує Голниская, і тричі цілує Піунова, а я і лік теряю.

До свіданія, моє серце, мій друже єдиний.

Щирий твій Т. Шевченко.

Чи робить там що Катков з моєю новістю? Я вже другу часть кіначю. Чи прислав Куліш тобі мої Неофити? Чом ти міні не написав адреса Сергѣя Тимофеевича?

До М. А. Максимовича.

10 Феврала Друже мій єдиний! Яка оце тобі сорока брехуха на хвості принесла, що я тут нічого не роблю, тільки бенкетую. Брехня, ей-же Богу брехня!

Ти й сам таки подумай гарненько : хто ж нас шануватиме, як ми самі себе не шануєм? Я ж уже не хлопець нерозумний і од старости, слава Богу, ще не одурів, щоб таке вироблять, як ти пишеш. Плюнь, мій голубе сизий, на цю паскудну брехню і знай, коли мене неволя і горе не поборили, то сам я не звалюся. А тобі велике, превелике спасибі за щирю любов твою, мій голубе сизий, мій друже єдиний. Я аж заплакав на старость, як прочитав твоє письмо, полное самої чистої, некупленої любові. Ще раз спасибі тобі, моє серце єдине!

Я послав тобі письмо харьковского директора.

Титяся цілує тебе, як батька рідного, і просить, щоб ти робив з нею, як Бог тебе навчить. На Вар—ва нема надії. Дерево, та ще й дубове. Оставайся здоров, мій милий друже. Незабаром прибуду до тебе. А поки що, люби мене оклеветанного твого щирого друга

Т. Шевченка.

Хоч ти і не велів, а я таки не втернів, чмокнув сьогодні разочок нашу любую Титясю. Чмокни за мене гарненько благородного Сергѣя Тимофеевича [Аксакова].

До Н. А. Ускова.

Февраля 17. Многоуважаемый Праклій Александровкчъ! Письмо Ваше отъ 7 января получилъ я 15 февраля, за которое приношу вамъ искреннюю благодарность и за письмо стараго моего друга Черноморца Кухаренка приношу такую же вамъ искреннюю благодарность. Сердечно радуюсь благополучію вашему, Агафьи Емельяновны и здоровью моихъ милыхъ и малыхъ друзей, Наташеньки и Наденьки. Наденька, я думаю, уже свгаеть, какъ бы миѣ хотѣлось ее потютюшкать! А моя умница, красавица Наташенька, вспоминаетъ ли своего друга, дядю Тараса Горпча? ¹⁾ Сердечно жалѣю, что не могу ничѣмъ ей напомнить о себѣ. Нижній-Новгородъ безъ ярмарки настоящая деревня. Хуже, потому что

¹⁾ Себ-то: Григоровича.

обыкновенные сельскіе продукты дороже, нежели въ селѣ. Городъ просто самъ по себѣ дрянъ. Семь лѣтъ въ Новопетровскомъ укрѣпленіи мнѣ не казались такъ длинны, какъ въ Нижнемъ эти пять мѣсяцевъ. Это значитъ перепутье. На рождественскихъ святкахъ пріѣзжалъ ко мнѣ въ гости изъ Москвы мой старый другъ, Михайло Семеновичъ Щепкинъ (извѣстный актеръ). Теперь я думаю отдать ему, старику, визитъ. Опъ мнѣ сдѣлалъ честь, какой немногіе удостоились отъ знаменитаго старца. На будущей вѣдѣлѣ думаю навсегда оставить Нижній-Новгородъ, прожить до весны подъ Москвой у сына Щепкина, а весною, если не разрѣшатъ мнѣ жить въ столицахъ, поѣду въ Харьковъ, въ Кіевъ, въ Одессу и за границу. Богъ съ ними и съ столицами. Деньжонокъ уже накопилось столько, что безбѣдно можно прожить года три за границею, а тамъ — что Богъ дастъ. Не погибъ въ неволѣ, не погибну и на волѣ, говоритъ малороссійская пѣсня.

Какова у васъ зима нынѣшній годъ? Здѣсь ужасно много снѣгу, а морозовъ сильныхъ еще не было. Письмо вы получите не раньше праздника Воскресенія Христова, то я поздравляю васъ съ этимъ свѣтлымъ праздникомъ и отъ души цѣлую васъ всѣхъ: и Катю, и няню, и въ особенности большихъ друзей моихъ, Наташеньку и Наденьку. Пошли имъ Богъ здоровья!

Прощайте, многоуважаемый Ираклій Александровичъ, не забывайте искренняго вашего Т. Шевченка.

P. S. Если получу фотографическій портретъ — пришлю, а вы мнѣ пришлите собственнаго издѣлія портреты друзей моихъ, Наташеньки и Наденьки. А письмо ваше адресуйте на имя М. С. Щепкина въ Москву, въ контору императорскихъ театровъ.

Цѣлую Жуйкова съ благовѣрною и Бурцова съ благовѣрною же, а старого полыводу Мостовскаго безъ благовѣрной три раза цѣлую. Поздравляю Агафью Емельянову съ прошедшимъ днемъ ангела.

До М. М. Лазаревського.

22 февраля. 19 февраля вернулся Шрейдерс із Петербурга, привіз міні Беранже Курочкина, чотири екземпляра, нерукотвореного образу і твоє братнє сердечне писаніє. Спасибі тобі, друже мій єдиний, за все і за вся. Добре вси зробив, що заказав 50 штук помянутого образу: нехай, поки-що, земляки дивляться хоть на сей облик бородатого недобитого кобзаря свого. Думаю на тім тижні покинуть оцей поганий Нижній. Поїду аж під Москву в гості до мого старого батька, до М. С. Щепкина, та в його до весни пробуду; а весною як не буде міні якої радці з тими поганими столицями, то чкурну в Харьков, або вь Київ, а може і дальше, як Бог поможе. Дождаю Овсянникова з чемоданом, а тоб я вже давно виїхав. Чи здорова графиня Н. П. Буз у мене в гостях Яков: славний хлопець! Шрейдерс не нахвалиться тобою і Семеном і тепер цілує вас обоїх. Добре зробив, що не купив Шекспира: цур йому, який дорогий! Поцілуй за мене Семена та й прощай, мій друже єдиний. Посилаю тобі оцю недавно спечену штуку; для того й пишу мало, щоб папіру більш осталося для поворєжденого чада (Доля, Муза, Слава).

Не забувай свого іскреннього Т. Шевченка.

Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як не знаєш, то спитай у Каменецького, в типографії Куліша. Я чув, що він її добре знає. Як довідаєся, то напиши міні: треба буде хоч письмом подякувати її за її сердечніі, щиріі «Оповідання». Шкода, що не оставив тобі Куліш Неофіти. Може вони єсть у Каменецького. Спитай.

До М. М. Лазаревського.

25 февраля. 25 февраля, в 7 часов утра, получил я твоє письмо. Ніхто зроду не поздравляв мене з іменинами так весело, як ти мене сьогодні поздравив. Спасибі! Поцілуй тричі графиню Н. П. и графа О. П., а

через тиждень, або два я їх сам поцілую, і тебе, і Семена, і всіх добрих людей, сущих в Петербурзі. Твій именинник

Т. Шевченко.

Шрейдерс цілує тебе і Семена.

До Графині Толстої.

5 марта. Моя святая заступница! Свиданіе наше такъ близко, такъ близко, что я едва владѣю собою отъ ожиданія. 2-го марта я получилъ ваше сердечное, святое письмо, и не зналъ, что съ собою дѣлать въ ожиданіи официальной бумаги. Наконецъ, эта всемогущая бумага сегодня получена въ губернаторской канцеляріи и завтра будетъ передана полицеймейстеру. Послѣ завтра я получу отъ него пропускъ, и послѣ завтра-же, т. е. 7-го марта, въ 9 часовъ вечера, я оставляю гостеприимный Нижній-Новгородъ. Въ Москвѣ останусь нѣсколько часовъ для того только, чтобы поцѣловать моего искренняго друга, знаменитаго старца М. С. Щепкина. Говорилъ ли вамъ Лазаревскій, что этотъ бессмертный старецъ сдѣлалъ мнѣ четырехсотверстный визитъ о рождественскихъ святкахъ? Каковъ старикъ? самый юный, самый сердечный старикъ! и мнѣ было бы непростительно грѣшно не посвятить ему нѣсколько часовъ въ Москвѣ.

Во имя всѣхъ святыхъ, простите мнѣ великодушно мой лаконизмъ. Я въ эти долгіе дни буквально не владѣю собою. Не только писать — читать не могу. На дняхъ получилъ я отъ Сергѣя Тимофеевича Аксакова его новую книгу «Дѣтство Багрова». И она у меня такъ и лежитъ не разрѣзанною. Несносное томительное состояніе.

До скорого свиданія, моя великодушная, моя святая заступница. Всѣмъ сердцемъ моимъ цѣлую васъ, графа Федора Петровича и все родное и близкое вашему нѣжному, благородному сердцу. Сердечно благодарный вамъ

Т. Шевченко.

До Я. Г. Кухаренка.

Батьку отамане кошовий! Письмо твоє од 7 августа того року із Екатиринодара получив я 10 февраля сього року, аж у Нижньому Новгороді. Попощукало таки воно мене не мало часу, та спасибі, що хоч коли небудь, а все таки найшло, а то вже я не знав, що й думать про тебе. Думав уже, нехай Бог милує, чи не занাপастив ти де небудь своєї доброї голови на тому продовому Кавказі. А тепер, слава Богу, бачу, що ти живий і здоровий і з жінкою і з діточками своїми. Нехай їх Бог ховає на многії літа. У мене була думка пробраться до тебе на хутір. Та ба, так думкою і осталася. Од 16 мая до 2 августа не давали знать із корцуса в укріпленіє о моїй свободі. От катові родові душі! Мало їм було десяти літ. Кров холоне, як згадаю.

3 августа вирвався із того каторжного укріпленія, і через море Вслюю попрямував на столицю. Я боявся застрять у тебе до осени. В Нижньому мене сплишли, заказано, бачиш, міні візжать і жити в столиці. Отаке то лихо. Помилували та тільки до половини. Сів я у цьому поганому Нижньому та й доси сяжу. Приїздив до мене на святки колядувать старий Щепкинъ, спасибі йому. Думаю оце поїхать до його під Москву в село Никольське, та може там і до літа останусь, а літом як що не пустять у Питер, то чкурну в Харьков, а із Харькова як Бог поможе, то і на Чорноморню. Я до цієї коли небудь, а таки доберусь до тієї Чорноморні.

Нема в мене тепер нічого такого доброго послать тобі прочитать в товариством, хіба оці *Долю*, *Музу* та *Слосу*; я оце недавно скомпопував їх; не знаю, як вони тобі подобаються. Доля I, Муза II, Слава III. Скомпопував ще я тут з нудьги одну штуку, поему «Неофітик» нібі то із римської історії. Але вона ще не вироблена, тим, ¹⁾ (?) і не посилаю. Як викончу, то пришлю. А

В автографі мабуть похибка: «тама».

поки що оставайся здоровий, мій батьку отамане, мій друже єдиний, не покидай мене, сердешного сірому.

Т. Шевченко.

Цілую твою стару пані і твоїх молодих діточок. Як будеш писать, то пиши на имя М. С. Щепкина. Я маю до його їхать.

До М. М. Лазаревського.

12 марта. Москва. Я в Москві. Нездужаю. Око розпухло і почервоніло, — трохи з лоба не вилазить. Доктор посадив мене на діету і не велів виходить на улицу. От тобі й столиця! Сам чорт простягся поперек шляху, та й не пускає мене до вас. Нічого робить! протів його, сучого сина, нічого не вдію. Доктор говорить, що я неділю, або й дві, остануся в Москві. Прошу тебе, зайдь до графині Настасії Івановни і розкажи їй про моє лихо.

З завтрешньою поштою посилаю тобі два рисунка. Закажи снять фотографу дві копії в половину меньше — одну для себе, а другу для мене, а потім передай рисунки графу Ө. П. і попроси його, щоб він, при случаї, передав їх Марії Николаєвни для альбома, коли вони будуть варті того. Я сам думав передать їх лично, та, бач, що зо мною зробилось. Будь ласкав, найди там того гульвісу Овсянникова і скажи йому, щоб він непременно побачився зо мною в Москві. Сяжу я у Михайла Семеновича Щепкина, близь Садової улицы, в приході старого Пимена, в домі Щепотьевой.

Не забувай мене, друже мій єдиний. Поділуй за мене Семена.

Т. Шевченко.

На-щот рисунків — як найде граф і що він з ними зробить, напиши міні. Не держи їх тільки догдо у фотографа.

До М. М. Лазаренського.

19/21 марта. Москва. Друже мій єдиний! Рад би на крилах летіть до нас, та прокляте око — щоб воно не шлізло! — не пускає. Сьогодні був у мене доктор і ранше великодної неділі не пускає мене в дорогу. А його, розумного, треба послухать, а то не буде чим дивитися на світ Божий і на тебе, мій друже єдиний!

Рисунки мої, я думаю, тепер уже получені. Нехай фотограф зробить хоч один екземпляр. Бо міні хочеться, щоб граф Ө. П. (як що він найде їх достойними того), щоб передав їх на шитках М. Н. Добре було-б, якби так зробилось.

Де той там у чорта Овсянников пропадає? Я не знаю, чи купив він міні чемадан, чи ні? Як-що купив, то нехай хоч соломою нанха та пришле міні, а то доведеться в Москві купувать. Прощай, мій друже єдиний. Поцілує Семена за мене.

Щирій твоїй Т. Шевченко.

Як передаєш рисунки графу Ө. П., сїдай на чугунку та й до мене, та вкупі й вернемося в Пітер. Єй Богу, добре-б було-б.

До М. А. Максимовича.

5 а пр. Спб. Получив я од Гр. Галагана все твоє добро. Спасибі тобі. *Єретик* мій не ввесь тут: його й половини нема. Подякуй за мене Бутенева і попроси, чи не доставе він де небудь другу половину, а то я без неї нічого не влію. Читаю тепер Гуса, Анненкова; добра штука. Пишу тобі мало, тим що ще не роздивився коло себе. Низенький поклон Кошелевим, а ще низиний Марусі Василевні. Посилаю тобі мою обіцянку і прошу тебе, мій голубе синий, не забувай щирого земляка свого

Т. Шевченка.

До Грицька Частохівського.

Май. Гриша! Як схочете побачити старого Щепкина, актера, і матимете час, то приходьте к Лазаревському в 7 часов.

Т. Шевченко.

До Н. Ускова.

Іюля 4. Многоуважаемый Ираклий Александрович! Наконецъ я добрался до Петербурга и до завѣтнаго Павловска. Но Павловскъ, увы! не обѣщаетъ ничего хорошаго. Три раза, въ продолженіе одной недѣли, побывалъ я въ Павловскѣ и три раза стучался напрасно у дверей вашего честнаго и вдобавокъ высокоблагороднаго комиссіонера. Онъ никого не принимаетъ потому, что къ нему, кромѣ заимодавцевъ, никто не заходитъ. О пребываніи моемъ въ Петербургъ онъ узналъ отъ генерала Бюрно, съ которымъ я встрѣтился въ Павловскѣ же и имѣлъ неосторожность рассказать ему о сдѣланномъ мнѣ вами порученіи. А Кириевскій, ловкій шарлатанъ, смекнулъ дѣломъ и не велѣлъ меня принимать. А случайно гдѣ то встрѣтившись съ Марковичемъ, увѣрялъ его, что онъ зимнимъ путемъ еще выслалъ вамъ отличнѣйшій фотографическій аппаратъ со всѣми принадлежностями; даже много лишняго выслалъ. Подлецъ! и вдобавокъ неловкій.

Довѣренность ваша не по формѣ написана, и Михайло Матвѣичъ говоритъ, что она не можетъ имѣть никакой силы. Попробуйте написать его матери; она живетъ въ Павловскѣ, вмѣстѣ съ нимъ, въ собственномъ домѣ. За успѣхъ ручаться нельзя, а попробовать можно.

Посылка ваша сегодня же отправляется. Кажется вы получите все требуемое исправно и лучшаго свойства. Я посылаю вамъ »Губернскіе очерки«, письма (Кириевскаго) и вашу довѣренность, а вы мнѣ пришлите двѣ черныя мерлушки, чѣмъ премного обяжете, и адресуйте вашу посылку на имя М. М. Лазаревскаго.

Въ Питерѣ мнѣ хорошо пока. Квартирую я въ самой

Академіи. Товарищ-художники мене полюбилі, а безчисленні земляки мене просто на руках несуть. Однимъ словомъ, я совершенно счастливъ.

Какъ то вы тамъ поживаете? Что мои великіе друзья подѣлываютъ? Наденька, я думаю, уже бѣгаетъ, а Наташа читаетъ. А басенъ Крылова все-таки не издають съ порядочными картинками. Посылаю вамъ свой плохой портретъ, снятый съ натуры въ Петербургѣ. Какъ вашъ садъ? Нынѣшнее лѣто у васъ должно быть много винограду и абрикосовъ.

Свидѣтельствую мое глубочайшее почтеніе Агафѣ Емельяковнѣ, цѣлую отъ всего сердца моихъ большихъ друзей и остаюсь уважающій васъ

Т. Шевченко.

Кланяюсь Бажановымъ, Жуйковымъ и старому влохитѣ Мостовскому.

До М. С. Щепкина.

Ноября 13. Друже мій єдиний! Як той щирій від, запрягся я в роботу: сплю на етюдах, з натурального класу і не вихожу; так ніколи, так ніколи, що як би не оце безгрішнє прокляте, то ніколи б було написать і тобі, мій друже єдиний, оцієї невеличкої цидулі. Будь ласкав, вирви ти у того К-єва як-небудь оті 100 карбованців та пришли міні. Гугепоти — ні-на-що послужать, таке лихо! Запродав я був свої сочиненія книгопродавцу Кожанчикову за 2000 карбованців, (та вже така моя вдача), що я замість грошей тільки облизався. Такий-то облизепь і заставив мене потурбувать тебе оцією цидулою.

Посылаю тобі через художника Раєва один екземпляр моєї послідньої гравюри: не здивуй — яка вдалась. Чи не будеш ти часом у графа Алексѣя Сергѣевича Уварова, або умисне побувай у його, та подякуй йому за мене: гравюра ця напечатана на його гроші, спасибі йому! Поклонись В. Н. Р-ной, і привітай М. В. Максимовича.

Сергѣя Тимофеевича тож. Стару свою, дітей і внучат тож. Бабста і Кетчера тож, і всіх кого побачиш, мною знаємих, тож.

Оставайся здоров, мій друже єдиний! Згадауй ніколи тутого мовчана і іскреннього твого

Т. Шевченка.

Адресуй: В С.-Петербург, в Большой Морской, дом графа Уварова. Его в-благородію Михаилу Матвѣевичу Лазаревскому. Кланяються тебѣ граф и графиня Т-ые.

До М. А. Максимовичевоі.

С.-Петербург, 22 ноября. Вельми і вельми шановная і любая Марье Васильевно! Спасибі вам, моє серце єдине, за ваше щире ласкаве привітання. Я думав, що ви давно вже в Москві сумуєте, аж бачу, що ви тепер по Михайловії горі походите, на сині гори поглядаєте, з Дніпром розмовляєте, та й мене, сірому одинокого, на чужині не забуваєте. Спасибі вам ще раз, моє серце єдине. Як би ви ще згадали про те, що я просив вас в Москві, та заходилися гарненько коло сього святого (діла), то це було-б так. А ви, мабуть, уже і забули мою прозьбу? то от вам нагадаю. Я вас просив, щоб ви мене оженили. Оженіть, будьте ласкаві! А то ви не оженете, то й сам Бог не оженить, такъ і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог по-може, буду в Кїві і на Михайловії горі, а ви там де небудь під явором, або під вербою і поставте мою за-вічану княгиню, а я піду погулять та й вострину її. Бачите, як просто і гарно. Зробіть же так, моє серце єдине, а я вам тепер шлю, замість парчового очіпка, мій невеличкий «Сон», а літом привезу величепну поему, як зробите по моєму прошенію, а як же ні—то ні¹⁾.

¹⁾ Въ «Кіевской Старинѣ» (1885 г.), відки цей лист узято, кажеться: Слѣдуетъ извѣстное, превосходное стихотвореніе «На панщинѣ пшеницю жала...» отъ печатнаго текста отличающееся присутствіемъ въ срединѣ двухъ строкъ, впоследствии уничтожен-

MICROCOPY RESOLUTION TEST CHART

(ANSI and ISO TEST CHART No. 2)

45

50

56

63

71

80

90

100

112

125

140

160

180

200

225

250

280

315

360

400

APPLIED IMAGE Inc

165 East Main Street
Rochester New York 14609 USA
(716) 482-0300 - Phone
(716) 288-5989 - Fax

1859.

До Я. Г. Кухаренка.

Батьку отамане кошовий, мій єдиний друже. Треба б було міні на тебе сердиться; та ні, росердися ти перше на мене. Росердися ти на мене за те, що я торік ще аж у апрелі місяці получив твоє письмо ласкаве од М. М. Лазаревського, та не промовив тобі й півслова й досі. Хоч би подякував за ті 10-ть карбованців, що ти во імя моє дав якомусь моему братові Петрові Шевченку. Спасибі тобі, мій друже єдиний! У мене єсть брати Микита й Йосип, а Петра нема, Бог його знає відкіля він узявся! Та дарма! Нехай собі здоровий буде. А ти здоровий і богатий. Не сердься же на мене, мій друже єдиний, що я й досі до тебе не писав хоч на клаптику паперу. Як би сказати що ніколи було, то таке слово смерділо б брехнею, а я не пошлю тобі смердячого слова.

А тепер я захожусь сердиться на тебе, отамане наш батьку кошовий! Мабуть ти давно в землях християнських не бував, і доброї мови християнської не чував, що зовеш мене закадишним другом. Чи ж чути було коли небудь меж християнами таке бридке, паскудне слово? Мабуть ти, батьку, забув нашу християнську мову і до щенту побусурменився? Та дарма! Зови, як знаєш, тільки не забувай твого іскренняго.

Т. Шевченка.

До Я. Г. Кухаренка.

С.-Петербурґ, 17 января. У нас тут складається *Хата*, то чи нема часом у тебе якої доброї деревини на крокву або й сволок. Як є, то прислай її на імя

ныхъ и дѣйствительно лишнихъ, и отсутствіемъ двухъ строкъ заключительныхъ, примиряющихъ и прибавленныхъ послѣ, при слухахъ про «волю». За текстомъ «Сна» приписка:

Не адвуйте, якщї удався. Не забудьте-ж, моя голубко сия, мої великої прозьби і мене, іскренняго вашого

Т. Шевченка.

П. А. Куліша, або в академію художеств Т. Г. Шевченку. Поцілуй тричі за мене свою стару і своїх діточок.

Не сердся на мене, мій друже єдиний, що я тобі пишу так небагато. Я ще й доси не одпочив після тії проклятої неволі. Як одпочину, то напишу тобі за одним заходом аркуш, або й два.

Чи ти читав Оповідання Марка Вовчка? Як не читав, то я пришлю тобі.

До М. В. Максимовичевої.

25 марта. Сьогодні був я у Александри Михайловни. Вона міні показувала ваше посліднее письмо до неї. Спасибі вам, моє серденько, що ви мене згадуєте і не забуваєте моєї прозьби. Спасибі вам ще раз і ще раз. Як Бог pomoже міні до мая місяця кінчить мої діла з цензурою, то напишлю повну кишеню грошей, та й чкурну через Москву прямо на Михайлову гору. Добре, дуже-б добре було, як би то воно так сталося, як гадається. Та вже нехай як буде, так і буде, а я хоч без грошей придибаю таки до вас сям літом, та як Бог та ви допоможете, то може й одружуся.

Як-би то так сталося, дуже добре було-б. Аж страх обісіло вже міні бурлакувати. На сей раз посилаю вам свій патрет, тільки ви його не показуйте моїй молодій, а то злякається. Оставайтесь здорові, нехай вам Бог поможе на все добре. Згадуйте инколи іскренняго вашого

Т. Шевченка.

Передайте моїй будущій молодій княгині оцю невеличку і не весільну пісеньку.

Як би міні черевики,
То пішила-б я на музики,
Горенько моє! (і т. д.).

От вам і друга невеличка:

Як би міні, мамо, намисто... (і т. д.).

Поздоровляю вас з святим Великоднем! Фотограф збрехав, не приписав мені портрета. Нехай до другого разу. А на сей раз скажіть їй, що я лисий і сивоусий, то вона, сердешна, і так злякається.

Як буде ласка написати до мене, то напишіть усе гарненько і дрібненько, та її адресуйте в С.-Петербург, в академію художеств, такому-то, себ-то мені.

До Миколи Макарова.

12 априля. І вчора, і позавчора не найшов я вас дома. Де це ви гайнуєте? Нехай вам Бог допомага. Попросіть у Петра Аркадієвича до осені мого рисунку «Русалки». Я хочу де що поправити і вигравірувати к виставці. Єжели можна, то подателю сего п. вручите рисунок та скажіть, коли ви буваєте дома? бо мені дуже треба побачитися з вами. Щирий Ваш

Т. Шевченко.

Як сьогодні не можна, то пришліть завтра раненько рисунок.

До М. В. Максимовичевої.

Спб. 10 мая. Воістину Воскресе, мій любий, мій сдиний друже! Спасибі вам, моє серденько, за ваше щиреє, ласкавеє письмо. В той самий день, як я почув його, заходився клопотати о паспорті, та її доси ще не знаю, чи дадуть мені його, чи ні. Перше в столицю не пускали, а тепер з цієї с... столиці не выпускають. Доки вони будуть згущатись надо мною? Я не знаю що мені робити і що почати? Утікти хіба нищечком до вас і заховатись. Здасться, що я так і зроблю. До 15 мая ждатиму паспорта, а там що буде, то нехай те її буде. А поки що буде, посилаю вам свій портрет, тільки будьте ласкаві, не показуйте портрет дівчатам, а то вони злякаються, подумають, що я гай-дамацький батько, та ні одна і заміж не піде за такого

паливо. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоб рушники дбала, та щоб на своєму огороді гарбузів не сажала. Так щож, позичить, як на своєму не посадить. О! бодай такої сусіди одцурались. Оставайтесь здорові, мій любий, мій єдиний друже! В маї, або в іюні побачимось, а поки що, де набачите, що гарбузи посажені, то так з корінем і виривайте. Іскренний ваш

Т. Шевченко.

До М. М. Лазаревського.

10 іюня Межиріч. Спасибі тобі за твоє письмо і за письмо М. А. Я оце думаю їхати у Гирівку; добре б було як би й ти туди хоч к половині августа приїхав, а ранше, то ще лучче-б. А поки те буде, пошли мій коротенький лист Мар'ї Александрівні. Та щоб недаром німці возили папір, то напиши їй ти й на другім чистім боці: вона, я знаю, буде дуже, дуже рада.

Добре було-б, як би ти побачився з Кожанчиковимъ, та роспитав би його про цензуру. Як побачиш Костомарова, то поцілуй його за мене тож, а Александрю Івановну аж трічі. Оставайся здоров! нехай тобі Бог помагає на все добре. Чи граф Ө. П. в академії, чи ні?

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

Іюль 13. Я не дождався Парчевського; то й не зробив нічого, тільки купив гербового паперу; а на папері тім пишеть вже ви, що знаєте, і що вам Бог на разум пошле. Оставайтесь здорові; нехай вам Бог допомагає на все добре. Щирий брат ваш

Т. Г. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

20 августа, Прилуки. 14 августа вирвався я з того святого Кліва і простую тепер, не оглядаючись, до Петербурга. А проїзжаючи пирятинський повіт, я

прочув, що в Кочубєєвих добрах не було добра, тай не буде. Отой Ракович, що писав до тебе, посадив у Згуровці свого приятеля, якогось п'яницю і здирцю Брацьковича. Тепер він тільки що приймається управлять. Цур йому, тому Кочубєєви. Ладнай з отим жидом, що ти казав міні, лучче буде.

Чи ти зробив що з Вольським? як ні — так зроби, як умієш, і як тобі Бог допоможе, бо міні і в день і в ночі сниться ота благодать над Дніпром, що ми з тобою оглядали.

Не здивуй, що так мало пишу до тебе. Ніколи. Сьогодні рушаю в Конотоп. Напиши міні в Петербург по тому адресу, що єсть у тебе. А тим часом цілую тебе, сестру і ваших діточок. Оставайся здоровий. Щирий брат твій

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

С.-Петербург, 10 септября. 7 септября в ранці приїхав я в Петербург і прочитав письмо твое у М. М. Л. — Пишеш, що тебе не було дома, що ти хлопців возив в Херсон. Добре зробив еси! та тільки, чи притокмив ти їх у те училище Торгового Мореплавания? Як що притокмив, то молися Богу, та лягай спати; з хлопців будуть люди, тільки треба спати на одно око.

Пишеш, що бачився з Парчевським; і я з ним бачився в Черкасах; те саме він і міні говорив, що й тобі: нехай собі робить, як знає, а ти, мій рідний брате, зроби, як умієш і як тобі Бог допоможе.

Продать він тієї землі не волен, а законтракувать на 25 літ волен з согласія опеки. Як би ти побачився з Вольським, та з ним добре поговорив, та умовився?! Та вже там роби, як знаєш і умієш, та тільки зроби, бо міні і досі сниться Дніпро і темний ліс по під горою. Контракутуй на своє імя: на сей случай я оставив письмо у Вольского і аркуш гербового паперу в 90 копійок.

На тім тижні у мене будуть гроші, то як треба буде, то я зараз і пошлю тобі. Добре було-б, як би Йєсип, або Микита взялися за постройку, веселіше-б гроші платити. Як би ти побачився з інчи. Як побачиш Дзендзеновського, Липомана, Грудзинського і його стару матір, та поцілуй їх всіх за мене.

Чи ти получив моє письмо з Прилуки?

Пришли міні оту маленьку книжечку хоч переписану; міні розрішено друковать, то книжечка та міні тепер треба. (?)

Посилаю Рузі не всеобщую історію, а Робинзона Крузе для мика (?) се буде лучше. Історію пришлю на той рік, або сам привезу!

Сестру, тебе і всіх діточок ваших тричі цілую. Оставайся здоровий. Нехай тобі Бог помагає на все добре.

Брат Т. Шевченко.

До Вас. Тарновського.

Сентября 28, Спб. Любий мій Василь Василевич! Як би не трапилися ви, або я до вас не заїхав, то довелось б міні і з Москві захряснуть на безгріші. А тепер, спасбі вам і моїй неледачій долі, тепер я в Петербургѣ неначе в своїй господі. Вчора бачився я з вашим батьком і матерью і з моєю кумасею. Ви їх ще не швидко побачите дома. Посилаю вам з братом вашим письмо оце і по чотири екземпляра моєї роботи, а один любому невеличкому Горленяткові. Перешліть йому, будьте ласкаві. Та напишіть, щоб воно не забувало обіцянки. Як побачите Іванішева і Селіна, то поцілуйте їх за мене.

Нехай вам Бог помага на все добре! Щирій ваш

Т. Шевченко.

До Надежди Вас. Тарновської.

22 октября, Спб. Кумасю, серце моє!

У вечері я буду у Карташевських. Ще на тім тижні

обіцяно. Як матиму час, то прийду обідать, і поговоримо. А поки що, прийміть, моє серденько, моя єдина кумасю, оцей нікчемний рисунок на згадування 8 октября 1859 року.

Оставайтесь здорові! І кум, і друг, і брат ваш щирій

Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

2 ноября. Ще позавчора передано міні твоє і Присіне письмо, а я тільки сьогодні заходився одвітувать. За лежнею, бачиш, ніколи й посидіть. Погане ти пишеш про мою справу. Вольскій, я знаю, добрий і щирій чоловіга, та чи вдіє він що в цій справі? от-що! Я пишу йому, а ти, будь ласкав, перешли, або сам, як матимеш час, передай йому письмо моє. Нехай він тобі просто скаже, чи буде що з сього, чи ні? А поки жаша, то будемо масла добувать. У мене думка ось яка: як твоя на сєе буде порада? Поки що буде, купиць би у Вольского дубів 40 лісу, вирубаць, та й нехай би собі сохне. А скласти його можна коло Пикарів, на Росі, на жидівській лісній пристані і пильні. Як ти думаєш: чи до... що буде? Як що до ладу, то хутенько напиши мені зараз і гроші вишлю. Чи так, чи сяк, а де несе треба зупиниться. В Петербурзі я не всижу, він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог борошить всякого хрещеного і не хрещеного чоловіка. Чи Хариту ще не приходив ніхто з нагаєм сватать? Як що ні, то спитай у неї нишком, чи не дала-б вона за мене рушників? або нехай сестра спитає, се жіноча річ. Оті одуковані, та не одрюковані паншочки у мене в зубах зв'язли. Нехорощ!... таї більш нічого!

А тим часом прошу твоєї щирої братньої поради — і перше так було, а тепер аж надто стало тяжко на самоті. Як би не робота, то я давно одурів би; а тим часом не знаю сам, для кого і для чого роблю. Слава міні

не помага, і міні здається, як не заведу свого кншла, то вона мене і в друге поведе Макарові телята пасти... Харитина міні дуже, дуже подобалась. Порадсья з своєю жінкою, а з мовою сестрою, то й міні раду дайте; а поки що нехай вам Бог помагає на все добре. Щирий твій друг і брат

Т. Шевченко.

Напиши Присі, що як буде добре вчиться, та не пустовать, то я ще кращий пришлю їй подарунок.

Не щот отієї книжечки ти сказав правду і спасибі тобі.

Ще ось що: Може Харита скаже, що вона вбога, сирота, наймичка, а я багатий, та гордий; то ти скажи їй, що в мене багато де-чого нема, а часом і чистої сорочки; а гордості та пихи я ще в моєї матері позичив, у мужички, у безталанної кріпачки.

Чи так, чи сяк, а я повинен ожениться, а то проклята нудьга зжене мене з свіга. Ярина сестрі обіцяла, найти міні дівчину в Керилівці; та яку ще вона найде, а Харитя сама найшлась. Навчи-ж її і врозуми, що вона безталанною зо мною не буде.

Максимович у Прохорівці устунає міні таке саме добро, як і в Парчевського, тільки що не коло Дніпра, от моє лихо! Видко Дніпро, та здалека, а міні його треба коло порогу. Ні вже! нехай Вольський хоч чорта перескочить, а міні дружбу докаже. А нащот дубового лісу, як ти лучче придумаєш, так і зроби. Низенько кланяюся сестрі, і цілую тричі її синка.

До В. Г. Шевченка.

7 декабря. Не було в куми і запаски, аж глядь кума у плахті похожас. То так оце і з твоїми письмами сталося, вчора одно, а сьогодні друге. Спасибі тобі, мій рідний брате, мій друже єдиний, за твою турбацію. Вольський міні пише [що] тепер зробить нічого не можна.

Говори мені
 чим ти живеш
 як тобі
 даєш собі
 працю
 як ти
 живеш
 як?
 Як?

Пек йому, тому шенотинникові Парчевському, може той
 клань од нас не втіче. А поки що, торгуйся, яко
 мога, з Понятовським, через того старого економа. У
 Києві у мене нема нікого такого, щоб хто добре знав
 Понятовського; пошукаю, чи не найду тут. Багатих
 усюди знають. Ще ось що: напиши міні, чи багато там
 землі у тій Забарі? чи можна буде садочок розвести,
 та ще, щоб справді сердитий Дніпр не пошкодив? розни-
 тається гарненько. До Чижова я завтра сам напишу; або
 попрошу його великого приятеля Галагана: йому він
 щирійше скаже, як міні.

Тепер о Хариті. Твоя порада добра. Спасибі тобі.
 Та тільки забув ось що, а ти це добре знаєш: я по плоти
 і духу си і рідний брат нашого безталанного парода,
 та й як же себе посядять з собачою панською кровью.
 Та й що та панночка одукована робитиме в моїй му-
 жицькій хаті! З пудьги пронаде та й міні укоротить не-
 довгого віку. Так то брате мій! Друже мій єдиний!

Харпта міні подобалася, хоч я її і назирки бачив:
 нехай ще сестра Ярина подивиться на неї, та що вона
 скаже, то так воно й буде. Мати, всюди неоднакова
 мати. Коли розумна та щира, то й діти вийдуть в люди,
 хоч по під тинню; а хоч і одукована, та без розуму, без
 серця, то й діти виростуть, як те ледащо в шинку.

У тебе, здається, годується кабан в сажі. Я бачив,
 як Харпта йому їсти носила і ти, певно, заколеш його
 к святкам, то пришли міні по почті 20 фунтів ковбас;
 бо я лучше грічі в німця пострижусь, п всю пилпівку
 буду мясо їсти як матиму німецькими ковбасами роз-
 говляться. Та щоб ковбаси були такі самі, як ми з
 тобою їли на меду у Гната Бондаренка, під яблунею сидя-
 чи. Нагадай лиш добре. Та як би до ковбас, та ще й
 сала додати, то воно дуже-б добре було! на се добре діло
 посилаю тобі 10 карбованців; решт оддай сестрі Ярині.

Ко новому року вийдуть початки мого сочиненія
 (нові). Я через тебе пошлю чотири книжки Алексію

Сидячи
 Понятовський

Івановичу Хропалю, то тоді він тобі й ска [же], як і що робить, а до того я й йому напишу.

Ще ось що: спасибі тобі, що ти зовеш на пораду і на розглядни сестру С... у. Щож вона побачить? те що й я бачив; Хариту, то більш нічого! А як би твоєї жінка, а моя сестра, сказала слово, то це було-б до ладу. Попроси її, нехай скаже, нехай порадиться.

А поки що буде, нехай Бог шле добре здорове і жінці і діткам твоїм. Оставайся здоровий, та швидче пиши до мене до твого іскреннього друга і брата

Т. Шевченка.

О людській волі я розпитував; але ніхто нічого не знає, коли як і що з того буде.

А дубового і ясенювого дерева треба купити і вирубати, нехай собі лежить та сохне, поки що буде.

До А. Н. Хропаля.

Щиро шанувальній і багатоуважаємій Алексій Іванович! Міні оце прийшло до скруту: сьогодні цензура випустила із своїх пазурів мої безталанні думи, та так проклята одчистила, що я ледве пізнав свої діточки, а іздатель, кацапська душа (Кожанчиков) половини не дає того, що я прошу, і що міні притьмом треба. З таким моїм лихом оце до вас з Платоном Федоровим: вишліть міні, будьте ласкаві, 100 карбованців, і я вам з великою дякою пришлю к... року екземплярів книги на такую сумму, або через рік гроші з невеликим процентом. Зробіть як знаєте, а вам Бог на розум положе. Поклоніться од мене три... Михайловичу [Яхпенку], Федору Степанов... Титарівну-ж тричі поцілуєте за мене, нехай... здорове росте, та щасливе буде! Оставайтесь здо... Нехай нам Бог допомагає на все добре! Не забуйте іскреннього вашого

Т. Шевченка.

Р. С. Як побачите Т.-ва, то заплюйте йому всю його собачу морду. Диво міні, що таку подлюю, гнусную тварь земля носить. Другим разом я вам напишу, що він хотів зо мною зробити.

До П. М. Сошенка.

Посилаю тобі, мій іскренній друже, де що собі пікчемної роботи. А любій наипочці Ганусі, замість мазурок Шопена, наші пісні. Нехай грає та виспіває, та не радиться з напшою Валентиною, вона її доброму не навчить.

Напиши міні свій адрес і напиши, як зовуть пані і пана Красковських і як зовуть Чалого і Чалиху. Андриєвському сам занеси рисунок і гарченько поклонись йому од мене.

Не забувай іскреннього твого друга

Т. Шевченка.

Адрес: Въ С.-Петербургъ въ Большой Морской въ домъ графа Уварова. Его Высокоблагородію Михаилу Матвѣвичу Лазаревскому.

До В. Г. Шевченка.

С.-Петербург, 12 янвря. Наслу я дождав твого письма; я вже думав, що ти, крий Боже! заведу-жак, або принаймі на Бесарабію помацдрував. За ковбаси і сало спасибі тобі, а як подяку та поштую, то ще раз скажу: спасибі! думаю, що вони такі самі будуть, як і ті, що ми з тобою колись під яблунею вкушали. Міні байдуже, що ми вже не ті стали, аби ковбаси не старілися, а з ними і ми помолодіємо; коли-б тільки нам отой хутір придбать, та поеднать Хариту. Дуже, дуже я зрадів, що вона впедобалась Ярині. Чи Ярина ще її досі у тебе гостює? Як ще її досі, то нехай би вона нишком, по спозему спитала Хариту, а ти-б міні написав те слово; або сам спитай, що вона скаже?

Вольський міні пише, що Пикарі будуть Зміського. Міні самому здається, що він моторненький панок; а з ним бачився в Черкасах. Нехай і буде добра надія, а з Понятовським тепер треба зробити: його вже прошено.

Міні самому здається, що лучче взять на посесню; а тим часом роби, як тебе Бог навчить; як що треба буде грошей, то пиши. На тім тижні вийде моя книга, то будуть і гроші. А дубового лісу все-таки треба купити, а далегідь, нехай собі сохне. Писав я позавчора про тебе до Семеренка; не знаю, що він тобі скаже. Як будучи мого Кобзаря, то одвезеш ім усім по книжці, то може вони й поласкавішють.

Другим разом напишу тобі більше, а тепер бувай здоров; поділуй за мене сестру Марію, Катерину, свою жінку і своїх діточок. Оставайся здоровий. Не забувай іскреннього твого друга і брата

Т. Шевченка.

До В. Г. Шевченка.

Феврала 1. Ти міні дуже на швидку писав, а я тобі оце навзаводи пишу, — ніколи. Ось-що! чи получив ти моє письмо і Кобзаря? чи був ти у Городищі? чи бачився з П. Θ. Семеренком? Як що бачився, то напиши міні, що він тобі сказав? Та ще ось що: напиши міні гарпенько, що то за пан Трощинський? Де той Кагарлик і що то за грунт, що він нам пропонує, що він коштує? Я се літо до тебе не приїду, ніколи, — роби як сам знаєш, о грошах не турбуйся. *Кобзарь* добрий чиниш платити, спасибі йому. Та напиши міні хоч нів слова о Хариті; вона міні спать не дає. Оставайся здоров. Цілую твою жінку і твоїх діточок.

Т. Шевченко.

Як матимеш час, то сам одвези письмо П. Θ.: а не, то одішли.

До В. Г. Шевченка.

Февраль (?). Прочитай оце письмо, та, помірко-
вавши гарненько, запечатай, та або сам одвези, або
одішли, або під лаву кинь. Та що! нехай Харита, добре
подумавши, скаже: чи піде вона за мене, чи ні? чи ба-
чився ти з П. О. Семеренком? Та напиши, чи той ґрунт
у Трощинського над Дніпром? бо як не над Дніпром, то
міні й за кону його не треба! — Ще як скаже Харита,
що піде за мене, то прийми ти її в своїй хаті, як рідну
сестру. Нехай вона сердешна од наймів трохи одпочине.
На харч і її одежу я тобі вишлю гроши. Попроси за
мене і сестру мою, а свою жінку, щоб і вона її приві-
тала. Тричі спасибі тобі за Васю. Як побачиш брата
Посипа, то скажи йому, нехай очує, та захожується
міні хату ставить. А о волі ще й досі не чуть нічого
доброго. Напиши міні, чи є в Харити батько, або мати?
чи крєпачка вона, чи вольна? коли крєпачка, то чия?
і яка плата за її волю.

В. Г. Шевченка.

18 лютого. Напиши міні швиденько адрес Жабо-
тинського і Керпловського папа: як його зовуть і що
воно таке? та напиши, як зовуть синів брата Микити,
брата Посипа і сестри Ярини. Жінки і дівчата уже не
панщале, а про чоловіків, парубків і хлопців ще нічого
не чуть і за ґрунти теж.

Та напиши міні гарненько, як і що зробив ти з
Трощинським? як що добре зроблено о ґрунті, то дбай
дубовий, берестовий, яселовий, клєповий і липовий ліс
і пиши о грошах.

Чи бачився ти з Семеренком і що він тобі сказав?
Посилаю тобі пашвидку зроблений план хати, поміркуй
і роби, як сам добре знаєш; міні тільки треба, щоб ро-
бота була дубова, та круглий ганок скляний на Дніпро.

Спитай у Харити, що вона скаже? щоб я знав; що

міні думать, і що робить! На се літо я не приїду до вас, роби як сам здоров знаси, а я тобі скажу спасибі.

Чи получив ти Кобзаря і письмо Трощинському? У Керпеловської був; вона нездужа і я її не бачив, а Маню поцілував за тебе і один фунт добрих конфет оддав.

Ще раз прошу, прошу тебе: спитай у Харити, що вона скаже, і напиши міні швиденько.

»Русская газета« заперщена. Послав я тобі »Современник« і »Народное Чтеніє«, чи получив? Послав я тобі ненадписаних пять книжок *Кобзаря*. Може тобі ще треба буде, то напиши; бо його швидко й не стане: пани дуже кривляться на сліпого старця. — Ще раз благаю тебе, напиши, що скаже Харита? Оставайся здоров. Цілую тричі твою жінку і твого Йосика, Ганулю, Присю, Андрія, Калешка і тебе, мій щирый брате і друже!

Ти-б добре зробив, як би міні прислав ковбас, а то я захляв без цього добра.

До В. Г. Шевченка.

23 марта. Чого се ти замовк, мов тобі заціпило? Чи не завадило тобі од казань, що ти для мене так мудро скомпонував? Спасибі тобі, мій брате рідний, мій друже єдиний!

Брехня цему; я тільки (не фарисей) не идолопоклонник: такий, як оті християне, сіпаки, брехуни. Собака погавка, а вітер рознесе. В послідньому письмі просив я тебе, щоб ти міні швиденько [написав?] о Микиті, Йосипі і Ярині і їх дітях і грунтах.

Робота моя о їх волі аж шкварчить, а ти ані телень!

Чи ти вмер, чи тільки ще занедужав, чи може, крпий Боже, запишався? Пишиж міні все, та пиши гарненько, а надто о Хариті. Чи ти казав її о мені, і що вона тобі сказала? Будь ласкав, поверни цім ділом на мою руку, а то не втерплю, одружуся з такою шерепною, що й тобі сором буде. Ще ось що: як будуть питать брата

Добро...
...
...
...

Посипа, на чиім він ґрунті живе, то нехай скаже; на своїм. За ґрунти положена якась плата, то сестрі Катерині доведеться потім платити, а теперь Посипові безплатно оддадут. А тим часом не знаю ще, як воно зробиться.

Чи ти зробив що з Понятовським, або з Трощинським? Як що ні, то чи не зробиш чого з Занієвським? От би добре було! А дубового, кленового, липового і ясинового (дерева) певне не придбав! Що тобі Бог послав чи дочку, чи сина? Зови мене в куми. Чи получаш ти книжки, що я посилаю? Яке здоровя твоєї жінки, а моєї сестри? Чи приїдуть твої хлопці і дівчата на святки до дому? Для Присі єсть у мене гостинець, та нехай прочитас добре Робинзона Крузе. Чи Вася вже вчить-ся письму? Бувай здоров з жінкою і з діточками! Пиши до мене швидче; бо я трохи не одурів, ждучи твого письма, о братах і о Хариті.

До В. Г. Шевченка.

Мартъ (?). Одвези сам книжки в Городище і оддай своїми руками; в Керилівку першли, а пять книжок роздай, кому сам знаеш. Та пиши міні, бо я вже аж утомився, ждучи твого листа.

До Я. Г. Кухаренка.

25 марта. Батьку Отамане Кошовий! Посилаю тобі к великодню замість писанки *Хату*, і не журнал, а тільки альманах, попередник нашого будущего журналу *Основа*. Начинається він з того року. Збирай батьку Чорноморську запорозьку старовину та присилай на мое імя, а я передаватиму в редакцію. Треба-б багато де чого тобі написать, та ніколи, нехай другим разом, лучшим часом. Цілую твою жінку і твоїх діточок, а тебе аж трічі. Згадуї инколи щироґо твого

Т. Шевченка.

Де В. Г. Шевченка.

23 марта. 23 марта я писав до тебе трохи не лаючи, а 26 марта получив твоє і пана Трощинського письмо. Добре ти зробиш, як поєднаєш мене з паном Трощинським, але зпершу поєднай мене з Харитою, а потім проси Трощинського, щоб він розклав плату на три часті по 500 карб.; до нового 1861 року я виплачу йому всі 1500 карб. Як що він здасться на се, то зараз пиши міні, бери гроши, приймай добро і хозайнуї. Грунт законтрактуї на 25 літ на своє імя, або на моє, як знаєш. Добре-б ти зробив, як би поїхав у Керилівку, та сказав би Микиті, Йосипові і Ярині, щоб вони не квапилися на волю без поля і без ґрунту; нехай лучче подождуть. Трощинському сьогодні не пишу: ніколи; поки що, торгуйся з ним сам, як тобі Бог pomoже. А дуже-б, дуже добре-б було нам у купі вік докоротать над староденним Дніпром! Посилаю тобі десять книжок *Кобзаря*, продай їх, як можна буде, і гроші отдай сестрі Ярині.

Жду твого обіцяного письма од 15 марта, і тим часом цілую тебе, твою жінку і твоїх діточок.

До В. Г. Шевченка.

22. березня. Сьогодні я получив твої письма. Сьогодні у мене велике свято: сьогодні, 22 березня 1838 року, я глянув із неволі на світ Божій. Сьогодніж ота придурковата Харита зробила з мого великого свята такий дрібний будень, що я трохи-трохи не записався в ценці.

Та дарма! Нехай собі погуляє до тієї весни. (Міні ні в осені, ні навіть зимою до тебе приїхать неможна.) А тим часом ти вразумляй її потроху і жінку свою попроси, і сестер Катерину і Ярину. Скажи їй, що ми з тобою таки самі пани, як вона панна. Викуповать її на волю не треба: вона вже вільна, і всі жінки і дівчата в нашім краї уже на панщині. (?)¹⁾ Це я добре знаю.

¹⁾ Не панські?

Зупини-
ся! Не втрачай
це, що ти
тако любив!
Твоє життя
навіки з нами!

Як що ти добре поєднаєся з Троцинським (и як Бог тобі pomoже поєднати мене з Харитою), то купи той дом у Ржищеві та придбай міні лісу на надвірню комору: то моя й буде робоча. Дуже-б, дуже добре було, як би нам укупі довелось вік свій докоротати!

Папу.....ському нехай Микита скаже, щоб він трічі чмокнувся з своїм рідним батьком — з чортом. По 85 карбованців нехай бере тепер чистими грішми з грунтами і полем, а потім (в осені) візьме дулю.

Последнього мого письма ти, мабуть, ще не получив. Я там писав, що і як робить з Троцинським. Як получиши, то напиши міні, що ти думаєш і що можна зробити? Послав я тобі 10 *Кобзарів* і дуже-дуже розумну книжку для Присі. Напиши, як получиши.

Каменський міні казав, щоч от потилиці до п'ят паскуда, та й більш нічого не сказав.

Як не побачишся ти сам коли-небудь з батьком і з матір'ю Харити? Порадься з ними та ростовчи ти їм, що я і ти не пани, а таки-ж самі прості люди, що папам і в лакеї не годимось. Нехай вони дурні урозуміють сеє слово. Чи получив сігорішню другу книжку «Народнаго Читенія»? там єсть моє письмо до редактора. Воно вже перетлумочене і надруковане в польских газетах. Прислухайся, що там пани і полулапки на се письмо казатимуть? Може літом заїде до тебе Куліш, то привітай його гарненько. Поцілуй Васю за мене і скажи їй, що як буде добре учитися, го я їй і намисто, і серги і перстень привезу, а як же ні, го привезу березової каші, а вона, тут скажи, дуже добре росте.

Чи не побачишся ти сам коли-небудь з батьком і з матір'ю Харити? Порадься з ними та ростовчи ти їм, що я і ти не пани, а таки-ж самі прості люди, що папам і в лакеї не годимось. Нехай вони дурні урозуміють сеє слово. Чи получив сігорішню другу книжку «Народнаго Читенія»? там єсть моє письмо до редактора. Воно вже перетлумочене і надруковане в польских газетах. Прислухайся, що там пани і полулапки на се письмо казатимуть? Може літом заїде до тебе Куліш, то привітай його гарненько. Поцілуй Васю за мене і скажи їй, що як буде добре учитися, го я їй і намисто, і серги і перстень привезу, а як же ні, го привезу березової каші, а вона, тут скажи, дуже добре росте.

Сьогодні з почти принесли міні і твої ковбаси, та ота придурковата Харита таке міні зробила свято, що я на їх тільки поглянув.

Пиши міні швидче, що і як ти сподієш з Троцинським? Нехай Микита питає, що той Фліорковський положить за десятину поля і за грунт? А я вже Хариті і намисто, і дукач, і хрест купив: дурень думкою бо-

гатиє, як то кажуть. А ти все-таки з очей її не спускай: може ще що-небудь і буде. Брат і щирий твій друг

Шевченко.

Р. С. Не спускай з очей і пана Змієвського.

До Е. Г. Ковалевського.

26 а прѣля. Читимый и глубокоуважаемый Егоръ Петровичъ! Во имя всѣхъ святыхъ и, въ особенности, во имя великомученика Георгія, извините меня, что я не самолично поздравляю васъ съ днемъ вашего ангела (легче верблюду въ игольное ухо пройти, нежели доброму художнику среди бѣла дня оставить свою работу).

По обычаю предковъ нашихъ, во мѣсто злата и серебра нетлѣннаго посылаю вамъ тлѣнное послѣднее дѣло рукъ моихъ и перебуваю сердечно любящій васъ

Т. Шевченко.

До Р. Г. Шевченка.

15 мая. Чи ти мої письма не читавш, чи, прочитавши, занехавш? Я вже тобі тричі, а оце в четвертий раз пишу, що я се літо не вирвуся з Петербурга, що не прибуду до дому чи до тебе, а ти міні що-разу товкмачиш, що я тебе жду, — що чи будеш ти, чи ні? Знай же тепер, що я і літо і зиму не буду на Україні; а на ту весну, як Бог поможе, то прибуду, а ти до того часу дбай о клаті землі, чи по тім, чи по сім боці Дніпра. Тільки щоб над самісеньким Дніпром, та дбай так, щоб нам у купі оселитися. Занехай Ржищев, цур йому, тому комові, ковітці, вітрякові, потім тром грушам. Як що дуже уподобався пан Трощинський, то бери у його службу; я чув, що він пан і заможний і не дуже лукавий. А там, як матимеш час, то подивися сам на ті Рудяки; бо Григорович і збрехать умів. Як що подобаються тобі оті Рудяки, то возьми в посесію 20 десятин на 25 літ, гарненько поторговавшись з Трощинським,

та захожуйся будувати. Се літс ніколи, а на те хиба. Та ще ось що: як зробиться отак, як я оце пишу, то дбай о дубовім лісі на надвірню комору (на робочу), і як що та придурковата Харита не схаменулась, то проси сестру Катерину і сестру Ярину, чи не накинуть вони оком у Керилівці яку огрядну та чепурну дівчину, хоч і вдовицю, аби чесного роду, та щоб не стара і доладна була. Без жінки і над самісеньким Дніпром і в новий великій хаті, і з тобою, мій друже брате, я буду на самоті, я буду одинокий. Що робиться в Межирічі? Чи не бачився ти з Змієвським? а той ґрунт, що ми з тобою оглядали, у печінках сидить. Одішли оцей екземпляр об'явлення о «Основі» П. О. Семеренку, я йому після Кобзаря уже двічі писав, а він міні ані телень! Нехай собі сердиться, коли в його така сердита натура. На сім тижні я, або Білозерський, пошле Трощинському такий же екземпляр об'явлення. Оставайся здоровий, цілую твою жінку і твоїх діточок. Друг і брат твій

Т. Шевченко.

Шкода, що твої хлопці написали до мене чорт зна по якому; вони хоч би у Ппрсі училися писать по-людському. В половині іюня, а може і ранше, заїде до тебе офіцер Новицький. Привітай його гарненько і найми, або сам позич йому коней до Жаботина. Йому поручено самолично торговаться з Фліорковським, в Городище на завод сам його повези.

До Марка Вовчка.

Петербург, 25 мая. Спасибі тобі, моя доню любая, моя единая, що ти мене хоч у Дрездені згадала. Я ще й досі тут, — не пускають до дому. Печатають не дають. Не знаю, що й робити! Чи не повіситься часом? Ні, не повішусь, а втічу на Україну, оженюсь і вернуся, як умитий, в столицю. Коли ви вернетесь до нас? Як би через рік, то дуже добре було-б. З Кожанчиковим

я бачився позавчора і він міні нічого не казав про «Ледащицю». Серденько моє! не посылайте поки-що нічого отим книгарям — поки вас лихо не прискрипало; бо вони не бачать, а носом чують наші злидні. А в тім робіть як знаєте. В осени буде у нас свій журнал від редакцією Білозерського і Макарова. Підждіть трошки. А покищо нехай вам Бог допомагає на все добре. Тричі цілую вас і вашого Богдася. Аминь.

Т. Шевченко.

Як матимете час, то пишіть до мене через Калинецького, бо він знатиме, де я повертаюсь.

До В. Г. Шевченка.

29) і юн я. Сьогодні в Корсуні премерзене свято, а в моїй тихій хаті і такого, благодарить Бога, нема. Добре б ти зробив, як би побачився та привітав од мене оту шляхту много знапую мнюк личи. А вона сьогодні вся повинна бути у Корсуні. Сьогодні тевне буде у Корсуні і Наталка Шулячівна, то ти, яко чоловік не без розуму, поклонися її од мене, а більш а ні телень. Коли так зробив, то зробив добре. Я її добре не розглядів, здається трошки педантка і не дуже чепурна; а нечепурна жінка і циганові не дружина. Га ту весну, Бог pomoже. приїду подивлюся та поражуся з сестрою і з тобою, а поки, коли трапляється її неледачий чоловік, то нехай їй Бог допомагає. Шкода, що ота Харита зледащила, а міні-б луччої жінки і на край світа шукають не треба. Чи був ти у Рудяках? що ти там бачив і чи зробив що з тим паном Трощинським? напиши міні швиденько? Ще ось що; на тім тижні президент Общества літературного получив письмо од К. Фліорковського. Він пише, що братів і сестру Ярину з дітьми выпускає на волю без ґрунтів і без землі безплатно; але вони не беруть такої поганої волі. І добре роблять. Як ще не був, то незабаром буде у тебе Новицький. Добре б ти зробив, як би вкрав у Лопухина день, або й другий;

поїхав з Новицьким у Жаботин, та вдвох сказали б отому дурневі, щоб він не боявся Керилівчан, а пожив би яку хоче плату за ґрунти і за землю (не менше чотирох десятин на душу) і щоб зараз написав тому-ж президентові Егору Петровичу Ковалевському.

Поцілуй за мене свою жінку, Писипка, дівчат і хлопців, коли вони дома. Керилівчанам скажи, щоб вони на ту погану безземельну волю не дуже квапились.

Чи бачився ти з Кулішем, і що зроблено з хатиною і садочком над Росью, і де те добро, чи в самому Корсуні, чи недалеко його? Напиши міні. Подякуй ще раз отого пана за сукно на свитку; а свитка, як пошита, то нехай у тебе жде мене, твого брата і друга

Т. Шевченка.

До В. Г. Шевченка.

1 іюля. Позавчора я послав тобі письмо, а сьогодні получив твое. На чорта ти їх адресував біс батька зна кому? я од його получив розпечатане.

Коли ти кажеш, що коло Кіпнева добре буде, то бери десять десятин землі з умовою заплатити гроши в продолженіе года в три срока. І зараз же напиши міні, чи багато треба грошей для почину? Обудуваться так, як кажеш, добре буде. Бувай здоровий! нехай тобі Бог помагає на все добре.

До В. Г. Шевченка.

29 іюля. Посилаю тобі 1000 карбованців грошей. Як що можна буде розділити плату за ґрунт на три сроки — розділи; а як же ні — заплати разом за 10 десятин землі, а купчую кріпость зроби на своє імя. Про хату напишу тобі, як дїждусь твого письма. Друг і брат Ш.

Нехай міні Прися напише, що вона прочитала в тих книжках, що я їй послав. Скажи Васі, що як буде вчиться, то я їй на ту весну намистечко привезу.

Посип п'яний і дурний — вибач йому; а сестрам, як побачиш, од мене поклонись. У сестри Ярвини спи-

тай, як побачиш, чи оженила вона свого сердешного
спва, чи ні?

На хату купи тільки соснового дерева; на двері
і одвірки дубового, або ясенного. Хата щоб була 10
аршин вшир і 20 вздовж. Як найдеш сухого береста,
то бери; здасться краще не буде, (здасться на що-небудь)
— хоть на лави.

Чом мені Прися и Ганиуся нічого не напишуть?
Вася — та ще, думаю, і говорить не вмів.

До Вас. Вас. Тарновського (молодшого).

7 августа. Милостивый государь Василии Василье-
вичъ! 100 экземпляровъ «Кобзаря», взятые вами в Д. С.
Каменецкаго для передачи Михаилу Корнѣевичу Чалому,
инспектору 2-й кievской гимназии, я эти сто экз. «Коб-
заря» подарилъ моеи невѣстѣ, и она покорнѣйше васъ
проситъ, и я тоже, 50 экз. переслать въ Черниговъ, въ
пользу воскресныхъ школъ, на имя Романа Дмитриевича
Тризыны а 50 экз. въ пользу тѣхъ же школъ въ Кіевѣ,
на имя М. Ф. Чалого. И будущая жена моя, и я будемъ
вамъ благодарны, если вы исполните нашу просьбу. Го-
товъ къ услугамъ

Т. Шевченко.

До С. Чалого.

С.-Петербург, 11 августа. М. Г. Убѣдитель-
нѣйше прошу васъ получить (съ почты) 50 экземпляровъ
моего «Кобзаря» и, по вашему усмотрѣнію, передать помя-
нутые 50 экземпляровъ одному изъ кievскихъ книго-
продавцевъ а вырученныя деньги отдайте въ кассу кiev-
скихъ воскресныхъ школъ и на досугѣ извѣстите меня
о вашемъ здоровьи, вашей суруги и здоровьи Ивана
Максимовича Сошенка, за что будетъ вамъ благодаренъ
и на услуги готовый искренній вашъ

Т. Шевченко.

P. S. Получили ли вы «Кобзаря», надписаннаго моею
рукой на ваше имя?

До В. Г. Шевченка.

22 августа. Ми з тобою, здається, і розумні люди, а робимо чорт знає по якому. Ти мого письма не дождеся, пишеш міні, а я, на тебе дивлючись, тобі одвітую, не знавши, що ти міні писатимеш. Розумні люде, здається, так не роблять. Я сьогодні пишу до тебе, бо маю час, але на пошту письма не подам, аж поки не получу од тебе звістки о полученні 1000 карб. Як би ти для почину, до весни обійшовся цім грішми, то добре-б було, а як що ні, то напиши, — я ще пришлю, тільки не багато. Я оце заходився жениться, та міні, бач, і тут треба гроші, а вся надія на «Кобзаря» та на «Основу».

Будуще подружжє моє зоветься Ликерія, крепачка, сирота, така сама наймичка, як і Харита, тільки розумнійша одним (словом?) — письменна, і по-московськи не говорить. Вона землячка наша з під Ніжина. Тутешні земляки і землячки наши (а надто папючки) як почули, що міні Бог таке добро послав, то ще трошки подурнішали. Гвалтом голосять «не до-пари і не до-пари!» Нехай їм здається, що не до пари, а я добре знаю, що до пари!

В осені, як обробишся з полем, покопаєш наше будуще кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню і грушу на память 28 іюля 1860 року.

Поберемося ми після Покрови. Добре-б ти зробив, як би к нашому весіллю прислав сушених карасів десяток, другий або й третій, та запеченого Дніпрового ляца одного, другого, або й третього. Ти писав міні що в Каневі цього добра хоч лопатою горни, а тут і за гроши не добудеш; от тобі й столиця!

В Пекарях якась вдова, попадає, продає хату. Купить би, та к осені перевезти на грунт і поставить. А весною нехай би сестра Ярина з меншим сином перевезлась у ту хату, та й хазайнувала, а тим часом я з жінкою прибуду, то вона-б і пам пораду дала-б. Бо я і жінка моя, хоч і в неволі і в роботі зросли, але в

13.08.1860
г. 22.08.1860

Груша к а т
як...
тільки...
7.9.1860

простому сільському ділі нічого не тямимо, то порада сестри Ярини дуже-б до ладу була і міні і Ликерії.

Оттаке-то скоїлось! несподівано я приїду до тебе в гості з жінкою, сиротою і наймичкою! Сказано: коли чоловік чого добре шукає, то й найде. Так і зо мною тепер трапилось. Міні тепер не жаль, що Харитина трошки придурковата.

25 августа. Добре я зробив, що позавчора не дописав сього письма і не послав тобі: сьогодні я получив твоє письмо і бачу, що ти з Кулішем радто росфантазпровались. Книгарь Кожанчиков сь ка- зав міні от-що (а він се діло добре знає): на гото вика і на 3000 кредиту «въ книжной торговле» жис получатъ 10 процентовъ сь усиленнымъ труде. Міні самому не подобається твоє сіпачество та, не дить- ся! Бумага і чай — се ниша річ! Напиши міні гар- нецько, чи багато тобі треба кредиту на се діло?

А тим часом отого клятого сіпачества ки- воно тебе хлібом годує, а хліб велике діло. Посадити тобі план хати. Коли ти найдеш не так поправ- напиши міні; а тим часом окопуї леваду і купиї сосновий; на одвірки тільки та на двери купи дубового та ясенового, та на поміст липи. Як же дуже буде грошей, напиши, я добуду і пришлю. Добре б як би Ярина весною рано перевезла на март: може можна пайнять для неї у Каневі точку на річці, а літом ми з жінкою прибудемо та влітку поради- що нам робить?

На надмірню комору (робочу) при случаї дубового лісу купи; чехай собі лежить, та висихає, поки що буде.

Цілую твою жінку, діточок і тебе. Т.

До В. Г. Шевченка.

5 октября. Спасибі тобі, мій друже-брате, за твої великі клопоти з тим землеміром та з иншими п'явками людськими. Спасибі ще раз!

Дуже, дуже добре ти зробив, що не посадив яблуні і груши; прищени весною на дичках, вони й швидче і більші всіх ростуть. Я з своєю молодю, не побравшись, розійшовся. Ликеря така самісенька, як і Харита, дурнійша тільки тим од Харити, що письменна. Що міні на світі робити? Я одурію на чужині, та на самоті!...

Добре-б зробив (як матимеш час), щоб сам поїхав у Київ та своїм оком подивився на оту мадамъ Соар. По слуху вона міні не подобалась, подивись лиш на неї своїм батьківським оком. Ремінна свита з видлогою на тім тижні тобі пошлеться; на заказ¹⁾ і добре зроблена; коштує 32 карб. На сі гроші сирав Йосиповим дітям на віму одежу, а довги його не плати -- нехай сам платить! Микиті скажи (як побачиш), що він дурний — ні з ким не порадившись, зробив чорт зна й що!

Письмо Ф. і моє письмо і конія з условія печатаються в пятій книжці Народнаго Чтенія, тим я тобі тієї копії і не посилаю.

Порадь їм будь ласкав, щоб вони швидче записались в міщане, в Звенигородці один, другий в Черкасах, а Ярина в Каневі. Міні тут радять так, не знаю, як ти псрадиш?

Грошей, що там треба буде, то я вишлю.

Каленика поцілуй тричі за мене і скажи йому, ще, як добре знатиме математику, то астрономію і навігацію за пояс заткне. Отак і скажи йому. Шкода міні Йосипової лапочки; а ще більше шкода того дурня, що він і не бачить, що він нівечить... Шкода, та й годі!

Спасибі тобі за ляци і карасі; на весілля вони не прибудуть. Бо весілля того й не буде, а ми вдвох собі з М. М. Д. по чумацькому та по бурлацькому, зваримо борщу з карасями, ляцем закусимо, та подякуємо тобі з жінкою і помолимось за щасте і здорове твоїх діточок. Бувай здоровий! твій брат і друг Т. Ш.

¹⁾ В автографі: зараз.

Пришлю, або сам привезу Васі гостинця, як буде добре вчиться, а як же ні, то й ні!

До С. Чалого.

6 ноября, С.-Петербург. Любий мій і щирий земляк! Спасибі вам за письмо ваше, і велике спасибі за Кобзаря мого, що ви єго щиро привітали. А тепер ось що: аби самі, або скажіть П. М. Сошенку, щоб він дознався, де там у Київі живе Madame Соар. Як дознається, то щоб пішов до неї та подивився, як там живуть мої небоги: Прися, Ганнуся, та будьте ласковим напишіть міні. І ще: напишіть міні швиденько, в ім'я Боже, що вчиться в самих воскресних школах?

Ще ось-що скажіть Івану Максимовичу, щоб він вам щиро сказав, чи здорова його жінка і його чорнявая Ганнуся? Він міні сам не напише: ледащо! та ще й старе ледащо!

Оставайтесь здорові — нехай вам Бог помагає на все добре!

Іскренний ваш Т. Шевченко.

До В. Г. Шевченка.

2 декабря. На місці Аркаса в Одесі якийсь Павлов, але і той Павлов нічого не вдіє без оцего Іваницького. Перешли йому моє письмо, та будемо ждати, що з того буде. Добре-б ти зробив, як би ще і сам йому написав гарненько. Та це як знаєш — так і роби. Посилаю тобі письмо мого великого приятеля київського -- прочитай його; та як будеш у Київі, зайти в 2-гу гимназію, спроби квартиру інспектора Михайла Корнієвича Чалого, поклонися йому од мене. Це він міні пише про М. Соар. Та зайти ще до П. М. Сошенка: Чалий тобі скаже, де він живе. Вони тобі порадять, що робити з Присяю і Ганнусяк. Неколи. Бувай здоровий. Кланяється тобі Куліш.

До М. К. Чалого.

2 декабрія. Во імя Господа вибачайте міні за те, що я вам пишу тепер коротенько; ей-Богу, ніколи. Передайте під росписку книгареві 100 екз. *Кобзаря*, нехай він продає його по 1—50 копів з вычотом 20 процентів за комісію — і нехай заплатить за транспорт. Низенько кланяюсь вашій жінці, а купно¹⁾ і вам. Як зайде до вас брат Варєоломей, то привітайте і порадьте, що йому зробіть з Присею і Ганнусею.

До мене що день приходить Орловський, здається з його будуть люди. Бувайте здорові, нехай вам Бог помага на все добре.

Щирий ваш Т. Шевченко.

Чом ота с... Соха не обізветься до мене?

До В. Г. Шевченка.

23 декабрія. Я лучче тричі чорта в... поцілую, як матиму писать отому поганому Селецькому. Я тобі вже писав, як будеш у Кліві, то побачся з Чалим і Сошенком: вони тебе на все добре наставлять.

Цілую твою жінку і твоїх діточок. Скажи Васі і Йосипкові, що на новий рік, як будут добре вчиться я їм гостинець пришлю. Йосипкові я думав прислать доброго сукна на штанці та на жупанок (як буде добре читать), а то й березової каші пришлю.

Братові Йосипові скажи, що дурень, Микиті не кажи нічого. Як доведеться побачить сестру Ярину, то скажи їй, що вона брехуха. А сестру Мотрю поцілуй тричі за мене. Ти од себе напиши що небудь розумне отому Яковові Тарновському.

До Якова Вас. Тарновського.

Дек. 23. С.-Пб. Давно, дуже давно ми з вами не бачились, щиро шануюсьмий Яков Василевич! І так як ви чоловік щирий і розумний, а я теж трошки похожий

¹⁾ Разом.

на таких людей, як ви, то ми безплотно і написали один другому измятое слово »Милостивый государь!« Лучче любитъ і робить, а ніж писать і говорить.

Двоюродный братъ мій Варооломей Григорьевичъ Шевченко — почти управляющій корсунскимъ имѣніемъ князя Лопухина, чоловік розумний, щирый и, какъ говорятъ, мастеръ своего дѣла; это вы лучше можете узнать отъ вашихъ сосѣдей, нежели отъ меня. Братъ мой тяготится нѣмцами и ляхами и, въ особенности, его свѣтлѣйшествомъ; прочувши, що вам треба замѣстити чим-небудь лучшимъ вашего теперешняго управителя, хочеть, и я прошу васъ, прийміть його до себе, та й більш нічого.

Літом, як Бог поможе, я буду в Потоках і щиро, щиро вас поцілую, а поки що, будьте здорові.

Искренний ваш Т. Шевченко.

Кум: моя Над. Вас. занедужала і осталася в Петербургѣ. Вас. Вас. і Людмила Владиміровна поїхали в Качановку.

До А. Д. Оболенского¹⁾.

М. Г. Александръ Демьяновичъ! Стихотворенія, которыя вамъ нравятся, выпишите изъ прилагаемой рукописи; я не имѣю времени. Рукопись оставьте у себя до будущей субботы.

Вашъ покорный слуга Т. Шевченко.

Предложите перевести Курочкину то, что вы найдете удобопереводимымъ.

(1)

Посылаю вамъ экземпляръ »Кобзаря«, на всякій случай безъ подписи. Передайте А. И. [Герцену] съ моимъ

¹⁾ Редактора »Народнаго Чтенія«.

благоговѣйнимъ поклономъ. Во имя Божес пайдѣть та пришлѣть мѣні оті проклятї рушкї (??), а то вони, чортові дочки, мѣні спатъ не дають. Чи будете ви сьгодня в четвертом часу дома?

1861.

До М. К. Чалого.

Январь (?). Посылаю вамъ на показъ 10 экземпляровъ моего *Букваря*, а изъ конторы транспортвъ вы получите 1000 экземпляровъ. Добре було-б, якби його можна було распуститъ по селам, де єсть школи. А як Бог поможе зібратъ за його гроші, то положѣть їх в кассу ваших воскресних школ. — Я чув і читав, що Высокопреосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах і жалується, що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій букварь і як що впадобається, то я й йому пришлю хотъ 5000 экземплярів, звичайно за гроші, бо то не мое добро, а добро наших убогих воскресних школ. Так і скажіть йому.

Думка єсть за букварем напечатать Лічбу (арпеметивку) і ціни й величини такої же, як і букварь. За Лічбой — стнографію і географію в 5 коп. А історію тілько нашу, може вбгаю в 10 коп. Як би Бог поміг оце мале діло зробіть, то велике само-б зробилося

До С. Чалого.

4 января. Вельми шануемий земляк мій! Посылаю вам на показ 10 экземплярів моего Букваря, а изъ конторы транспортвъ вы получите 1000 экзмпл. Добре було б, як би можна распуститъ його по уѣздних та по сельских школах. Та вже що хочете, те й робіть з ним, а як Бог поможе, зберете гроши, то положѣть їх в кассу ваших воскресних школ. Я і чув і читав, що Высокопреосвященний Арсеній дуже возревновав о сельских школах і жалується що не печатають дешевих букварів. Покажіть йому мій Букварь, і як що впадобається, то

я і йому пришлю хоть 5000 эк. звичайно за гроши, (по 3 к.), бо це не мое добро, а добро наших убогих воскресних школ, — так і скажіть йому.

Думка єсть за Букварем напечатать лічбу (аріметику) і ціни і величини такої ж, як і Букварь. За лічбою етнографію і географію по 5 коп.; а історію, тільки нашу, може вбгаю в 10 коп. Як би Бог поміг оце мале діло зробити, то велике б само зробилося.

Старе ледащо (Сошенко) таки спромоглося на аркуш паперу та вже так його змережав, що й курці нема де клюнуть. Та так по письменному, що я насилу второпав. Кланяюсь і йому і його жінці. Те, що просив він, може зробиться.

Бувайте здорові! нехай вам Бог помагає на все добре. Низенько кланяюсь вашей жінці п вам.

Іскренний ваш Т. Шевченко.

P. S. Чи був мій брат у вас і що він там зробив з своїми педолітками?

До С. Чалого.

12 генваря. Будьте здорові з новим роком! Послав вам сьогодні свого добра 1000 штук. Прийміть його, та що хочете, те з ним і робіть. Добре б було-б, як би його можна було пустить в села: там би воно швидче прийнялося. А в тім, як знаєте, так і робіть. — Низенько кланяюся вашій жінці п вам.

Т. Шевченко.

До В. Т. Шевченка.

22 января. Погано я зустрів оцей новий поганий рік. Другий тиждень не вихожу з хати: чхаю, та кашляю, аж обісіло. Як тебе там Бог млує? Ти, мабуть, послідніх двох моїх писем не получив, що нічого не пишеш. В першому письмі, адресованному в Корсунь, послав я письмо незапечатане, щоб ти прочитав і пере-

слав в Одесу полковнику Іваницькому, главному начальнику механіческаго заведенія при Обществѣ Мореходства и Торговли. Письмо про Каленика. Друге письмо, адресоване в Київ, в дом Соар, в которому также незапечатане письмо в Потоки на імя Я. В. Тарновського; чи получив ти оті письма, чи ні? Чи получив ти «Букварь» і «Основу»?

Заткни пельку отому проклятому землемірові, та роби швидче з тим сердешним ґрунтом. Та що ти зробиш, зараз же і напиши міні, щоб я знав, що з собою робить: чи їхать міні весною у Канів, чи ні? Як треба буде грошей, то напиши; а може я сам привезу.

Багато-б ще треба де чого сказати тобі, та нездужаю; нехай до другого разу. Бувай здоровий, цілую твоїх діточок і твою жінку. Т.

До В. Г. Шевченка.

29 генваря. Так міні погано, що я ледве перо в руках держу, і кат його батька знає, коли воно полегшас. Ось що! вчора заходив до мене прощатися полковник Антонович: він сьогодні поїхав в Одесу. Антонович цей — один із самоглавних членов Общества пароходства и торговли в Одесі. Я просив його за твого Каленика і він міні сказав от що: щоб ти йому не барившися написав: котрий Каленикові год, і чому він учився в Херсоні: чи навигації, чи механіки, чи математики? Йому це треба знать для того, щоб до чого лучше притулить Каленика. Напиши ж йому, та попроси гарненько, то може що й буде. Адресуй так: «Въ Одессу въ дежурство Новороссійскаго и Бессаробскаго Генераль-губернатора Его Высокоблагородію Платону Александровичу Антоновичу».

Чи послав ти мое письмо Іваницькому в Одесу. Чи получив «Букварь» і «Основу»? Начхай ти в ярмулку отому жидові, що ти пишеш, з його ґрунтом і з його

хатою. Кінчай швидче в Каневі, та напиши міні, як
кончиш, щоб я знав, що робити з собою весною.

Прощай! Утомився, наче копу жита за одним за-
ходом змолотив.

Цілую твою жінку і твоїх діточок.

Т.

До В. В. Тарновського¹⁾.

16 февраля. С.-Петербургъ. Милостивый Го-
сударь Василій Васильевичъ! Сегодня получилъ я пись-
мо изъ Чернигова отъ Романа Дмитріевича Тризны, на
имя котораго въ прошломъ году просилъ я васъ пере-
слать 50 экз. «Кобзаря» въ пользу черниговской воскрес-
ной школы. Тризна пишетъ мнѣ, что онъ и до сего дня
не получилъ вашей посылки. Во имя Божіе увѣдомьте
меня, на чье имя и когда послали вы въ Черниговъ помя-
нутые экземпляры, чѣмъ много обяжете готоваго къ услу-
гамъ

Т. Шевченко.

До П. П. Макрицкого.

24 февраля. Многоуважаемый Иванъ Николае-
вичъ! Поздравляю васъ съ вождѣленнымъ днемъ вашего
святого ангела, извините, что я не могу лично принести
моего искренняго поздравленія: я боленъ, другой мѣ-
сяцъ не только на улицу, меня и въ коридоръ не пуска-
ютъ... и не знаю, чѣмъ кончится мое затворничество?
Глубоко кланяюсь Марьѣ Львовнѣ, и лобызаю вашихъ
дѣточекъ, отъ души желаю вамъ повеселиться по прошло-
годнему. До свиданія, искренній вашъ

Т. Шевченко.

¹⁾ Молодшого.

Автобіографічна замітка Т. Шевченка.

(По його автографу).

Тарасъ Шевченко — сынъ крѣпостного крестьянина Григорія Шевченка. Родился въ 1814 году февраля 25, въ селѣ Кирилѣвкѣ, Звенигородского уѣзда, Кіевской губерніи, въ имѣніи помѣщика Василя Васильевича Энгельгардта. На осьмомъ году, лишившись отца и матери, пріютился онъ у дядьки въ школѣ въ видѣ школяра-попихача. По мно[го] тяжкомъ двухлѣтнемъ испытаніи, прошелъ онъ грамматику, часловець и, наконецъ, псалтирь. Дядечекъ, убѣдившись въ досужествѣ своего школяра-попихача, посылалъ его вмѣсто себя читать псалтирь по усупшихъ крѣпостныхъ душахъ, за что и платилъ ему десятую копейку, яко поощреніе. Но несмотря на столь лестное къ себѣ вниманіе суроваго спартанца-учителя, въ одинъ изъ многихъ дней и ночей, когда спартанецъ-учитель съ своимъ другомъ Іоною Лимаремъ были мертвецки пьяны, школяръ-попихачъ, безъ зазрѣнія совѣсти обнаживъ задницу своего наставника и благодѣтеля, всыпалъ ему великую дозу березовой каши. Помстившись до отвалу и похитивши какую-то книжечку съ кунштиками, въ ту же ночь бѣжалъ въ мѣстечко Лисянку, гдѣ и нашель себѣ учителя живописи, отца дьякона, тоже спартанца.

Терпѣливо бродяга-школяръ носилъ изъ Тикача три дня ведрами воду и растиралъ мѣдянку на желѣзномъ листѣ; на четвертый день бѣжалъ, бѣжалъ онъ въ село Тарасовку къ дядьку маляру, славившемуся въ околоткѣ изображеніемъ великомученика Никиты и Ивана-воина; у послѣдняго для большаго эффекта рисовалъ онъ на лѣ-

вомъ рукавъ двѣ солдатскія нашивки. Къ сему-то Апелесу обратился школяръ-бродяга съ твердымъ намѣреніемъ перенести всѣ испытанія только бы хоть малость научиться его великому искусству. Но, увы, Апелесь посмотрѣлъ внимательно на лѣвую ладонь бродяги, отказалъ ему наотрѣзъ, не находя въ немъ таланта не только къ малярству или шевству, ниже къ бондарству.

Потерявъ всякую надежду сдѣлаться когда-нибудь хоть посредственнымъ маляромъ, съ сокрушеннымъ сердцемъ бродяга возвратился въ свое родное село съ намѣреніемъ наняться въ погоньчи, или пастн громадскую ватагу и, ходя за стадомъ овецъ и свиней, читать краденную книжку съ кунштиками.

И это не сбылось. Помѣщику Павлу Васильевичу Энгельгардту, только-что наслѣдовавшему достояніе побочнаго отца своего, понадобился расторопный мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку, въ такіе же шаровары и, наконецъ, въ комнатные казачки. Въ должности казачка, онъ втихомолку срисовывалъ украденнымъ [у] конторщика карандашемъ картины суздальской школы, украшавшія панскіе покои. Странствуя съ обозомъ за своимъ дидечемъ въ Кіевъ, Вильно и въ Петербургъ, на постоянныхъ дворахъ кралъ онъ изображенія разныхъ историческихъ героевъ, какъ-то: Соловья-разбойника, Кульнева, Кутузова, казака Платова и прочихъ, съ намѣреніемъ скопировать ихъ на досугѣ точь въ точь.

Случай и досугъ представился въ Вильнѣ. Это было въ 1829 году, декабря 6. Панъ и пани уѣхали въ рессурсы на балъ, въ домъ все успокоилось, уснуло. Тогда онъ развернулъ краденныя сокровища и, выбравъ изъ нихъ казака Платова, принялся благоговѣнно-тщательно копировать. Уже дошелъ до маленькихъ казачковъ, гарцующихъ около дюжихъ копытъ коня казака Платова, какъ растворилась дверь, панъ и пани возвратились съ балу. Панъ съ остервененіемъ выдралъ его за уши,

надавалъ пощечинъ за то, дескать, что онъ могъ не только домъ — городъ сжечь. На другой день панъ велѣлъ кучеру Сидоркѣ выпоротъ его хорошенько, что и было исполнено сугубо.

Въ 1832 году въ С.-Петербургѣ, по неотступной его просьбѣ, помѣщикъ законтрактовалъ его на четыре года разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру, нѣкому Ширяеву. Ширяевъ былъ ретивѣ всякаго дьячка-спартанца. Но, несмотря ни на какія стѣсненія, онъ въ свѣтлыя лѣтнія ночи бѣгалъ въ Лѣтній Садъ рисовать съ безобразныхъ неуклюжихъ статуй, — достойное украшеніе Петровскаго сада. Въ этомъ саду и въ то же время началъ онъ дѣлать этюды въ стихотворномъ искусствѣ; изъ многочисленныхъ попытокъ онъ впослѣдствіи напечаталъ только одну балладу »Причинна«. Въ одинъ изъ этихъ сеансовъ познакомился онъ съ художникомъ Иваномъ Максимовичемъ Сошенкомъ, съ которымъ и до сѣихъ [поръ] въ самыхъ искреннихъ братскихъ отноше- По совѣту Сошенка, онъ началъ пробовать по- л съ природы акварелью. Для многочисленныхъ пробъ терпѣливо служилъ ему моделью его землякъ и другъ, Иванъ казакъ Нечипоренко, дворовый челоѣкъ того же Энгельгардта. Однажды тотъ же Энгельгардтъ увидалъ у Нечипоренко работу своего крѣпостнаго артиста, которая ему вѣрно очень понравилась, потому что онъ началъ употреблять его для снятія портретовъ съ своихъ любимыхъ любовницъ, за которые иногда и награждалъ рублемъ серебра, не болѣе.

Въ 1837 году И. М. Сошенко представилъ его конференцъ-секретарю въ художествѣ В. И. Григоровичу съ цѣлью освободить его отъ горестнаго состоянія. В. И. Григоровичъ просилъ о немъ В. А. Жуковскаго, а В. А. предварительно узнавши (узнавши) цѣну отъ помѣщика, просилъ К. П. Брюллова написать его В. А. Жуковскаго портретъ для Императорской Фамиліи съ цѣлью разыграть его въ лотерею въ Царскомъ Семей-

ствѣ. Великій Брюлловъ охотно согласился. Портретъ написанъ. В. А. Жуковскій съ помощью графа М. Ю. Вельгорскаго устроили лотерею въ 2500 р. ассигнаціями и этою цѣною была куплена свобода Т. III. въ 1838 году, апрѣля 22. Съ того же дня началъ онъ посѣщать классъ а[кадеміи] художествъ, и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимыхъ учениковъ-товарищей великаго Карла Брюллова.

Въ 1844 году удостоился онъ званія свободнаго художника, а въ 1847 году былъ арестованъ вмѣстѣ съ Костомаровымъ, Кулишемъ и многими другими по доносу студента К[іевскаго] У[ниверситета] нѣкоего Петрова¹⁾, а 30 мая того же года изъ каземата третьяго отдѣленія Т. I. Шевченко былъ сосланъ въ Орскую крѣпость и потомъ въ Ново-Петровское укрѣпленіе съ строжайшимъ запрещеніемъ писать и рисовать.

Въ 1858 году, 22 августа, по ходатайству графини Анастасіи Ивановны Толстой, освободили его изъ Ново-Петровскаго укрѣпленія и по ея же ходатайству Всемилостивѣйше повелѣли быть ему подъ надзоромъ полиціи въ столицѣ и заниматься своимъ художествомъ.

Въ 1859 году лѣтомъ послѣ долгой и тяжелой разлуки увидѣлъ онъ свою прекрасную родину, крѣпостныхъ братьевъ и сестру и благополучно оселью возвратился въ А[кадемію] художествъ, гдѣ, благодаря правящихъ академію, съ любовью истиннаго художника занимается гравюрою аква-тинта и аква-форта.

Послѣ долгихъ двухлѣтнихъ проволочъ главный цензурный комитетъ разрѣшилъ ему напечатать только тѣ изъ своихъ сочиненій, которыя были печатаны до 1849 года, вычеркнувши изъ нихъ десятки страницъ ()²⁾.

1860 года въ первой половинѣ генваря.

¹⁾ Тут приписка на боці: «безъ суда». Дѣствія разослали ихъ въ разныя крѣпости.

²⁾ В скобках нечитке слово.

Автобіографічний лист Т. Шевченка до редактора «Народнаго Чтенія»¹⁾.

Милостивый государь,

Александръ Александровичъ!

»Я исполнѣ сочувствую вашему желанію познакомить читателей «Народнаго Чтенія» съ исторією жизни людей, выбившихся своими способностями и дѣлами изъ темной и безгласной толпы простолюдиновъ. Подобныя свѣдѣнія поведутъ, мнѣ кажется, многихъ къ сознанию своего человѣческаго достоинства, безъ котораго невозможно успѣхи общественнаго развѣія въ низшихъ слояхъ населенія Россіи. Моя собственная судьба, представленная въ истинномъ свѣтѣ, могла бы навести, не только простолюдина, но и тѣхъ, у кого простолюдинъ находится въ полной зависимости, на размышленія, глубокія и полезныя для обѣихъ сторонъ. Вотъ почему я рѣшаюсь обнаружить передъ всѣмъ свѣтомъ нѣсколько печальныхъ фактовъ моего существованія. Я желалъ бы изложить ихъ въ такой полнотѣ, въ какой покойный С. Т. Аксаковъ представилъ свои дѣтскіе и юношескіе годы, тѣмъ болѣе, что исторія моей жизни составляетъ часть исторіи моей родины. Но я не имѣю духа входить во всѣ ея подробности. Это могъ бы сдѣлать чловѣкъ, успокоившійся внутренно и успокоенный насчетъ себя подобныхъ внѣшними обстоятельствами. Все, что я могу

¹⁾ Цей лист-перерѣбка попередньої «Автобіографічної замітки», ардага за П. Кулішем.

покаместъ сдѣлать въ исполненіи вашего желанія, это — представить вамъ въ короткихъ словахъ фактической ходъ моей жизни. Когда вы прочтете эти строки, вы, я надѣюсь, оправдаете чувство, отъ котораго у меня сжимается сердце и косиѣтъ рука.

Я — сынъ крѣпостнаго крестьянина, Григорія Шевченка. Родился въ 1814 году, февраля 25-го, въ селѣ Кирилковкѣ, Звенигородскаго уѣзда, Кіевской губерніи, въ имѣніи одного помѣщика. Лишившись отца и матери на осьмомъ году жизни, пріютился я въ школѣ, у приходскаго дьячка, въ видѣ школяра-попихача. Эти школяры въ отношеніи къ дьячкамъ то же самое, что мальчики, отданные родителями, или иною властью, на выучку къ ремесленникамъ. Права надъ ними мастера не имѣютъ никакихъ опредѣлительныхъ границъ; они — полныя рабы его. Всѣ домашнія работы и выполненіе всевозможныхъ прихотей самого хозяина и его домохозяевъ лежатъ на нихъ безусловно. Предоставляю вашему воображенію представить, чего могъ требовать отъ меня дьячокъ, — замѣтите, горькій пьяница — и что я долженъ былъ исполнять съ рабской покорностью, не имѣя ни единого существа въ мірѣ, которое заботилось бы, или могло заботиться, о моемъ положеніи. Какъ-бы то ни было, только въ теченіе двухлѣтней тяжелой жизни въ такъ называемой школѣ, прошелъ я граматку, часловець и, наконецъ, псалтирь. Подъ конедъ моего школьнаго курса, дьячокъ посылалъ меня читать, вмѣсто себя, псалтирь по усопшимъ крѣпостнымъ душамъ и благоволилъ платить мнѣ за то десятую копейку, въ видѣ поощренія. Моя помощь доставляла суровому моему учителю возможность предаваться больше прежняго любимому своему занятію, вмѣстѣ съ своимъ другомъ, Іоною Лимаремъ, такъ что по возвращеніи отъ молитвословнаго подвига, я почти всегда находилъ ихъ обоихъ мертвецки-пьянными. Дьячокъ мой обходился жестоко не со мною однимъ, но и съ другими школярами, и мы всѣ глубоко его не-

навидѣли. Безтолковая его придиричивость сдѣлала насъ, въ отношеніи къ нему, лукавыми и мстительными. Мы надували его при всякомъ удобномъ случаѣ и дѣлали ему всевозможныя пакости. Этотъ первый деспотъ, на котораго я наткнулся въ моей жизни, поселилъ во мнѣ, на всю жизнь, глубокое отвращеніе и презрѣніе ко всякому насилію одного человѣка надъ другимъ. Мое дѣтское сердце было оскорблено этимъ исчадіемъ деспотическихъ семинарій милліонъ разъ, и я кончила съ нимъ такъ, какъ вообще оканчиваютъ выведенные изъ терпѣнія беззащитные люди — местию и бѣгствомъ. Найдя его однажды безчувственно-пьянымъ, я употребилъ противъ него собственное его оружіе — розги, и, на сколько хватило дѣтскихъ силъ, отплатилъ ему за все его жестокости. Изъ всѣхъ пожитковъ пьяницы-дьячка драгоцѣннѣйшею вещью казалась мнѣ всегда какая-то книжечка съ купитками, то есть гравированными картинками, вѣроятно, самой плохой работы. Я не счелъ грѣхомъ или не устоялъ противъ искушенія похитить эту драгоцѣнность, и ночью бѣжалъ въ мѣстечко Лысянку.

Тамъ я нашелъ себѣ новаго учителя, въ особѣ маляра-діакона, который, какъ я скоро убѣдился, очень мало отличался своими правилами и обычаями отъ моего перваго наставника. Три дня 'я терп' шво таскалъ на гору ведрами воду изъ рѣчки Тикача и растиралъ на желѣзномъ листѣ краску мѣдянку. На четвертый день терпѣнье мнѣ измѣнилось, и я бѣжалъ въ село Тарасовку, къ дьячку-маляру, славившемуся въ околдѣхъ изображеніемъ великомученика Никиты и Ивана Воина. Къ сему то Апеллесу обратился я съ твердою рѣшимостью — перенести все испытанія, какъ думалъ я тогда, пералучныя со всякою наукою. Усвоить себѣ его великое искусство, хоть въ самой-малой степени, желалъ я страстно. Но, увы! Апеллесъ посмотрѣлъ внимательно на мою лѣвую руку и отказалъ мнѣ наотрѣзъ. Онъ объяснилъ мнѣ, къ моему крайнему огорченію, что во мнѣ

нѣтъ способности ни къ чему, ни даже къ шевству или бондарству.

Потерявъ всякую надежду сдѣлаться когда-нибудь хоть посредственнымъ маляромъ, съ сокрушеннымъ сердцемъ возвратился я въ родное село. У меня была въ виду скромная участь, которой мое воображеніе придавало, однакожь, какую-то простодушную прелесть: я хотѣлъ сдѣлаться, какъ выражается Гомеръ, «пастыремъ стады непорочныхъ», съ тѣмъ, чтобы, хотя за громадскою ватагою, читать свою любезную краденную книжку съ кунштниками. Но и это не удалось мнѣ. Помѣщику, только-что наслѣдовавшему достояніе отца своего, понадобился расторопный мальчикъ, и оборванный школяръ-бродяга попалъ прямо въ тиковую куртку, въ такіе же шаровары и, наконецъ, въ комнатные казачки.

Изобрѣтеніе комнатныхъ казачковъ принадлежитъ цивилизаторамъ Закарпатской Украины, полякамъ: помѣщичьи иныя національностей перенимали и перенимаютъ у нихъ казачковъ, какъ выдумку, неоспоримо умную. Въ краю нѣкогда казацкомъ сдѣлать казака ручнымъ съ самого дѣтства — это то же самое, что въ Лапландіи покорить произволу человѣка быстроногаго оленя... Польскіе помѣщичьи былого времени содержали казачковъ, кромѣ лакейства, еще въ качествѣ музыкантовъ и танцоровъ. Казачки играли для панской потѣхи веселыя двухсмысленныя пѣсенки, сочиненныя народною музою съ горя, подъ пьяную руку, и пускались передъ панями, какъ говорятъ поляки, сюды-туды-навпри-сюды. Новѣйшіе представители вельможной шляхты, съ чувствомъ просвѣщенной гордости, называютъ это покровительствомъ украинской народности, которымъ-де всегда отличались ихъ предки. Мой помѣщикъ, въ качествѣ русскаго нѣмца, смотрѣлъ на казачка болѣе практическимъ взглядомъ и, покровительствуя моею народности на свой манеръ, вмѣнилъ мнѣ въ обязанность только

молчаніе и неподвижность въ углу передней, пока не раздастся его голосъ, повелѣвающій подать стоящую тутъ же, возлѣ него, трубку, или налить у него передъ носомъ стаканъ воды. По врожденной мнѣ продерзости характера, я нарушалъ барскій нагазь, напѣвая чуть-слышнымъ голосомъ табадацкіе улылыя пѣсни и срисовывая украдкою картины суздальской школы, украшавшія панскіе покои. Рисовалъ я карандашомъ, который — признаюсь въ этомъ безъ всякой совѣсти — укралъ у конторщика.

Баринъ мой былъ человѣкъ дѣятельный: онъ безпрестанно ѣздилъ то въ Кіевъ, то въ Вильно, то въ Петербургъ, и таскалъ за собой въ обозѣ меня для сидѣнья въ передней, подаванія трубки и тому-подобныхъ надобностей. Нельзя сказать, чтобъ я тяготился своимъ тогдашнимъ положеніемъ: оно только теперь приводитъ меня въ ужасъ и кажется мнѣ какимъ-то дикимъ и несвязнымъ сномъ. Вѣроятно, многіе изъ русскаго народа посмотрятъ когда-то по моему на свое прошедшее. Странствуя съ своимъ баринкомъ съ одного постоялаго двора на другой, я пользовался всякимъ удобнымъ случаемъ украсть со стѣны лубочную картинку и составилъ себѣ такимъ образомъ драгоценную коллекцію. Особенными моими любимцами были историческіе герои, какъ-то: Соловей-Разбойникъ, Кульневъ, Кутузовъ, казакъ Платовъ и другіе. Впрочемъ, не жажда стяжанія управляла мною, но непреодолимое желаніе срисовать съ нихъ какъ только возможно вѣрныя копіи.

Однажды, во-время пребыванія нашего въ Вильно, въ 1829 году, декабря 6-го, панъ и пани уѣхали на балъ въ такъ называемые ресурсы (дворянское собраніе), по случаю тезоименитства въ Бозѣ почившаго Императора Николая Павловича. Въ-домѣ все успокоилось, уснуло. Я зажегъ свѣчку въ уединенной комнатѣ, развернулъ свои краденныя сокровища и, выбравъ изъ нихъ

казака Платова, принялся съ благоговѣніемъ копировать. Время летѣло для меня незамѣтно. Ужь я добрался до маленькихъ казачковъ, гарцующихъ около дюжихъ копытъ генеральскаго коня, какъ позади меня отворилась дверь, и вошелъ мой помѣщикъ, возвратившійся съ бала. Онъ съ остервенѣніемъ выдралъ меня за уши и надавалъ пощечинъ не за мое искусство, нѣтъ! (на искусство онъ не обратилъ вниманія), а за то, что я могъ бы сжечь не только домъ, но и городъ. На другой день онъ велѣлъ кучеру Сидоркѣ выпоротъ меня хорошенько, что и было исполнено съ достодолжнымъ усердіемъ.

Въ 1832 году мнѣ исполнилось восемнадцать лѣтъ и, такъ-какъ надежды моего помѣщика на мою лакейскую расторопность не оправдались, то онъ, внявъ неотступной моей просьбѣ, законтрактовалъ меня, на четыре года, разныхъ живописныхъ дѣлъ цеховому мастеру, нѣкому Ширяеву, въ Санктпетербургѣ. Ширяевъ соединялъ въ себѣ всѣ качества дьячка-спартанца, дьякона маляра и другого дьячка хиромантика; но, несмотря на весь гнетъ тройственнаго его гепія, я, въ свѣтлыя весеннія ночи, бѣгалъ въ Лѣтній Садъ рисовать со статуй, украшающихъ сіе прямолинейное созданіе Петра. Въ одинъ изъ такихъ сеансовъ познакомился я съ художникомъ Иваномъ Максимовичемъ Сошенкомъ, съ которымъ и до-сихъ-поръ нахожусь въ самыхъ искреннихъ братскихъ отношеніяхъ. По совѣту Сошенка, я началъ пробовать акварелью портреты съ натуры. Для многочисленныхъ грязныхъ пробъ терпѣливо служилъ мнѣ моделью другой мой землякъ и другъ, казакъ Иванъ Нечипоренко, дворовый человекъ нашего помѣщика. Однажды помѣщикъ увидѣлъ у Нечипоренка мою работу, и она ему до того понравилась, что онъ началъ употреблять меня для снятія портретовъ съ любимыхъ своихъ любовницъ, за которые иногда награждалъ меня цѣлымъ рублемъ серебра.

Въ 1837 году Сошенко представилъ меня конференцъ-секретарю академіи художествъ, В. П. Григоровичу, съ просьбой — освободить меня отъ моей жалкой участи. Григоровичъ передалъ его просьбу В. А. Жуковскому. Тотъ сторговался предвѣдительно съ моимъ помѣщикомъ и просилъ К. П. Брюллова написать съ него, Жуковского, портретъ, съ цѣлью разыграть его въ частной лотереѣ. Великій Брюлловъ тотчасъ согласился, и вскорѣ портретъ Жуковского былъ у него готовъ. Жуковский, съ помощью графа М. Ю. Вельегорскаго, устроилъ лотерею, въ 2500 рублей ассигнаціями, и этою цѣною куплена была моя свобода, въ 1838 году апрѣля 22.

Съ того же дня началъ я посѣщать классы Академіи Художествъ, и вскорѣ сдѣлался однимъ изъ любимѣйшихъ учениковъ-товарищей Брюллова. Въ 1844 году удостоился я званія свободнаго художника.

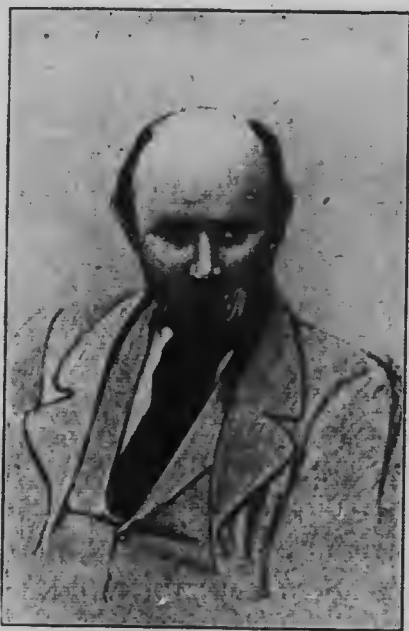
О первыхъ литературныхъ моихъ опытахъ скажу только, что они начались въ томъ же Лѣтнемъ Саду, въ свѣтлыя, безлунныя ночи. Украинская строгая муза долго чуждалась моего вкуса, извращеннаго жизнію въ школѣ, въ помѣщицкѣй передней, на постоянныхъ дворахъ и въ городскихъ квартирахъ; но когда дыханіе свободы возвратило моимъ чувствамъ чистоту первыхъ лѣтъ дѣтства, проведенныхъ подъ убогою батьковскою стрѣхою, она, спасибо ей, обняла и приласкала меня на чужой сторонѣ. Изъ первыхъ слабыхъ моихъ опытовъ, написанныхъ въ Лѣтнемъ Саду, напечатана только одна баллада *Причинна*. Какъ и когда писались послѣдовавшія за нею стихотворенія, объ этомъ теперь я не чувствую охоты распространяться. Краткая исторія моей жизни, набросанная мною въ этомъ нестройномъ разсказѣ въ угожденіе вамъ, сказать правду, обошлась мнѣ дороже, чѣмъ я думалъ. Сколько лѣтъ потерянныхъ! Сколько цвѣтовъ увядшихъ! И что же я купилъ у судьбы своими усиліями — не погибнуть? Едва-ли не одно страшное уразумѣніе своего прошедшаго. Оно ужасно, оно

тѣмъ болѣе для меня ужасно, что мои родные братья и сестра, о которыхъ мнѣ было тяжело вспоминать въ своемъ разсказѣ, до-сихъ-поръ — крѣпостные. Да, милостивый государь, они крѣпостные до-сихъ-поръ!

Примите увѣреніе і т. д. . . .

Перводрук: «Народное чтеніе» 1860 ч. 2. Передручено в Хрестоматіи Галахова и у багатьох виданнях «Кобзаря».

Зредаговано на основі видання В. Яковенка (Твори Т. Шевченка. Т. II. 1911.)

Тарас Шевченко.

Wetterstein bei der Kaserne in der Höhe

Спомин про старшого боярина Тараса Шевченка на весіллі Пантелія Куліша й Олександри Кулішевої в 1847 р.

Великий друже, наш Батьку, ріднеський Татуню! На розсвітанні життя мого Ти був моїм старшим боярином... І як гарно було на душі у мене... мов справді сонечко було ще тільки на розсвітанні і показувало даліч життя нашої будучини, — квітчастого, багатого, засланого мріями, з нестримним захопленням духа жадоби. І тут разом прийшов ти, і мрії наші осолодив. Струмочком потекли в далеч осяйніми мріями культурної освіти.

І од Тебе світ показався на нашому небосхилі. Ти тоді звеличав мене і «книгшесю й королівною!» Боже мій! Я і сама се почувала, бо присуть таких двох велетнів сили розумової і мині надали дух краси, — возвисили мене, одухотворили красою свого подуху на мене — як сонце на рослину, так Ти, мій друже, і Куліш. Ви мині такі близькі, як сонце до планети; а я тут свій орбит округ Вас роблю! Ви мині надали освіти — духовної краси, і оживили, осяяли її.

Я Тобою пишлася, мій великий друже. І я Тобі співчувала завсїгди, і Твою руку своїми паллящими устами поцілувала, бо мала на меті зогріти Тебе тоді, як Ти плакав над своїми гадками про Україну, що «Обідрана сиротою понад Дніпром плаче», — тоді, як дружина моя виправляла Тобі Твоє писанничко про любу свою сестру, любиму Орину, що тоді кріпачкою була, ходила ще на панщину. Гірко Твої сльози пали пекучим огнем на

моє молоде серце, бо ще не знало болючого і не почувало його, »бо темно ще на дворі« було... Я подумала, як же то воно впаде йому... і поцілувала Твою руку. Аж тепер мені солодко од сього, бо я така щаслива... Мене Господь уповажив, що я могла хоч цім Тобі виректи мою прихильність до Тебе — мученика.

Скільки Твоя поетична муза нас утішала, і сумом доводила до сліз... За що ж Тобі така доля судилася, друже мій неоцінний? За те, що Ти широкою пеленою увесь світ обняв, — обняв своєю правдивою палкою

И стежки де ти ходила
Колотили тернові поросла
М. Шевченка

21. августа

1859. Во Качковки.

Автограф Т. Шевченка з музею В. Тарновського в Чернігові.

річчю, вабливою правдою, своїми поезіями, — припадними, як найкраща квітка пахуча?

Коли Ти бувало, заложивши руки за спину, мигтиш по хатах, співаючи свою »Зіроньку«, ми забували тоді про те, що ми на землі, — тепер по-всюк час те я пам'ятаю. Пошли Тобі, Боже, царство небесне, а наші вічні сльози про Твою педоло і тяжку Українську — не захолюють. Не захолюють — де зозуленьки кували, де соловейки щбетали і де Ти все своє кував.

Те віднеслось в далечінь, а і долі Твоє пісня почувается чулою...

Вічня Тобі пам'ять, і сльози, і дяка наша, — що
не обездолив Україну нашу своїми словами. Зоставив
Ти риси блискучі. Дорогий боярине, Ти — пиха наша —
подкошений цвіте!

Прощавай, дорогий друже, пиха наша і всевітняя;
таї мене везабарі сподівайся на одвідини.

Знов поруч станем. Чи познаєш?!

Може знов мене, друже незабуттій, »королівною, кня-
гинєю своєю« звелічаш?

Ганна Барвінок. (О. Куліш.)

На спомин 26-го лютого 1911 року.

Друковано з книжки:

«На сполши 50 роковин смерти Тараса
Шевченка» Москва 1912.

Шевченко серед поетів славянства.

На сьому святкуванні на мою долю випало вясненне місця Шевченка в ряді славянських поетів. Завдання се такеж трудне, як колиб пропонували вяснити питання про становище українського племені по-між племенами славянськими в культурному відношенні. Це порівнянне навязується тим більш нагло, що Шевченко краще, ніж хто инший, змалював в своїх творах українців, український дух, думки, почуття і сподівання свого народу. Сама доля його має значну аналогію з долею його народу і, через те, що Шевченко в своїм зовнішньому і внутрішньому житті пеначе злився з витворившим його осередком, то, бути може, де-яке, хоч би і поверхового розгляду питання об тому, що таке цей народ, посунуло б нас і до вяснення того питання, що складає предмет мого належитого докладу. Український народ перш за все є, безумовно, руський народ, а саме, народ південно-руський, що має дуже багато похожего на наш, великоруський, по мові, по норовам, поглядам і т. п., але не дивлячись на те, в значній мірі одріжняється від нас. Причини тому историчні і частково, безумовно, природні, то-б-то, *топографичні, климатичні і етнографичні*. Безперечно, що спільну рису як великоросів, так і українців складає *значний ідеалізм*, що не виявляється в нашому народі тільки при найбільш неможливих умовинах, — коли чоловік не може думати ні про що инше, як про підтримання свого існування. Як тільки руський, хоч би і найтемніший, де-кільки піднявся *по над ціми щоден-*

ними прозаїчними працями, то зараз же у його починається посилене шукання ідеалу. Це виявляється як в народній поезії, і великоруській, і українській, так, між иншим, дуже сильно і в релігії. Як відомо, великороси і українці однаково побожні, але в цьому відношенні помітно також і різницю.

Це з'ясовується насамперед різницею в природі і потім різницею чужородних первістків, що увійшли до обох цих племен. Коли у нас, великоросів, позначається, переважно, *примішка финська*, то в українців переважає *примішка турсько-татарська*. Але головне діло тут, саме, в природі. Наша північна природа замикає чоловіка мимоволі більш-менш в середину себе і проводить до такого ідеалізму, котрий можна назвати *ідеалізмом чистим*, а саме, ідеалізмом, що признає ідеал за щось не од мира сього, а тому і *шукати ідеалу на землі нема рації*; і от появляються всякі побожні міркування, безліч різних *помовок, сект* і т. п. численних власне у нас напівночі. *На півдні сього нема.*

Південна природа настільки приваблива сама по собі, що чоловік не може не звертати на неї уваги, не може не знаходитись під чарами її краси. При такій природі, що манить до себе, зовсім звичайно, що сей ідеалізм де-кілька одміняється. Він виходить із за-межи людської душі, і з'являються спроби шукань ідеалу по-за людиною власне, в сій природі. Таким чином, ідеалізм чистий одміняється в дуже близький, споріднений йому, *романтизм*. І от як раз, саме, романтизм і уявляє із себе одну з найбільш одмітних рис, що одрізняє українців од великоросів. Романтизм ніколи, гублячи під собою початковий ґрунт, переводиться тільки в той настрій, за котрим йдуть романтичні шукання і особливо визнання близькості ідеалу, все одно, вірне чи помилкове. Сей настрій виказується в особливій чужості до всього оточуючого, у відповідному напрямку мрійності, иноді, в нахилі до сліз, тому, що сей настрій частково захоплює

й перви. Се те, що узивається чулістю або саитиментальністю, — риса, котрої великорос не має зовсім. Саитиментальність йому просто смішна. Великорос, що являється дуже насмішкватим, повсякчас може підняти на сміх хоч би, наприклад, німця, що зітхав, дивлячись на місяць. Що торкається українців, то у них де-котре частина саитиментальности, безперечно, є. В нашій народній поезії навряд можна зустрінуть де-небудь хоч яку-небудь саитиментальну рису. До нас саитименталізм було принесено вкінці 18 і початку 19 віку штучно з Німеччини, частково з Англії, але це і був тільки модний напрямок, що виявився такими літературними творами, як повість Карамзіна, «Бѣдная Лиза», котру нам тепер читати нудно, і, навіть, почасти смішно, і віршами Дмитрієва і інших його наслідувачів, — віршами, що були в минулі часи частково покладені на музику і веспівувались бабусями і прабабусями, на зразок: «Стонеть сизый голубочекъ, стонеть онъ и день, и ночь» і т. п. У нас цей напрямок пройшов тільки у верхні кола суспільства, не одбившись у народі зовсім. Але в піснях українських поруч з рисами романтичними можна добачити і ознаки де-якої саитиментальности, проте більш незвичайні, і більш певні, ніж в поезії німця, англичанина або шотландця, котрого лірика, навіть народня, почасти вражає своєю мрійною чулістю. Як не помірно ця риса відзначається в українця, вона безперечно йому властива. *Українець, наприклад, дуже любить місяць, і любить його не в разі якої-небудь речі для миркування, а саме, як щось таке, що викликає у ньому тендітний, жалібний настрій.* Мы чуем в українських піснях про те, як «дівчина полюбила козаченька при місяці стоя» і т. п. Отож бачимо вже значну різницю поміж північною і південною людністю Росії.

Можна знайти і другу одміну, досить істотну. Наприклад, сувера природа півночі в ряди-годи дозволяє людині вийти одному на боротьбу з нею. Боротьба з

сією природою вдавалась звичайно гурту людей, відомого напрямку спілці, тоді як привільне життя південного степу його достатня природа зовсім не потребувала такого гуртовання людей; і от на півночі багато краще тієї людини, що звикла діяти не на одинці, а вкупі з іншими людьми. Подібні загальні організації для відомої мети на півночі вдаються краще, ніж на півдні. *Південна людина, українець, в більшості, індивідуаліст, иноді навіть надзвичайний.*

Запевне, що прямування до дії громадою, до взаємного підлажування і до підлеглості якому-небудь начальнику мусило одбитись на розвитку індивідуальності. *Особистість, індивідуальність розвинена на півночі куди менше ніж на півдні.* Не трудно знайти і інші неоднаковості між північними і південними руськими, наприклад, в разі спільної обом насмішкватости; але це одсунуло б нас далеко. Всі ці видатні риси українців, вкупі взяті, можуть бути використувані для характеристики Шевченка саме через те, що він являється *неначе вістником внутрішнього життя свого народу.*

Шевченка досить трудно порівняти з іншими поетами, через те що він уявляє собою *обеднання, з одного боку, рівняючи убогої освіти і недостатність розвитку розумового, а з другого боку, безумовної геніяльності.* Що торкається Шевченкової освіти, то скільки ми не будемо шукати слідів де-котрої начитаности в його творах, в усякому разі, треба зазначити, що вона була вельми невеликою, коли ми порівняли б хоч би його знання і ступінь розвитку з тим, що він бажав сказати в своїх творах, і з самими предметами де-котрих із його творів. Відомо, що Шевченко походив із крепаків. Він дуже рано залишився сиротою і попав вчитись до дяка пияниці. Він одержував од навчителя побої і замість плати за своє навчання носив до школи дрова. Натерпівся він там багато лиха, але як би то не було, ввучився російській грамоті і також славянській так, що вмів

читати й писати. Слідом за тим трудно йому було переняти скільки-небудь значні відомості. Він понав у козачки до свого пана Енгельгардта, — людини, що, певна річ, не турбуванся надто про його духовний розвиток, але однак, спостерігши в Шевченка дуже значний талант до малярства, він добрав для своєї користі способу до того, щоб його повчити сій штуці. І от Шевченко понав до Варшави, відкиля певно він і вище знав польської мови.

Відтіля його перевезли до Петербургу і от-там і починається більш-менш систематичне його вчення. Попавши до Академії Мальовництва, він почав слухати там загально-просвітні курси, що хоч і були досить поверхові, але в усякому разі давали йому де-котрі розуміння, і здається безперечним, що численні звичаї, котрі певна річ не торкаються штуки, як се видно з його творів, обов'язані своїм походженням саме сім курсам. Таке наприклад, його знання грецької і римської міфології, — знання що, може статись, обмежувалось тим, що йому відомі були назви грецьких і римських божеств і їх атрибути та функції.

Правда, і з цього боку у його зустрічаються де-котрі помилки, а саме, наприклад, музу він узиває просто сестрою Аполона. Без сумніву на сіх же курсах він добув відомості з стародавньої історії, класичної, — відомості, безперечно, дуже поверхові. Вони виявляються в тому, що він ніколи узиває де-котрих греків, але багато частійше римлян. Одна з його поем навіть написана ніби на класичну тему, а саме «Неофіти». Але знайомство з змальованим там римським життям, видимо, було у його дуже невеликим. Він боровся з сією перепорою, і сія боротьба одбилась зле на поемі, що належить до числа рівняючи слабших Шевченкових творів. У його є і друга поема із стародавнього життя «Марія», де він малює життя Богородиці. Але цей твір неможливо назвати певдатним, і все, що можна висловити про його

з погляду негативної критики, це те, що він досить безхитрий; але поезія у йому є, і от чому. Поема в своєму змістові, правда, доторкається до класичного миру, але той громадський стан, що доводилось в сій поемі змалювати Шевченкові: характер подій, прості сільські обставини — багато більше підходили до його талану і по схожості йому рідного побуту краще йому були відомі, а крім того він перевернув Богородицю майже в українську дівчину. *При таких умовинах, дійсно, ся поема вийшла у його поетичною, не дивлячись на далекий йому сюжет.* Зустрічаються у його і інші натяки на історичні події, наприклад, на французьку революцію, але таких натяків дуже мало.

Вже краще Шевченко був знайомим з українською історією, головним чином, як треба думати, з праць його земляка і приятеля *Маркевича*, що писував і вірші по-великоруські. А проте иноді Шевченко брав відомості і з переказів. Наприклад, поему «Гайдамаки» він написав переважно, коли не виключно, на підставі оповідання дідів, між иншим і його діда, сучасника кріпацько-козацького бунту в році 1768. Иноді він доходив прямо до вигадки через схожість з тим, що йому було відомо з української історії. Так наприклад, «Іван Підкова», що буцім то пограбував Скутари, азійське передмісте Костянтинополя, визволив полонених там козаків, є чистий плід його фантазії. В усякому разі Шевченко читав, скільки мав змоги, і, видимо, начитанність у нього була досить порядна. Великоруській літературній мові він ввучився так гарно, що можно подивуватись величезним його здібностям. Він писав по-великоруські пре-гарно, так літературно, як людина, що одержала систематичну освіту.

Але в році 1847 трапилось де що таке, що відразу зупинило його розвиток, або, принаймні дуже загальмувала його. Його обвинуватили в належності до буцім то бунтливого, але на ділі до мрійного і, в дійсности,

до досить безвинного Кирило-Методійовського братства, посадили спочатку в Петропавлівську фортецю, а потім оддали в москалі і заслали за Урал в Орьську кріпость, відкіля попав і на Аральське море. В сьому засланні він пробував 10 років, до тогож з заборонаю писати й малювати. Колиб це було в Германії, то можна було б ручитись, що Шевченко дійсно не писав і не малював би, тому, що німецькі начальники та німецькі вартові добились би того, щоб у нього не було ніколи ані хвилини вільної, ані клаптика паперу, ані кінчика олівця. Але ми — народ більш добродушний і більш недбалій. Шевченко завів собі захаявну книжечку і в ній писав вірші. Ніколи він і малював, але досить мало, через те що малюванне було обстановлено більшими перешкодами. Написав він одначе в сьому загнанні, дуже сумному, багато. Є і декільки поем, звісно невеликих, тому що в таких обставинах трудно ждати якогонебудь твору більш-менше значних розмірів. За те багато він тоді написав ліричних віршів, і в тому числі таких, що належать до кращих його творів і до дійсних перлин поезії, наприклад, *чудовий вірш Лазаревському*. В ньому він говорить, що завтра задзвонять звони по всій Україні, всі пійдуть до церкви, усюди буде радість, для нього ж завтра на степу заквилить голодний звір. Тяжко жити на чужині, а особливо в такі хвилини. Слідувало б умерти; так надія не вмирає.

І надія підтримувала його в загнанні посеред найбільш страшних обставин. Друге, що його підтримувало, була поезія. Він сам про се каже кілька раз дуже жалісно, благословляє свою музу, котрої він, правда, музою не визнає. Слово «муза» у нього трапляється в заголовці одного вірша, присвяченого дійсно його музі і в першому вірші другого посланія до М. С. Щепкіна, що було позичено у Пушкіна; звичайно ж музу свою він визнає думою, — думою святою, що приходить до нього з України, розважає його і вирятовує,

підтримуючи в ньому бадьорість і почуття обов'язку. Так надіявся Шевченко мало не до кінця свого заслання, до року 1857, але за рік, бути може, до визволення ся падія, ся порівнююча духовна бадьорість неначе похитнулася і він почав пити. І от, коли він, визволений, але ще не допущений в столиці, проживав в Нижньому Новгороді, до нього туди приїхав М. С. Щепкин, його, коли не земляк, так в усякому разі, одноплеменець і великий його прихильник, на котрого Шевченко дивився з величезною повагою, як на великого артиста і до того старшого. Там Щепкин і мав нагоду упевнитись, що Шевченко не устерігся од сієї слабости, що дуже вкоротила і його життя, певна річ, в зв'язку з тим, що Шевченко переніс в засланні. Вернувшись з нього, Шевченко і прожив всього тільки біля 4-х років.

Коли він повернувся до Нижнього Новгороду, а потім до Петербургу, він з захопленням взявся за читання. За сей час він багато прочитав, але мало йому довелось використувати для творчости. Можна навіть сказати, що його поетичні сили почали йому в сей час зраджувати. Треба при сьому зауважити те, що з року 1850 до 1857-го, коли визволили Шевченка, він либонь нічого не писав по-українськи, тому що в сей час старався писати по-великоруськи. Тоді він написав кілька повістей і, принаймні, почав відому драму «Назар Стодоля», що була потім вже перекладена на українську мову. Тому ся драма і одрізняється од всіх українських творів Шевченка найбільшою близькістю до великоруської мови.

Виходить, Шевченко був людиною, рівняючи не освіченою і, в усякому разі культурні навірстування ніколи не мали змоги побороти тієї народньої стихії, котру він виніс із села, з свого дитинства. Він зостався цілком вірним народньому побуту, народнім поглядам, народньому методу вислову, але, підкреслюю, тоді, коли він писав по-українськи; як же тільки він починав пи-

сати по-великоруськи, він нічим не одрізнявся од інтелігента.

Більша частина його творів і присвячена українському побуту, українським відносинам, і навіть думки там, хоч би, так мовити, не вкраїнські або, вірнійше, не тільки українські, але і загальнолюдські, викладаються в поетичній формі так, як се міг би зробити тільки українець. І це не те, що навмисне переймання народньої пісні. Ні, він був пронятим до мозгу кісток своєю рідною піснею. До такого ступня велике його знайомство з цією піснею, до такого ступня безпосередно. ся пісня пройшла всю його істоту що, коли він писав, він пооді, на око, несвідомо брав уривки з окремих пісень, і трудно буває розібрати, що належить йому і що позичено із сього джерела. Про окремі вирази нічого й казати; позичаць таких у його дуже багато; да инакше не можна і писати в народньому дусі, як не користуючись вже готовими висловами, що посвячені вживанню в народній поезії. Се цілком зрозуміло; але у його є такі ліричні вірші, про котрі навіть трудно сказати, чи його це твір, чи яка-небудь тільки записана їм пісня, незідома з інших збірок. Де-кільки таких певних, можна сказати, пісень знаходяться в числі саме тих, що записані їм в «захалавну книжечку». Як раз саме там, на степу біля Аральського моря особливо ясно він згадував про Україну і особливо охоче він писав там в сьому напрямку, неначе стараючись поновити в своїй уяві малюнки рідного краю з усіма його фізичними і духовними особливостями.

Значить, Шевченко уявляється нам людиною, з освітою дуже недостатньою і безсистемною. Він поет, що писав в більшості в народньому дусі, поет селянства, поет, од віршів котрого оддає дьогтем, по вислову критика Белинського, що инакше, як *і взагалі тодішні інтелігенти — західники*, не мав змоги відноситись ні до якої народньої поезії, все одно, чи вона українська,

чи великоруська, чи инша, не відома на заході. Скорій її поважали в ці часи наші славянофіли, що і до Шевченка поставились дуже щиро і привітно. Можна і в наші часи почути у нас таку оцінку Шевченка: »Да что такое Шевченко? Это народный поэтъ, подобный нашему, Кольцову«. Це порівняння настільки неправдиве, що колиб ті, хто його вживає, знали, що вони кажуть, їм було б соромно. Схожість поміж ними цілком зовнішня. Кольцов, як відомо, дійсно писав вірші подібні до руських пісень. Є у нього і дуже влучні твори в цій формі, і безумовно, що він мав поетичну здатність. Але перш за все відношення пісні Кольцова до пісні народньої великоруської далеко не те, що відношення Шевченкової пісні до народньої української пісні. Цікаво, що Кольцов, котрий лічиться простим крпацьким поетом, не дуже подобається нашому¹⁾ простому народсві. Але це зрозуміло. Кольцов був не крпак, а крпмарь, родом з міста (Вороніжа). З народом він знайомився в той час, коли скуповував товар, котрим він торгував. Що ж відноситься Шевченка, то це був крпак, і крпак всією душею, крпак до такого ступня глибокий, що і світогляд його, хоч він і поширився безумовно до розмірів загальнолюдських, без чого він не був би великим поетом, усе так в підвалні своїй залишився таким, який властивий українському крпаку. У Кольцова наслідування народнім пісням більш-менш штучні, за дуже незначними виїмками. Вони почасти нагадують зразки не народні, а наслідування народній творчості. Ранійш од Кольцова народнім пісням наслідували *Мерзляков, Дельвіг, Циганов* і ці наслідування широко розповсюдились в формі романсів, наприклад, »знаменитого« в свій час: »Ты душа ль моя, красна дѣвица« і т. п. І на народніх творах Кольцова вплив цих попередників більш-менш одбився. В його піснях на-

¹⁾ Великоруському.

родність з'являється почасти штучною, декільки залізаною. Але, як уже було зазначено, не в усіх: у нього є вірші дійсно дуже гарні, наприклад: «Пора любови». Як би там не було, в його наслідуванні народности є дещо штучне. Поруч з тим у підвалині Шевченкової творчості безпосередню лежать чисті народні пісні, дуже ріжкоманітні, котрі він знав і розумів найкраще. У Шевченка є і инша одміна од Кольцова, найбільш виразна. Коли ми, великороси, говоримо про поета найбільшого у нас, котрий самостійно уявляє неспаче синтез нашого духовного життя, піколи ми не назвемо Кольцова; і навіть не помислимо про нього: Кольцов все більш і більш робиться вжитком читанок, де знаходяться його вірші на зразок; «Что ты спишь, мужичокъ?» или: «Ну, тащися, Сивка». Ні, в такому разі ми назвемо Пушкіна. Коли ви спитаєте поляка, який поет передає найкраще польський дух? Він вам назове Міцкевича. Не в усіх славянських народів є такі поети, що змогли б служити сами по собі представниками всього духовного життя, всіх нахилів народних. У сербників, наприклад, є поети надзвичайно талановиті, але, коли спитати сербина або хорвата, який в дійсности поет одбиває цей народ, то я гадаю, що задовольняюча відповідь навряд чи буде, а коли спитаєм кількох сербників або хорватів, то поміж ними навіть виявиться різноголосиця. Так само і у чехів, не дивлячись на існування у них дуже гарних поетів.

Але це випадок, що і між талановитими поетами відомого народу не виявилось такого, що без усякого сумніву всіх їх відмінив би і зумів уявити собою все те, що дороге його землякам, те, чим вони живуть, про що мріють, на що покладають надіє. Це випадок, але, як би там не було, з славянських народів такий поет є у нас — Пушкін, у поляків — Міцкевич. Окрім їх можна вказати ще на словенця Прешерна, хоч поміж нами він мало відомий, нечасти тому, що мало і написав.

або, краще мовити, мало дійшло його творів до нас, тому що трохи не більшу частину їх було спалено після його смерті; проте, безперечно це поет, надзвичайно талановитий і багатобічний, що для свого народу уявляє те, що для нас Пушкін і для поляків Міцкевич. Коли ж ви спитаєте про того поета, що, можна сказати, втіляє в собі український народ, ні один українець, безумовно, ані хвилини не замислиться і скаже: «Се Тарас Шевченко». Вже одної цієї умовини досить для того, щоб бачити в Шевченкові генія. Се я кажу тільки для тих, котрі Шевченка не читали або читали мало і не оцінили; той же, хто на ділі познайомиться з його творами, хто вдивиться в їх дух, той прямо скаже, що се поет геніяльний. А вдивитись в сей дух належним робом, досконало, — се не кожному приступно. *Можна сміливо сказати, що зрозуміти Шевченка, уявляє теж саме, що зрозуміти українську поезію.* Для цього мало знання мови, а треба окрім того знання народньої української поезики, котрої ще ніхто не написав. Людині, не посвяченій в сю поезику, иноді яка-небудь пісенька може здатися пікчемною і навіть кумедною.

Що таке, наприклад, оці вірши: «Пливе щука з Кременчука, пливе собі зтиха. Хто не знає закохання, той не знає лиха. Пливе щука з Кременчука, луска на ній сяє. Хто не знає закохання, той щастя не знає». До чого тут «щука», що то пливе зтиха, то виблискує лускою? Але той, хто знайомий з українською народньою поезією, знає, що ця «щука» є нещось інше, як відомий поетичний зворот, порівняння, що складається з того, що беруть яке-небудь явище із зовнішньої природи, иноді таке, котре зовсім не стосується головного сюжету вірша, і потім йде думка, що увіходить в склад дійсного змісту пісні. Той же самий зворот властивий і великоруській народній пісні, наприклад:

»Ужъ какъ палъ туманъ на синє море,
А злодѣйка тоска въ ретиво сердце.
Не подияться туману съ снпя моря,
И не выдти кручинѣ изъ сердца вонъ«.

Такого вигляду порівняння уявляють собою одну з одмінних рис руської народньої поезії взагалі, однаково, чи великоруської, чи української. Коли ви придивитесь тільки до дійсного змісту наведеної тут української пісеньки, він виявиться тим самим, що ми знаходимо надзвичайно глибоким у Гете в пісні Миньйонн, — що щасливий тільки той, хто кохає. (*Himmelhoch jauchzend, zu Tode betrübt — glücklich allein ist die Seele, die liebt.*)

Але для того, щоб замішгти цю тожсамість, треба пройти через верхню національну форму. Теж саме і у Шевченка. Візьмем, наприклад, його вірш. »Перебендя«.

Перебендя старий, сліпий.
Хто його не знає?
Він усюди вештається
Та на кобзі грає« і т. п.

Що таке ця дивна людина, сліпий співець, що ховається од людей, ночує, де доведеться? Це нещю инше, як змалюваннє поета, і до того, змалюваннє дуже гарне. Коли ви знімете сю національну форму, то що під нею ви знайдете? Тіж самі риси поета, що дивують нас у викладі хоч би Пушкіна: »Пока не требуется поэтa къ священнои жертвѣ Аполлонъ«, або:

»Позтъ, не дорожи любовію народнои«.

Тут саме, з одного боку ми бачимо горе, котре гнобить поета, гнобить, як судилось, внаслідок величезної суперекл між випещеним їм в собі ідеалом і дійсністю, через що поет ніколи не може бути цілком щасливим, між иншим і в коханні; з другого ж боку ця сама, нещасна в дійности, людина заспокоює инших в їх скорботі:

»Він їм тугу розганяє, хоч сам світом пудить«. На-

стають иноді такі хвилини, коли такий Перебендя тікає од людей, йде куди-небудь на степ і сідає один на моголу, де навкруги нього віс тільки вітер, і з вітром він розмовляє; і у Пушкіна поет в часи натхнення біжить «На берега пустынныхъ волць, въ широкошумныхъ дубравы».

Все се дивні риси, з котрих цілком зрозуміло, як ясно Шевченко почував, що таке поет. І не дивно, що він це почував і умів надзвичайно гарно передати. Шевченко в перенятій їм народній формі вислову думок з'являється поетом незвичайно оригінальним. Але ясно зрозуміло, що він не мав змоги уникнути де-котрих побічних впливів. Ми знаємо, наприклад, що він знав Пушкіна і дуже високо його цінив, знав так само Жуковського, може бути, був знайомим і з поезією Лермонтова, знав Міцкевича, і Шевченків читач може, навіть, де-небудь знайти у нього неначе що схоже на Пушкінове або на Міцкевичове; але коли і дійсно у нього є де-котрі мотиви, наслідувані у тих, або інших поетів, то вони перероблені так, що ніколи напевне їх виявити неможна, крім хіба таких випадків, як, наприклад, коли він один *уривок з вірша Пушкіна просто переніс до себе в сьому посланні до М. С. Щепкіна*, про котрого я згадував, або жартлива цитата з *Пушкіна* ж при описі свого настрою в Петропавловській фортеці.

Можна гадати, що в де-котрих місцях «Гайдамаків» є де-які наслідування *Міцкевичу*, але довести се ні в якому разі неможна. Одні з найкращих творів Шевченка — його балади, котрих він сам не узивав так, — це: «Причинна», «Втоплена», «Тополя», дрібні оповідання, дивно поетичні і незвичайно ладні. Балади писав, наприклад, Жуковський, і, безумовно, Шевченко знав їх, але навряд чи можна знайти у нього яку-небудь схожість з баладами Жуковського, що переважно досить штучні. Скоріше у нього можна шукати де-котрих місць дотикання з де-якими баладами Міцкевича, тому що у

останнього дійсно є дуже прості балади, написані майже народньою мовою, як наприклад: „Lilie“. Але і це знов таки буде тільки гаданням. Одна стихія, що безумовно є у Шевченка, — народня поезія, котрої він служить неначе продовжувателем, але продовжувателем на далеко ширших підвалинах, вже загальнолюдських, що і становить його поруч з поетами всього світу.

Можна ще сказати кілька слів про форму його творів. Форма ся, переважно, народня або, принаймні, недалеко до народньої і дуже ріжноманіта. Либонь найбільш ужиточний у нього розмір це відомий 14-тистоповний вірш, або краще, сполучення 8-мистоповного з 6-тистоповним, яке постійно зустрічається в українських народніх піснях, наприклад:

»Думи мої, думи мої,
Лихо мені з вами!..«

У його цілі поеми написані сім розміром, але рідко бувають витримані в ньому, а частіш переплітаються вставками, особливо в перших його поемах. Вставки ці з уривків 12-тистоповних, то б то, у стільки ж складів, скільки в краковяці і з тією самою цезурою. Цей розмір теж ужитий в народній поезії; але у Шевченка звичайно чергуються стих 12-тискладний з жіночим докінченням і стих 11-тискладний з мужеським. До того часто у нього буває так, що він оповідає в 14-тискладному стиху, а за оповіданням йде міркування в стиху 12-тискладному, наприклад, в »Причинній«: »Така її доля, о Боже-ж, мій милий...« Стих цей у нього зустрічається з перервами дуже часто, а иноді в нечисленних випадках ділиться подвоє ритмою. Як найкращий знавець українських пісень, Шевченко знав не тільки розмір тих пісень, що найбільш у нас відомі, то б то пісень, так мовити, схожих на романси, що складаються з рівних ритмів, але він знав також і більш стародавні пісні, обрядові, ті самі, котрими народня українська поезія

найближче підходить до великоруської, і пооди такій стародавній стих, спільний поезії великоруській і українській, Шевченко пускає в діло з великим знаттем. Так, в одному вірші, досить довгому, він каже про те, що Рогніда в Полоцьку піджидає до себе молодого, литовського князя, і все прилаштоване до його вітання. Оповідано се 4-стоповим ямбом. Потім, несподівано поворот в її долі: приходять не молодий литовець, а ворог — Володимир Київський, і це несподіване явище змалювало иншим стихом, а саме, от сім, можна мовити, загально руським або праруським, котрий тут на своєму лонці як найкраще: «Не із Литви йде князь сподіваний, ще незнасний, давно жаданий»,

»А із Києва туром-буйволом
Йде веприщем за Рогнідою
Володимир князь со киянамп«.

Це звичайний розмір наших дум¹⁾, але нечужий і українцям. Ще є один такий саме загально-руський розмір в його наслідуванні «Слово о полку Игореві»:

»З передсвіта до вечора
А з вечора до досвіта
Летить стріла каленая,
Брязчить шабля о шеломи,
Трощить списи гартовані...«

Се розмір ужиточний і у великоруських піснях, наприклад: «На улиці то дождь, то снігъ». Із віршів штучних, невластивих народній пісні, у Шевченка зустрічається либонь всього один, — 4-стоповий ямб: «Реве та стогне Дніпр широкий».

На прикінці цього відділу слід одповісти де-котрим з критиків Шевченка, що вихваляли у його особливу красу форми. Що до форми, то він ставився до неї досить небало; це виявляється і в розмірі, виявляється

¹⁾ Великоруських «былин».

і в ритмі, в котрих він дозволяв собі такі вольності, яких ви не зустрінете і в народній українській пісні, незважаючи на те, що вона скрізь і завжди замість ритму обмежується асонансом, то б то суголосністю глосних. В своїх кращих віршах він неначе більше клопочеться про форму, але чим далі, тим менш він звертає на це уваги.

Неможна обминути без уваги Шевченкової мови. Довго говорити я про це не буду, да і не містець я по цій часті, але мушу помітити його надзвичайну, можна мовити, придатність для всієї української території. Народився Шевченко в такій місцевості України, де живе неначе осередкова мова її. На схід од неї говірка слобожанської України, де вже помічається все більше й більше близькості до великоруської мови; на захід, на Поділлі і на Волині, все більше і більше являється полонізмів. Рідна Шевченкова мова стоїть посередині між ціми двома крайностями. *Мовою своєю Шевченко орудує не тільки як гарний знавець її, але і як геніяльний письменник.* Не виходячи з меж народньої говірки, він однак уміє так зручно одмінити усякі звороти, що з'являється цілком особливий ефект. До того, він поводиться з мовою дуже сміливо і не боїться, коли йому иноді знадобиться вставити і великоруське слово, однак переважно в разі цитати. Скрізь і завжди уставляє він з найбільшим мистецтвом церковно-славянські слова і вирази. Коли він каже про щось величне, підвишене, у його раштом з'являється надзвичайно до речі церковне слово, а иноді яканебудь влучно підібрана коротка цитата з біблії стає в пригоді йому для убійного сарказму.

Значить, якеж, нарешті, місце Шевченка в ряді славянських поетів? Порівнювати його по тим прикметам, що я навів, — може статись, не з достатнім переконанням належить з Пушкелним, Міцкевичем і, нехай так, з Претерном. Що торкається порівняння Шевченка з Пушкиним, то я певен, що багатьом воно здається дуже

чудним, може бути, навіть переборщеним. Це так, ріжниця між Шевченком і Пушкіним дуже велика; алеж ця ріжниця залежить од того, що Пушкін хоч, безумовно, висловлює найбільш істотно своєї народности так саме гарно, як висловлює Шевченко теж саме в своїй, але Пушкін змальовує все це зверху, а Шевченко знизу. Пушкін не тільки цінив простий народ великоруський, але і знав його гарно і умів писати в його дусі, але, як би там не було, величезну, більшу частину поезії Пушкіна присвячено не народу, а верхнім колам, інтелігенції нашій, або ж вона вітає по чужих країнах, у Франції, Англії, Іспанії, при чому залишається однак постійно руською, тому що у змалюванні і чужого нам побуту пробивається у Пушкіна руський дух, руський склад ума. Що торкається Шевченка, то він 1) майже ніколи не виходив з рямок українського життя, 2) він ніколи у своїй поезії не малював інтелігенції. Улюблена його сфера, де він незрівняний, є сфера низша, кріпацька, пригноблений, страждальний простий народ. Вже по одній цій причині поміж Пушкіним і Шевченком мусить бути величезна ріжниця. Колиж поміж ними є спільне, то спільне у них зустрічається дуже часто в одному і тому же відношенні до речей, саме тому, що вони обидва були глибоко руські люде, хоч і належали до двох різних паростів руського народа, а вдруге тому, що вони обидва генії.

Значить, коли ми хочемо з'ясувати відношення Шевченка до Пушкіна, то для цього мало не краще за все нам треба скористуватись тією метафорою, до котрої удався один з найбільших польських поетів, Словацький, визначаючи своє відношення до Міцкевича, а саме:

»Шевченко є такеж Божество, як Пушкін, але пробуває на своєму особливому сонці«.

Х. Корш.

Друковано з книжки:
«На сьомий 50 роковин
смерті Тараса Шевченка»
Москва 1912.
(за редакцією правопису -
крім кур'яну).

